

GÁRDONYI GÉZA

LÁTHATATLAN EMBER

DANTE,
KÖNYVKIADÓ

GÁRDONYI GÉZA

Láthatatlan ember

• DANTE •

GÁRDONYI GÉZA

LÁTHATATLAN EMBER

BICZÓ ANDRÁS RAJZAIVAL

III. KIADÁS

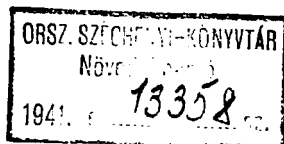
Országos Széchényi Könyvtár

D A N T E K Ö N Y V K I A D Ó
B U D A P E S T

**MINDEN JOGOT FENNTARTUNK,
MEG A FORDÍTÁS JOGÁT IS!**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Felolvasó kiadó: Szalai Sándor

ELŐSZÓ,
AMELY UTÓSZÓNAK IS OLVASHATÓ.

Kérdezzétek Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát?

Mindenki azt mondja:

— Én is.

És némelyek hozzáteszik:

— Könyvtárosa ő a császárnak, és barátja a jeles Priszkosznak. Bölcs és becsületes ember. A szíve arany.

Hát én volnék az a Zéta. S bizony mondom: nem ismer engem senki. Igaz, hogy könyvtárosa vagyok a császárnak, és hogy Priszkosz szeret engem, de bölcs ember nem vagyok. A becsületem se folt nélkül való. És hát emberszeretetről szólhat-e az olyan, aki ölt?

Öltem. Embert öltem, nem is egyet: százat. Loptam is, csaltam is. Mindezt megírtam ebben a könyvemben, mintha gyónnék. A bölcseségemet is megítélhetik ebből, vagyis a bolondságomat, amely-nél nagyobb ember még nem követett el ezen a világon.

Azután mondják meg majd ők is, hogy ismeretek-e engem? Dehogymertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. Még Dsidsia sem ismer engem, pedig feleségem és őrző angyalom, s nyitva előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.

Egy leány tanított erre engem.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Tizenkét esztendő voltam, mikor apám eladott. Rabszolgának. Mint ahogy a csirkét eladják, vagy az ebkölyket, vagy a számárcsikót. Nem panaszlom: sírva cselekedte.

Trákiában laktunk, a kelet-római birodalomban, és adóért sanyarták. Abban az időben kezdtek a hunok adóját kihasogatni az emberek bőréből. A világ a hunok nevével volt tele.

— Jönnek a hunok! Hallgass! — ijesztette siró gyermekét az anyja.

— Hunokkal álmodtam, — morgott, aki kedvetlenül ébredt.

A szegény trák embernek elhajtották a marháját, hogy a hunok ne őket egyék meg.

Anyám akkoriban került a temetőbe. Hat gyermek maradt a házban meg egy tehen. Apámnak nem volt más választása, csak az, hogy vagy engem vigyen a vásárra, vagy a tehenet.

Engem vitt el.

Elhajóztunk Konstantinápolyba. Apám bemeszelte a lábamat, és fölállított a piacon a pallóra, ahol a többi rabszolga is állott.

Volt ott ilyen magamkoru fiu harminc is.

Engem először egy ruhakereskedő kérdezett, meg utána egy zöld selyemkendős öregasszony. Apám tíz aranyat kért értem. Ellegyintették. Nevették.

Azután egy tógás úr jött, büszke, nagyszál ember. Két rabszolga vert neki utat a nép közt. At-

tól az apám csak két aranyat kért. Az úr megadta.

Apám akkor sirvafakadt és megcsókolt:

— Isten veled! Emlékezzél meg rólam, ha kedvez a szerencse. Mert azért adtalak olcsón ennek az úrnak, hogy a szerencsének mindig az útjában légy.

Soha nem láttam többé az én jó édesapámat.

Az úr, aki megvett, nagyméltóságú barna ember volt. A fejét úgy forgatta, mint a sziklán ülő sas. Lábát úgy rakta, mint a trák legény husvétkor, mikor uj saruban megy a templomba.

Makszimosz volt a neve.

Ahogy hazaérkeztünk, engem először is megfürösztöttek és szép fehér ingbe öltöztettek. A derekamat fekete szíjjal övezték át. Azután Makszimosz úr magához intett, és bevitt a kertjébe.

Három gyermek játszott ott egy platánfa alatt.

— No itt a rabszolgátok, — mondotta Makszimosz úr, — Teofil a neve.

A gyermekek akkora formák voltak, mint én. Kettő idősebb valamivel, az egyik fiatalabb. Hasonlítottak az apjukra, már amennyire tücsköket lehet egybehasonlítani valami bivalylyal.

A tücskök örömmel szemlélték végig. Én is megvidultam, — hiszen csak játszópajtásnak keltek! Azonban csakhamar megismertem, hogy milyen pajtásnak? Hát olyan pajtásnak, mint amilyen pajtás a bárány vagy a kutyakölyök vagy a macskakölyök a vásott emberkölyöknek.

Kiállítottak célba, és citrommal dobáltak.

— Ugorj no!

Ugrottam. A játék mulatságos volt, míg el nem találtak. Azután már csak nekik volt mulatságos. Később már el is bődültem és lefeküdtem a gyepre. Akkor aztán csollánnal verték a lábam meztelenjét. Megbőszültem: rárohantam a legnagyobb fiura, és úgy löktem egy fának, hogy a feje koppant.

A fiuk elképedtek. A legöregebb megfordult és

befutott: a nevelőt hívta. Már akkor én is éreztem, hogy hibás vagyok valamennyire. De gondoltam: hívjanak bárkit, megmondom, hogy hogyan bántak velem a gonoszok!

A nevelő csakhamar ott-termett. Amint megértette mi történt, elmeresztette rám a szemét.

— Uram, — sítottam neki, — ezek a fiuk bántottak engem.

— Nem vagy-e rabszolga? — ordította az arcomba.

Irtózatosan összevert. A házból a többi rabszolga is odafutott. Az egyiknek korbács volt a kezében. Az is megvert, de úgy, hogy a vér minden csapásán kiserkedt a bőrömből.

Aznaptól fogva örökös nyaggatás volt a sorom. Ha talán elfojtom a szenvedéseim kitörését megúnják, de én akkor alig tíz esztendő voltam, s abban a korban nem színelek még az ember. Nem bírtam mást mutatni, csak a fogam haragos fehérét. Az ellenkezésem mulattatta őket. A rabszolga haragszik! — milyen kacagtató!

A láncra kötött kutyával ingerkedik így a gyermek.

Azt nem mondhatom, hogy az apjok és anyjok előtt is cudarkodtak velem, csak mikor magunkban voltunk, vagy ha csak a többi rabszolga látta. Mennyire kivetkőzik a rabszolga az emberségéből, ott láttam. Egyik se merte őket megszólalni, sőt inkább velök nevetett. Kedves multságuk volt, hogy bekenték sárral vagy még utálatosabb mocsokkal az arcomat, vagy kötelet kötöttek a nyakamba, s hóhérosdit játszottak.

— Akasszuk fell

A nagyobbik fölhangzott a fára, és engem fölfelé húzott. A kisebbik fogta a kezemet hátul. A kétségbeesésem és az ordításom volt a multságuk.

Vagy azt mondták:

— Játsszunk vak koldust.

Bekötötték a szememet, és a szökőkúthoz vitték. Háttal állítottak a medencének s átlöktek a vízbe.

Vagy kutyát kötöttek a hátamra, s verték. Az eb a nyakamat és fülemet harapdálta.

Vagy összekötötték a két lábamat, s kényszerítettek, hogy ugrálva járjak. Mikor a rózsabokrokhoz érkeztünk, belöktek a tövises bokrok közé.

Vagy mikor tengerparti sétán kísértem őket, bedobták a pálcájukat a tengerbe.

— Hozd ki!

Nekem az nem volt nehéz: úgy úsztam mint a vidra. Hanem mikor megfordultam, hogy kifelé ússzak, kavicscsal dobáltak.

Otthon az ételembe beleköptek, vagy szemetet szórtak belé. Az ágyamba sündisznóbőrt rejtettek, a lepedőm alá. A hajamat leöntötték ragasztóval.

És nekem mindezt tünnöm kellett, mert rab-szolga voltam.

Sokszor kértem őket sírva:

— Urfiak, játszunk szépen, ne kínozzatok engem. Én sok játékot tudok.

Tudtam is, játszottunk is. De aztán ha megunták, megint csak az én jajgatásom volt a legérdekesebb játékuk.

Tán tíz napja voltam már ott, mikor egy délen sietve megettem az ebédemet, s elbujtam. A kertben bujtam el. Gondoltam, nem jövök elő, míg csak a tanítójuk nem hívja őket. Bebujtam egy sűrű tamariszkusz bokor alá és elaludtam.

Nem tudom meddig aludtam ott: valami nagy kínra ébredtem föl. Az egyik lábam égett. Gyaluforgácsot tettek a lábam fejére, s meggyújtották. A három fiu szinte sikított a nagy nevetésben.

Kiugrottam a bokor alól, s nekik rontottam. Egyiket jobbra, másikat balra löktem. A harmadikat pofon csaptam, megtépáztam. A három kö-

lyök háromfelé esett; magam is a före hemperedtem, és sírva nyálazgattam a lábamat.

Az ordításra előfutottak a házbeliék. Az úr a ház erkélyén ült egy vendégével. Ő is lekiáltott a kertbe:

— Mi az?

Válaszul az egyik rabszolga megragadott, és odavonszolt az erkély alá.

— Ez a kölyök, — mondotta, — veri az úrfiakat!

Láttam, mint sárgul el a gögös nagyúr. Láttam, hogy a vendég iránt való tekintetből mint nyeli vissza magába a mérget, s miként int a fejével, hogy vigyenek el. Ebben az intésben benne volt az, hogy megkorbácsoljanak.

— Uram! — sirtam a térdemre esve, — tüzzel égették a lábamat!

De a rabszolga elhurcolt.

Akkor annyira megverték, hogy mozdulni se tudtam. Csak a könnyeim folytak szüntelenül.

Talán négy nap is beletellett, mire fölkelhettem, kívánszoroghattam.

Gondoltam: délelőtt van, az úrfiak tanulnak, és ilyenkor nincs a kertben senki. Hát lementem és lefeküdtem a gyepre, a napra. Mert a beteg állat szereti a napfényt.

Ahogy ott nyugszom, látom, hogy a kertben az az idegen kövéres úr sétál, aki az úrral akkor az erkélyen beszélgetett.

Csak egyedül sétált és gondolkodón. Amúgy is olyan fejfájós-homlokú ember. A ruhája tejfeleszínű ünnepi tóga, nem olyan szélesszegésű, mint a szenátoroké, de azért olyanféle.

Gondoltam: most már nem kelek föl. Ez nem házbeli, ez nem bánt engem.

A kövéres úr megállt előttem.

— Beteg vagy kisfiu?

Erre a jóságos hangra megeredt a könnyem.

— Óh uram, — feleltem, minthacsak apámnak panaszkodnék, — igen megverték. És különösen a kupám fáj, és a hátam is nagyon fáj, és a lábam csupa fájdalom.

S leeresztettem a hátamról az ingemet. Csupa seb volt a testem, és kék zöld az ütésektől.

S ahogy ő szótlánul nézett, gyermeki bizalommal sírtam a panaszomat tovább:

— Ugy bánnak velem, mint a kutyaival, de még rosszabbul. Tüzet raktak a lábamra, aztán azon nevettek. Senkise büntette meg őket. Azután mikor ott feküdtem összeverten az udvaron,ők is rám estek, rugdostak, vertek: Nesze! nesze! Kell pofon? Nesze! Óh uram, meghalok én itt ebben a házban, érzem, hogy meghalok.

Amint így sírdogálom a keserveimet, egyszer csak ott-terem Makszimosz úr, és üdvözli a vendégét.

Az is kezét nyújt, és szól:

— Nem adnád el nekem ezt a kis rabszolgát?

— Szives örömet! — felelte Makszimosz. — Igen lekötelezel, ha értéktelen kis ajándékomnak tekinted.

— No úgy nem, — válaszolta a vendég, — hanem itt egy arany, hogy színe legyen a vételnek.

— Ahogy akarod, — felelte Makszimosz udvariasan.

Darabig a kertben járkáltak még és beszélgettek. Azután a kövér úr kézen fogott, és elvitt magával három-négy utcán át egy kétemeletes kis háza. Csak faház, de szép, s az alsó harmada mégis kőből épült.

Azt a napot soha el nem felejttem. S az én jó megmentőm, Priszkosz rétor volt.

Magányosan élt a ház alsó felében a könyvei és írásai között, csupán egy ősz görög asszony volt a gondozója. Az az asszony fölvitt engem a második

emeleltre. Agyba fektetett és olajjal kent be fejemtől sarkamig.

Mikor teljesen fölépültem, Priszkosz két öltözet ruhát csináltatott nekem. Az egyik ünnepi, gyapjuból szőtt fehér ruha volt, zöld selyemmel szegett. A másik köznapi ruha, közönséges vászonból való.

Reggelenként az asszonynak segítettem a bevásárlásban, azután iskolába mentem. Délután a szebb ruhát öltöttem magamra, és a császári palotába kísértem el a gazdám. Többnyire papirostekercseket vittem utána a hónom alatt. De milyen büszkén vittem!

A gazdám jó ember volt. Néha meg is simogattott és megveregette az arcomat. Néha tréfából Zétának nevezett. Aztán hogy az asszony is hallotta, ő is Zétának hítt. Utoljára rajtam maradt a Zéta név.

Később, hogy az asszony előregegett, az én dolgom is megszaporodott. Nekem kellett a gazdám ruháit tisztogatnom, a saruit festenem. Én jártam a piacra, a boltba. Az én dolgom volt a lámpás megtöltése, a söprés, porolás, mosogatás is. S én minden dolgot szívesen teljesítettem.

A gazdám évről-évre jobban kedvelt. S különösen azért, hogy a könyveit, iratait érdeklődéssel gondoztam, porolgattam, tisztígtattam. A tanítóm figyelmeztette egyszer, hogy valami ritkaerős a memóriám. Az uram meg-

Délután a császári palotába kísértem el a gazdám.

próbált: elolvasott előttem két sort Homeroszból. Aztán négy sort, aztán hat sort. Elmondtam neki hibátlanul. Magam se tudom, hogyan van, de a szavak úgy beleragadnak az elmémbe, hogy amit figyelemmel hallok vagy olvasok, azt többé el nem felejttem. Már a harmadik esztendőmben másolásokra fogott.

Nagy javamra vált az. A császári könyvtárban csupa tanult ember másolt. Sok jó tanácscsal segítettek azok nekem, s a beszélgetéseikből is sokat tanultam.

Tőlök tudtam meg azt is, hogy a rabszolgának a nyolcadik évi rabsága után szabadsága szakad. De van olyan rabszolga is, amelyik örökre le van kötve az urához. Én nem tudtam, hogy melyik rendbe tartozom, s nem is kívántam elszakadni a gazdámtól.

A lefolyt nyolc éven igen összeszoktunk. A gazdám akkor már nemcsak a szolgálataimért szeretett, hanem azért is, mert filozófiai és történelmi témákról is beszélgethetett velem. Ismertem Plátót, Arisztoteleszt, Herodotoszt, Plutarchoszt, Szvetonioszt, a filozófusokat, grammatikusokat, kicsiben-nagyjában minden tudományt ismertem. A gazdám mindig tőlem kérdezte írásközben a helyneveket, a dátumokat, az évszámokat. A császári levéltárban is én lettem lassankint az eleven kalendárium, a földrajzi szótár és a névlajstrom.

Egy reggel különös nekem, hogy a gazdám nem szól. Én szoktam őt beretválni, s én szolgáltam be a reggelijét is. Akközben mindig elmondta, mit álmódott, s bár egyikünk se hitt az álmok jelentésében, mindketten találgattuk, hogy ugyan mit jelent?

Hát mondom: egy kora tavaszi napon nem szól hozzám semmit. Már a reggeli tejet is betettem az asztalára, és szokás szerint megkérdeztem:

— Hogy aludtál uram? Mit álmodtál az éjjel?

De erre se felelt. Néha rám pillantott és gondolkodó volt a tekintete, szinte szomorú.

— Mi lelhetete? — tűnődtem magamban, — hibáztam volna valamiben? Soha nem mulasztottam én el semmit a dolgaimban.

Végre megszólalt:

— Mennyi a pénzünk Zéta?

— Mint tegnap, uram: hetvenöt szolidus, és háromszázhárom szesztercius.

— És a vörös bőrzacskóban?

— Kilencvenhat szolidus, vagyis egy fontnyi aragnál valamivel több.

Az a bőrzacskó külön fülkében rejtett. Egy fából faragott Jézus fej volt az elfödője.

Arról a zacskóról azt mondta egyszer a gazdám, hogy tartozik egy embernek, azé. A nevét nem mondta, és én nem is kérdeztem. A pénzt különben mindig én tartottam számon.

— Add ide a vörös bőrzacskót, — intett bágyadtan. — Tégy még hozzá négy aranyat, hogy legyen száz.

Oda tettem neki a pénzt az asztalra.

Gondolkodva sétált föl és alá a szobában. Én az ajtó mellett álltam, és nyugtalanul vártam: mi a hiba a pénzek körül? Akkor már nem volt kövéres s ha kedvetlenítette valami, mély ráncok verődtek amugy is fejfájósan barázdált homlokára.

Egyszer aztán megáll, és rámnéz:

— Zéta fiam, tudod-e, mi nap van ma?

— Szombat, — feleltem készségesen, — április 3-ika. Ezen a napon alapította Antiókia városát Szeleukusz Nikátor. Ezen a napon kezdődött Nagy Heródes fiainak az uralkodása. És ezen a napon halt meg némelyek szerint, a mi urunk: Jézus.

— Igaz, — bólintott rá Priszkosz.

És keresztet vetett magára. Tovább sétálgatott a szobában.

Aztán megint megállt.

— Ott van a naplóim között a 440-ik év. Törd fel a pecsétet, és nyiss rá április 3-ra. Olvasd el.

Kivettem a kis iratcsomót. Levertem róla a port. Fölbontottam és olvastam hangosan:

„Reggel a császár hivatott magához. Hoszszan tanácskoztunk a margusi békekötésen. A hunok királyára ugyan nem kötés, csak reánk, mireánk! Jaj ennek az országnak, ha az a barbár felénk fordítja a lova fejét. Délután Makszimoszhoz mentem. Ott egy kis rabszolgát találtam. Embertelenül bántak vele. Magamhoz váltottam. A neve Theofil”.

A hangom elhalkult az utolsó sorokon. Zavardottan néztem a gazdámra.

— Ma nyolc éve ennek, — nézett rám Priskosz nedves szemmel, — szabad vagy.

Mintha mellbe vágta volna, — de angyal kezével.

Csak néztem, nyitogattam a szememet: ébren vagyok-e?

Priskosz fölvette a bőrzacskót:

— Ime, ezt neked raktam félre. Mától fogva süveget viselhetsz, házasodhatol, magad ura lehetsz, vagy beállhatsz katonának. Mától fogva csak annak köszönsz, akinek akarsz.

A szemem könnybe lábadt.

— Oh, jó uram! — rebegtem térdre esve, — ne küldj el engem! Ne adj nekem pénzt! Hadd maradjak, ahogyan voltunk!

— Kelj föl, — pillogott az öreg elérzékenyülten. Jól van no...

Valami szépet akart mondani, láttam a szeméről meg az ajka mozgásáról, de csak mosolygott és pislogott, és a fejét csóváltgatta:

— Hát ilyen bolond ember vagy te?

Könnyezve feleltem:

— Neked köszönhetem, uram, hogy kiemeltél

az állati sorból! Neked köszönhetem, hogy világozása van az értelmemnek. Nem korbácscsal neveltél, hanem jó szívvel. Szép ruhában járattál, asztalodhoz ültettél. S nem te tanítottál-e arra, hogy az ember csak a szívével érdemelheti meg az ember nevet?

Bólogatott:

— Jó, jó, kedves fiam.

Aztán elmosolyodott.

— Hát eljössz-e velem a barbárokhoz?

— A barbárokhoz!?

S a szívem eldőbbent:

— Atillához?

— Oda ám, a lidérc egye meg, — felelte a fejét csóválva Priszkosz. Egypár nap multával oda kell utaznunk.

Leült és maga elé bámult.

— Atillához? — ismételtem, mintha álmodnék.

Mert ez az ujság hihetetlen volt nekem. Az uramat máskor is küldözte a császár, ahova okos ember kellett, de hogyan küldheti a vadak közé?

Azonban csakhamar megvilágosodott nekem a gazdám szava. A minap hun követek érkeztek a császárukhoz, Teodoziuszhoz. Nagysüvegű, rút, barna emberek. Tigrisbőr és párdúc bőr a hátukon. A képük is olyan, mintha valamikor tigrissel csókolódtak volna. De a sok aranylánc úgy ragyogott, zörgött a mellükön, hogy ámulat volt nézni. Voltak valami öten. Az uramat minden órában hívták az udvarhoz, vagy hozzánk szaladgáltak. Hol Krizafiosz jött, a kappanember, hol Makszimianosz, a császár tanácsosa, hol Vigilász, a császár tolmácsa. A házunk olyan volt néha, mintha csendes örültek háza volna. De a császári palota még inkább. A nagyméltóságú urak mindenütt suttogtak-buttogtak, s a szemükben hol aggodalom borongott, hol pedig a ravaszság csillogott.

A hun urak levelet hoztak a császárnak. A levélben Atilla azokat a szökevényeket követelte, akik a római birodalomban lappanganak. Továbbá azt követelte, hogy az Iszter (Duna) mellékén ne szántsanak-vessenek a császár népei, mert az a föld az övé, és ahogyan fegyverrel szerezte, fegyverrel meg is tartja. Végül az volt a kívánsága, hogy a vásár ne az Iszter partján legyen Illiriában, hanem ötnapi járással beljebb: Naiszoszban, a két birodalomnak a határán.

Én is ott álltam a palotában, mikor a hun követek a levelet odanyújtották. Az uram mögött álltam, és láttam az udvart sápadt képűnek, míg Vigilász tolmács a levelet mondatról mondatra fordította.

A császár megkönnyebbülten lélekzett, mikor Vigilász a levél végére ért, ahol Atilla jóegészséget kívánt a császárnak.

Némi okoskodással gonosz humort lehetett volna ebben gyanítani, de törődtek is ők a szófejtéssel! A fő az, hogy Atilla nem nyergel.

A császár fölemelte a fejét és szinte alázatosan nézett az öt mord hun követre:

— Van-e még valami izenete őfelségének?

A fő követ, Edekon, egy nyalka-bajúszú ember felvágta a fejét:

— Van. Azt izeni, hogy máskor, ha követeket küldesz hozzá, ne holmi egytógájú fráterek legyenek azok, hanem országod főfő jelesei közül valók: szenátorok, vagy legalább is konzulok.

S ahogy a hun szólott, minthacsak ő volna a császár, Theodozisz meg az Atilla kengyeltisztítója.

A császár mindenre nyájasan bólintott, azután rábizta a követeket Krizafioszra, hogy míg a válasz készül, kenje őket vajjal.

A válasz napokig készült, s az én jó uramnak, ami fekete volt még a hajában, az is megőszült belé.

Láttam, hogy miket ír, mert hiszen én tisztáztam neki. Ha a betük mozogni tudnának, a válaszuk betüi térdén csusznának Atilla szeme elé. Gyalázat a neved alázat! A művelt Európa hajlong a barbár Azsia előtt!

A császár alázatosan könyörgött Atillának, hogy ne engedje a népét becsapkodni a római birodalomba, meg hogy egy végleges békekötés végett küldje el a fővezérét.

Mindez villámként futott át az emlékezetemen, s kérdem az uramat:

— És kivel méggy uram, ha szabad tudnom: kit küld a császár? Krizafioszt, ugy-e?

Priszkosz a fejét rázta:

— Nem, egy jobbképű embert: Maksziminoszt. Tehát az első gazdámat.

— Követlek uram, ahová méggy, — bókoltam szivem igaz érzésével, — aztán talán nem is olyan fekete az a hun, mint amilyennek festik!

— Gondold meg! Most már ha maradsz is, szabad vagy Zéta: nem rendelkezek veled. Gondold meg.

— Meggondoltam, uram.

— Azok az emberek vért isznak, embervért! A csatában fölhasítják az elesett ember mellét, és a fogukkal harapják ki belőle a még dobogó szívet!

Éreztem, hogy elsápadok. A vértől mindig irtóztam, ha csak emlegették is. Azonban az uramat annyira szerettem, hogy ha maradást parancsolt volna, akkor is elmentem volna utána.

— Veled megyek uram, — feleltem, — követlek akár a világ széléig.

— No derék, — mosolygott az öreg, — hát akkor csak szedd össze fiam, amiket gondolsz, hogy elvigyünk. A virágaimat add ki az asszonynak. A szobát bezárjuk. Aztán nézd: itt van tíz arany. Ezen végy mindenféle fűszert, amit az egyiptomi kalmárok árulnak, meg egynehány krokodilusbőrt, meg

piros szattyánt, rézgyűrűket, fülbevalókat, mindent-mindent, amiről gondolod, hogy a vadak közt hasznunkra válik. Dehát igazán eljössz velem?

— Oh uram, — feleltem most már a szivemnek minden melegével, — az árnyékod is inkább elhagyhat, hogysem én elhagynálak.

II.

Már ugyan kitavaszkodott, mikor az Iszter vízében megitathattuk a lovainkat. Fűzfák, nyirfák már javában bontogatták a levelüket, s a rétek és legelők mintha nagy zöld bársony szőnyegekre tojássárgáját szórt volna szét valami mérőföldeket lépő óriás.

Tíz sátorral voltunk mindössze. Az egyik Makszimoszé, az első gazdámé. Ő a császárnak a valójában-való követe. A másik sátor Priszkoszé meg az enyém. A harmadik Vigilász tolmácsé, egy, hunyorgó-szemű vézna emberé, aki már máskor is járt Átillánál. A többi hitvány sátor a szolgáké, s egy meg Rusztikiosz kereskedőé, aki egy rokona kiváltása végett csatlakozott hozzánk Makszimosznak az engedelmével.

Egy nyíllövésnyire előttünk az a katonaság haladozott, amelyik Átillának a tizenhét szökevényét kísérte, s azokkal együtt verték az út porát előttünk a hun követek is.

Az uton persze érdeklődtünk a hun nyelv iránt, hogy miféle ebnyelv? Vigilász meg Rusztikiosz tanítgatta is az urakat, de én szegény Senki Pál nem kérdezhettem tőlük semmit; csak éppen amit fülhegygyel elkapogattam a tanításukból, az volt az enyém.

Vigilász ügyes tanító volt különben: mindig hunul mondta a kérdést, s az uraknak a kérdés ismétlésével kellett felelniök.

— Mi legel ott a mezőn?

— Ott a mezőn birkanyáj legel.

Eleinte persze csak szavakat kérdezett:

— Mi ez?

S a köpönyegére mutatott.

— *Esz van keppenjekk*, — felelte Maksziminosz.

— *Esz van kepenyökk*, — felelte a gazdám.

— Se nem *keppenjek*, se nem *kepenyökk*, — korrigált Vigilász, — hanem *köpönyeg*.

Az ilyeneken nevettek is.

— Hordja el a manó ezt a barbár nyelvet, ki tanulhatja meg, ha nem az anyja emlőjéből szopta?

De nekem volt rá kedvem.

Engedelmet kértem az uramtól, hogy hadd járjak elől a szökevények mellett: valamelyik hunnal összebarátkozok, — még tán hasznunkra is válik.

Priszkosz maga kísért el a századoshoz és megkérte, hogy hadd járjak a szökevényekkel: hadd beszélgessek velök.

Csakhamar kinéztem magamnak egy forradásos arcú kis hun legényt. Mert valamennyi hun, mind forradásos arcú az. Mégishát látszott hogy fiatal, s az egykorúak könnyebben megértik egymást. Darabig szótlánul lovagoltam mellette, azután latinul kérdeztem szép nyájasan:

— Quid nomen tibi est? (Mi neved?)

A hun rám fordította apró fekete két szemét. Láttam, hogy nem ért. Egy szelet kenyér volt nálam. Odaadtam neki. Gondoltam: a kutyát is kenyérrel édesgetjük magunkhoz. És kérdeztem tőle hun szóval:

— Mi ez?

A hun elmosolyodott:

— Nem vagy-e görög? — mondotta idegenesen ejtett görögszóval, — mért szólsz nekem hun nyelven, holott nem tudsz hunul?

— *Tanulni akarni,* — feleltem kérőn, barátságosan.

De jó volt, hogy görögül is értett: könnyebben megegyezhettünk: étellel, itallal segítem az úton, ő meg hunul tanít. Gyalog jártam volna mellette, de a ruhájának a szaga miatt lehetetlen volt, hát csak lovon maradva beszélgettünk.

Mingyárt az első napon fölirtam valami száz névszót, meg néhány köszöntést, szólásformát: Jónapot adjon Isten! — Erőt egészséget! — Isten áldja meg! — Kérem. — Köszönöm. — Bocsánatot kérek! — Merre az út? — Nem harapós-e a kutya? — s más efféléket.

Már aznap este hunul köszöntem Rusztikiosznak:

— *Jó estét kívánom. Nem elkéstem-e től vacsora?*

Rusztikiosz nevette.

— Nézzék már, — mondotta az uraknak, — ez a fiu reggel óta megtanulta a hun nyelvet.

— Csak tanuld Zéta, — biztatott örömszemmel a gazdám, — ki tudja mire jó.

S én oly buzgón tanultam, mintha a másvilágon is csak a hun nyelvvel lehetne boldogulni. Oh én vak számár! Micsoda hévvel dolgoztam a szerencsétlenségemen!

A hunomtól néhány nap múlva már megtudtam, hogy Deél a neve, és hogy egy Csáth nevű főúrnak volt a szolgája. Az a Csáth pedig Atilla fővezérének a testvéröccse.

— Hát aztán mi rosszat követtél el, — kérdeztem, — hogy olyan nagy zsíros fazék mellől kellett elugornod?

A legény búsan hunyt a szemén.

— Nem követtem el én semmi különöset.

— Mégis . . .

— Csak éppen hogy . . . van annak egy leánya... Elmosolyodtam:

- Hát persze beleszerettél.
- Ki tehet arrul?
- És a leány is szeretett?
- Nem is beszéltem vele soha.

Nem szívesen nyilatkozott. De ebéd után egy kobak bort juttattam neki, s azzal megoldottam a szíve lakatját.

— Mondd el már Deél, hát hogyan történt? Ha nem is beszélhettél vele. Mégiscsak valami rosszat cselekedtél?

Sóhajtott:

— Semmit. Irattam egy szerelmes vesszőt. Becsempésztem hozzá.

— No nagy bolondság volt. De mi a szerelmes vessző?

— Nálunk csak a fejedelemnél írnak papirosra. A nép vesszőre ír. Arra se tentával, hanem késhegygyel. Hát én is metszettem egy csipkerózsavesszőt és elvittem Bogár táltoshoz.

— Ródd rá szépen, — mondtam neki, — amit legény szokott mondani a lánynak. De mégis leginkább, hogy az szereti őt, aki rá se nézhet.

Hát a táltos fel is rőtta szépen: *Szereti az fű az csillagot, de a csillag messze fennragyog; Taj a csillagos ég de magos! Szegény földi fűszál harmatos.* Így összeszedte a szavakat, takarosán. Értik a táltosok. A leálynak a nevét persze nem mondtam meg, de azt is elfelejtettem neki megmondani az ebattát, hogy az én nevemet ne rója rá a vesszőre. Ebből csapott ki aztán a veszedelem.

— Az anyja kezébe került.

— Az apjáéba. Az volt a szerencsém, hogy ott ólálkodtam a palota mellett, és meghallottam, mikor az úr a nevemet ordította. Az oroszlán ordítana úgy, ha tüzes vasat szúrnának a vékonyába.

Megcsóválta a fejét:

— Ha történetesen este nincsen, hát már azóta a varjak begyében volnék.

— És a leány szép?

Deél a levegőbe legyintett, és nagyot emelt a szemöldökén, mintha azt mondaná, hogy szóval ki-fejezni azt a szépséget nem lehet.

Mosolyogtam rajta. Valami kövér libuska lehet az a szépség.

— Dehát, nézd Deél barátom: ha olyan nagy úr az apja, ugysem adták volna neked?

— Bizony nem azt.

— Csodálom, hogy te ilyen eszes létedre, ilyen örültséget cselekedtél.

Hallgatott, pillogott. Fölhajtotta a kobakot.

Tovább vallattam.

— Hogy hívják azt a leányt?

Csak azért kérdeztem, hogy egy hun női nevet halljak.

— Emőnek, — sóhajtott szomorúan.

— Emő? Furcsa név. Hallod, — mondom aztán elgondolkodva, — én is csakolyan szolgálgyok, mint te voltál. De ha az én gazdámnak leánya volna, akármilyen szép leánya, én az eszemet el nem veszteném.

Nem felelt. Láttam, hogy fájdalmas már neki ez az ügy, hát másra fordítottam a beszélgetést.

Hogy a határra érkeztünk, lovas hun vezetőket csatlakoztak élénk, s erdőkön, hegyeken kalauzoltak át bennünket.

A harmadik héten sík földre jutottunk, s azon túl mindig síkon jártunk. Már akkor érdekelt az út: lépten-nyomon ujat láttam, s a hunokkal való beszélgetés öröm volt nekem.

Végre eljutottunk Atilla első telepére. Azt gondoltam, hogy valami nagy barbár várost látok majd, és sok vadembert. De bizony csalódtam: béke idején szanaszéjjel él a nép, s Atilla körül csak az urak rajzanak.

A hun nép pedig nem házakban lakik, hanem sátorokban. És éppenséggel nem harapós népség.

Sok falun haladtunk át, s mindenütt ott láttuk a házak udvarán a sátort. A házakat persze nem ők építették. Ott találták, mikor bevándoroltak. Deél magyarázta, hogy a házba csak csikorgó tél idején húzódnak be, akkor is csak az asszonyok, meg a betegek.

— Nem értem, — mondtam Deélnek. A ház télen-nyáron jobb a sátornál. Télen melegebb, nyáron hűvösebb. Minden holminkat jobban elrejthetjük. Kincsünket is.

Deél a fejét rázta:

— A ház egyhelyhez foglalja az embert. Mikor házban kell hálnom, úgy érzem, mintha sírboltban hálnék. A sátor jobb. A sátor velem jár. A sátoros ember ott él, ahol akar. Nagy a világ és szép. Mán énnekem kicsi lesz nemsokára.

Atilla maga is sátorban lakott. Messziről láttuk már a pompás aranygombos sátort, amint a többi barna és szürke sátor közül kitornyollott. Fehér selyemzászló lengett az ormán.

A sátorok között kékes füstoszlopok emelkedtek az égnek. A levegőben pecsenye-illat szállongott. Trágyaszag is.

Az idő dél felé járt.

— A néped nem koplal, ahogy látom, — mondtam a hunomnak. Igaz, hogy lóhussal éltek?

Deél vállat vont.

— Mikor hogy. A lóhús jó étel, jobb a marhahúsnál. De én már aligha válogatok benne.

S aggodalmas arccal szemlélődött a sátorok felé.

— Hallod-e görög, — szólott egy perc mulván, — te mind az úton jó szívvel néztél rám: ennem és innom adtál. Köszönöm. De még egy szivességre kérnélek, ha megtennéd.

— Csak mondd és megvan, ha lehető.

— Hát... ha meglátsz majd engem valahol

karóban, arra kérlek, jer oda éjjel, és ha még élek, gyakintsd a töröd a mellembe.

Nem beszélhettem vele többet. Elvitték a többi rabbal együtt Átilla sátorai felé.

Füves dombot láttunk a telep mellett, azon állapodtunk meg. S kisideig némán szemléltük a síkot, amelyen vagy tízezer sátor tarkállott.

A sátorok közül apró lovakon sok gyermek nyargalt hozzánk. Bámultak és vig szemmel nevettek bennünket. Többnyire fehér vászonruha volt rajtuk, és sem a lábukon nem volt saru, sem a fejükön süveg. A hátukon tegez volt, a vállukon vagy a kezökben íjj. A hun gyerekek, mint később láttam, napestig verebekre és fecskékre lövöldöznek. Míg meg nem szoktam az arcukat, azt mondtam, hogy rútak. Az orra valamennyinek be volt horpasztva, s az arcuk, mintha kutya marta volna meg kisedet korukban, s annak a forradása látszanék.

Annál szebbek a leány-gyermekek. Azoknak az orra nem lapos; az arcuk meg olyan tiszta, mint a rózsa. Mindenféle piros ruha van rajtuk. Csakúgy, bábuval játszanak, mint a mi lánykáink, de ők is meztláb járnak, mint a kácsák. Lovon csak a fiukat látni.

Vigilász magyarázta, hogy a hun fiuk szándékosan vannak elcsúfitva. Az ilyen harcos nép büszke a sebeire. Minél ütöttebb-vertebb a képe, annál szebb neki. A hibátlan arc férfiban szinte csúfság. Csak a vezérek, fejedelmek arca lehet olyan, mert azokat nem foghatja fegyver. De nem is kapkodja ám a hun a csatában a fejét, mint más-nemzetbeli.

A dombon kiraktuk a sátorfákat és ponyvákat, azonban egy mérges hun lovas vágatott hozzánk: ránk hurrogott, hogy magasabbra merjük-e állítani a sátrunkat, mint a királyé áll? Akkor eszelkedtünk, hogy csakugyan illetlenség lett volna...

Azután megmutatták, hogy hol állíthatjuk föl a sátrainkat.

Míg mink a sátorveréssel foglalkoztunk, három párducbőrös, medve-süveges hun ügetett hozzánk. Kettőt közülök már ismertünk: a nyalka bajuszú Edekon volt az egyik, a másik Oresztesz, szintén főúr, szintén gőgös, bár a képéről látszott, hogy nem hun eredetű. A harmadiknak a nevét később tudtuk meg, hogy Csáth.

— Micsoda ügy hozott benneteket? — kérdezte Csáth szigoruan.

Az urak rábámultak, hogy Vigilász eltolmácsolta a kérdést. Hiszen tudhatja Atilla!

Az én uram mégis válaszolt:

— A császár — ugymond — a királyotokhoz küldött bennünket, mi tehát csakis öneki felelhetünk.

— Azt gondoljátok-e, — dörögte Csáth, — hogy mink a magunk fitogtatására jöttünk hozzátok? Minket a fejedelem küldött ezzel a kérdéssel.

Csak fejedelemnek mondta Atillát.

Nagy-szuszu borzas bagoly volt különben, — s ő is olyan kutyaharapta képű, mint minden hun. Négysoros aranylánc fénylett a nyakában. A láncon aranykarikák és pénzek villogtak. Gyémántos görbe kardja maga megért egy kis országot. No szegény Deél, ha ennek a leányába szerettél bele, akkor csakugyan nem válogathatsz többé a csikópecsenyében!

— Magatok is tudhatjátok, — védekezett udvariasan az én uram, — hogy mi a szokás. Avagy mikor a ti követeitek a mi császárunknál járnak, megmondanák-e másnak Atilla izenetét? Csak magának a császárnak felelnének ők is.

A hunok összefordultak és néhány szót váltottak. Azután nagy csörgéssel visszaügettek Atillához.

Azt gondoltuk, hogy Atilla buta barbárfejjel

küldte a kérdezőket, s hogy az uraink válasza után a homlokára csap és azt mondja: bizistók jól beszélnek! Azonban nem így történt. A hun urak közül Csáth és Oresztesz ismét visszatért, és Csáth nagyfennemen megint ránk harsogott:

— Ha egyéb mondani valótok nincsen, csak amit mondottatok, azt izeni a fejedelem: fel is út, le is út.

S otthagytak bennünket.

Maksziminosz úr szinte elkékült haragjában. Az én uram is elképedten nézett a lovasok után. Vigilász szinte pukkadózott.

— Így menjünk-e haza? Így vigyük-e haza a semmit? Atilla ösmer engem. Ha én vele szemben lehettem volna, rá tudtam volna venni, hogy hagyja békében az országunkat.

A sátorokat már fölraktuk a szekerekre, s indultunk volna, mikor uj követ üget hozzák, s kiáltja már messziről:

— A király nem engedi, hogy éjjel induljatok.

Ő meg már királynak mondotta Atillát. Furcsáltam. Később értettem meg, hogy csak hozzánk alkalmazta a szót.

Hát megint csak leraktuk a sátorokat. Atilla egy ökröt és egy szekér halat küldött. Az volt a vacsoránk. Azután álomnak ereszkedtünk.

Az én uram mind éjten-át hánykolódott. Sőhajtozott, nyögött. Meg is kérdeztem, mi a baja?

— Aludj, — nyögte, — engem a szégyen gyötör, hogy egy barbár így packáz velünk!

— Uram, — mondtam felkönyökölve, — te okos ember vagy: nem gondolod-e, hogy *oka van* annak?

— Mi oka volna?

— Gondolj csak vissza, uram a jövetünkre. Emlékszel-e, hogy az úton egyszer ebédre hívtátok az öt hun követet, aztán ebéd közben, hogy Theo-

doziusról meg Atilláról folyt a beszéd. Vigilásznak elcsúszott a nyelve.

— Részeg volt.

— Azt mondta, hogy *nem való istent emberrel együtt emlegetni.*

— Mondom, hogy részeg volt. Hiszen tántorgott is.

— Tántorgott, igaz, hogy tántorgott.

— A hun urak másnap megbocsátottak neki.

— Megbocsátottak, igaz. De ebből nem következik, hogy Atillának el nem mondták: hogyan gondolkodnak felőle Theodoziusznak a követei.

Az én uram nem szól többet. Én elalszom. Reggel látom, hogy Makszimoszsal a sátor előtt tanakodik. Azután szólítja Rusztikioszt is.

Rusztikiosz, amint említettem, velünk utazott, noha a követséghez nem tartozott. Jól beszélt hunul. Atillának az egyik íródeákjához jött, akit valamikor Aéciusz ajándékozott a hun királynak. Göndör görög volt, negyven éves forma, mindig siető mozgású.

A gazdám lóra ült. A lovat én vezettem kantárszáron. Rusztikiosz csak úgy gyalogosan szedegette mellettünk a lábát a tavaszi verőfényben.

Csáthnak a sátorához mentünk.

Én künn maradtam a lóval; ők ketten bejelentkeztek.

Mi dolga volt az én uramnak Csáthtal? Csak később tudtam meg. Ajándékot ígért neki, ha Atilla elé juttatja a követeket.

Míg ők bent időztek Csáth sátorában, én kívülről bámultam a terebélyes szép két négyszög sátorépületet. Bele fért volna ötven ember is. Látszott, hogy úré. Kettős sátor volt, vastag vörössávos csérgéből mind a kettő. A bejáratot fehér lófarkak és ökölnyi aranyozott gömbök díszítették. A bejárat fölött jelvény ötlött a szemembe: piros posztóból varrt kézben két valóságos kard, mind a

két kard szurokkal volt festve, s a kardok fölött a nap aranyozott képe. Később láttam, hogy minden sátornak van valami efféle jelvénye. Vagy a bejárat fölött lóg, vagy oldalt van odatűzve. Zászló csak a király sátorán lengett.

A hátulsó sátor nyilván a nőké volt. Látszott az a bejáraton csüggő fehér gyöngyfüzérckről, s az ablakokon fehérleő fátyolkárpitokról.

A női sátor előtt négylovas szekér állott. Szőnyegetek és ládákat raktak rája. Tehát útra készülnek a nők. Sohase láttam olyan cifrára pingált faládákat. Nálunk a láda magaszinű, ahogy a cédrusból kimunkálják. Szőnyeggel vagy kendővel borítják le, s nincs rajtuk semmi diszitmény. Bezzeg a barbárok telepingálják rózsával, tulipánnal, pávaszemmel. No furcsa! De még a ládáknál is jobban érdekelne, ha láthatnám azt a vad leányt, akinek a szépségét csak kézlegyintéssel lehet kifejezni, s aki miatt meghal az a szegény hun legény. Valami pogácsa-képű tenyeres-talpas hun leány lehet.

A szekér mellett egy ráncosodó szemű tokás nő állott. Nem tudom mi prémből készült hamúszinű mente volt rajta, éppen olyan, mint a férfiaké, és a mente alatt diószinű szoknya. Gögös tokáján látszott, hogy nem cseléd.

Az rendelkezett a rabszolgákkal: mit hová rakjanak.

Cipelkedtek, rakodtak, verejtéköket töröltették.

Kis idő multán kilép egy finomarcú tizenöt-tizenhat éves leány is. A mentéje éppen olyan mint a hamúszin mentés büszke-tokás asszonyé, csak épphogy a szoknyája fehér.

Ez-e az vajjon?

No ha ez az, nekem bizony nem tetszik. Rútnak nem éppen rút, hiszen csupa finomság, mint minden surján leány, aki egészséges. De nem is szép. Nincs benne vér. Nincs ami melegítené a rá-

nézőt. Láttam én Konstantinápolyban olyan leányokat, hogy a szépségük megcsapott, mint a tűz lángja. Csak épp, hogy a mi lányaink nem ilyen büszkék.

A leány egy kis rezes-sarku tulipános ládát tetetett föl. Pénz volt-e benne, vagy ékszer? nem tudom, de bizonyosan az ő holmija volt, mert gondal takargatta gyékénybe.

A tavaszi nap elősugárzott a fellegek közül és rásütött az arcára. A leány szürke structoll legyezőt tartott a homloka fölé.

Az a mozdulata tetszett nekem. S egyszerre mégis szép leánynya vált. A manó tudja hogyan és miért kezdett tetszeni, de tetszett. Minden szép leányon van valami, ami megmarad az emlékezetünkben. Neki a szeme meg a szája volt olyan. Mintha a leány egész valója csupán azért jött volna elő a teremtés műhelyéből, hogy azt a két álmodozó fekete szemet és azt a piros formás száját legyen kinek viselnie. Most is ha rágondolok, a szeme és a szája van előttem.

— Anyám, — mondotta, — én lovon mennék.

Olyan édes volt a hangja, mint a távoli furulyaszó.

— Ebben a ruhában? — ütközött meg az anyja, — milyen lesz a szoknyád?

— Csak nem ülök estig...

— Ugyan Emőke! . . .

Hm, hát ez az.

— Veszek ráam másik szoknyát, — alkudozott a leány. — Hát megengeded?

S ekkor reám is pillantott.

Csak átfutó pillantás volt, mint mikor a tükörrel vetett napfény végigsiklik a falon, egy percre megáll, aztán tovább siklik, — de én mégis megrezdültem tőle.

Az a leány a halál szellemét ábrázolta nekem. Mink emberi csontváz alakjában kaszával és ho-

mokorával festjük a halált. A hunföldön fekete-szemű és piros-szájú leány. Akinék megjelenik, meg kell halnia.

Ismét az anyjához fordult: kérdezett valamit, — nem hallottam tisztán. Beindult a sátorba. Még az árnyéka is valami különös... habozva megállott. Gondolkodott. Közben ismét rám tévedt a tekintete, s talán hogy idegen voltam, megállott rajtam.

A nézésünk találkozott.

Nem tudom vizsgálják-e valamikor a tudósok az emberi szemnek a mélységeit.

Mi van azokban a mélységekben, hogy láthatatlan sugarak szállanak belőle elő? És miért más minden sugár? Mért hideg ebben a percben? Mért meleg a másik percben? Jégnek a sugara és tűznek a sugara. Néha simít mint a bársony, néha szúr mint a tövis, néha üt mint a mennykő.

A leány nézett.

Én sarkamig elzsibbadtam.

III.

A férfisátorból kilépett Csáth s körülpillantott a sátor előtt álló szolgáin. Én mély meghajlással köszöntem neki.

Rám se nézett. A lováért intett. Felfordult reá, s elügetett Atilla sátora felé.

Csodálkoztam, hogy a gazdám bent marad, s aggódó szívvel tűnődtem: hátha elfogják?!

De egy litániányi idő se telt el, dobogó lábu lován visszatért Csáth. Leugrott a lováról, s besietett a sátorba.

A következő percben kibujt Prizkosz a sátor alól és Rusztikiosz is utána. Mind a kettőnek ragyogott az arca.

— Siessünk! — intett a gazdám.

S fölkepesztetett a lovára. A hun gyerekek igen nevelték.

Futottunk. Rusztikiosz lihegett. A hun gyermekek kacagva követtek apró lovaikon.

— Átilla fogad! — kiáltotta a gazdám már messziről Makszimosznak.

A szekerek már indulóban voltak, de ez a szó egyszerre mindent megváltoztatott.

Uccu valamennyien kapkodják az ünnepi tógát. Mosakodnak, fészülködnek. Kenik magukat jóillatú kenőcsökkel. A százados is törülgeti a kardját, a sisakját, feni a bajuszát fekete viasszal. Rendezgeti a haját a feje kopaszára.

S hogy előjönnek, hévvel tanakodnak, hogyan szólítsák meg Átillát?

— *Felséges király, minden királyok legméltóságosabbja.*

Ezt ajánlotta Prizkos.

De Vigilász ellene volt:

— Elég „*felséges fejedelem!*” — mondotta. — Mert Átilla nincs megkoronázva, tehát nem király, csak fejedelem.

— Egykutya, — vélekedett Makszimosz, — inkább cimezzük tíz grádussal feljebb, mintsem-hogy egygyel lejjebb.

En aztán nem hallottam, hogyan tanakodnak tovább. Arra a bájos halálpillangóra gondoltam. Micsoda karcsú, lengejárású leány! Micsoda mély tekintetű szem! S máris van benne valami méltóságos. Oh te szegény bolond Deél, az ilyen hölgyeket nem lovászoknak nevelik!

A sátorok közül Csáth ügetett elő.

— Jertek hát! — kiáltott a követeknek, — vár a király benneteket!

És a szemében benne volt a büszke folytatás:

— Ezt nekem köszönhetitek, énnekem!

A követek lóra kapnak. A szolgák közül csupán nekem szabad velök tartanom. Az uram kala-

márisa nálam van, a derekam szíján, s a papiros is a hónom alatt.

Szorongó mellel közeledtem a fejedelmi sátorhoz. Tehát meglátom a nagy emberevőt!

A sátor előtt csillogó fegyveres őrség állt, s a bejáratnál néhány koronás ember is. Egyik gymorbajos-forma keserű homlokú.

Miféle királyok voltak azok? csak később tudtam meg. De igazi királyok voltak. Atilla úgy bánt velök máskor, mint a barátaival szokott, csak mikor követeket fogadott, akkor kellett odaállaniok az ajtaja elé. Koronásan!

Mikor a sátorba beléptünk, már előre készítettem rá a szememet, hogy templomi fényességbe lépünk. Atilla valami aranyos barbár istennek lesz öltözve, s aranyrudakból rakott trónuson fogad bennünket, — hermelin palástban, mezítláb — a lábujjain gyémántgyűrűk.

Már előre vonaglott a szám a nevetésre.

Dehát minden másképp történt, mint ahogy elképzeltük: egy dísztelen kis terembe léptünk, amelyet valami hideg bagaria-bőrszag hatott által. Annak a közepén festetlen karosszékekben ült egy fekete-fehér, középtermetű ember. Barna posztódolmány volt rajta, és sárga csizma. A könyökével fekete bársonykardra támaszkodott. Sötéttekintetű apró két szemét mingyárt a belépésünkkel ránk szegezte.

Az első pillanatban nem gondoltam, hogy Atilla az. De az volt. Körülötte ott álltak a vezérei: Edekon, Oresztesz, Csáth és még valami hárman. Mind piros-egészséges állapot, csak az egy Atilla sápadtas, mint a pergamen.

A mi követeink mélyen meghajoltak előtte, és úgy maradtak, tehát ő az.

Várták, hogy megszólítja őket. De nem szólt. Ők meg annyit sem mertek mondani: *Szalve!*

Egy miatyánknyi idő telt el így: Atilla mozdulatlanul mint valami szobor. Még az arca színe is mint a megsárgult márványfejeké. A követek kétrét, mint akiknek görcs van a hasukban.

Végre Csáth szólalt meg:

— Beszéljetek.

Erre Makszimosz fölegyenesedik, s kiveszi a kebeléből a császár pecsétetes levelét.

— Felséges király, országoknak ura, dicső fejedelem...

S hangja remeg.

No sohase hittem! Ez a büszke, dülleszki Makszimosz, aki mindig olyan peckesen állt, mintha a gerince vasból volna...

— A mi császár urunk, — rebegi tovább, — tiszteletét küldi és jó egészséget kíván.

Vigilász nagy lehelettel tolmácsolja:

— ... és jó egészséget kíván.

Atilla maga elé pillant:

— Ugyanazt kívánom neki, — szólal meg, — amit ő kíván énnekem.

A hangja olyan volt, mint valami nagy darázs dongása, mikor szobába téved, s körüldong. Félelmes hang.

Csak később, hónapok mulván értettem meg, hogy Atilla szavai mögött micsoda gondolat vetett árnyékot, amikor ezt mondotta: Kívánom, amit ő kíván énnekem.

Elfogadta a levelet Makszimosztól, s a szeme Vigilászra villant.

— Orcátlan eb! — robbant reá, — hogy mersz

a szemem elé jönni! Avagy nem te tolmácsoltad-e azt az akaratomat, hogy addig énhozzám követ ne másszon, ameddig a szökevényeket mind ki nem adjátok!

S a hangja olyan volt, mint az oroszlán-ordítás.

Vigilász majdnem lerogyott ijedtében. A terem-féle nagy sáturnak még az oszlopai is reszkettek.

Atilla választ várt, de Vigilász csak sunyított viaszsápadtan, nyaka-behuzottan, tenyerét a mellére tapasztva.

Ebben a nehéz csendben aztán Edekon szólt reá:

— Hát nincs semmi mondani-valótok a mentésetekre? Feleljetek hát!

— Felséges király, — hebegte kék ajkkal Vigilász, — a császár minden szökevényt idekísértetett.

Atilla a fejét rázta:

— Hazug gazok! Karóba huzatnálak valamenynyitőket, ha nem nézném, hogy követek vagytok!

És egy vastag-nyakú fiatal hunra tekintett:

— Csege! Olvasd a szökevények nevét.

Az írnok, (hunul: ravó,) egy nyaláb papíros-tekercset oldott ki, és az egyikről a nyomott csendben valami száz nevet olvasott.

— Ezeket követelem, — csörrentette Atilla a kardját, — nem tűröm, hogy történetesen a magam szolgálai fogjanak fegyvert énellenem!

S fölkelt. Ellépkedett a sáturnak a belsejébe.

A kihallgatásnak vége volt. Szédelegve támo lyogtunk ki a sátorból.

— Nem értem, — vacogott Vigilász, — Atilla mindig nyájasan fogadott. Én ilyen harapósna k még nem láttam.

— De az irgalmát, — hörögte sápadtan a százados — ez mégsem járja! Én katona vagyok: én-rám így ne hurrogjon senki.

— Hidd ki párviadalra, — villant rá a vállán át dühös gúnnyal Makszimosz.

A gazdám a fejét lógatta:

— Már bizonyos, hogy besúgták neki a barbárok Vigilásznak a megjegyzését.

Edekon hazakisért bennünket, és Vigilásszal félrehúzódott.

Mit beszélgettek? Vigilász azt mondta, hogy Átillának a haragját Edekon csupán a szökevényekre magyarázza.

De látszott az arcán, hogy hazudik. A szeme csillogott, mint a rókáé. Néha gyorsan tett-vett mindent, néha maga elé bámult és elfogyott a szín az arcából.

De ezt a színváltozást, ezt az idegeskedést csak én láttam meg rajta.

Egy óra multával, éppen mikor ebédeltünk, két követ üget hozzánk Átillától. Az egyik egy bokros bajszerű öregúr. Eszlász nevű. Szolga is kísérte vezetéklóval és egy málhás lóval. A király parancsát hozta, hogy Vigilász tüstént induljon vissza Konstantinápolyba és szedje össze az ottmaradt szökevényeket. Mink pedig várjunk, míg a hunok fővezére a kazaroktól vissza nem érkezik. Mert ami ajándékot a fővezérnek hoztunk, vissza nem vihetjük, se másnak oda nem adhatjuk. Addig is szigorúan megtiltja Átilla, hogy római rabokat nem szabad kiváltanunk, hun rabszolgákat nem szabad vásárolnunk, egyáltalán nem szabad vennünk semmitse, csak eleséget.

Vigilász hát abbahagyta az evést. *Tüstént!* — parancsolta Átilla, tehát tüstént. Ravasz, sovány, arca szinte sápadt volt a zavartól. Sokat beszélt és olyan kapkodással ült a lóra, mintha arról volna szó, hogy negyedóra s meg kell fordulnia Konstantinápolyból.

Másnap fölkerekedett a hun tábor, s megindultunk mink is a táborral északra.

Átilla a székhelyére indult, s útközben, amint mondták, feleségül vesz majd egy Écska nevű hun leányt.

A falunál, ahol a hun leány lakott, csakugyan megállapodott a sereg, de mink nem láthattuk a menyegzőt, mert Átilla azt parancsolta, hogy haladjunk tovább.

Három hun volt a vezetőnk.

Az egyikkel mingyárt az első nap beszédbe eredtem. Azt kérdeztem: nem tudja-e, mi történt Deéllel, a Csáth úr csatlósával?

— Tudom, — felelte nyugodtan.

— Hát mi?

Válat vont.

— Még aznap, mikor megérkezett, szárítóra tették.

— Micsoda szárítóra?

A hun nevetett:

— Ejnye no, beh nehézfejű vagy, hát hogyan szárítják a köcsögöt?

IV.

Egy borongós estén valami tavacska mellé érkezünk. Csak akkora tó volt, hogy egy tíz éves gyerek is átszöhetette, de a lónyomokról látszott a partján, hogy itatásra alkalmas. Vén nyírfák és nyárfák mindenfelé.

Alig verjük le a sátorfákat, nagy szél kerekedik, s utána megdördül az ég is. A szél egyre dühösebb: minden sátorunkat beleforgatja a tóba. S villám villámra lobban és lecsap. A csattanás és dörgés a földet is rengeti. No ítélet-idő! Egy-szercsak közibénk harsan nagy lánglovettel egy mennykő. A tóba, csakugy sustorog.

Annyira megzavarodtunk, hogy ahányan voltunk, annyifelé futottunk az éjszaka sötétségében.

Nem tudom, ki milyennek képzei a pokol útját. Én ha festő volnék, aznaptól kezdve úgy festeném, hogy az elkárhozottakat sötétségben csapkodó villámok kergetik beléje.

Hát csak futottunk mint az ijedt tyúkok. A villámok lobogásánál egyszercsak házakat is látok magam körül, nádtetős házakat. Kuttyák rohannak reám, dühösen ugatozva.

— Segítség!

Hallom azonban, hogy a többieket is húzkodják az ebek, s azok is rikoltoznak.

Egy házból vörös világosság kél elő: égő nádcsovát tartanak ki, s hun szóval kérdezik:

— Kik vagytok? Mit kajabáltok?

— Jó emberek, — lihegem, — menedéket adjatok. A zivatar pocsékká vert bennünket itt a tóparton. A mennykő közibénk csapott.

Már akkor több házból és sátorból is előkiváncsiaskodtak olyan szurokba mártott nádcsovával. Bámultak bennünket.

Mert az a falu-féle hun telepecske volt. A házak között sátorok álltak, s a házakba csak akkor a zivatar elől húzódtak be az emberek.

Befogadtak bennünket jólelkűen.

Minket az urammal egy sokgyermekes hun család tessékelt be. A gyermekek a szobában aludtak, nekünk a pitarban tüzet rakott a gazda. Száritkoztunk.

Az uram alig állt a lábán. Nem elég, hogy bőrig ázott, hanem még a térde is vérzett.

A hun olyan rettentő, mérges-pofájú ember volt, hogy az uram még véres térddelel is rémülten hőkölt meg tőle. Én azonban már sejtettem, hogy a rettenes ábrázatok mögött báránylelkek laknak. Békében legalább bárányok.

Hát nem is harapott meg bennünket. Sőt ő kiált meg harapnivalóval: kenyérrel és szalonnával. Mink azonban nem voltunk éhesek. Az uram csak

feküdni kívánt, én meg a ruhámat szárítottam. A hun segített benne. Rakta szívesen a nádat a tűzre, s közben kérdezgetett, hogy kik vagyunk? mi járatban forgunk azon a vidéken?

Tőle tudtam meg, hogy Buda király egyik özvegyének a falujában vagyunk. Buda király Atillának a bátyja volt, s nemrégiben halt meg. A fehér hunoknak volt a feje, mint ahogy a fekete hunoknak Átilla. Halála után a fehér hunok is Átillához csatlakoztak.

— Hát mi a különbség a kettő között? — kérdeztem az embert.

— Csak annyi, — felelte, — hogy a fehér hunok fehér birkának a bőrét viselik, a fekete hunok meg a feketéét. Nyáron nincs köztük különbség.

Az én hunom is fehér hun volt. A neve: Zsádán.

Az özvegy királyné még azon éjjel megtudta, hogy miféle vendégeket hajtott a zivatar a falujába. Nem telt belé egy óra, már ott voltak a szolgálai. Lepedőket hoztak, meg száraz medvebőröket, s egy csobolyó bort, meg egy tál hideg vaddisznósonkát.

— Mennyei üdvösség! — mondta az uram a száraz meleg ruhára.

A borra már nem is volt szava, csak hála-telkintete az égnek. Beletakaródzott a medvebőrbe s lefeküdt.

Én is.

Másnap, mikor megvirradt, vissza-kimentünk a tópartra. A sátraiink ott uszkáltak a vízben. A lovaink szanaszéjjel. A hunok már akkor javában fogdosták a lovakat, s huzgálták kifelé a sátrainkat a partra.

Ugyancsak csodálkoztunk, hogy nem vezett el egy gombunk se.

— No, — azt mondja a gazdám, — világéletemben sok földet bejártam, de ilyen emberséges népre még nem akadtam. Bontsd elő az ünnepi tó-

gámat: Budané asszonynak kezet csókolunk, ha meztláb jár is.

És hát az urak el is mentek. Vittek a királynénak három ezüst kelyhet, három karmazsinbőrt, egy kis kosár indiai borsot, fahajat, sáfrányt és pálmadiót.

Mink addig a sátorokat tisztogattuk. A nyirfák alatt a tó körül lépten-nyomon nyílt a gyöngyvirág. Szedtem egy csokorra valót az uramnak.

Hanem hogy sokáig odajártak, mink is benézünk a faluba. Az idegen nép látása mindig mulatságos. Az meg éppenséggel gyönyörűség, ha barbárokat láthat a művelt görög: voltaképpen magamagát szemléli, hogy mennyivel különb.

Az út még sáros az éjjeli zivatartól, de azért gyerünk.

A faluban az egyetlen csinos épület Budanének a háza. De az is csak fából való, szétszedhető. Talán négy szoba is van benne.

Az épületet vagy tíz sátor környezi. Uri sátorok is. Azok között van egy négyszögű. A tetején aranygomb csillog. A nyílását csikóbőr takarja. A csikóbőr fölött vörös posztó-kézben két fekete kard, s a kardok fölött a nap aranyképe.

Elnyílt a szemem: hiszen ez a Csáth-család jelenvénye!

De mi állt énbelém, hogy így megdobban a mellem? Mi közöm nekem avval a leánynyal! Ha annyira van is hozzám, hogy a ruhája hozzám ér, akkor is távolabb van tőlem, mint a világ nyugoti széle a keletitől.

Elfordítottam a szememet, és egy csoport hun embert vizsgáltam. Mért ülnek ezek örökkön lóháton? Az egyiknek sárga és szőrös a csizmája. Lát-szik rajta, hogy szarvasbőrből készült, talán azért hagyta rajta a szőrt is.

Beszélgetnek, nevetgélnek. Hevernek is a lovon félkönyéken, mint mink a diványon. A lovak

száján abrakos tarisznya. De egyszercsak arra eszüdök, hogy megint a sátort bámulom. Egy fehér szakálu agg hun ül a sátor előtt, a gyepen, jobban mondva: bölénybőrön. Az öreg úrnak annyira horpadt az orra, hogy csak szivességből mondhatjuk orrnak az arca közepét. Valamikor buzogánnyal ütöttek tán reá. A fél keze is hiányzik. Ilyen csonka-bonka öregeket később gyakorta láttam.

Hát ül az agg úr a bőrön, s két kis gyermekkel játszik.

Az egyik gyermek hat éves, már forradásosképű. A másik tán három, még csúfítatlan.

Az idősebbiknek kis teknősbéka pajzsa van a hátán, s fakard az oldalán. A kisebbik csak ingben hempereg az öreg úr mellett. Mert hogy úr, a hajáról láttam. A rabok haja borzas, mint a pemet. Az urak haja három csombókba rendezett: egyik fönt a homlokon, kettő a halántékon. Egy nagysüvegű szakálás ör áll a sátor előtt. Lomhán áll ottan. A dárdája a földbe van tűzve, s ő jobb könyéken támaszkodik reá.

Egyszercsak hangot hallok a sátorablakból:

— Sugár! Sugárkám!

Édes rezdülés járt át, valami olyan érzés, mint mikor tavasszal a langyos szellő besuhan a napon fekvő beteg ingeujján, s valami kellemes borzongást érez végig a bőrén.

A kisebbik gyermek fölmosolyog az ablakra.

Emőke áll ott.

S egy perc múlva ki is lebben. Fehér ruha van rajta; piros csizma a lábán. A haja egy-ágba fonottan hull hátra. Leért a derekáig.

Tejet hozott ki egy kis ezüst-szilkében. Utána egy tizenhárom éves forma meztlábás rableányka valami süteményt. Sárga volt az a sütemény, mint a narancs.

A gyermekek itták a tejet és kedvvel falogatták a süteményt.

Mellettem egy Nigró nevű rabszolga állt, Maksziminosznak az egyik szolgája, szerecsen.

Megtaszított a könyökével.

— Nézd, — susogta, — micsoda takaros!

Bántott a megjegyzése. Nem tudom miért.

Emőke letelepedett a bölénybőrre, és az ölébe vonta a kis porontyot. Körültörülte a száját fehér kendővel, s nagyokat csókolt a gyermek pufók orcájára.

— Kedves! Te kedves!

— Gyere, — rántom meg Nigrót — gyere már haza.

— Nézzük még. Jó lenne hozzánk belső lánynak.

— Gyere!

— Nono! Csak ne szorítsd úgy a karomat. Miért haragszol?

Magam se tudtam. Megrútult előttem Nigrónak az arca. Szerettem volna pofon csapni.

V.

Déltájban az urak hazatértek. Öt megterhelt hun rab kísérté őket. Az egyik borjút cipelt a nyakán, a másik liszteszsákot, a harmadik két nyulat.

Az urak vidámak voltak.

— Zéta, — mondja az uram, mikor a virággal eléje léptem, — téged fölmentelek az ebédkészítéstől. Eredj és szedj még gyöngyvirágot. Sokat. Elviszed délután a királynénak.

Hát én, egy óra nem telt belé, szedtem is egy nagy kosár gyöngyvirágot. Szedtem közéje ibolyát is, és néhány szép páfrányt és fűszálat, s magam mulattából már a kosárban elrendeztem. Olyanná vált a kosár, mint egy szekérkeréknyi menyasszonyi csokor.

— Ejnye beh szép! — örvendett az uram, — ezt

így, ezenképp vidd el neki. Csak még egynehány marok fűvet szedj, hogy a kosár szélén lelógjon és semmi se lássék a kosárból.

Elkészülök. Teszem a kosarat a fejemre.

— Vigye el tán Nigró, — mondja Maksziminosz. — Szerecsen úribb.

Éreztem, hogy elsápadok.

— Uram, — rebegtem alázatosan, — én szedtem a virágot, kegyes engedelmével kérem: hadd vigyem el én.

Nem tudom, hogy mért nem ütöttek meg a szemtelenségemért. Az uraknak jókedvük volt, nem gondoltak velem. Csupán a szolgatársaim bámultak, s különösen Nigró. Dehát rendjénvalónak érezték, hogy aki fáradott, az lássa a borraivalót.

Mikor már aztán az úton voltam, magam is boszankodtam magamon. De már késő volt. Megfogadtam, hogy Csáthék sátorára rá se nézek.

A sátor valami ötven lépésnyire állt a királyné házától, és keskeny kis patkósan hajló gyalogút vitt hozzá. A gyalogút az essőtől felázott, és vékony habaréksár borította.

— Mi közöm nekem azzal a sátorral? — gondoltam, — rá se nézek!

De mikor már az út közepén voltam, arra gondoltam, hogy mért ne nézném meg mégegyszer. A Halál-kisasszonyt. Ugyse látom többé ez életben soha. És hát a holdat is nézheti mindenki, ha el nem is érheti soha.

Leemeltem a kosarat a fejemről, mintha csak azért állanék meg, hogy elfáradtam. És a hónom alá vettem a kosarat.

S megfordulok a sáturnak.

Hát látom, hogy az a tizenhároméves-forma kis rableány, aki délelőtt a süteményt hozta ki a gyermekeknek, most egy szakajtó-kosárból homokos szárazföldet hint az útra. Na nem elég: a hintése csak a harmada utat javította meg. Visszatér.

És ekkor lép ki a sátorból Emőke.

Csakaz a ruha van rajta, amelyik az előbb. A haját azonban hosszú fehér hátrahajló fátyol takarja.

Összefogja a fehér szoknya alját, és óvatosan lépkedve megindul.

Megindul felém! Énfelém!

Ha behúnyom a szememet, ma is látom, amint a két kis piros csizma, tip-top, lépeget könnyedén, kedvesen. És az a barackvirág-szín finom arcocska, az a méléző szép fekete szem, az a finom metszetű ajk... közeledik, közeledik felém, közeledik...

Lép, lépeget.

Mikor a beporozott útnak a sárosához ér, megáll. Megáll, mint az erdön sétáló őz, s fölemeli a fejét.

Láttam, miért állott meg: a cselédet várta. Talán hogy megszidja: miért késett a munkájával? Talán, hogy az utat tovább-poroztassa maga előtt.

Mintha meglöktek volna!...

Belemarkoltam a kosaramba, és szórtam eléje a virágot. Rá se néztem, mintha nem is neki csinálnám, csak mentem előtte, és a kosarat rázva hintettem a virágot az út sarára.

A virág elég volt a királyné lépcsőjéig. Megálltam. Az arcom úgy égett, mintha tüzes kemence szájánál állanék. A szívem lükköve vert. Nem mertem felnézni, csak álltam, mintha valami gonoszsgot követtem volna el, s büntető bíró előtt állanék.

Egyszer csak hallom, hogy közeledik... A virágon...

Akkor ránéztem.

Ő is felnézett, mikor hozzám ért. A szeme...

A nap így nyilal át az erdő lombjain. A lelkembe nyilalt a szeme sugara. S a lelkem egyszerre fénnel és zenével telt meg. Néztem káprázó szemmel, boldogszomorúan.

De a szeme rajtam csak addig állt, míg megint pillantott.

Aztán föllépkedett a lépcsőkön.

Szinte kábultan néztem utána. Csak mikor már eltűnt, akkor gondoltam arra, hogy valamelyik hun leszűrhat ezért a tettemért.

De nem bántott senki. A lovasok egykedvűen beszélgettek tovább. Csak a vén őr nézett, de az is egykedvűen. Vélte talán, hogy parancsot teljesítettem.

Ugy indultam vissza, mint aki részeg.

A falu végén gyermekkiáltást hallok mögöttem:

— Hé, hé! Szolga! ...

Megfordulok. A kis rableányt látom, aki Emőke előtt az utat hintette. Nekem integet.

— Értesz-e hunul? — lihegi.

— Értek, — felelem, mint aki álomból ocsudik, — keveset.

— A kisasszony azt mondta, hogy jer vissza: ád valamit a szolgálatodért.

És nevetett. Csúnya vézna kis barna leány volt, és arca piszkos is. Kis szemtelen!

— Mondd meg a kisasszonyodnak, — feleltem méltóságosan, — hogy én szolga nem vagyok. Ur se vagyok az igaz, de szolga se vagyok. És az én nevem Zéta.

S nagy büszkén elléptem.

VI.

Mikorra visszaérkeztem, az urak már az ebédnél feküdtek, s a borjúpecsenye illata betöltötte a levegőt. Priszkosz a tekintetével kérdezett.

Annyira ismertük egymás gondolatát, hogy néha nem is kellett beszélnünk. A tekintete azt kérdezte:

— Mit szólt a királyné? Szívesen fogadta-e a virágot?

Az én nyelvemen soha nem született még hazugság. Priszkosz belém nevelte, hogy a hazugság

utálatosabb minden más mocsoknál, s én magam is megvetettem minden embert, akit hazugnak ismertem.

— A királyné, — feleltem elnézve a feje fölött, — nem beszélt ugyan velem, de köszönetét küldi.

Vártam, hogy a föld megrázkódik erre a hazugságomra, vagy hogy a nyelvem kiszakad gyökerestől, de egyik se történt. Az urak vidáman beszélgettek tovább. S én is leültem a sátor elé zavartan és piszkos lélekkel, hogy ebédeljek.

Azon az éjjelen rosszul aludtam. A gazdám is nyugtalan, mióta Hunniában járunk. Én csak azóta, hogy azt a leányt láttam. Nincs se éjjelem, se napalom. Éjfél felé, azt gondoltam javában alszik már a gazdám, mikor egyszercsak megszólal:

— Mi bajod? Miért sírsz? Ki ütött meg?

A kérdése annyira meglepett, hogy percekig nem szólhattam.

— Oh uram, — feleltem végre, — én igen szerencsétlen vagyok.

— Ki bántott?

S hogy erre nem feleltem, felült az ágyában.

— Bizonyynyal mondom, hogy akárki bántott, megkeserüli!

— Nem bántott engem senki, uram, csak éppen elgondolkodtam a sorsomon.

— A sorsodon? — döbönt rám a gazdám, — hát olyan siratni való a te sorsod?

— Ne érts félre, uram! A te jószágod éltető napfényem nekem és én meg sem érdemlem, hogy rám nézz, de ha elgondolom, hogy már gyermekkoromban szolgaságra kerültem, és hogy hiába szabadítottál föl, csak szegény ördög az én nevem...

Abbahagytam. Éreztem, hogy a gazdám csodálkozik a szavaimon, és hogy én bolondokat beszélek.

S valóban, némi hallgatás után, az uram megszólalt:

— Azt hittem, ismerlek téged, Zéta fiam. Hiszen úgy láttam a növekedésedet, mint azét a ciprusét, amelyet aznap ültettem, amikor téged magamhoz váltottalak. De ebben az órában nem ösmerek rád, Zéta: nem tudom, micsoda gondolatok kavarnak a lelkedben.

S elhallgatott, elaludt.

Én meg azon gondolkodtam: miket hazudjak holnap? Azt mondom majd, hogy rosszat álmodtam: bika üldözött és tiport álmomban.

Ekközben néztem a csillagokat a sátornyíláson át. És néztem Emőkét.

Mert ha behunyom a szememet, mindig látom őt. Látom, amint fehér szoknyában, piros csizmában aprón lépked a gyalogúton, és ahogy hozzám érkezik, reám emeli méltóságos fekete szép szemét.

VII.

Alig pitymallott, felkürtöltek. Maksziminosz rendelte, hogy hajnalban induljunk a további utunkra.

Almatlanságtól zavaros fejjel kötöztem össze az ágyneműnket és segítettem a sátor elbontásában. De aztán mégis szakadt néhány percem, hogy beleugorhattam a tóba és megfrissülhettem a vízében.

Aztánhát: lóra!

A királyné palotája előtt haladtunk el. De persze én nem a királyné palotáját néztem. Csáthék sátora előtt is szekerek álltak. A rabok bontották a sátort, göngyölték a hosszú rudakra. A belső szőnyegekkel már tevék álltak ott nagy batyujokkal. Tehát ezek is jönnek! Talán ugyanazon az úton jönnek, amelyiken mink!

Az első percben ujjongtam. Aztán megint okosságra igazítottam az eszemet:

Hát megőrültem-e én, hogy lelkem minden

gondolatával egy olyan leány körül szédelvek, aki mellett maga a hóhér őrködik!

Az úton mégiscsak el-elmaradoztam. Minden útkanyarulatnál megállottam és visszanéztem: jönnek-e már?

Hiábavaló volt minden magam-okosítása. Valahányszor azt határoztam, hogy az uram mellett maradok, s nem törődök többé a leánnyal, kisidő múlva láthatatlan kalapács verését éreztem a mellemem. Csak mégegyszer! Csak mégegyszer szívhasam föl szememmel, mint a nap a harmatot, hogy még a sírom éjszakájában is ő lehessen az álmom!

Jönnek-e már?

Megint elmaradtam az uramtól és visszafelé lovagoltam. Vissza-vissza, ameddig csak nem találkozom vele! De látnom kell őt, ha el is veszítem a gazdám nyomait! Látnom kell, ha Deél sorsára jutok is, látnom kell mégegyszer!

Három óra hosszat lovagoltam már. A nap szinte felhőtlen égből sugarazta be a tavaszi zöld világot. A Tisza fölött golyák kanyarogtak. Végre megpillantottam az úton poroszkáló hun szolgákat és velők a szekereket.

Néhány fegyveres hun elől. A napfény úgy szikrázik a lovuk kantár-kövein, mint kovácsüllőn az izzó vas.

Azután egy bársonyos szőnyeggel bevont szekér következik. Négy ló vonja. Benne ül Csáthné és az agg hun. Szemben velők a vézna kis rableány s a két gyermek. Mellettök lovagol Emőke.

A szekér után valami húsz rabszolga.

Csak léptetést mentem feléjük, és mikor hozzájuk értem, leszálltam az út mellett a lovamról. S álltam tisztelettel.

— Mi az hé? — kiáltott az egyik hún, — tán elvesztettél valamit?

Mert hogy a római követségből vagyok, megismerték a ruhámról.

— El, — feleltem készségesen, — egy sátorkapcsot vesztettünk el. Nem láttátok-e?

S hogy a Csáték fogata is odaért, mélyen meghajoltam.

Mikor odábbmentek, fölemeltem a fejemet, s a leányra néztem. Férfiasan ült a lovon, de a szoknyája olyan hosszú volt, hogy elől-hátul a lovat is takarta. A fején könnyű turbánalakú patyolat. Az arcán átlátszó fehér selyemfátyol.

Mikor fölnéztem, elfordította rólam a tekintét, s léptetve lovagolt tovább. De még az a paripa is mintha tudta volna kit visz, büszkébben szedeggette a lábát.

Hét négylovas-szekér következett utánok és hátul négy teve. A szekerek a sátort vitték. A tevék nagy göngyölegekben a szőnyegeket.

Aztán vagy huszonöt lovas következett. Mindenikük vállán óriás íjj, s mindenik kezében könnyű lándzsa, amelynek alsó végével olykor a lóra pöccintettek.

Megismertem köztük a szarvasbőr - csizmás hunt is.

Darabig még visszafelé mentem, aztán utánok haladtam s néztem az út tavaszi göröngyein a nyomokat: melyik vajjon Emőkének a lóva nyoma?

Valami egy óra mulván megint a Tisza vize csillant elő. Az út szinte elveszett a kövér fűben. A Tisza végtelen kígyóként kanyarog a mezőségen. Néhol fűzfák sűrűje takarja a vizet a szem elől.

Boldog voltam, hogy messziről mindig láthatam Emőkét. Ugy haladt közöttük a fehér turbános szép lovas, mint valami lilium.

Egyszer aztán látom, hogy kiugrat az útból és a mezőn játszatja a lovát. Nagyokat futtat vele s néha kerengél. Hol előre siet, hol hátra marad. Egyszer levágtat a vízhez is, és megitatja a lovát.

A szívem olyanná vált, mint a fölrepülő pacirta. Megéreztem, hogy a leány nekem játszik!

S megálltam a füzes szélén.

Hát csakugyan: egyszercsak látom, hogy jön. Egyenesen felém. Szinte repül. Előre hajlik. Repül. Felém!

Leszálltam a lovamról, hogy megint köszönjek neki.

S amint így állok égő szemmel, s talán halvány orcával, hozzám érkezik, és egyrántással megállítja a paripáját.

Meghajlok.

— Rabszolga! — szólal meg gőgösen; — a te neved-e Zéta?

— Az enyém, kisasszony.

S hogy a lova ne nyugtalankodjék, megfogtam a zablaszíjat.

Nézett rám. A nézése méltóságos volt s oly bájos, hogy a lélek remegett bennem, mint a marokba fogott veréb.

Nézett.

— Te hintettél-e tegnap az útamra virágot?

— Az út sáros volt, — mentegetőztem, — igen nagy volt ott a sár...

— És miért nem fogadtad el a jutalmat?

— Nem szolgáltam reá. És én nem is vagyok rabszolga. És én az uramat csak szeretetből szolgálom, mert ő apám helyett apám volt...

Hebegtem összevissza. Ő csak nézett nyugodtan, szigorún.

— Adósod én nem lehetek. Allj meg anyámnál a lovaddal. Mondtam már neki, mit tettél: fogadd el amit ad.

— Bocsáss meg kisasszonyom, — bókoltam, — a te szavadat én mindenbe parancsként követem. Halálig is, ha kívánod. De ezt nem lehet. Hanem ha nem akarsz adósom maradni... engedd, hogy a köntösöd szegélyét az ajkamhoz érinthessem.

Nem felel. Tán azon tűnődött, hogy mit feleljen?

Én meg odahajoltam a lábához, és megcsókol-
tam a köntösét boldog áhítattal.

S hogy ekközben a kezére tévedt a tekintetem,
mámorosan rebegtem:

— Oh ha a kezed is megcsókolhatnám, ezt a
szép tündérkezet...

— Szemtelen! — riadt rám villámló tekintettel.
— Szemtelen kutya!

S a lovagló vesszejével rácsapott az arcomra.

Visszatántorodtam. Az ütés tűzként égetett.
Éreztem, hogy vér csordul a nyakamon.

A leány elporoszkált, én meg leültem az út
szélére.

Csak bámultam magam elé bután, gondolatta-
lanul. Szív helyett mintha egy nehéz malomkerék
forogna lassan a mellemben.

Félóráig ültem-e úgy, vagy egy óráig, nem tu-
dom. Gondolataimban összekavargott a világmin-
denség. Hát mi rosszat cselekedtem én? Olyan nagy
bűn-e az, ha megcsókolunk egy kezét? A leány keze
is csak kéz. A kézcsók tiszteletnek a jele. Egykicsit
megszédültem a szépségétől, s meg óhajtottam csó-
kolni a kezét. Bűn volt? Ő ment volna jobbra, én
balra. Talán nem is találkoztunk volna többé az
életben. El is felejtettük volna egymást.

Lódobogásra ocsudtam föl. Azt véltem, az én
lovam nyargalász. De nem az volt. Az én lovam
nyugodtan legelészett a mezőn. A leány tért vissza.

Megállt előttem.

Én nem néztem föl.

A harag átcikázott rajtam, mint a villám a ko-
mor fellegen. Éreztem, hogy ember vagyok. Ha ő
Jupiter leánya volna is, én meg csak egy tinó, nem
volt oka arra, hogy megüssön.

— Zéta, — szólott lágyan a leány, — te jó
fiu vagy, s nem tehetsz arról, hogy az eszed kevés.
A te hazádban mások a szokások... Itt ez a fátyol.
Kösd be az arcodat.

Lerepesztett a fátyolából egy darabot és nyujtotta.

Nem feleltem. Rá se néztem.

Egy percig tartotta a fátyolt, azután eldobta. Hallottam, hogy a lovát megcsapja és elporoszkál.

Csak menjen. Micsoda joron vet meg ennyire engem! Semmi közöm az ő rangjával. Nekem a hun király nem királyom, és nekem a hun mágnások nem mágnásaim. S ha ő azt mondja is, hogy megbánta, amit tett, a seb az arcomon marad: megvetem őt.

A vízhez ballagtam s lemostam a vért az arcomról.

Lódobogás közeledett megint. Föltekintettem. Ő tért vissza.

Talán bizony megint: hogy megüssön? Ezt már nem tűröm el!

Fölkeltem. Néztem vadul, elszántan.

A leány odajött és fölvetette a fátyolát.

— Visszajöttem, — mondotta melegen, — mert haragszol rám. Nem birom elviselni, hogy valaki haragudjon reám, hacsak állat is. Hát... itt a kezem, megcsókolhatod.

— Köszönöm, — feleltem büszkén, — már nem kívánom.

A leány arcából elsápadt minden eleven szín. Sötéten nézett rám, én meg büszkén néztem vissza.

Igy állottunk egy minutumig.

Azután megrántotta a lova száját, megcsapta. Elporoszkált.

VIII.

A következő nap delén Csáthék karavánja utólérte a miénket. Bizonyosan korábban indultak, éshát mink vesztegeltünk is útközben egy lovunknak a kidőlése miatt.

Az urak odasorakoztatták a lovukat az út mellé, s meghajlással üdvözölték Csáthékat. Én nem a szolgák közé álltam, hanem a gazdám mellé.

Emő lovon ült, mint tegnap. A ruháján csak annyi volt a változás, hogy a fején a patyolatot feljebb-tekerte s három kócsagtollat is tűzött bele.

Mért nem vagyok én festő, hogy azt a lovon közelgő hattyúnyakú leányt lefesthetném. A ló alacsony, ideges pejparipa. A leányon égszínkék selyem köpönyeg lengedez, s a köpönyegén a természetnek minden vonala általjátszik. A fején az a fehér gyolcs-turbán. Piroscsizmás lábacskaája aranyozott kis kengyelben pihen.

Sokszor próbáltam őt lerajzolni. Táblán is próbáltam, papiroson is. Jó rajzos vagyok én. Csak mikor őt rajzolnám, akkor nem vagyok jó rajzos. Sem ő nem az, sem a lova nem az!... Pedig úgy látom őt, olyan elevenen, akárcsak magát, mikor a tükörbe nézek.

Elhaladtak mellettünk. Az üdvözlést viszonyozták. Emőke is fölvetette a fátyolát és könnyedén bölintott a követek felé. Éreztem ahogy végigsiklott a tekintete a társaságunkon, rajtam szinte megütkezik, szinte hidegen pillant át a gerincemen.

Már akkor nem gyűlöltem. Bántam, hogy meg nem csókoltam a kezét. Álmomban ismétlődött a találkozásunk, s én megcsókoltam a kezét. Valami soha nem érzett gyönyörűség volt!

— Megcsókoltam a kezedet, — mondtam neki. Éreztem benne a lelkedet: megcsókoltam a lelkedet is.

S annak az álomcsóknak az édessége rajtama-

radt az ajkamon. Mikor megláttam őt, annak az álmnak a gyönyörűsége ujult meg bennem.

Milyen különös az emberi arc! Az ő arca is változatlan volt, az enyém is. Mikor rám pillantott, bizonyára azt gondolta, hogy az én arcom gyűlöletet takar. De mit takart az ő arca?

Aztán nem értük őket többé utól.

A hetedik napon egy csoport fehér-tógás embert láttunk a távolban egy búzatáblán túl az úton. Már messziről megláttuk, hogy a szél tógákat lebegtet.

— Rómaiak! — kiáltoztuk örömmel.

Pedighát a rómaiakat otthon szinte pökjük.

Csakugyan a nyugot-római birodalom követei voltak. Idegenek. De azon a végtelenül sík hun földön mégis úgy üdvözlöttük őket, mintha egyanya gyermekei volnánk.

— *Salvos sis! Salve!*

Az urak összeölelkeztek. A szolgák kezét szorítottak. És latinra fordult a beszéd.

Az idegen követek feje Romulusz, horpadt arcú s kiálló orru barna úr. Mellette Románusz főtitiszt, egy koromszínbajszú, kedves, vidám úr és Promótusz, Pannonia kormányzója, ősz kopasz méltóság.

Az ő járatuk épp oly keserves volt, mint a miénk. Átilla egynehény aranyedényt követelt a római császáron. Valentiniánusz adott volna is neki, amennyit akar, de Átillának csak azok az edények kellettek, amelyek Szirmium elfoglalásakor sikkadtak el. A sikkasztó az ő íródeákja volt. Az hogyan, hogyan nem: elcsalta a szirmiumi püspöktől az aranyedényeket, és elzálogosította egy Szilvánusz nevű római uzsorásnál.

Mikor Átilla megtudta a sikkasztást, az íródeákját azonnal karóba huzatta. Valentiniánusra meg ráizent, hogy: vagy Szilvánuszt vagy az aranyedényeket!

Hát erre hoztak választ a rómaiak. Valentiánusz azt feleli, hogy Szilvánusz jóhiszeműleg adott pénzt az edényekre; az edények meg templomi edények, hát inkább pénzen váltja meg, — ha lehet.

A két követség aztán vidám beszélgetésben érkezett Atilla városába.

Városnak mondom, noha nem hasonlít a világ semmiféle városához. Se templomok, se márvány-paloták, se kőépületek, se kövezett utak nincsenek benne. A sátorok sokaságából csupáncsak két épület-csoport sárgállik elő. Mind a kettő dombon

A paloták körül a sátorok rengeteg sokasága tarkállik.

áll és fából épült. Tornyok is emelkednek rajtok, de olyan karcsúak és olyan szellősek, hogy csak galambok és kányák lakhatják.

— Miféle épületek azok ottan?

— Atillának a háza, — felelte tisztelettel ejtve az Atilla szót a vezetők, — a másik, vele szemben, a fővezéré.

A paloták körül a sátorok rengeteg sokasága tarkállik. Tízezer? százezer? millió? — ki olvashatná meg? — A sátorok között házak is fehérlenek, de csak afféle nádtetős sárházak, és ember nem lakik bennök. Nyáron legalább nem. És széna, és szalmaboglyák és kazlak minden sátor körül.

A város szélén egynehány száz szén-piszkos kovácsot láttunk. Patkót és nyílhegyet vernek azok napestig. A műhelyek köre szuroktól és körömgégtéstől bűdös. A mezőségen töméntelen sok ló, nénes, csorda és birkanyáj. Kutya ostroma. A gyereknép is lépten-nyomon lábatlankodik.

A fővezér, akit meg kellett várnunk, már megérkezett. A palotája tetején piros zászló lengett. Az hirdette, hogy megjött, de az élénk lovaglók hűnök is mondták.

Hol sátorozzunk le?

A vezetőink be akartak vinni bennünket a városba. Az urak azonban jobbnak vélték, ha kívül maradunk, amíg alkalmasabb helyet nem jelöl nekünk valamelyik hun főember.

Megállítottuk hát a szekereket, s csak árnyékvetőre vontunk fel egy sátoroldalt.

Az első tennivaló az, hogy a fővezérrel beszéljünk: mikor fogad?

Lóra ültünk hát hárman: az uram, Rusztikiosz meg én, s mentünk a vezető után.

Akkor láttam csak: miért olyan irdatlanul nagy Átillának városa? Hát azért, mert a sátorok nem szorosan állnak egymás mellett, hanem tágasan. Jókora a térség elől-hátul. Az előtérségen az asszonyok sütnék, főznek, gyermekeket dajkálnak; egy tehén, egy-két ló legelész. A sátor mögött szénakazal, szalmakazal, tűzifa. Elöl szárítják a ruhát; elöl az edénytartó cölöp is, amelynek neve hunul *ösztörü*. A sátor csak alvóhely, és essőben menedék. Nappal ott tanyáznak a sátor előtt. A gyermekek ott játszanak. A nők és rabok ott dolgoznak. Az öregek s betegek szintén a sátor előtt vadbőrökön vagy a pusztta földön hevernek. A férfiak az utcán csoportoznak, mint már előbb is láttuk: lóháton, örökkön lóháton. Sohse dolgoznak, csak beszélgetnek, politizálnak, csercberélnek, s vadásznak, versenyt futtatnak, hadi gyakorlatokat ren-

deznak a fiatalsággal. No meg hát esznek-isznak, de leginkább isznak.

Aztán az is érdekes, hogy a sátorok állásából meglátni: mekkora a család? Néha két-három sátor áll szorosan egymás mellett. Azok a nagysátorból származott ujházások sátorai. Közös a szív, közös a konyha is.

Minél beljebb haladunk a királyi palota felé, annál díszesebbek és nagyobbak a sátorok. A boglya-forma füstös emberi kasokat négy-öt-hatszögű széles fa-alkotmányok váltják föl. Azok már vadbőrökkel vannak betakarva, vagy vastag csergéből készültek, s a tetejükön vagy az ajtó fölött szimbólumot vagy írásjeleket látni.

A szimbólum többnyire csak egyes kép: golya, lófej, csillag, rózsza, kereszt, kör, vagy más efféle. Néhol nem is úgy van ráhimezve a családi jelvény, hanem csak oda van akasztva: p. egy nyíl, vagy egy kosfej, vagy egy patkó. Arról aztán megérthető, hogy ott tanyáznak: Nyilasék, amott meg Kosék, emitt Patkóék. Csak ahol póznán lóg a jelvény, ott nem családi jel, hanem mesterség cégére. A varga sarut akaszt ki, a sátormíves keresztbe tett rudat, az ács szekercét, a szaggittárius vörösre festett íjját, a szűcs kis subát, a fegyver-kovács kardot, a patkoló kovács lópatkót. De nemigen patkoltatják ezek a lovaikat.

A további sátorok körül már nyüzsgő a rab-szolga, s a pompa szemet kápráztató.

Nem csoda: ezek az emberek végigrabolták a félvilágot!

A lovasok között sok a bekötött fejű és a felkötött karú.

Az egyik odakiált a vezetőmnek:

— Erőt aggyisten Szarvas.

— És egészséget, — feleli Szarvas — csakhogy látlak!

S kezét nyujtanak, beszélgetnek.

— Ezek, — mondja a vezetőnk, mikor tovább lovagolunk, — most érkeztek haza a kazár háborúból.

— Hát te, — kérdem, — mért nem mentél velök a háborúba?

— Nem engedtek, — feleli a hun, — csak a hitványa ment. A javának itthon kellett maradnia, hogy ha az urunk a rómaiakra indul, legyen ember kellő.

Erre majdnem kilelt bennünket a hideg.

— Hát van ilyen szándéka Atillának?

— Nem mondta. De azért tudjuk. Nincs-e a sarkunk alatt már mind, a világ? Még csak a római birodalom áll.

— És azt gondoljátok, hogy megbirtok vele? Nem olyan kicsiny ám az, mint a kazár nemzetség!

A hun vállat von.

— Ha kicsi, ha nagy. Az Isten kardja minálunk van. Embernek a kardja nem győzhet azon.

— Micsoda „Isten kardja?”

— Nem tudjátok? Az égből vetettek alá egyszer egy kardot. Egy csordásfiu találta meg. Ahányszor nagy háború indul, Atilla azt csatolja fel.

— De mi bizonyítja azt, hogy az csakugyan Istennek a kardja?

— Mi bizonyítja, hogy nem az?

— De hátha nem az?

— A táltosok jobban tudják. Az a kard olyan szép, aminőt emberi kéz nem alkothat. Kék lángok lobogtak körülötte szüntelen a földben, mígcsak a fiu meg nem találta. Káma is éGINEK bizonyítja.

— Ki az a Káma?

— A mi főpapunk. Az ám a szent ember! Szentebb a ti pápátoknál.

A beszélgetést dudaszó és tárogatók sivalgása nyomta el. A sátorok között sokféle szólt a zene. Egy domborúmellű hun legény táncoltatta felénk a lovát. Három sipos mögötte: kettő tárogatós, egy

meg dudás. A legény kulacsot emelgetve dalolt, vigadott. Olykor megállította a lovát egy-egy hun előtt. Megkinálta a kulacsából. Aztán tovább lovagolt és nagyokat kurjantott.

— Ennek hát jókedve van, — mondom a hununknak.

— Bizonyosan rabot adott el, — felelte egykedvűen.

A figyelmem azonban arra fordult, hogy sok falombot szállítanak a szekerek. S hogy a széles főútra érkeztünk, láttam, hogy a sátorok ormát és ajtaját mindenféle lombokkal díszítik, az utat meg erősen locsolják. Egy óriás barbár akkora nyirfát vitt a vállán, hogy két ökör is nyögve húzta volna. A fákat leásták-állították az út mellé. És a levegő illatos volt az ázott föld szagától és a lombok szagától is.

— Szittyá uram, — szólok a vezetőnknek, — micsoda ünnep készül?

— Atilla jön meg, — felelte, — déltájt.

És a bajuszán pödört.

— Szittyá különben az öregapád. Azok a szittyák amott, akik a széleshátú lovakon beszélgetnek. Láthassátok, hogy azoknak se szakáluk, se bajuszuk nincsen.

Később tanultam meg, hogy a hazájokban nem nevezik magukat mindnyájan hunoknak, hanem nemzetségek szerint vagy családok szerint. Egyik azt mondja:

— Besenyő vagyok.

Másik azt mondja:

— Hun vagyok.

Hol *hun*, hol *kún*, — egy nekik.

A többi mondja:

— Magyar vagyok.

— Kozár vagyok.

— Avar vagyok.

Hanem azért egynép ez.

Akkor láttam csak közelebből a két fapalotát is. Mind a kettő remeke az ács-művészetnek, és a faragó-művészetnek. Az Atilláé valamivel díszesebb és csak messziről egy. Közelről csak házcsoport. A középső a királyé. A mellette állók a feleségeié, a fogoly királyoké, irástudóké, raboké. Állnak távolabb hosszú dísztelen házak is. Azok az istállók. Külön a király istállója, külön a feleségeié és külön a többié.

Valami harminc ház az összesen, s húsz közüle úri.

Aztán a faházak között egy magányosan álló nagy kőépület is fehérlik. Nem valami szép alkotás, csupa apró kerek ablak, az is mind magasan, éspersze csak üres lyukablak, de mégis kőház! Az uram ugyancsak elbámult rajta, mert hetekig járó földön nem láttunk követ akkorát se, mint az öklöm.

A későbbi napokban tudtuk meg, hogy az a kőház fürdő, s hogy azt egy Szirmiumba való rab-szolga építette. A követ messziről hordták oda szekereken.

A fővezérség és a királyi palota között akkora térség kereklik, hogy talán lőversenyeket is rendeznek rajta. A téren nincs egyéb csak egy vén hársfa, s alatta egy nagy négyszögletű vörhenyeges kő, de akkora, hogy egydarabban akkora nagy követ még nem láttam. Később tudtam meg, hogy oltár az.

A tér másik sarkán gémes kút áll. Onnan keltre nézve, széles utca nyílik. Le lehet rajta látni egy fűzfaerdőig. Később tudtam meg, hogy a Tisza folyik ottan.

A fővezért éppen az udvarán találtuk. Lóháton ült és valami ötven előkelő hun ifjunak magyarázott valamit.

Az ifjak pompás díszesen voltak öltözve. A ruhájok csupa lengő-lobogó fehér selyem. Csak a

derekukon volt piros vagy kék vagy sárga mellény, de az is elől csupa aranygomb. A lovuk fején fátoldiszek lengenek.

Látszott, hogy ők is az ünnepre öltözködtek. Körben álltak a fővezér körül, s mikor az elvégezte a mondanivalóját, sebes vágatással robogtak ki az udvarból.

A fővezér köpcös, piros-képű ember. Szürke mása Csáthnak. Hiszen bátyja is. Csakhogy valamivel kisebb termetű s az arca barátságosabb.

Meglátott bennünket, s hozzánk lovagolt. Intett, hogy ne szálljunk le. Mert tiszteletünk jeléül le akartunk szállani a lovunkról.

— Már értesültem rólatok, — mondotta kezét nyújtva a gazdámnak. — Száljatok hozzám és legyenek ma ebédre vendégeim. Nekem most tenger a dolgom. A király délre itt lesz, és nekem kell fogadnom.

Ő már királynak mondta Átillát.

Minden szavát megértettem. Akár én tolmácsolhattam volna Rusztikiosz helyett.

De az én szemem a belső udvaron ragadt meg. Az egyik széles faház előtt ott láttam Csáthékat, amint lerakodnak a tevékről és a szekerekről. A belső szolgák is ott serénykednek. A barna rableánya az emeletre kiált:

— Csobajcsi! Gyere már!

Emőkét is láttam. Akkor szállt le a paripájáról. Egy rabszolga négykézláb állt a ló mellé. Arra lépett. Aztán megveregette a paripája pófáját s belebegett a házba.

IX.

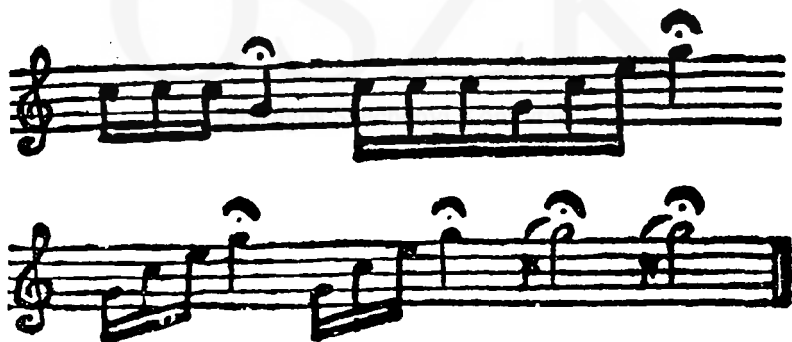
A város bözsgött, mint a rajzó méhkas. Az utakat mindenfelé locsolták a rabok, és falevéllal, fűvel hintették be. A sátorok előtt férfiak és nők

rendezgették az ünneplőjüket. A fehér lovak sörényét, farkát befestették börsönnyel vagy sárga festékekkel. A sátorokat kívülről virágos szőnyegekkel aggatták tele. Porfellegek, trágyaszag, lombillat, lovak csengőinek csilingelése mindenfelé.

Siettünk, hogy Makszimoszszal idejekorán visszajuthassunk a fővezér palotájába. A fővezér egy szolgája az emeletre vezetett bennünket, egy tágas szobába, amelynek nyitott ablakából leláthattunk a főútra és a királyi palotáig elnyúló térségre, — már hát én csak az urak háta mögül.

A nyüzsgés egyre elevenebb. Dél felé a lovasok eltisztultak a főútról, s a helyüket fehér ruhába öltözött nők foglalták el.

A nap már az ég közepén delelt, mikor a királyi palota tornyából erős kúrthang rikoltozott alá.

Néhány perc múlva három vágató-lovas porzott fel keletről a főútcán és megállott a fővezér palotája előtt. A fővezér csakhamar elő is lovagolt.

Aranynyal himzett könnyű piros mente volt rajta. Süvege is piros. Sastoll elől rajta. Valami harminc fiatal előkelő hun csoportosult köréje. Köztük öt ifjunak a süvegén arany-karika ragyogott. A legfiatalabbik tizennégy-tizenöt éves lehetett. Az az egy égszínkék selyemruhába volt öltözve.

— A király fiai, — mondta Rusztikiosz.

A vezér megindult velök Átilla elé.

Negyedóra mulván már hallottuk a nép örömgúgását a távolból. Hasonlított az kezdetben a tenger morajlásához, de aztán, hogy nőttön-nőtt, nem tudom semmihez se hasonlítani. Mintha a földnek is szive volna és dobogna-zúgna az örömtől.

Akkor már a királyi palotából is elővonult egy különös csoport. Fehér selyemben pompázó asszonyok, hervadt levélszínű lovakon. A lovak kicsinyek voltak, s minden lovat apród vezetett.

A női lovasok egy féldió-alakú nagy aranyozott réda köré csoportosultak. A rédában királyi hölgy ült: halavány és sovány asszony. Mellette egy tíz éves hosszúhajú fiúcska, fehér selyemben mint az asszonyok. Csak a süvege kék, égszínkék, talán hogy a haja szőkesége jobban előtessék.

— A főkirályné: Rika asszony, — susogta Rusztikiosz, — a gyermek neve: Csaba.

A rédát nyolc fehér ló vonta. Micsoda lovak! Hogy hányták a fejüket, hogy táncolt a lábuk! A réda hátulján egy vigyorgó fekete női rabszolga állt, és pávatollból készült ernyőt tartott a királyné fölé. A kocsi szélén köröskörül virág, de még a kezek küllőin is.

Amint megjelentek, a nép mosolyogva kiáltotta:

— Aldás, Csaba! Aldás reád!

Éljen helyett áldás a szó a hunoknál, csak az idegenek vivátoznak nálok.

A kis Csaba mosolyogva intett mindenfelé a süvegével.

Később hallottam, hogy miért tüntetik ki anynyira azt az egy királyfit. Hát azért, mert annak a születésekor a papok azt jósták, hogy a hun nép Átilla halála után széthull. Mint szélben a polyva. De az a királyfi mégis megmenti majd a nemzetet. A jóslatot nemigen hitték, de azért a kis királyfi kedves volt mindenki szemének.

A királyné mellett lovagló tündérek között megismerem Emőkét. Repülj szivem a mennyországba! Hát repül is, ott repes mellette, míg csak meg nem gyorsul a réda. Csakhamar eltűnik, ez az álmokép-csoport.

De ime elföllegzik a királyi násznép úti pora. Napsütésben gomolygó aranyköd. Legelőször is ki-
lovagol belőle egy kunkorgós bajszerű, zászlós vitéz. A zászló nagy, fehér. Rajta arannyal himzett sas rőpköd. Hun nyelven: *kurul*. De *turul*-nak is mondják.

Következik egy gyalog zenekar: vérszín-piros a ruhájok. Hangszerük fából való tárogató és dob, meg különféle csontból való sípok, két nagy rézcsinca, egynehány csengős bot, apró ezüst csengők rajtok.

A muzsikások százan is vannak. Az egyik dobosuk szerecsen. A többi zenész se laposorrú hun. Lehet különben, hogy hunok, csak hogy a muzsikus hunokat talán gyermekkoruktól kezdve nevelik a zenére, s azért nem lapítják be az orrukat.

A hun zene különös a római fülnek, de jól lehet rá lépni. Annyiszor hallottam az ünnepi utcai melódiájukat, hogy nem nehéz lekótáznom. Hát ez az:

A zenészek mellett az öt-tíz éves rab-gyerkcök nagy raja ugrál, ficánkol, ujjong a zene örömére. Egyik még kereket is hány közben-közben.

A zenészek nyomán aranytól és ezüsttől ragyogó lovasok jelennek meg. Valamennyinek a süvegénél araszos zöld gallyacska, és gyöngyvirág, vagy tulipán.

A nép mind a főútra tolong. Az első sorban a hun leányok és hun asszonyok állnak. A sok leány csupa fehér fátyol. A fátyolok alól előcsillog az aranylánc, aranyfüggő, aranykarperec, arany mellboglár, aranypillangós női süveg. Azokon is annyi az arany, hogy káprázat!

— Áldás! — közeledik s nőttön-nő az öröm hangviharja.

Átilla nagy fehér paripája léptet elő, büszke nyakát hányva, mintha tudná kit visz. Mellette lovagol jobbról a kis Csaba királyfi, balról a fővezér. Mögöttük a királyfiak. Utánok vonul be az aszszonyhad. Rika királyné aranyozott rédájában az új menyecske. Az arcát nem látni, oly sűrűn befátyolozta. Csak a fején zöldellő koszorú jegyzi, hogy ő a legujabb. A rózsalevélből csinált koszorún mogyorónyi gyémántok csillognak.

A rédát a királyné és udvari hölgyek rajozták körül. Most már nincs az arcukon fátyol. Emökét ismét megismerem köztük. Milyen szép, milyen méltóságos! A lovat egy apród vezeti. A fátyolát ő is hátravetette, s beletűzte a végét aranyos övébe.

A fátyol nagy divat náluk, és énnekem is tetszik. A nők minden ünnepi alkalommal fehérbe öltöznek. Az előkelő nők hétköznap is.

Mikor Átilla odaért a nők sorához, a sok aszszony, a sok leány valami hun dalba kezdett. Ennyi nőt egyszerre énekelni sohasem hallottam. Ha nem láttam volna őket, azt hittem volna, hogy meg-hasadt a menny, s az angyalok millióinak kara hangzik le a földre.

A fővezér háza előtt lombokból összeválogatott széles ernyő alatt állnak a hun vezérek asszonynépei, s az öregmamák. Egy csunya kövér vénasszony mérgesen nézett reám, nem tudom miért.

Amint Atilla közeledett, azok is eléje indultak s az út közepén csoportosultak össze.

A fővezér felesége tálat tartott a kezében s egy másik asszony serleget.

Mikor Atilla hozzájuk érkezett, a süvegéhez emelte a kezét és üdvözlét intett nekik.

De ekkor is szimpla szürke ruhába volt öltözve, csak a süvege volt tornyosabb a többiénél, s valami különös nagy gyémántos forgó villogott rajta. No, meg a paripájának a szerszáma volt csupa tündöklő ék, gyöngy, rubin, zafir, smaragd, — a szivárvány minden megkövült színe.

A tálat és serleget ezüst asztalkára tették és két apród fölnyújtotta Atillának.

A király kivett egy falat ételt. Én bizony nem láttam jól, hogy kenyér volt-e vagy hús? Valami jelentősége volt annak az egy falat ételnek és egy korty italnak. Talán azt mondták vele, hogy a hazatérőnek az itthon való étel és ital a legkedvesebb.

Minden arc mosolygott, minden szem ragyogott. Csak Atilla arca márványos, vértelen. Az éneklő leánycsoport ekközben folyülekezett Atilla és a királynék csoportja köré. Emőke is mosolygott. Nem nézett reám, nem is láthatott volna a ház előtt álló hársfától, de hogy ő mosolygott, nekem is vidámság szállta meg a szívemet: én is mosolyogtam.

Abban a pillanatban szerettem Atillát, a hun népet, a lószagot, az ünnepet, a napot, a földet. Szerettem volna megcsókolni mindenkit, még a lovakat is!

Aztán Atilla tovább haladt s utána huzódott a

hosszú nácssereg is. Minden lovon színes fátyolok, minden süvegen virág.

Csáthék visszavonultak a palotába és az erkélyről gyönyörködtek tovább a néphullámmzásban. Mink még ott maradtunk. Néztük hogyan kísérik be Atillát a nők és testőrök a zászlókkal diszített palotába, s hogyan ujjong és éljenez a nép, s azután hogyan marad ott a palota körül a nagy embersokaság. A nők ott zengték tovább az éneküket. Hasonlított az a jelenet ahhoz, mikor a méhek rajzás után a kason belől és a kason kívül mozdulatlanul állanak, és csak a szárnyukat rezgetik. Ember és állat oly egy az érzésben!

Később, hogy a népsokaság összekeveredett, egy sovány vén szerecsen keltett nagy vidámságot. Tarkára festett öszvéren nyargalászott fel-alá a nép között, közben széles fakarddal hadonászott maga körül és különféle nyelven rikoltzott.

— A király bolondja, — mondotta Rusztikiosz, — Cerkó a neve.

Már jól elmúlt dél, mikor a fővezér hozzánk küldötte Csáthot, hogy az uraink üljenek az asztalhoz. Őmaga aligha lehet velünk az ebéden, mert jelentést kell mondania Atillának a hadjáratról és a fia balesetéről, hanem ott lesz a felesége meg a családja.

— És ott leszek én is, — mondotta Csáthi.

Vajjon Emőke is ott lesz-e?

A szívem elszorult. Az uramra néztem, hogy maga mögé rendel-e? Örömebédeken mögötte kellett állanom, és ő római szokás szerint a hajamba törülte időnkint a kezét.

Irgalom Istene, ha most is odarendel! Hogy mondhassam neki: Uram, most az egyszer ments fel! Nem mondhatom, merthiszen minden úrnak a szolgája a földísz a nyilvánosság előtt.

Priszkosz mintha megértette volna az aggodalmamat, magához intett:

— Egy óra mulván hozz föl egy tál datolyát a legszebbik ezüstitálban. Hozd be az ajtón, s állj meg vele ott, ahol Makszimosz úr ül. Ő veszi el majd tőled.

Tehát nem szolgáltatt velem!

A datolyát hamar összerendeztem. Szépen leraktam babér-levelekre, s középre néhány kis virágot illesztettem. Azután neki-álltam: víz, fésű, illatkenőcs! Bekentem a hajamat az uram finom nárduszával, és középen kétfelé választottam mint a szabademberek szokták. Inkább szidjon meg az uram a kenőcsért, mintsemhogy beletörölje a hajamba az ujjait.

Mikor a homokóra az egy felé pergett, fölfogtam a kis tálat és vittem az emeletre.

Az ebédlő ajtaja nyitva volt. Pecsényeszag áramlott ki rajta. Ültek ott valami húszan. Az asztalfőn a fővezér neje, egy ékszertől csillogó májfoltos arcú asszony. Mellette jobbról Makszimosz, balról az én uram, aztán nők és férfiak vegyesen. Emőke is!

Egy minutumig csak álltam az ajtó mellett: vártam, hogy az uram meglásson. Közben Emőkére is rászemlélődtem. Ült egy szeplős leány mellett, aki hunyorgó szemmel fecsegett neki valamit. Emőke gyöngyházassal késsel munkált egy csibecombon. Komoly volt. Nem tudom miért.

X.

Az uram mindennap jegyzeteti, hogy miket látott, miket hallott. Könyv lesz abból. Beteszik majd a császári könyvtárba.

Persze a jegyzetek mindig az én kezem írása. Dirib-darab papirosokra jegyzek fel mindent, ami velünk történik.

Az uram néha diktál, néha nem. Otthon majd

összeolvassuk valamennyit, és letisztázom szép fehér pergamenre.

Azon a napon annyi volt a jegyezni valóm, hogy én meg se vártam, míg az uram hazatér, belefogtam az írásba.

Hát az uram csakugyan későn érkezett haza. Kellemesen lepte meg, hogy a sátor előtt az íródeszka mellett talál.

— Derék fiu vagy, — dicsért meg, — menynyire haladtál?

S kivett a zsebéből egy öklömnyi mákos süteményt.

Még gyermekkoromban kényeztetett el azzal, hogy néha süteményt hozott. Én mindig is örültem a süteménynek. De akkor, — életemben először, — kedvetlenített a figyelme. Hiszen nem vagyok már gyermek!

— Addig haladtam, — feleltem, a süteményért kezét csókolva, — hogy Átilla bevonúl a kitért kapun a palotájába és a küszöb előtt megáll. Az új asszonyt felöleli s úgy viszi be mint valami gyermeket.

— Olvasd el, amit eddig irtál.

Olvastam.

Mikor a hun királyné környezetét írom le, azt a részt szinte szavalva olvasom:

— Olyan volt az, mint egy nagy fehér galambraj. A hun nők angyalok. És van köztük egy, aki olyan szép, hogy a föld is gyönyörüségtől remeg, ahol ő jár rajta.

— Micsoda számárság ez?! — böffent reám Priszkosz.

Csak hebegtem.

— Töröld! No lám!

Aztán látva, hogy nekem még a fülem is vörös, rámnéz különös nézéssel:

— Vigyázz fiam, — mondja nyugodtabban egy percnyi csöndesség után, — abban a korban

vagy, amelyikben az emberi test a virágzása korát éli. Ilyenkor sok lepke kereng körül: vigyázz a lábadra, nehogy elveszítsed a fejedet.

Aztán Makszimoszszal beszélgetett tovább.

Nem tudom mit beszélgettek, nem is érdekelt. A lélekzetem ellassudott. Mellemen feküdt a gazdám szava: „Ebben a korban... a testi virágzás... vigyázz a lábadra!” Igaz a szava. Emőke lelkét én nem ismerem, csak egy női test az, amely kifordított az okosságomból. Oh, de ha az a nő a legcsodásabb teremtménye az Istennek! Ha azt a nőt én úgy szeretném belehelni, mint a virágillatot!

XI.

Másnap korán keltünk, hogy a fővezérnek elvihessük a császár ajándékát. Nekem kellett a vasas ládából előbontanom.

Aranyból készült remekek voltak: öt serleg, két tál és öt tányér. A serlegeken ki volt domborítva Nagy Sándor vadászata. Ha az öt serleget egyszerre forgatták, a vadászat megelevenedett: aranyemberek vadászata aranyerdőben, aranyvadakra!

A tálakat is művészi rajzok ékesítették: egyiken Ádám és Éva a fa alatt, másikon a vízőzön. A tányérok szélén összefogódzott amorettek köre.

Fehér bársonnyal bélelt cédrusfa-ládika volt a kincsek tokja, s fölötte néhány rőf rózsaszínű virágos selyemkelme a takaró.

Mikor a nap fölkel, már ott ácsorogtunk az urammal, Rusztikioszszal és három szolgával a fővezér kapuja előtt. De a kapu még zárva volt. Este bizonyára sokáig fennvoltak. A zene csak éjfél után hallgatott el. Emőke bizonyosan táncolt. Vajjon kivel táncolt? Most táncoltak-e együtt először?

A ház minden ablakát sűrű fehér kárpit takar.

ja. A nap odasüt. De jobb is, ha nem jön elő az a leány!

Amint ott várakozunk, egy fekete-szemű hun jön. Lobogós ingújjú, cifra fegyverzetű javakorbeli ember. Lépked felénk. A nyakában és mellén aranylánczok, mint minden gazdag hunnak. A fején magas fekete posztósüveg. Mellette darutoll. Bajusza mint a villás örök szarva. Haja három csimbókbán. Az oldalán türkisszel kirakott görbe kard. Az is a gazdag hunok fegyvere.

Fekete szemöldöke alól reámosolyog Priszkoszra.

— Khaire! (Üdvözöllek.)

— Khaire — ámúl rá Priszkosz, — ki vagy te, aki hazám nyelvén üdvözölsz? Hogyan kerülsz ide? S mért váltál hunná?

Mert sokféle nép élt abban a városban, csak görög ritkásan. Görögöt ha láttunk is, rabszolga volt. Borzas fekete hajáról és rongyos ruhájáról egyszerre meglátszott, hogy rabszolga.

De ez hun úr volt; csörgött rajta az arany.

Megállt és mosolygott:

— Mért kérdezed mindezt?

— Azért, — feleli a gazdám, — mert te görögül köszöntesz engem. Holott ha hun ember volnál, hun nyelven köszöntenél. És a képed is, akárhogy viaszkolod a bajúszodat...

— Hát én hun vagyok, — feleli az ember a bajusza két ágát megtapintva. De az is igaz, hogy görögül születtem. A nevem most Szabad-Görög, mivelhogy Görögnek neveztek rabszolgakoromban.

És könnyedén sóhajtott:

— Bizony atyámfia, görbe az útja némelyik életnek. Sohse tudhatjuk, hova jutunk rajta vénségünkre.

S elmondta, hogy olajkereskedő volt Isztriában. De a hunok oda is betörték és a vagyonát elrabolták. Ót magát láncra verték. A fővezérnek lett

a rabja, mert a gazdag embereket a főurak maguknak tartják meg. Miért? Sokféle okból. Az egyik az, hogy gazdag embernek bizonyára gazdag a rokonsága is: nagy váltságdíjat sózhatnak rájuk. S ha a rokonság nem jelentkezik, az úrból vált szolga tartása akkor se vész kárba: értelmesebb, figyelmesebb, ügyesebb szolga a parasztinál. A háznak úri tekintete, kelleme, pompája művelt rabszolgákon fordul.

— Hát bizony, — sóhajtott Priszkosz, — a civilizáció van idehurcolva és láncrakötve. A civilizáció szolgája itten a barbárságnak.

A görög-hun vállat vont.

— Hát... ha nem váltott ki a rokonságom. Ki-váltott maga a jó Isten. A gazdám magával vitt a kazár háborúba. Vitézül küzdöttem mellette: nagy zsákmány lett a jutalmam. Azzal a zsákmánnyal váltottam ki magamat. Azután hun nőt vettem feleségül. Gyermekeim is vannak. Látnád micsoda életrevaló gyerekek! Aztánhát a fővezérrel egyasztalnál ülök. Azelőtt úgy szólítgatott, hogy *Te barom!* — most meg azt mondja: *Pajtás!* Jóbarátom. Bizony azt mondom: hála Istennek, hogy olyan szerencsétlenül jártam Isztriában.

Priszkosz a fejét rázta.

— Ha már egyszer szabad ember lettél, szabad lett volna hazatérned is.

— Akármikor.

— Miért maradtál akkor a barbárok között?

— Barbárok? Hm. Csak ti mondjátok őket barbároknak. Különb nép ez valamennyinél. Mert amikor háború nincsen, itt mindenki zavartalanul élhet a házában, vagyonában. Azt cselekszem, amit akarok. Adót nem fizetek. Hozzám nem talogdik be semmiféle állami tisztviselő, se törvénytiszta szolga, se végrehajtó.

— Örökkön hábüroszkodtok.

— Akkor is, nálunk nem rongy az ember élete,

mint a rómaiaknál. A ti birodalmatokban mindig folyik a vér. Ha nem hadak ellen küzdötök, a rablók bajoskodtok. S ha rablók se bolygatnak, bolygatnak a hivatalos rablók: a végrehajtók meg az állami tisztviselők. A római birodalomban a hatalmasnak és a gazdagnak minden szabad. Az igazságot pénzért szolgáltatják s a végtelenig nyúló perekben az ügyvéd meg a bíró kizsarolja a feleket.

Priszkosz védte a rómaiakat, amire a hun bólogatott-legyintett:

— Legyen a te szavad igaz. De azért az is igaz, hogy ahol a fejedelem isten, ott a nép sorsa pokoli.

Lágybeszédű és nyájas tekintetű ember volt. Mikor elvált tőlünk, nekem is kezet nyújtott.

A kaput ekközben egy rab kinyitotta, s azt mondta, hogy a fővezér éppen kijönni készül. Hát nem is mentünk föl, csak az udvaron vártuk meg.

Már akkor elő is vezették a lovát, s a vezér kilépett a házból. Akkor láttuk, hogy alacsony termetű és löcslábú ember. A hunok többnyire kisemberek és löcslábúak. Csak lovon fenségesek. Gyalog úgy járnak, mint a vízimadarak.

Meghajoltunk.

Priszkosz előre lépett és elmondta, hogy a kelet-római követ itt van; üdvözlétét küldi, s ebben a cédrusfa ládában a császár ajándékát. Egyúttal helynek és időnek a meghatározását kéri, hogy hol lehetne beszélgetniök?

Érdeklődéssel szemléltem a diadalmas vezért: afféle leső-kutyaszemű, mosolygó arcú ember, de igen értelmes arc.

— Hol? Hát ha olyan igen fontos az ügy, akár mingyárt is, önála, — felelte szimplán, — csak eredjetek előre, magam is mingyárt ottleszek.

No, gondoltam, ezek nem cerimóniáznak úgy, mint a mi előkelőink.

A fővezér meg se nézte az ajándékokat, csak

fölküldte a feleségének, mi pedig elsiettünk, hogy Makszimosznak ideje legyen az ünnepi tógát föl-rántania.

Debizony nem ránthatta föl az a tógát: nyomunkban ott termett a fővezér is, és barátságos jó-reggelt kiáltott.

Makszimosz valami üdvözlőbeszédet indított a torkán, de a fővezér rögtön lenyomta a székre, és csak ülve engedte szólani. De úgy se soká. Mikor látta, hogy az ő dicséretének fon koszorút, közbevágott:

— Sohse fáraszd magadat jó ember: úgy is tudom én ki vagyok, mi vagyok.

Aztán minthacsak családtag volna, elbeszélgette, hogyan győzködött Keleten. S hogy az örömben egy kis szomorúság is vegyült: Aladár királyfi leesett egy ütközetben a lováról és a karjára rálépett egy ló.

Makszimosz végre megtalálta a kellő hangot. Keresetlen bizalmas szavakkal mondta el, hogy a császár az örökös békét szeretné, de így apró követségek ide-oda küldözgetésével nem lehetséges a megegyezés. Az lenne jó, ha fővezér úr maga jönne el. A cédrusfa-ládába zárt kincsek csak mutatványok abból, ami Konstantinápolyban vár a fővezér úrra.

A hun méltóság maga elé pillogott, aztán a fejét ingatta:

— Bajos.

— De uram, — fujta tovább a tüzet Makszimosz, — a te szavad nem üres fecsegés, mint a követeké. Ha te jönnél el hozzánk, örök szövetséget lehetne pecsételnie a két birodalomnak. Ez aztán nemcsak a két nemzetnek válnék javára, hanem a te kedves családnak is. A császár holtdiglan barátod maradna, s az arany almafájáról hullna az unokáidnak is.

A fővezér tagadón ingatta a fejét.

— Nem lehet. Mert lásd, ha én oda mennék is, csak Atillának a szájával kellene szólanom. Hapedig a magam szájával is mondanék valamit, elfeledném azt, hogy Atilla uram énnekem, és hogy a hun nép együtt él a másvilágon is.

Fölemelte a fejét és nyugodt szemmel tekintett végig rajtunk:

— Elhigyjétek nekem, hogy inkább vagyok szolga Atilla árnyékában, mint akármilyen gazdag úr a római kegy verőfényében. Dehiszen többet használhatok én nektek, ha itthon vagyok. Még az is történhetik, hogy ha a király haragja ellenetek fordul, másfelé fordítom.

Aztán mintha meguntá volna a politikát, körültekintett.

— Itt akartok-e sátorozni? Messze vagytok itt a királyi palotától, és ha eső esik, az út se jó.

— Éppen kérni akartunk, — felelte Maksziminosz, — hogy hol állíthatjuk fel a sátorunkat?

— Sehol. Hozzám szállásoltok. A szolgálátok is elérnek az udvaromon. Timagatok: az ebédülő mellett van három tágas szoba, megfértek benne.

De a mi uraink nem fogadták el a szíveséget, hanem a palota mellett a nagy téren kértek helyet a sátoroknak.

A fővezér szívesen beleegyezett.

Mikor kilépett a sátorból, egy csapat fiatal nő lovagolt el sebes trappban előttünk. A vállán valamennyinek íjj; az oldalukon ezüstös tegez. Azt gondoltam vadászni mennek, később láttam, hogy a városon kívül csepű-emberek állnak, s ők is célbalőnek.

Kik voltak? nem tudom. Legények is kísérték őket. Az egyiknek fel volt kötve a karja. A süvegét magas ívben kanyarítva köszönt a fővezérnek.

— Aladár királyfi, — mondta a fővezér mosolyogva.

Azután egy kisebb csoport iramlott utánok,

nők és legények vegyesen. A ruha lengett rajtuk. A nők le voltak fátyolozva. Az egyik nőben megismertem Emökét. A fővezért a keze emelintésével üdvözölte. De milyen bájos mozdulattal.

Abban a pillanatban, nem tudom, mi ütött a lovába: a zabla csipte-e a száját? vagy bögöly a szügyét? vagy hogy csak ötletből ágaskodott két lábra? — elég annyi, hogy egyszerre fölemelkedett, mintha két lábon akarna járni, mint az emberek. Bennem a lélek is megmeredt az ijedelemtől.

Láttam már ilyen ágaskodó lovat, láttam, hogyan fordul le hanyatt a lovasa s hogyan hurcolja aztán kengyelbe akadt lábánál fogva a megvadult állat tovább. Láttam olyat is, aki megmaradt a lovon, de mikor a ló visszazökkent az első lábára, a két hátulsóról felrúgott s a lovas a fején átrepülve terült el holtként hanyatt a földön. Láttam olyan ágaskodást is egy nehéztestű emberrel, hogy amint fölemelkedett a ló, csak egyet fordult s ledőlt egyzuhanással a földre, maga alá zúzva a lovasát.

Emőke lova ágaskodott, de a lány rajta maradt, mint a párduc. A két lába a kengyelben, félkeze a lónak a sörényébe ragaszkodva, félkeze a kantárszárat kapva rövide. A dereka hozzávonaglott a nyúlongáshoz.

— Csellő! — kiáltotta haragosan, rángatva a zabolát, — Csellő!

A szívem dobogása elakadt a rémületes várakozásban. A ló vagy hat lépést kereng két lábon... Várom iszonyattal, hogy levágja magát a földre...

De a zablarángatásra csak letop megint és ficánkol, ugrándozik, rendbe igazodik. Emőke marad a nyeregben, mintha semmi se történt volna.

Még az ágaskodásban por csapott fel mellettök: láttam, hogy valamit leejtett a leány.

A lovasok tovább száguldottak. Ő kimaradt közülök: megállt. Odafutottam, ahol a por fölcsapódott. A korbács hevert ott, talán éppen az a korbács, amelylyel engem arcon csapott.

De én akkor nem gondoltam arra. Boldog voltam, hogy szolgálhatok neki: fölkaptam a korbácsot, és hozzáfutottam.

— Köszönöm Zéta! — mondotta melegen.

A fátyolát levette és ismét megtűzte. A szeme ragyogott. Az arca is piros volt. Bámulva nézett rám.

Aztán rácsapott a lovára, és tovább-repült.

Nem tudom: a fővezér mikor, és hogyan ment el tőlünk. Nekem napestig égett az arcom, és szüntelen az ő hangja zenélt a fülemben:

— Köszönöm Zéta!

S gondolkodtam, hogy miért igazította meg a fátyolát? Hátha azért, hogy az arcát akarta nekem megmutatni? Vagy hogy a kezét lássam, a jobb kezét, amelyen nem volt keztyű, s a legformásabb női kéz volt a világon!

XII.

A magunk sátorában laktunk tehát, de Csáthék palotájának a közelében.

Az a palota, amint említettem, szemben állott Atila palotájával. Csupán egy lónyomdékokkal fölhányt térség széleslett a két palota között.

Csáthék palotája!... Micsoda érdeklődéssel szemléltem azt az egyemeletes tarka faházat! A barbár faragó mintha magamulattára faragcsált

volna ki egy kis madárkalitkát csupa egymást érintő tulipánokból, s közben-közben beillesztett volna egy-egy kamomillát is. A bejárat előtt két zöldre festett oszlop, de az is csupa levél és virág. Aztán mintha valakinek megtetszett volna az a kalitka, s azt mondta volna:

— Csináld meg ezt nekem háznak. A kamomillák legyenek az ablakok.

Reggel, amint felöltöztünk, megint az ajándékokkal volt dolgom.

— Keresd elő Zéta a hattyúnyakú aranykancsót, és az alája való tányért, továbbá a három nagy göngyöleg selymet, és a majombőrt. Aztán öltözzél ünnepibe. Hints a tógámra rózsavízet. A királynéhez megyünk. Rika királynéhez.

Mozdultam örömmel.

Rika királyné a fő az asszonyok között. Az ő fia Csaba. Ő a feleség. A többi csak lukszus: eleven ékszerek.

A két úr darabig tanakodott, hogy mind a ketten fölmenjenek-e a királynéhez, vagy csak Priszkosz? Végre megegyeztek, hogy csak Priszkosz menjen föl. Ő az ékesszólásnak mestere. Kérdezze meg, hogy a színe elé juthat-e a római követ a keze megcsókolására?

Hát megindultunk Priszkoszszal és Rusztikioszszal. Az arany ajándékot fehér kendőbe burkoltan én vittem óvatosan. A többi ajándékot egy gyermek-rabszolga, faragott cédrusládában.

Mentünk.

Az udvarban a főpalota előtt akkor is nyüzsgött a nép: sok acélban, aranytól, ezüsttől ragyogó fegyveres ember. De egy csoportban sok kedvetlen, és durva öltözetű embert és asszonyt is láttunk. Azok afféle köznép voltak, aminő legtöbb van Hunniában. Nyáron kender-vászon ruhában járnak, télen állatbőrben, s olyankor fagygyas bőrszagot árasztanak maguk körül.

A köznép egy tarka oszlop előtt ácsorgott. Az oszlop oldalán magasan egy rézből vert repülő sas volt látható; egyik kezében pallos, a másikban font. Az oszlop alján egy üres karos-szék.

Kérdéseinkre eligazítottak bennünket egy szépen faragott kis egyemeletes palota felé, amelynek külön kerítése volt, fehér, szépfaragatu, mintha lilliomok állanának kerítésül szép egynagyságban. A kaput négy tigris-bőrös ember őrizte. Beljebb a lépcsőn egy ősz, puffadt-képű rabszolga szundikált a két térdére hajoltan. Az aztán bejelentett bennünket, s néhány perc mulván be is vezetett.

Amint beléptünk a terembe, kellemes illat fogadott bennünket. Vélttem, hogy ménta és szegfű keverék. De lehet, hogy más volt. A királyné a terem közepén ült alacsony kereveten, s fiatal hölgyek körülötte. Egyszerre megismertem, noha más ruha volt rajta, díszítetlen, puha, vajszerű selyemruha. A lábán ugyanolyan saru. Szürke haja csigaalakban volt a fejére tekerve, s diónyi, aranygomb végű tüvel megtűzve. Szép nő lehetett valamikor. Most már csak fonnyadt méltóság, — egyenes mint a karó.

A teremben nem volt más butor, csak a kerevet, meg oldalt egy asztalka. A falak sötét meggy-szerű szövettel voltak bevonva. A padlót vastag gyapju-szőnyeg borította. A szőnyeg alatt még valami puhaság lehetett: azt hiszem, egy másik vastag pokróc, talán kókuszrostból való. A királyné körül valami hat nő ült a szőnyegen. Nem szépek. Egy nagyállú is köztük. Mind a hatan himeztek. Közöttük Emőke is.

Hogy az én gazdám miket beszélt, azon a napon nem foglalhattam írásba.

Az én szemem Emőkén állott. Ő is egyszínű fehér ruhába volt öltözködve. A derekán ujjnyi vastag fehér selyemkötél, majdnem olyan mint amilyet az anakoreták viselnek. A lábán sáfrány-

színű saru sárgállott. A haja le volt eresztve angyalosan. S én ismét láttam azt a búbajos vonalú szemet és azt a remekbe metszett ajkacskát.

Himzőráma volt az ő ölében is, kétaraszos. Piros selyemfonalakat meg aranyszálakat huzkodott bele. Valamennyien egyforma figurákat himeztek: vérszínű kettős tulipánt. A tulipán szélét arannyal varrták ki.

Az egyik leány mingyárt vásznat vett elő, és vörös krétával rajzolni próbálta.

Emőke odahajolt. Én is kíváncsian lestem a vonalait. Nem a rajz érdekelt, hanem hogy Emőke mit néz rajta?

Hát a közepét csak meg tudta rajzolni a leány, de már a szirmokat egyenkint rajzolta. Az egyik félkör elnagyobbodott.

A leányok nevettek. A királyné is odanézett, és elmosolyodott.

— Szép lenne pedig: a közepét gesztenyeszínre a leveleit kénszínű sárgára. De az első a rajz: ki rajzolja le?

Láng futott át rajtam.

— Ha megengedi felséged, — hebegtem.

Priszkosz megdöbbenve nézett reám erre az illetlen megszólalásra. De a nők nem botránkoztak meg rajtam. A következő percben már a kezemben volt egy üres himző-vászon, és a vörös kréta. Letérdeltem a szőnyegre, és reszkető kézzel pontoztam ki két kört.

De a reszketésem csakhamar elmúlt. Az a gondolat, hogy Emőke néz, és hogy én neki a tudásomból mutathatok valamit!...

Csakhamar előtűnt a napraforgó alakú virág, és a nők tapsoltak.

— Mily ügyes vagy fiu! — dicsért a királyné.

És Priszkosznak is tolmácsoltatta:

— Irigylem téled ezt a rabszolgát!

A vér ismét elfütötte az arcomat. Az uramra

néztem. Vártam tőle, hogy megigazítja a királynét: Nem rabszolga asszonyom: szabad ember.

Az uram azonban mást mondott:

— Boldog volnék, ha felségednek ajándékozhatnám, de ő kicsi korától fogva mellettem nőtt fel: inkább fiam, mint rabom. Ha azonban parancsolja felséged, hogy rajzoljon, méltóztassék rendelkezni vele, míg itt tartózkodunk, felséged országában.

— Hát mást is tudsz rajzolni? — nézett rám meleg szemmel a királyné.

— Ezerfélét, felséges asszonyom, — feleltem szinte szédülve az örömtől.

Láttam, hogy Emőke csodálkozva néz rám, s életemben először éreztem, hogy nem cserélnék sok gazdag emberrel.

— Hát jó, — mondta királyné, — egy órára megfosztom az uradat a szolgálatodtól.

Priszkosz meghajolt és távozott Rusztikioszszal. Én ottmaradtam térdemen a nők között.

Sohase rajzoltam asszonyi munkákat, csak betűt a császári könyvtárban, meg otthon is.

Mikor a mi íróink könyvet másolnak, az első betű mindig kép. Többnyire virág. Az író megrajzolja először önna, azután kifestí festékekkel a képzelődése szerint.

Micsoda semmiségek a hun rajzok azokhoz képest, amiket én tudok!

— Megengedi felséged, hogy egy hajnalkát rajzoljak?

— Mindent, amit tudsz.

Hát rajzoltam nekik egy fél-körbe hajló hajnalkát, mint mikor a hajnalka fűszálra fut fel, s a fűszál meghajlik a terhe alatt. Rajzoltam reá négy virágot. Kettőt teljesen nyílt kelyhűt, kettőt most-csavarodó bimbónak. A szívalaku levelek fölfelé elkisebbedtek.

Tetszett nekik.

— Gyönyörű! — mondották mindnyájan.

— Ilyen szépet is lehet rajzolni?
És körülcsicseregtek dicséretekkel.

De a dicséreték között én csak az Emőke egyhalk szavát hallottam:

— Szép.

Ez az egy szó úgy muzsikált aznap még éjjel is a lelkemben, mint méh a virág fölött.

— Felség, — mondtam alázatosan, — ezt a virágot lilaszínű selyemcérnával illene kivarni. A leveleket zölddel.

— A levelek helyett is virágot írj, — szólt a királyné.

Csodálkoztam a kívánságán. Később láttam, hogy a hunok a diszitményeken csak a virágot szeretik, és legföljebb két levelet eresztenek a virág mellé; néha csak egyet; néha egyet se. Hun gusztus.

Hát elmásítottam a rajzot. Olyan virágokat is rajzoltam, amelyek vagy oldalt, vagy háttal vannak a nézőnek. A legalsó virágot hervadtnak rajzoltam.

Ismét elvették, és a királyné köré ülve és térdelve csodálták mindnyájan. Csak Emőke állott. Egy leánynak a vállára támaszkodott, s előre hajolva nézte a rajzomat.

Akkor, hogy senkise figyelt reám, őt néztem. Faltam a szememmel. Könnyű fehér ruhában volt. A nyakán nefelejcsszín kis selyemkendő. Arcának őszi-barackos bársonyához az a kendő bűbájosan illett. A fülecskéje piros volt, mint a számóca, az orrocskája fehér, és egyenes, mint a márványból faragott istenasszonyoké. És csak akkor láttam, hogy egy pirinkó kis lencse is van a balarcán, a szeméhez közel. De mennyire illett neki!

'Az a kis lencse!

Ezsau egy tál lencséért adta oda a legszentebb jogát. Micsoda számár volt! Én azért az egy szem

lencséért vetettem oda az életemet a halálnak. S énám azt mondják: okos ember.

Emőke rám-nézett. Egy percig mintha vizsgált volna. Azután megszólalt:

— Mért írtál hervadt virágot? A hervadt virág szomorú.

Rám-sütött a lelke a szeméből, és én alig bírtam válaszolni:

— Van olyan virág, kisasszonyom, amelyik hervadtnak látszik, de harmat száll reá, és reggel napfény, s akkor a virág ismét megéled.

Gondolkodón nézett reám, aztán elmosolyodott:

— Hát rajzold élőnek.

A királynénak egy kosár cseresznyét hoztak be. Markolt belőle, és minden leánynak adott egy marokkal.

Én akkor végeztem el a rajzot.

— Most már elég ez fiam, — szólott jóságosan a királyné. Holnap gyere el megint, ilyen tájban. Kérd meg a gazdát, hogy bocsásson el.

S megint belemarkolt a kosárba.

— Tartsd a tenyeredet.

Milyen anyai volt! milyen jóságos! én azonban abban a percben sem anyásnak, sem jóságosnak nem éreztem: minek néz ez engem, hogy egy marok cseresznyével boldogít! S épp Emőke előtt!...

Odaadtam kint a cseresznyét egy gyereknek.

De annyi volt ott az ember az udvaron s olyan nagy csendességben állt, hogy magam is figyelve fordítottam az arcomat arra, amerre a többi.

Mi történik itten?

Atillát látom: ott ül a réz-sasos oszlop alatt. Őreá fülel és néz mindenki.

A gazdám is ott ágaskodik a sokaság mögött. Mellette egyfelől Rusztikiosz, másfelől Szabad-Görög. A római követek is.

Atdolgoztam magamat a népen Prizkoszig.
Kérdelem Szabad-Görögöt:

— Mi történik?

— Igazlátás van, — feleli, — a király ítélkezik.

Volt abban a képben valami ó-kori. Ahogy a nép feje ott ül egy paraszti széken. Fenséges nyugalma még a szakála is. Előtte két öreg és két ifju. Azok a panaszosok. Egyik a süvegével gesztikulálva beszél. A földön valami ötven vén ember ül vagy guggol, hátrább meg a kíváncsiak állanak. De mind hajadonfővel, csupán a király fején van felgyúrt karimájú sastollas posztósüveg.

— Mert az itt a szokás, — magyarázza halkán Szabad-Görög, — hogy a nép családokra van tagolva, s ha valami baj van, akkor a család feje intézi el: az apa vagy az öregapa. Ha pedig két család különbözik össze, akkor a szomszéd családokból választanak az öregek mellé bíróságot. Ha azok se tudnak ítélni, vagy ha az ítéletük nem tetszik, a pört a király elé viszik. Béke idején csaknem minden délelőtt itt ül. Neki nem kell tanácsos. Meghallgatja a patvarosokat, egy-két kérdést vet elő, aztán kimondja az igazságot. Ez is nagy pör itt. Az egyik fiatal hun valami leányrabot hozott a kazár földről, itthon meg elcserélte lóért, meg tiz aranyért. Hanem a leányrab másnap reggel meghalt; a hun meg most visszaköveteli a lovát, hogy azt mondja: a rableány beteg volt.

Odahallatszott hozzánk az öreg családfő beszéde:

— Hát bezony nagyuram, a leány olyan színű volt, mint a térszta. Mingyárt mondtam a fiamnak, hogy mondok: Hallod-e, semmi jót se nézek én ki ebből a rableányból: bolond voltál, hogy odaadtad érte azt a paripát. Így szidtam-kárpáltam, uram, még azt is mondtam neki, hogy: — követem alásan, — mi a fészkes fenének veszel te pénzen leányt, mikor ingyen is eshetik eléd.

— Elég, — mondotta a király
Elcsöndesültek.

'Atila ismét megszólalt:

— Sólyom, mikor a lovadat, pénzedet odakinnálta a leányért láttad-e, hogy beteg színű?

A legény habozva felelt:

— Látást láttam, uram, de a halált azt nem láttam benne.

— Hát ki látta azt? Szóljon az, aki látta a leányban a halált.

A sokaság hallgatott.

A király szólt ismét:

— Megvetted a leányt: megvetted a betegségét is. Apró vitéz megtartja a lovát, de tisztességből visszaadja a tíz aranyat, hogy ne legyen harmas a károd.

A felek szótlanul elmentek. A földön ülők közül fölkeltek valami hatan. A legöregebb előállt. Köhécselt. Egyet törült a bajuszán.

— Én uram szücs vagyok, az apám is az vót, az öregapám is, és ez az ember tigrisbőrt vett tőlem. Ugy meg volt munkálva az a tigrisbőr...

Az már más ügy volt. Otthagytuk a törvénykezést. Az udvar kapujában láttuk Apró vitézt meg Sólyom vitézt. Apró vitéz ott olvasta Sólyomnak a markába az aranyakat, — tisztességből.

XIII.

Másnap a követség ebéden volt Atillánál. 'Az uram is. Én ismét a királynéhoz mentem.

'A kapuban Csáthéknak a kis dadájával találkoztam. Elém állt, és mintha régi ismerősök volnánk, azt mondja nekem:

— Ugye kérlek: nem vagy-e avzon? (Olasz).

— Nem, — feleltem elcsodálkozva.

— 'Azért, — sóhajtott, — mert én avzon va-

gyok. Édes anyám avzon nő volt, és az én nevem Dsidsa. Vagy ahogy itt mondják: Dsidsia.

Csunya név, gondoltam.

A kisleány folytatta:

— És az én édesanyám rabja volt Csáthéknak, és itt szült engem. De tavaly meghalt. Isten nyugosztalja.

S keresztet vetett magára, könnyet pislogott el.

— Mi közöm vele? — mordultam reá.

Elpirult. Sovány barna kezét az arcához nyomta, és ijedten pillogott. Egyáltalán kellemetlen jelenség volt szegény: mint valami szoknyás fiú, és gyermekszag terjengett belőle.

— Hát mit akarsz? — kérdeztem enyhébben.

— Semmit, — felelte szomorúan.

Tovább siettem, szinte rohantam a királynéhoz.

Csakazok a nők voltak ott, akik az előttevaló napon, s még többen is vagy hárommal.

Csak Emőke hiányzott.

Kedvetlenül rajzoltam. Hol lehet Emőke? Megint vadászik? Kivel vadászik?

A nők ismét bámulták a rajzaimat, s dicsérgettek. De a dicséretükre nem repesett már úgy a szívem, mint azelőtt. Bátran néztem már rájuk. Szerettem volna köztük egy szebbet látni Emőkénél, hogy ne mindig arra az egy lányra gondoljak. De nem volt szebb, egy se volt szebb. A hun nők nem olyan szépek mint a görög nők, csak Emőke az egyetlen. Mint csillagok közt az esthajnai csillag. Még leggyakrabban egy negyvenesztendős forma gömbölyű asszonyra néztem. Arra is csak azért, mert minden szón jóízűn nevetett. Az ajkait olyankor összecsucsorította. Egyszer aztán egy nevetésében láttam, hogy elől egy foga hiányzik.

Később tudtam meg, hogy a fővezérnek az idősebbik felesége.

Délfelé bevezették a kis Csabát. Csinos kis csillogó szemű kölyök. Bizonyosan fürdéből jött,

mert a haja vizes volt. Taplósín selyemruhácskába öltöztették. A nadrágja alját a sarú aranyfonatú zsinórával fölhálózták a térdéig.

A kis királyfit minden nő megcsókolta. Ő csak az anyját csókolta meg. S mingyárt mellém állt: nagy érdeklődéssel szemlélte a szegfűt, amelyet rajzoltam. Az arcomra is rábámult.

— Ki vagy te? — kérdezte kedves gyermeki kíváncsisággal.

— Görög vagyok, — feleltem elmosolyodva, — messze földről való, ahol a mesék országa kezdődik.

Erre méginkább elbámult.

— Láttál tündért?

— Láttam

— Hát vasorrú bábát?

— Azt is.

— Hát hétfejű sárkányt?

— Azt is.

— Elevent?

— Elevent, de csak egyfejűt.

— Egyfejűt? Hányta a lángot?

— Hányta.

— Dobálta a sziklát?

— Azt nem.

— Hát mit dobált?

— Tányért az ura fejéhez.

Csaba bámult. A nők kacagtak. A vezérné nem birta takarni a foga hiányát.

A királyné is mosolygott. Elkapta a fiát, megcsókolta.

— Eredj: vár a lovad. Aztán az ebédnél nem szabad ám az idegenekhez menned, a szakálukat simogatnod, az aranyláncukat babrálnod. Atyád mellé ülsz, és komolyan viselkedel, mint atyád.

Csaba mégegyszer rámpillantott, azután elvitték.

Végre magam is elszabadultam. Megkerülget-

tem Csáthéknak a házát, de a hun leány seholse mutatkozott.

A királyi palotához is elnéztem. Ott sok különféle öltözetű harcos ácsorgott. Volt olyan is, akinek bölényfejbőr volt a süvege. A két szarva is rajta a bölénynek. Aki látta, szinte tartott tőle, hogy megökleli. Szarmata harcos volt az. Követségben jött. Még akkor a szarmatákat nem ösmertem.

A palota egyik lépcsőjén két lantos unatkozott. Vérszínpiros selyemben mind a kettő, s őszek is már mind a ketten. Pengették, hangolgatták a lantjukat, s időnkint az ajtónálló felé tekintettek.

Látszott rajtok, hogy ünnepies elfogódással várnak arra a pillanatra, amikor intenek nekik, hogy beléphetnek.

Az idő már jól behajlott a délutánba, mikor az urak kijöttek az ebédről.

— No, ez feledhetetlen! — lelkesedett Makszimosz.

— Csudálatos! — rázta a fejét gazdám.

— Alomnak is beválik! — dadogta a százados.

Piros volt az arcuk, és a százados tántorgott is.

Priszkosz mingyárt neki-ültetett az írásnak, hogy azon melegében lediktálja az ebéd lefolyását, de Makszimosz minduntalan megzavart bennünket.

— Micsoda király ez! — lobogott benne a lelkesedés. Ha a császár meghallja, hogy Atilla fátyányérből eszik, és fahopárból iszik!

— Ez is csak ke-kevélység, — rikácsolta a százados, aki alig állt a lábán. De nem baj: nekem tesszik a katonában a ke-kevélység.

— Micsoda kevélységről kotyogsz te! — hörkent rá Makszimosz. Nem kevély ember az olyan, aki a népe közé ül, hogy egy hitvány lóperben ítéljen.

— De megveti az aranyat!

— Próbáld meg egy zsákkal!

— Irtózatos ész ég ebben a barbárban! — csóválta a fejét a gazdám is, én az embert a nevetéséről ítélem meg. A varga röhög. A tudós csak mosolyog. De micsoda kategóriába sorozzam azt, aki még azon a bolond Cerkón se nevetett.

S erre mind a hárman kacagtak.

A százados eltámolygott a sátorába, hogy aludjon.

— No én nem tudom, melyik kategóriába sorolsz engem, — mondta Maksziminosz, — de én majd megfuladtam nevettemben.

— Mindenki az oldalát fogta, — udvariaskodott Priszkosz, ő egymaga volt komoly a nagy társaságban. Mármost azt szeretném tudni, hogy nem volt-e nevetséges neki az a bolond, vagy hogy *nem akart* nevetni?

És elgondolkodva rázta a fejét.

Maksziminosz nem értette. Ő a testi embert látta Atillában is. Priszkosz azonban a lelki embert látta. S én meg a két beszélgetőnek a különbségét láttam meg aznapon először.

Önzás Székényi Könyvtár

XIV.

Másnap esett az eső. A hunok megfordították a bőrüket a sátorukon is, magukon is szőrrel kifelé. Mintha medvéknek a városában volnék.

De azért a királyi palota körül csakannyi a nép, mint az előttevaló napon.

A sátorunkból oda lehetett látni Csáthéknak a házára. Láttam, mikor Emőke bő hattyútollköpönyegben jelent meg az ajtóban, és egy alacsony szürke lóra ült. A lóval egy rövidnyakú férfirabszolga futott a királyné palotájáig.

Nekem is egyszerre sürgőssé vált, hogy odamenjek. Mosdottam, öltöztem, kenekedtem. Én is lovon mentem át, hogy a sarum be ne sározdják.

Úgyesen ugrottam a falépcsőre. A lovat odakötöttem egy oszlophoz.

A királyné csak harmadmagával ült a szobában. Szinte csodálkozva nézett reám:

— Rajzolni jöttél? Borult az ég. De azért csak maradj, hátha kitisztul.

A kereveten ült s egy közönséges mázatlan cserépfazék volt az ölében. A szőnyegen körülötte arany ékszerek, láncok, gyöngyök, kősöntyűk, násfák, gombok! Hogy miért tartotta azt a sok kincset egy ordináre fazékban? és miért nem valami ezüstkupában, vagy díszes ládában? nem tudom. Lehet, hogy babonából. Lehet, hogy úgy szokták. A szokás talán maradvány az ősidőkből, mikor még vízben, földben rejtegették a kincseket.

Emőke az ablaknál ült, amelynek hólyagtáblái a borulatban jégtáblákhoz hasonlítottak.

Az ékszereket törölgették, kefélgették, fényesítették mind a hárman.

A királyné is. Egy széles aranyöv volt a kezében. Vert arany eperlevelek lánc. A levelek közt korall-gyümölcsök.

— Láttál-e valaha ennyi kincset? — kérdezte a királyné, mikor a művészi övre rábámultam.

— A mi ötvöseinknél láttam efféléket, — feleltem — de nem ilyen szépeket.

— Ennél szebbek is vannak nekem, — mondta a királyné, — de mintha világosodna: próbáld meg ezt a láncot, hátha jól lesz a rajza himzés alá.

A beszélgetésükből megértettem aztán, hogy a királyné az új asszonynak választ ajándékot az ékszerekből. A menyegző után való holdujuláskor az új asszony sorra látogatja a régieket. Akkor ajándékozza majd meg a királyné.

Rika királyné csöndes és szomorgó természetű asszony volt. Ahogy ott ült, akkor is a feje meghajlott, mint a hervadó virágé. Ritkán szólott és ha

vidám is volt, szelid mosolygás volt minden nevetése. Én amikor csak lehetett, fölnéztem a rajzomról. Emőkéet néztem, s ha Emőke mögöttem járt, akkor a királynét.

A királyné egyszer oldalt ült felém, s akkor láttam, hogy az orra kissé hosszú. A csorbafogú nőnek tömpe volt az orra. Emőkéé is hosszúkás, de finom-vonalú. Akkor gondoltam azt, hogy a hosszú-orrú emberek hajlandóbbak a búskomolyságra, mint a rövidorrúak. A kisorrúak többnyire vidámak. De mi köze az orrnak a lélekkel?

És csakugyan Emőke is inkább komoly-természetű volt, mint vidám.

A királyné gyönyörködve nézett egy gyémántokkal becsillagzott elefántcsont-karperecet, s egyszer csak hozzám fordult:

— Milyen karperecet viselnek a görög nők?

— Mindenfélét, — feleltem ovatosan, — már akinek van. Mert az ország már nem gazdag, felséges asszonyom.

— Nyakláncot viselnek-e?

— Nemigen, felséges asszonyom. Nálunk azt tartják, hogy az arany nyaklánc idegen országbeli férfiaknak való. A nők legfeljebb ha gyöngyfüzért viselnek a nyakukon, azt is csak ünnepen.

— És a görög leányok, — kérdezte Emőke, — szépek-e a görög leányok? Olyan-e a ruhájok, mint a miénk?

— A görög leányok mind feketék fekete-szeműek, fekete-hajúak, fehér-bőrűek, — feleltem, — és nem olyan szépek, mint a hun leányok. A ruhájok is formátlan most, de valamikor oly szépen öltözködtek, hogy annál szebben már nem lehet.

— Hogyan? — kérdezte egyszerre mind a három nő.

— Alól selyem ing, vagy bisszusz-ing, meg egy szál fehér szoknya, térdig érő, vagy addig se.

— Addig sel?

És elképedtek.

— Bizony a fiatalja. A felsőruha takarta leginkább a lábszárt: egy könnyű és bő finom gyapjú-lepel, amelyet a jobb-vállon kapocs tartott össze. Nyáron a szoknya elmaradt: az inget kötötték át derékon, ki selyemmel, ki bársonnyal, ki aranylánccal. S tán nem is derékon, hanem valamivel feljebb, hogy a termet hosszúnak lássék. A lepel is könnyebb volt, mint télen.

A nők nevettek.

Magam is mosolyogtam, mert láttam, hogy nem értenek.

— Felséges asszonyom, — mondtam, — az a nagy kendő, az volt ám az igazi szép ruha. Mert azt százféleképpen lehetett viselni. A karcsú, női termethez könnyű redőzetben símult és látni engedte a női test formáit. Az ing nyáron csak éppen hogy rá volt akasztva a vállra: a karok szabadon voltak, és csak karperec volt az ékességük. A lábakon finom kis szandálok. Ünnepeken a szandálokat rózsaszínű szalagokkal kötötték meg.

— És télen is meztelen a karjuk, meg a lábuk?

— Télen nem. Télen csak a kezük, meg az arcuk van ki a ruhából. Akkor nem is szépek. Hanem nyáron abban a leples ruhában a rút nők is szépek, ha a termetükben hiba nincsen.

A királyné szólt az ajtónálló nőnek:

— Ugyan hozz be egy fehér ágyterítőt. Hadd lássam én azt a görög viseletet.

Behoztak egy könnyű gyapjúlepedőt. Nekem azt magamra kellett vennem. Meg kellett mutatnom, hogyan viselték nyáron? hogyan szélben, essőben, jóidőben, színházban, asztalnál? hogyan csomózták össze a kendővégeket nyáron a vállon, télen a nyakgödör alatt, és derékon.

Közben föl és alá kellett járnom előttük, s ők

meg nevettek. Még tapsoltak is. No nem nekem: a képzeletükbeli görög nőnek.

Azután le kellett rajzolnom a hajviseleteket. S hogy az nem igen sikerült, az Emőke haján kellett megmutatnom, hogyan tornyozzák föl a görög nők a hajukat, egyetlen hullámot hagyva a homlok körül.

A kezem remegett, mikor Emőke selymes haját megfogtam. Alig birtam összerendezni.

Akkor Emőke bement a másik szobába, hogy az ott függő nagy acéltükörben megnézzze magát.

De sokáig időzött ott. A királyné be is szólt neki:

— Emőke, rozsdát fog a tükör!

Akkor aztán kijött, s mi elbámulva néztünk rá. Nem volt rajta más, csak egy térdigérő ing, és egy fehér szoknya. A vállán meg egy tejfölszínű gyapjú-ágyterítő, amelynek redői körüljátszották karcsú derekát.

Én megszoktam Konstantinápolyban — hogy meztelen karokat és lábakat lássak, de Emőkét látva szédültem. Pedig a karja és lába még nem volt telt s gömbölyű. Valami vi rági volt! Gyöngé. Azt lehetett volna vélni, hogy víz jár az ereiben, mint a fehér nárcisznak, s hogy ki szokott állani a napfénybe, hogy nőjjön mint a nárciszk.

Föl és alá járt a szobában, s megállott előttem:

— Hát ilyenek ott a leányok?

— Oh hiszen ha ilyenek volnának!...

— Mi hiányzik még rólam?

— Két gyöngy-fülbevaló, kisasszonyom, s egy pálmalevél legyező a kezédbe, zöld legyező.

Emőke a királynéhoz fordult:

— Szép vagyok, nagyasszonyom?

— Szép vagy gyermekem, — mosolygott a királyné. — Legyen olyan szép az életed is, mint magad vagy.

Emőke kezét csókolt a nagyasszonynak, aztán visszatért a belsőházba: a maga ruháiba öltözött. Leült és az én egyik rajzomnak a kivarrásába fogott.

— Dalolj, Emőke, — mondotta a királyné, — ma jó napom van, hadd legyen teljes.

Emőke az ölébe eresztette a varrást, és édes-halk, meleg hangon dalolt:

Kizöldült a mező. Megindult az erdő.

Elmosta a nyomát az én kedvesemnek:

Elmosta a nyomát az énkedvesemnek:

ifjú legények közt a legkedvesebbnek.

Halkan énekelt és szomorkásan mosolygó ajakkal, de a tekintete bús volt, s maga elé mélázó, mintha az elénekelt történet a dalolása közben az ajkain öltene formát.

Aztán félkönyökkel a himzőkeretre támaszkodva, himbálta a fejét:

Beh nehezen várom tavasz elmúlását!

Tavasz elmúlását búza aratását.

Napraforgó-virág teljes kinyílását;

legény-vitézeknek hazafordulását.

Valami szokatlanul bús dal volt az, s a szavak összetartozását kezdetben nem értettem. De a hun dalok olyanok, mint a szétomlott gyöngysor, amelyet hiányosan fűztek össze.

Emőke folytatta:

*Elhervadt a mező. Hullong a falevél.
Messze idegenből a had is visszatér.
Csak egy legényt várok. Csak egy legény nem jön.
Elmaradt, ott maradt az idegen földön.*

*Tarna vitéz hol vagy: földben-e vagy égben?
Akár ég akár föld, gyere rózsám értem!
Vigy el engem akár az égi hazába,
akár pedig fektess siri nyoszolyádba.*

*Holdvilágos éjjel ki kopog, mi kopog?
— Gyere ki galambom: itt vagyok itt vagyok!
Fehér a paripám, csendes a járása,
mint az őszi szellő esti susogása.*

*Felöltözik a lány ünnepi fehérbe.
Rozmaring-koszorút illeszt a fejére.
Így találták reggel holtan az útfélen:
piros csizmában és ünnepi fehérben.*

A dal végét már elnedvesült szemmel dudolta, s a feje lecsüggedt. A királyné szeme is könnybe-lábadt.

— Szegény Rózsa, — mondotta, — dehát nem találhatott volna-e más legényt magának?

— Vannak olyan leányok nagyasszonyom, — felelte Emőke, — akik olyanok, mint az egyszernyiló virág. De sohase láttam én olyan mosolygó halottat.

Aztán rám fordult a beszéd.

— Kik voltak a szüleid? — kérdezte a királyné, — és ki tanította a kezedet ilyen ügyességre?

— Felséges asszonyom, — feleltem mintha álomból ocsudnék, — az én szüleim szegény tengerparti emberek voltak. Apám egy göndörbajszú és nagyszemű barna ember. Anyám egy vézna kis jóasszony, — Isten legyen jutalmazója az égi világban. Rajzolni pedig engem nem tanított senki, hanem csak éppen hogy láttam, próbálgattam, egyszerűen csak aztán tudtam is.

S magamban csodálkoztam ismét, hogy az ilyen aranylábú páva velem, szegény poros verébbel szóba ereszkedik.

— És hogyan kerültél Priszkosz úrhoz? — kérdezte tovább, — hol szerzik ezek az emberek az ilyen ügyes rabszolgákat?

— Én már nem vagyok rabszolga, felséges asszonyom. Én az uramat önként szolgálom.

— Önként?

— Szeretetből, — feleltem.

— Dehát ott hagytad-e érte apádat, anyádat? — kérdezte a királyné.

— Nem, felséges asszonyom. Nekem tíz-éves koromban meg kellett váltanom apámékat a nyomorúságtól. Nálunk nagy az adó. Az adót kiadják bérbe. Az adószedő nemcsak annyi pénzt szed, amennyit az állam pénztárába beleönt, hanem annyit, amennyit a maga zsebébe is beletömhet. Az én apámnak egy kis földje és egy tarka kis tehene volt. A házban már nem találtak az adószedők semmi elvihetőt, hát el akarták vinni a tehenet. Az apám szegény, hat kiskorú gyermek van körülötte. A legöregebb én vagyok. Mit cselekedhetett volna egyebet?

— Apád adott el?

Összecsapta a kezét, és ráammeredt a tekintete.

— Ez nálunk nem szokatlan, felséges asszonyom, — feleltem nyugodtan. A birodalom évtizedek óta fizet adót a hunoknak. A császár nem vet csak arat. A nép a gabonáját aratja, ő a népet. Én akkor még gyenge gyermeki elmével nem értettem: mi a szolgaság, csak az fájt, mikor a testvéreimtől kellett elbúcsúznom, meg az édesanyámtól.

És erre a szemem könnybelábadt. De azért folytattam:

— Édesanyám betegen feküdt, s apám nem közölte velem, hogy mi a szándéka. Csak mikor indulóban voltunk, akkor vezetett be hozzá, hogy meg-

csókoljam. — Anyám ránézett apámra és megértette az arcából, hogy mi a szándéka. Sírva kiáltott: Nem eresztem el! Várd meg, míg meggyógyulok, s adj el engem! — És ahogy átölelve tartott, arcomat az arcához szorítva azonképpen halt meg. — De még holtan is úgy szorított, hogy alig tudtak a karjaiból kibontani.

A nők szánalommal néztek rám. Emőke is. A királyné szemöldöke között ráncot láttam.

— És apád mégis eladott?

— Eltemettük anyámat, azután hajóra ültünk. Másnap már ott álltam bemeszelt lábakkal a rab-szolgapiacon.

A királyné szeme elborult. Amint ott ült a térdet felhúzza s átkapcsolva, elrugta magától az ékszeres fazekat. Ugy elrugta, hogy a falig hempergett.

— Átkozott rablók! — csattant fel villámló szemmel. — Mikor törjük már ki a kezükből a kormányt! Mikor jön az új rend a világra! Meddig késik még Átilla, hogy a nyakukra tapodjon!?

Én csak eldermedtem az ijedtségtől.

A királyné fölkel s bement az ágyas-szobájába. A két nő aggódva kísérte.

— Beteg vagy, asszonyom? — aggodalmaskodott Emőke.

Aztán a szoba kárpitja lehullt. Az ajtónálló két nőcselédet szólított be. Azok összeszedték az ékszereket és elvitték.

Én csak álltam ottan, mint a kövé változott juhász. Nem értettem az ügyet.

De vajjon elmenjek-e, vagy megvárjam, míg kijönnek?

Nem mehetek el, míg a királyné el nem bocsát, vagy míg valaki azt nem mondja, hogy a királyné ma már nem parancsol többé semmit.

De talán valami bolondot is mondtam, s meg-

szidnak majd érte? Vagy talán karóba is húznak, hogy a királynét megbúsítottam?

Az egyik ablak nyitva volt. Odaálltam és lenéztem.

Az esső még csepegett-csupogott. A súlyos cseppek hólyagokat vertek a tócsákban. Átilla palotája előtt nagy sereg ember ázott. A süvegük-karimája le volt fordítva. Sisakban is láttam egy-néhány embert, és fekete pikkelyes páncélban. Később tudtam meg, hogy jászok és hogy a páncéljuk nem vasból van, hanem ökör szarvából.

A mi sátorunk előtt Nigró egy barna köpönyegből facsarta a vizet. A lovakról láttam, hogy a római követek vannak nálunk látogatóban.

Az ajtó megnyílt. Emőke jelent meg. Hozzám jött.

— A királynét igen fölizgatta a beszéded, — mondta szemrehányóan, — illetlenséget követtél el: nálatok olyasmit is szabad beszélni a királynénak, ami szomorítja?

Beszélt, susogott, fontoskodón, korholón, s én nem is a szavát vigyáztam, csak a hangját, az édes hangocskát, amelytől ma is reszket a lelkem. Mily kedves volt, amint hozzám hajolt! Mint a fehér nárcisz, mikor a tavasz szellője ingatja. Beszélt, susogott a szép piros ajak, beszélt az egész arca. És gyönyörű szemei rámnyílongtak, mint a mennyország.

— Sokat szenvedtél, — mondta aztán, — szégyen Zéta! De nyugodj meg: Átilla összetöri a zsarnokokat, és akkor a görög nép is olyan boldog lesz, mint a hun.

— Ó kisasszonyom, — rebegettem mámorosan, — minden szenvedésemet elfelejtem, ha azt látom, hogy éppen te sajnálkozva nézel rám.

— A minap nem ezt mondtad. Gyülöltél.

— Holtomig bánom azt a...

— Én is bánom, hogy megbántottalak. Mert te

jó fiu vagy, és a lelked gyöngéd. De most már menj. Nem rajzolunk többet ma már.

— Kisasszony, — susogtam szorongó mellel mámorosan, — megadja-e nekem valaha az Ég, hogy az a perc megismétlődjék, amikor a kezedet nyujtottad.

Nézett, elmosolyodott kissé, mint ahogy a gyermeki ostobaságra szokott mosolyogni.

— Ha más kívánságod nincsen, hát ezt megadja az Ég.

És a kezét nyujtotta.

Megfogtam mind a két kezemmel, mint ahogy madárkát simogatunk, s féltérdre ereszkedtem, gyöngéden megcsókoltam.

— Eredj! — mondotta a kezét szelíden elvonva, — neked nincs tökéletes eszed.

S elkomolyodott. Visszalebbent a kárpit alatt a belsőszobába.

XV.

A királyné másnap nem fogadott.

Pedig én már föl voltam öltözve, s vártam Emőkét. A nap kisütött, és a sarat tésztássá szikkasztotta, sárszaggal és lóhulladék szagával illatozott a levegő, de mégis érzett, hogy tiszta és egészséges a tudónek.

Csáthékhoz egy tizenhét éves forma, barna fiatal ember ügetett. A nyakában remekmívű aranylánc. A süvegében sastoll. Utána két szolga lovagolt. Megismertem, hogy Aladár királyfi. A keze már csak éppen hogy a dolmánya gombjai közé volt bedugva.

Bement Csáthékhoz, és kis idő mulván Emökével és a szeplős leánynyal tért vissza. Én a sátor előtt álltam, és mélyen meghajoltam. Emökének. Nem tudom, fogadta-e a köszönésemet. A kis szürke

ló csülökig táncolt a sárban, s én nem láttam mást, csak egy pillanatra az ő vékonyka, piros saruját, amint az aranyozott kengyelben nyugodott.

A királyfi mellette lovagolt és valami vidám beszélgetés folyhatott köztük, mert mind a hárman nevettek.

Egy percre megálltak Rika királyné palotája előtt, és valamit kérdeztek az őrtől. Az őr levette a süvegét, és háromszor is meghajolt. Azután tovább mentek, és eltűntek. Átillának a házai között.

Az én mellembe sohse szúrtak még kést, de akkor úgy éreztem, mintha kés állana a mellemben.

Délután látogatóba mentünk a római követekhez. Az urak az urakkal, a szolgák a szolgákkal beszélgettek. Én nem beszéltem senkivel: az urak közé nem állhattam, a szolgáknál följebb tartottam magamat. Csak ültem a sátor egyik oszlopán, és bámultam a semmit.

A gazdám kijövet megszólított:

— Mibajod?

— Semmi, — feleltem csudálkozva.

— Fakó vagy, — mondotta, — bizonyosan elrontottad a gyomrod. Ezek a fene hun ételek. ... Jó, de hun gyomor való hozzájuk.

A következő napon, délelőtt, Rika királyné tisztartója, Ádám úr járt nálunk, egy kvád származású öreg úr. Meghivta az urakat ebédre. Az ebéd nem a királyné palotájában volt, hanem Ádám urnál, s az urak kissé betüzelten tértek haza. Beszélte Priszkosz, hogy sok előkelő hun ebédelt velök, s azok hol a királynéra, hol egymásra köszöntötték a serleget. Olyankor mindig inniok kellett. Átilla ebédjén is úgy volt. A két úrnak tetszett az a különös hun szokás, de kissé meg is ártott.

Priszkosz belefogott a napló diktálásába, de csak annyit tudott mondani, hogy a hun királyné aranyos asszony, Pulheria császárné tanulhatna tőle.

Öt perc mulván törölte velem a császárnéra

vonatkozó megjegyzést, aztán azt mondta, hogy irjak az ebédről, amit akarok.

Ezen a parancson csodálkoztam.

Az uraink már akkoriban erősen sürgették a választ a fővezérnél. Mindenki szeretett volna már hazaindulni. Csak én nem.

Egy napon végre a fővezér egy Berki nevű úrral látogatott el hozzánk. Az a Berki járt már a császárukznál két ízben is. Levél volt nála: Átilla válasza. Az uraink érdeklődéssel szemlélgették a levél pecsétjét.

A pecséten különös jegyek voltak. Az egyik jegy hasonlított a varjulábhhoz. Mink azt gondoltuk, hogy bűvös jegyek; később tudtam meg, hogy a hun ábécében az l betű a varjuláb. A pecsétre az Átilla név volt nyomva.

Tehát holnap reggel korán, hajnalban indulunk.

Nehéz szívvel segitettem a szolgának, a rakodásban. Kértem Priszkoszt, hogy eressen föl egy negyedórára a királynéhez. De nem eresztett.

— Nem lenne illő, hogy odamenj: vélné, hogy ajándékért szemtelenkedel.

Erre én nem is gondoltam.

Délután valami harminc gyönyörű paripát vezettek hozzánk, meg mindenféle fegyvert hoztak. Átilla ajándékozta meg az urainkat, és a hun mágások, akik az urainkkal megismerkedtek.

De az uraink csak három paripát fogadtak el: Makszimosz egy pej lovat, amelyet Berki adott, a gazdám meg Csáthtól és Átillától egy-egy kékderes lovat. A többiit visszaküldték.

Míg mink a sátrak lepleit bontottuk, göngyöltük, az uraink a szokásos bucsulátogatást végezték. Jártak a királynénál, Adám úrnál, a fővezérnél, Csáthéknál, Edekonnál és Oresztesznél. Az uram Szabad-Görögöt is meglátogatta.

A királyné nem fogadta őket. A feje fájt.

Estefelé két szolga jelent meg nálunk két lóval. Az egyik szolga egy kis selyem erszényt hozott nekem.

Azt a szolgát ismertem már. A kapuban szokott állni, s három ezüst csillag volt a süvegére varrva.

— Ezt a nagyasszony neked küldi, — mondotta, — két öreg pénz van benne, és hat apró. Azt izeni, hogy az egyik a tied, a másikat küldd el apádnak. A hat apró a hat testvéredé. (Már elfeledte, hogy összesen voltunk hatan.)

Csaknem könny fakadt a szememből. Prizkoszra néztem, hogy elfogadhatom-e az ajándékot? Intett a szemével, hogy elfogadhatom.

— Mondd meg a felséges asszonynak, — rebegtem hálásan, — hogy holtomig tisztelem a nevét, és hogy semmisem okozna nekem olyan örömet, mint az, ha a térdemet mégegyszer meghajthatnám előtte.

Az urak nem fogadták el a királynétól a lovakat. Azt izenték, hogy nem méltók reá, s hogy elég nekik a hálás emlékezet, amit a szívében magukkal visznek.

En aztán elhúzódtam a sátor-szekér mögé és kinyitottam az erszényt. Két nagy egyiptomi aranypénz volt benne, és hat kis római: Julius Caesar idejéből való.

Az urak bámulva szemlélgették. A két öreg aranypénz akkora volt, mint egy gyermektenyér.

— Hallod-e, — mondotta vidáman a gazdám, — most már te fogadj meg engem szolgádnak, mert te vagy a gazdagabb.

A nyolc arany persze új gondolatok közé ragadott. Eltökéltem, hogy mihelyt hazaérünk, megtudakolom apámnak az állapotát, s ha még mindig ott szegénykedik, beállítok hozzá két tehénnel, sok ruhával és mindenféle ajándékkal. A megmaradt

pénzen földet és házat veszek neki, s olyan ünnepet csapunk, hogy örökké emlegetik a faluban.

Ekközben ki-kínéztem, hogy megláthatnám-e a hun leányt? Ha rá gondoltam, nem örültem a gazdagságomnak se. Szerettem volna griff-madárrá változni, hogy lecsapjak reá és elragadjam mint sas a galambot fel a felhők közé, s elvigyem a hazámba.

De micsoda földönmászó nyomorult féreg az ember!

A nap felhőtlen égen bocsátkozott alá. A város a legelőről hazatérő tehenek bögésével és porával telt meg.

Az urak mégis a sátor elé ültek, hogy elköltsék a hidegsültből és sajtból való vacsorájukat. Nekem akkor már nehézzé vált a fejem.

Hogyan juthatnék be Csáthékhoz? ... Ha végigmennék az udvarukon, talán meglátnám őt ... Csak mégegyszer szeretném látni! Csak mégegyszer!

A kapu még nem volt bezárva. A lovasok ki és bejártak. A fővezér palotája mellett tizenöten is beszélgettek egy csoportban. Mit tudnak ezek a hunok annyit diskurálni, meg nem foghatom!

Csáthék háza körül is mozgott néhány ember. Az ajtónálló rabszolga, egy vastag derekú dárdás éppen ásitott és nyújtózkodott. Egy másik rab a gyomot sarabolta a kapu körül. A konyha felől egy rabfiu futott fedett serpenyővel ki az utcára, a füstnek nagy kigyóját eresztve maga után.

Valamennyien arra bámultak. Mert a város belsejében nem kér tüzet egyik ház a másiktól: mindenütt van rab bőven, s egy közöttük a tűzre vigyáz még éjjel is, hogy el ne aludjon. Hát arra bámultak. Én meg addig fölkeltem és beosontam a kerítés kapuján. Hátha a ház tulsó oldalán láthatom? Az est csendes. Talán ott vacsoráznak később, fáklya mellett, a ház tulsó oldalán. Ha csak az árnyékát is láthatnám, mégegyszer, utoljára! ...

Megkerültem a házat. Hátul is ajtó volt, és a

ház oszlopai ott is festettek voltak, mint előlfelől. A küszöbön egy dárdás, szőrös hun ült. Rám nézett.

— Itthon van-e Csáth úr? — kérdeztem tartózkodón.

— Nincs, — felelte félvállról.

— De a házbeliek itthon vannak?

— Itthon.

— Csáthné asszonyom is itthon van?

— Ő is.

— A kisasszony is? Emő kisasszony is?

— Ő is.

— Mert elvesztettem egy ezüst gombot. Mikor itt jártunk, akkor vesztettem el. És az uram megszid engem.

— A te bajod.

Tettem, mintha keresnék. Körüljártam a házat. Egy földszinti ablakból a kis sovány rableány, Dsidsia hajolt ki:

— Nini. Zéta bácsi.

És szinte megkönnyebbültem.

— Elvesztettem valamit Dsidsia. Csak egy gombot.

— Gombot? Reggel megkeresem. Beviszem a sátorba. Most Sugárkát kell elaltatnom.

Akkor láttam, hogy a kisfiú az ölében van.

— Reggel már nem leszek itt, — mondtam.

— Elutazunk.

— El-e?

És nagy, nyílt szemét bámulva meresztette reám.

A nevét kiáltották bent.

— Jaj! — rettent meg, — hívnak.

Letette a gyermeket. Aludott már. És kifutott a szobából.

Darabig ott hallgatództam, aztán megint viszatértem a küszöb őréhez. Ott hátul kertecske is volt s az épület emeletén szépen faragott veranda.

Fölvettem a rózsát.

De nem láttam ott senkit. —
Lent a konyhán egy cseléd
dalolt és az edények zörögtek.

Nem mertem fölnézni az
emeletre, csak a gyepes föl-
det néztem, mintha valamit
keresnék.

A nap már süllyedezett a
távoli nyárfák mögött, és utol-
só sugarait oda-vetette. A
kertben virágok vöröslöttek, s
egy zöld aranybogár bűgva
keringélt el fölöttem.

Amint ott állok lecsüggedt fővel, élém egy
rózsa hull.

Megrezzenek és föltekintek. Csak egy elleb-
benő kéz az, amit látok az emeleti ablakban.

Fölvettem a rózsát, és várakoztam. A rózsa
friss volt, és a szára meleg.

Nem mutatkozott senkisé.

Országos Széchényi Könyvtár *

A kaput már becsukták. Egy rabszolga kürtöt
fujt meg. A lovasok kifelé nógatták a lovukat.

Sötétedett.

Atilla palotájából nyolc fáklya indult ki. A
nyolc fáklyát nyolc gyalog-szolga vitte. Közöttük
fehér lovon Atilla léptetett.

A fáklyások Rika királyné palotája előtt állot-
tak meg.

Atilla leszállt a lováról, és bement.

A fáklyákat eloltották. Csak egy fáklya ma-
radt égtlen. Annak a világánál tértek haza a szolgálak.

XVI.

Kora hajnalban indultunk. Alig pirkadt még. A sátorvárost a csordások és kondások kürtje riogtatta. Kihúztuk a földből az utolsó sátorfákat is, és a szekerekre raktuk. Az urak lóra ültek. Én is.

A szemem szinte odaszakadt a faházra.

A kamomilla-ablakokat sötétvörös kárpitok borították. Egy se lebbent félre.

De a rózsza itt volt a szívemen.

Vajjon csakugyan ő adta-e? Száz gondolatombólintva felelt rá. Egy gondolatomból azt mondta: Hátha véletlenül esett le? Hátha csak egy gyerek hajította ki, vagy valamelyik cseléd?

De hátha mégis ő!

S hátra tekintgettem. Csak legalább távolból is látnám, hogy búcsút inthetnék a süveggemmel.

De a sátorok már eltakarják a faházakat. Bögő tehenek, és rőfögő disznók futnak az útra mindenünnen. Ostor pattog, és kürt ríog. A nap már aranynyilakat lő az égre s nappallá változik a világ.

Sohasem látom több a házzá nagyított kalitkát, s kirepülő fehér madárcáját. Soha, soha!...

XVII.

Jó volna, ha a fejünkbe is lehetne zsilipet illeszteni. Hogy félre lehetne eresztetni a gondolatok patakát egypár hétre: ne forognának némely kerek.

Az én kerekeim lám azon forogtak, hogy Szabad-Görög is rabszolga volt, s nyomorultabb rabszolga nálamnál. Nekem van nyolc aranyam és még ezentőlül száz. Szabad-Görögnek nem volt egy réz-

ásza se. Nálamnál vénebb volt, ügyetlenebb, tanulatlanabb. De elment a csatába és harcolt. Fölszabadították: gazdagságra kapott, és hun nőt szerzett feleségül, hun nőt!...

Itt lett volna jó leereszteni a zsilipet!

Nem volt énelöttem íze az ételnek, s álma az ágynak, mióta haza-útra keltünk. De hogyan forduljak vissza? Hogyan váljak meg a gazdámtól? Megmondhatom-e neki, hogy egy olyan leányhoz térek vissza, aki bizonyára Átilla egyik fiának van nevelve?

Arra gondoltam, hogy maradjon a száz aranyom Konstantinápolyban Priszkosz zacskójában: visszaszököm.

Arra gondoltam, hogy elveszem a száz aranyamat titkon a gazdám pénzéből. Ezt a gondolatot szinte rémülettel taszítottam el magamtól.

Aztán arra gondoltam, hogy leheveredek az útfélre és elmaradok, visszatérek Rika királynéhez. Szolgálatot kérek tőle. Hiszen tudja, hogy szabad ember vagyok.

De hátha már elfelejtette azt a beszélgetést? S hátha el se fogad! Hiszen az utolsó napokban nem fogadott! Hátha azt gondolja, hogy szökevény vagyok, s visszakísértet a gazdámhoz.

Éjjelenként, ha ébren voltam, néztem a holdvilágot, és könnyeztem. Ha aludtam, álmomban a csaták viharában forogtam, embereket öltem. Föltéptem a mellöket, és ittam a véröket. Vagy engem öltek, s ők itták az én véremet. Nekem egyáltalán borzasztó gondolat volt a csata, ahol emberek embereket ölnek. Ha a tulajdon orromvére folyt, az is irtóztatott. De az a gyönyörködtető kép, hogy olyan úr lehetek, mint Szabad-Görög!... És hát az a csata se lehet olyan veszedelmes, mint amilyennek a képzelet festi: nem páronként eresztik össze a harcosokat...

Már jól elhagytuk az Isztert, amelynek neve más nyelvekben Duna, mikor kiáltásokat hallok:
— Bizánciak!

Vigilászék jöttek. Eszlászszal s valami harminc szökevénynyel. Utaztak visszafelé Atillához. A dél ideje még messze volt, hát csak rövid beszélgetésre állottunk meg. Az uraink elmondták, hogy Atilla mit válaszol a császárnak. Vigilász elmondta, hogy Atilla böszültsége micsoda ijedt zavart keltett a császári udvarban.

Aztán elváltunk: ő haladoz tovább északnak, mi haladozunk délnek.

Délben elő kellett vennem az írószereket. Utközben három karóba húzott embert láttunk, — én csak messziről, — Priskosz azt íratta fel velem, meg más apróságokat. A nap heve már akkor nyári volt: az urak ebéd után leheverték.

Erdőben pihentünk, és csak sátorvonás nélkül egy tölgyfa hűvösén ebédeltünk. Én egy szomszédos fa árnyékán ültem. Elöttem papiros és kalamáris. Az uramra néztem. Hanyattfekve aludt. A két karja a feje alatt. Három rabszolga legyezte őket csendesen.

Tiszta papirost vettem ki a tékából és ezt írtam reá:

Tisztelettel Csáth urnak.

Uram, az uton egyre azon gondolkodok, milyen derék, szives ember vagy te, és hogy viszonznom illenék a jósgodat. Adtál nekem egy gyönyörű paripát, amelyért engem a császár is irigyelhet. Hát én meg egy rabszolgát adok neked, akiért Atilla irigyelhet téged. Még félesztendeje van leszolgálni való: legyen az a fél éve a tiéd.

Ez a rabszolga kincset ér. A memoriája olyan, mint a viasz. Száz különféle számot mondhatsz el előtte, utánad mondja. Száz idegen nevet mondhatsz el előtte, megtartja a fejében. Tud görögül, latinul és hunul. Jártas a históriában,

filozófiában, geográfiában, grammatikában, retorikában és kaligráfiában. A neve Theofil, de én Zétának neveztem, s erre a névre szokott. Fogadd őt tőlem ajándékul.

Tisztelőd

*Priszkosz
rhetor.*

Az uram pecsétje ott volt a kis tábori íróasztalban. Bepecsételtem a levelet, és a keblembe rejtettem.

Az urak aludtak jóízűen. A szolgák is szunyókáltak.

Irtam még egy levelet:

Priszkosz rhetornak, uramnak és atyámnak.

Bármennyire szeretlek is uram, el kell szakadnom tőled. Nem mondhatom meg miért, de igen kérlek: ne vádolj engem hálátlansággal. Mert könnyes szemmel gondolok én mindenkor a te jóságos-jó szivedre, és áldom a nevedet.

Száz szoliduszt voltál kegyes nekem ajándékozni. Én ezt egy hiján kivettem a tarsolyodból. Kérlek, hogy ezért ne haragudjál. Az az egy, a lónak az ára, amelyen eddig jártam, s amely nélkül nem mehetek el.

Isten veled! Élj boldogul!

*Holtig szerető alázatos szolgád:
Zéta.*

Ezt a levelet belezártam az íróasztalnak a fiókjába, s a fiók kulcsát a gazdám ünnepi tógájába rejtettem. Majd megtalálja otthon.

Nem volt szükséges elfancsalítanom az arcomat, mikor a szolgákhoz mentem, s azt mondtam nekik, hogy a pénzem elveszett.

— Bizonyosan akkor csúszott ki a zsebemből, — mondtam nekik, — mikor itattunk. Csak azt nem tudom, reggel-e vagy délben?

Láttam rajtok, hogy örülnek a bajomon. Irigyeim voltak, mindig. Nem neheztelek rájuk.

— Mondjátok meg az uramnak, — szóltam a lovamra ülve, — hogy ha estére nem térek vissza, ne aggódjék. Meghállok valahol és holnap vagy holnapután utólérlek benneteket.

S elügettem.

Amint túl voltam az út elhajlásán, belevágtam a sarkantyúmat a lovam oldalába:

— Ahogy csak bírsz! ...

Vigilászékat két óra mulván utólértem. Azt mondtam Vigilásznak, hogy a gazdám valami fontos ügyben levéllel küld vissza és kéreti, hogy engem tekintsen az úton a maga szolgájának, noha én már rabszolga nem vagyok.

Vigilász a fiával utazott, akit világlátni vett maga mellé. Vézna és tudatlan fiú; a gyermekkorát betegágyban töltötte; hebegő is, de becsületes, komoly legényke.

Vigilászt meglepte az odaérkezésem. Jódarabig faggatott, hogy mi dolga az én uramnak Csáthtal? Azután, mikor látta, hogy nem tudom, tűnődve tért vissza a tiszthez, aki a szökevényeket kísérte.

Előre-kerültem, s úgy járt a fejem hátra, mint a nyaktekercsé. Az arcom égett. A szívem remeggett, mint a kocsonya. Oh hogyisne: loptam, csaltam, gázságot követtem el! Soha nem hittem volna magamról, hogy ennyire elaljasodok!

XVIII.

Egy augusztusi estén elértük a Dunát, Átilla országának a határát.

A nap már lehajlóban volt, s Vigilász azt kérdezte Eszlásztól, hogy nem lenne-e jobb, ha az innenső parton vonnánk sátort?

Mert a túlsó parton határsértőket és szökevényeket szoktak kivégezni, s a holttesteket ott hagy-

ják a fákon intőjelül. Nem estére való látványosság.

Eszlász azt gondolta, hogy Vigilász a határ-őrző hunok alkalmatlankodásaitól tart.

— Dehogyan, — felelte. — A határőrök lapulnak, ha engem látnak. Gyerünk csak át. Ezzel is beljebb vagyunk.

Fogta a kürtjét és hunosan megfujta.

De negyedóra is beléte, míg megindult a komp a túlsó parton. Két födetlen fejű hun hajtotta át, gyorsan kapkodva a kötéhez.

— Ördög bujjék a hasatokba! — káromkodott Eszlász, — nektek mindig itt kell lennetek a réven! Hol a révészgazda?

— Akasztanak, — mentegetőzött a fiatalabbik hun, — azt néztük.

— Mi a nézni való azon? — dörögött Eszlász, — nektek itt a helyetek!

— Rómaiak akasztottak: keresztre, — mentegetőzött a hun. Ilyet nem mindennap látni. Aztán nem is egyet, hanem kettőt.

Megpöködte a markát, és megint szólt:

— A rómaiak bezzeg értik. Nemhiába mívelt nép az, de értik is a módját! Igaz-e Kovács!

— Abbizony! — biccentett a másik, — az hát mögömlögeti a másvilágon is...

Mink némán állottunk a lovunk mellett. A víz aranyosan vibrált a távolban. Az Iszter talán legnagyobb folyama a világnak. Engem mindig csodálkozás fog el, mikor azt a rengeteg édesvizet látom. De akkor valami nehéz érzéssel néztem.

A partra léptünk. Ott már tíz-tizenöt hun is várt bennünket. Valamennyien ingben és gatyában voltak. A révészgazda is előkerült és kérdezte Eszlászt, hogy mit parancsol?

— Süssetek birkát, — rendelkezett Eszlász, — de hamarosan.

Eszlász mindig evett, s mindig ivott, és sokat

pörölt. De máskülönben csupa jóság volt az a bokros-bajszú ember.

A szolgák egy kerek kopár térségen állították föl a sátorokat. Ott már készen voltak a lyukak, és ki volt taposva a föld. Két kereskedőfele is sátorozott ott. Azok visszatérőben voltak Konstantinápolyba.

Ahogy keletnek tekintek, csak elhülök: egy kopár dombon ott áll a két keresztfa, s rajta fehérlik két meztelen ember.

Figyelmeztetem Vigilászt. Ő is megborzad.

— Eredj a sátorba! — kiáltott a fiára. — Oda ne nézz!

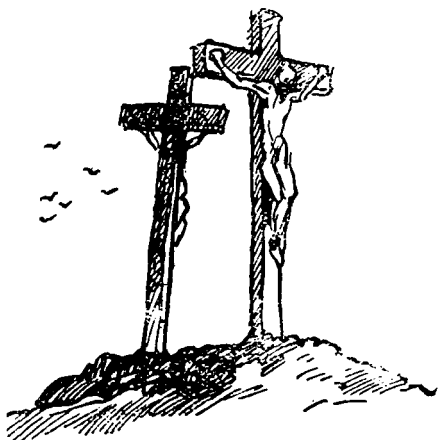
Eszlász szemét is bántotta a két kereszt.

— Mit vétettek? — kérdezte kedvetlenül.

— Hát a cudarok, — feleli a révészgazda, — megszöktek. Annyian szöknek már, hogy nem győzzük. Ha egy hétig nem jönnek értük, bizony nem őrizgetjük itt. Eddig csak vízbe hánytuk a cudarokat, de mondok: mi e nekik? Erősebb példa köll: aggassuk őket fára, hogy akik megint szöknek, lássák: hova jutnak.

— Dehát ezek?

— Ezek a kutyák is ide érkeznek. Ma egy hete. Hogy vigyuk őket által. Mingyán látom a pofájukon, hogy rabszolgák. Mondok: hol a szabadságlevél? A két római megijed. Hebegnek, hogy elvesztették. Persze nekünk se kellett több, megfogtuk őket. Kivallattuk, hogy hová valók? Ki vót a gazdá-

Egy kopár dombon ott áll a két keresztfa.

jok? Egy lovas legény tegnap este jött végetűk, hogy ne tartogassuk őket, de élve se bocsásuk el a cudarokat. Hát mondok, rómaiak: rómaiain állítsatok belőlök intő példát ide a dombra: Igy jár aki szökik. Mingyán meg is ácsoltattam a fájukat: reggel az öregebbik került rája, délután meg a fiatalabbik.

Az egyik fölfeszített már mozdulatlan volt, de a másik emelgette még a fejét és jajgatott.

Odamentünk Vigilászszal és kérdeztük, hogy nincs-e valami izenete az otthonvalóinak?

De nem olyan állapotban volt az, hogy felelhetett volna, a verejték csorgott a homlokáról, a könny folyt a szeméből és a nyál a szájából, mint a veszett kutyának. Olykor hörgött, de oly irtózatos orrhangon, hogy a legrosszabb álmaimban azt hallom. Föl-fölemelte a fejét és hörgött:

— Vízet, vizet!

Valami húsz lovas hun szemlélte a kinlódót érdeklődéssel. Néha oda szóltak:

— Kellett-e neked?

Előttük nők meg gyermekek bámészkodtak. Egy asszony ott ültében szoptatta a csecsemőjét. De a barbár érzéstelen. Olyan, mint a gyermek, amelyik madárral játszik. Nem is gondol rá, hogy az a madárka szenved. Látványosság és mulatság neki. Ezek az emberek is itt ülnek. Érdekes nekik, hogyan hal meg az ember. Egyebet nem éreznek.

— Nincs-e bennetek emberi szív! — utálkozott rájuk Vigilász.

— Uram, — felelte az egyik hun, — itt a köcsög. Az imént hoztam neki.

— Hát hozz neki mégegyszer.

A kereszten szenvedő rabszolga annyi idős lehetett, mint én. A másik már meghalt. Az arcát nem lehetett látni, mert lefelé hajlott, s előre hullt hosszú ősz haja eltakarta.

Csak a szerencsétlen ifjú élt még. Azt alig fél

órája szegezhatték föl, mert a kezéből még csepegett a vér, és a lába alatt is tócsába gyült.

De ő nem a sebeket jajgatta, hanem hogy a háta fáj és hogy szomjas.

— Jaj a hátam! — hörögte időnkint, — vizet.

A fa hátához még oda volt támasztva a hóhér létrája. A hun már visszatért. Fölment a létrán és odatartotta a köcsögöt a szenvedőnek a szájához.

A hunok komoly érdeklődéssel nézték, hogy hogyan iszik.

— Könyörüljete! — nyöszörögte. — Szurjatok át.

Én nem bírtam tovább hallgatni, visszamentem a sátorokhoz, de szüntelenül úgy éreztem, mintha fagyaláló jeges víz folyna az ereimben. Kis idő multán Vigilász is visszatért. Kérdezte Eszlászt, hogy nem lehetne-e átszurni azt a szerencsétlent?

Eszlász elkomorodva rázta a fejét:

— Nem. Római volt, rómaiásan köll meghalnia. Tudjuk mink, hogy csak halál után szúrjátok át a kivégzettet.

Lementünk a Dunára, hogy fürödjünk, mert a nap forró volt és az út pora égető.

Mikor visszatértünk, már az esti párában rengett a nap, s a messzeterjedő parti füzestől előhomályozott az éj eleje.

A révések ott bámészkodtak már a tűz körül.

— Ember, — mondtam halkan egy hegyes süvegű hun legénnynek, — sajnálom azt a keresztre feszített rabot. Nem szúrnád-e szíven jó pénzért?

— Lehet, — felelte hunyorítva. — Mit adsz?

— Egy aranyat.

A hun megpöngette egy kövön az aranyat, s eltűnt.

Kisideig még hallottuk az éji csöndben a jajgatást. Azután egyszerre elcsöndesedett. Csak a legelő lovakat lehetett hallani az éjszakában, amint halkan ropogatják a füvet.

XIX.

Én a szabadban háltam, a katonák között.

Az ég felhős volt. A hold se világított, hát korán lefeküdtünk.

De nem bírtam aludni. Ma még nem vagyok rabszolga; ma még valami okon visszatérhetek. De mi történik velem, ha elhagyjuk ezt a partot, s beljebb bánom már meg, amit cselekszem. Akkor már nem lesz itt Vigilász, sem Eszlász: nem lesz, aki tanúskodjék, hogy nem vagyok szökevény rabszolga. Hátha majd beszegődök Csáthhoz és onnan ugrok el? Hogyan jövök át a határon? Hiszen Atilla határőrei eleven láncként állják körül mind a birodalmat, és talán másutt is rómaiásan bánnak el a rómainak ismert szökevénnel?

Az apokalipszis szörnyűségei gyötörtek. A homlokomat kiverte a verejték.

De ha arra a leányra gondoltam, rózsaszínűvé vált az éjszaka, s rémek helyett galambok búgtak körül. Van rá példa a történelemben, hogy előkelő nők rabszolgáknak váltak a rabjaivá. Emberi törvényt az emberi szívre ráabroncsolni nem lehet. A szívnek törvényei külön-valamik.

A rózsza kis papírosban rejtőzött a mellemen. Hervadt volt már, de az illata még érzett.

— A te lelked ez az illat, Emőke. Te adtad nekem ebben a rózsában a lelkedet.

XX.

Csakazon az úton mentünk megint Atilla városába, amelyiken már egyszer jártam. Csakhogy akkor pénzen szereztük útközben az élelmet. Eszlász meg egy rézpénzt sem engedett költenünk:

— Ahol én vagyok, — mondotta, — ott mindenki az én vendégem.

No igazi úr!

Később világosodtunk rá aztán, hogy ennél drágábban nem utazott még senki Atillához.

Ez a gondolat volt életem első szerencsés gondolata.

Mikor a Tiszának ahhoz a kanyarulatához érkeztünk, ahol Emőkével az a szóváltásom volt, bejártam a helyet, hogy a fátyoldarabot megtaláljam. De nem találtam meg. Vagy a szél fújta el, vagy

valamelyik pásztor vette fel. A fű zöld volt akkor a mezőn és virágokkal kevert; azóta a nyári hőségben minden elaszott. És akkor még lábán állt a termés mindenfelé. Most sárga tarlók között utazunk hetek óta. Néhol még aratnak is. Mindenütt a rabok aratnak. A hun nem dolgozik.

Kerestem én azt a fátyolt jövet is. Akkor se találtam. Szerettem volna pedig abba takarni a rózsát.

Egy vén buckós fűzfa álldogált ott magában, ahol az a találkozásunk volt Emőkével. Nem lenne-e jó, gondoltam, ha elásnám a tövébe az aranyaimat? Ki tudja mi történik velem? Én ezt a helyet mindig megtalálom. Ki keresgélne a földben?

Körülnéztem. A társaság már előrehaladt. Az úton nem jött utánunk senki. A távolban csak egy csorda fehérlett, s mégtávolabb ménesek. Mindenfelé méneseket láttunk, mióta a síkon jövünk: sehol a világon ennyi ló nem látható.

Hát sehol senki.

Hozzákötöttem a lovamat a fűzfához, és a törmelével jó két arasznyi mély lyukat ástam.

A száz szolidusból kettő hiányzott. Hozzátettem a kettőt a királyné pénzéből. A bőrzacskóval együtt belenyomtam a lyukba. Egy nagy röget tapostam rá, s elegyengettem a helyet, hogy senki-nek a szeme ne akadjon meg rajta.

Ez a gondolat volt életemnek első szerencsés gondolata. Az az elásott pénz segített vissza nagy idők multával Konstantinápolyba, ahol ezeket a sorokat írom, s azzal a pénzzel építettem meg a tenger partján az én boldog kis hajlékomat.

XXI.

Dél volt, mikor megérkeztünk Átilla városába. A nap égetően sütött. A kutya a nyelvüket lógatták az árnyékon is.

A város szélén Eszlász megállított bennünket, s lovast küldött előre, hogy az érkezésünket Atillának megjelentse.

Én ott már búcsúzkodtam is a társaságtól, de Eszlász rámbődült:

— Egy tapodtat sel!

Már akkor vörös volt a képe. A két szeme szinte kidagadt a haragtól.

Különös, hogy ez a jó, barátságos ember egyszerre így megváltozott! Mindnyájan elhűlve néztünk reá. Részeg ez az ember, vagy megveszett?

Egy óra nem telt belé, lovas huncsapat robogott hozzánk. A süvegükön ragyogó ezüst csillag-ról láttuk, hogy a király testőrei.

Köszöntek Eszlásznak, és látszott az arcukon, hogy a parancsára várnak.

— Szálljatok le tizen! — rendelkezett Eszlász.

S hogy leszálltak, ránk-mutatott:

— Kötözzétek meg mind a hármat!

Bennem megfagyott a vér. Vigilász is elsápadt.

— Tiltakozom az ilyen bántalom ellen! — kiáltotta, — én a császár követe vagyok! Aki engem bánt, a császárt bántja!

— Kötözzétek meg! — ismételte Eszlász.

A katonák megkötözték bennünket: Vigilászt, a fiát, meg engem.

A rabkísérő tisztünk rátámadt Eszlászra:

— Hogy mertek így bánni a követünkkel?! Ő a császár személye itt. Nem voltál-e te is követ két ízben is nálunk?

Eszlász az úton mindvégig együtt ivott és barátkozott azzal a katonával. A kérdésére csak félvállról pökte oda:

— Felelek azért, amit cselekszem.

— Uram! — kiáltottam én is méltatlankodva, — nem tudod-e, hogy én nem tartozom Vigilász úrhoz?

Mert akkor már sejtettem, hogy az a rókaképű Vigilász rossz fát tett a tűzre.

De nékem Eszlász nem is felelt.

— Motozzátok meg őket, — mondotta, mikor már a kezünk hátra volt kötve.

Vigilászt motozták meg először. Az inge alatt egy bőrövben találtak hetven aranyat. A fiánál is annyit. Tőlem a királyné erszényét, meg a Csáthnak szóló levelet vették el.

Azután Vigilásznak a ládáit bontották föl. A szekér közepén egy közönséges fenyőfaládjában másik kis vaspántos ládikót találtak, csak akkorát, mint a csecsemőkoporsók. De az a láda olyan nehéz volt, hogy két embernek kellett kiemelnie.

A többi ládjában élelem volt: rizs, búza, szárított hal, aszalt gyümölcs; két ládjában ruhaféle.

Eszlász a vasládára mutatott.

— Ennek a kulcsa hol van?

— A nyakamban, — hörögte Vigilász.

Szinte kék volt már sápadtságában és dühében. A melle úgy zihált, mint a kovácsfujtató.

— Meglásd, — nyihálta, — megkeserülöd ezt! A római birodalom szereti a békét, de ebből nem következik, hogy gyengébb a hunoknál.

A római tiszt hátat fordítva állt Eszlásznak. Megfordult és megvetően sunyorított Eszlásznak a csizmájára:

— Itt várok estig, míg az emberek és barmok pihennek, — mondotta keményen, — azután mingyárt visszaindulok. Megjelentem a császárnak, hogy ha a barbárokkal barátkozunk, a kezünkben bot legyen.

Ez hát sértő szó volt. Vártam, hogy Eszlász megrohanja. Az a vékonylábú tiszt annyi lett volna annak a testes hunnak, mint elefántnak a majom. De nemhogy eltaposta volna, sőt inkább barátságosan felelt neki:

— Én meg arra szólítalak, — ígymond, — hogy

jer velem! Tiszt vagy és becsületes ember. A kardodat nem veszem el. De kényszerítelek, hogy ve-
lünk jöjj és győződjél meg arról, hogy nem mi va-
gagytunk a barbárok, hanem ti.

S intett a testőröknek, hogy induljanak.

A tiszt habozva állt. De aztán hogy Eszlász
lóra ült, s neki is intett, hogy hasonlóképpen csele-
kedjék, hát csak fölfordult ő is a lovára, s megindult
Eszlász mellett.

Szótlanul haladtunk át a város főutcáján. Utá-
nunk szekéren hozták a vaspántos ládát, s a tőlünk
elkobzott két fontnyi aranyat. Eszlász se beszélt.
A tisztünk is csak magában tajtékozott.

XXII.

Tizenegy óra tájban (a hun szerint délután há-
rom órákor) érkeztünk Átilla palotájához.

Utközben persze föltekintgettem Csáthéknak
az ablakaira, meg Rika királynénak a palotájára is.
Nagy megkönnyebbülésemre nem láttam senkit az
ismerős hölgyek közül.

Egyenesen a palotába vittek.

Bevezettek bennünket egy nagy terembe,
amelynek az egyik oldala keletfelől nyílt volt; csu-
pán hat karcsú oszlop tartotta.

A teremben csak egy trónféle, barna szék állt.
A falakon semmi dísz, csak sötétvörös keleti sző-
nyegek.

Mikor beléptünk, Átilla az oszlopok alatt állt.
Olyanféle fehér ruha volt rajta, mint a közhunokon,
de bő és finom gyolcsból való. Az ing fölött azon-
ban ujjatlan selyem kabátfélét viselt, félcomb-
ig érőt, meggyászint. A fején meg fölgyűrt karimájú
fehér posztó süveg. A kardja fekete selyemzsinóron
a derekán. Körülötte: a nyalka Edekon, a szuszogó
Csáth, a másik Csáth, a lesiszemű fővezér, Berki,

Orgovány, bikafejű Mácsa, Kászon, Upor, Vacsar, a főurak szokott csoportja, és egy alacsony, hosszúszakálú és hegyesfülű öregúr, Ardarik király, akit akkor láttam először. Valami öt testőr is állt ott, s köztük egy álmos fiatal ravó.

Eszlász előlépett. Levette a süvegét és meghajolt.

— Uram, — mondotta, — ihol-e Vigilász. Megmotoztuk. Ezeket az aranyakat találtuk nála.

S bokros-bajszú arca diadalmasan fordult a szolgákra.

A szolgák már akkor letették a ládát, s föl is nyitották. Az arany egyetlen nagy bőrzsákba volt kötve. Hogy azt is megnyitották, zizegve ömlött ki a ládából a padlóra.

Eszlász folytatta:

— A ládában van száz font arany, vagyis valami nyolcszáz szolidus. Nála volt ez az öv is. Szintén arany van benne. Van egy font. A fiánál ugyanennyi.

Aztán rám mutatott:

— Ezt a rabszolgát is idehozattam. Príszkosznak a rabszolgája. Az úton csatlakozott hozzánk. Ennél is volt hat arany, de ez a lepecsételt levél is. A levél Csáthnak szól, de gondoltam: mink is érthetünk belőle.

S letette a levelet az aranyhalomra.

Átilla keresztbe fonta a karjait és Vigilászra nézett.

— Minek ez a sok arany? Miért hoztad? — kérdezte komor-hidegen.

— Uram, — hebegte Vigilász, — sok cseléd és sok barom kell az ilyen útra. Hol lovat kell venni, hol ökröt. Aztán hát az élelem... Néhány rabszolgát is kiváltottam volna...

Elakadt. Az arca sápadt volt. Homlokát verejték verte ki.

Atilla arca megváltozott. Olyan haragosan nézett, hogy a lélekzet elrekedt a mellemben.

— Igazat! — csattant reá.

De még az oszlopok is reszkettek ottan.

Látszott Atillán, hogy nyugalmat erőltet magára. Folytatta:

— Az úton nem volt költséged élelemre. Barmaid mind elhullottak volna is, ennek a pénznek az ezredrésze is bőven elég, hogy újra pótolod. Arra pedig bizonyára emlékezel, hogy a római rabszolgák kiváltását erősen megtiltottam.

A kardját ingerülten dobantotta a padlóra:

— Megmondod-e, hogy ezt a száz font aranyat minek hoztad?

— Uram, — nyavalgott Vigilász, — nem mondhatok egyebet...

— Nem? Majd meglássuk.

A testőrökre tekintett:

— Ha tüstént nem vallasz, a fiadat itt koncoltatom fel a szemed előtt!

Öt testőr kivonta a kardját. Az ércnek az a hideg csesszenése... az a csend... a további parancsra való várakozás... lélekzetállító valami volt. A vér, úgy éreztem, megfagyott bennem, mint a patak vize télen. Micsoda sötét titok van itt?! Micsoda pokolba keveredtem én bele?!

— Apám! — sikoltott a fiu.

S térdre esett, az apja elé.

— Apám.

— Uram, — nyöszörgött Vigilász is a térdére esve. Mindent megvallok... Csak a fiamat ne... A fiamat ne...

— Hát beszélj. De amint az első hazug szót kimondod, a kardok a fiadba mélyednek.

Székért intett. Odavitték. Beleült. És a szék karjára könyökölve várta a vallomást.

— Uram, — kezdette Vigilász vacogva, — ez az arany bündíj... A te felséges életed díja...

S az arca olyan volt, mint amilyen csak az akasztófa alatt álló ember arca lehet.

— Az elején kezd, — parancsolta fagyosan Atilla.

Vigilász nyálat nyelt. A szemét kinlódva forgatta, mintha fojtogatnák. Dehát vallott:

— Mikor Edekon úr nálunk járt Oresztesz úrral... Jól mondom, jól: Oresztesz úrral... A császár Krizafiosz úrra bízta őket, hogy úrihelyök legyen és jó asztaluk. Krizafiosz a testőrök kapitánya, hatalmas úr és kedves embere a császárnak. Ő mindigárt maga vendégeiként bánt a követekkel. Elvitte őket a városba; megmutogatta nekik a tengert, a régi Bizánc falait, az Aranykaput, a temetőt, a hippodromot, a Zsófia-templomot, Nagy Konstantinosz porfiroszlopát, a lámpaházat. Mindent. A tolmács én voltam.

Atilla Edekonra tekintett. A szemével kérdezte, hogy Vigilász igazat beszél-e?

Edekon mosolyogva bicegetett rá.

Vigilász lélekzete-fogyottan tátogott, mint a partra vont hal. És nehéz mellel folytatta:

— Mindent elmondok az utolsó hajszálíg igazán. Csak a fiamat ne, felséges király.

— Beszélj.

— Edekon úr bámuldozott. Különösen a palotákön és a művészi kincseken bámuldozott.

— Ezek aztán gyönyörű házak, — mondotta.

— Nem hiába hogy egyhelyen lakó nép vagytok, de értitek is a házépítésnek a mesterségét.

Krizafiosz erre így felelt:

— Minden csigának olyan a háza, amilyent maga nyálazgat magának.

— Nem értelek, — felelte Edekon úr. Én akármilyen buzgó csiga volnék is, ilyen palotát soha nem tudnék nyálazgatni a testem köré.

— Dehogynem, — mosolygott Krizafiosz, — ha te nagyon akarnád, hun barátom, neked is lehetne

ilyen palotád: márványlépcsős, aranytetős. Mellette ciprusos kerted. Kerted alatt a tenger.

S amíg így beszélt Vigilász, olyan volt, mint valami beszélő halott. Én csak vártam, hogy micsoda rettenetesség gomolyodik ki ebből a vallomásból.

— Ne tréfálj velem, — felelte Edekon úr. Ilyen palota álomképnek is értékes. De már hogy juthatnék én ilyenhez?

Krizafiosz mosolygott, aztán azt mondta nekem, görögül, hogy maradjak hátra Edekon úrral, és biztassam, hogy ha komolyan áhítozik egy szép márványpalotára, délben jöjjön el ebédre őhozzá, de egyedül, teljesen egyedül. Hát délben Edekon úr meg is jelent. Én kísértem föl a társalgó szobába. Edekon úr ott méginkább elámult. Sorra tapogatta a kárpitokat, a székek és a kerevetek szövétét, megbámulta a képeket, a kigyóformájú asztallábat. Mindent. Akkor, hogy le is ült végre, Krizafiosz azt mondja neki:

— Miféle hivatalban vagy te Atillánál?

— Nálunk nincsenek hivatalok, — felelte Edekon úr, — én csupán belső embere vagyok az uramnak, s én is a testőrségnek parancsolok, mint te itten.

— Szabad a bejáratod Atillához?

— Szabad.

— Éjjel is, mikor alszik?

— Akármikor.

— Hát éjjel is.

— Éjjel is.

Edekon mosolygott. S hogy akkor Atilla ránézett, megszólalt:

— Milyen jól emlékszik a róka!

Atilla hátradőlt a karosszéken. A kardját a lába közé vette.

Vigilász folytatta:

— Krizafiosz másra fordította akkor a beszédet. Ebédeljünk, igymond, előbb. Hát ebédeltünk,

de csak hárman. Ebéd után azt mondja Krizafiosz Edekon úrnak:

— Hát én hitemet és becsületemet kötöm, hogy bármelyik palota a tiéd, ha *akarod*. S még kincsed is lesz annyi, amennyiről most nem is álmodhatsz. De mielőtt szólnék, esküdj meg, hogy amiket mondok, ha el nem fogadod, titokban maradnak. Soha ez életben senkivel nem közlöd. Mert nagy baj lehetne belőle.

Edekor úr kezét nyujtott, s mind a hárman megesküdtünk, hogy a szó titok marad. De uram király, én nem tehettem másképpen. Én szolgál vagyok. Negyven szolidusz az esztendei fizetésem, és nekem tolmácsolni kell, amit mondanak. Én csak eszköz vagyok, nem is ember. Én nem cselekedtem ellened a magam lelkéből semmit.

És tovább vallott. A titok szinte darabonkint szakadt belőle. Atilla komor volt. Én ólomhegyet éreztem a mellemen.

Vigilász folytatta:

— Az eskü után így szólt Krizafiosz: ha te bejáratos vagy *éjjel is* Atillához, nem volna-e lehetséges, hogy Atilla hamarabb lássa az őseit, mint ahogy a természet rendje szerint láthatná?

— Vagyis, hogy megöljem, — felelte nyugodtan Edekon úr.

Atilla megvetően csukta össze a szemepilláit. A főurak meghördültek a haragtól.

— Folytasd! — parancsolta Atilla.

Vigilász a félelemtől csaknem vért verejtékezve vallott tovább:

— Nem mondtam azt, — szólott rá Krizafiosz, — én csak azt mondtam, hogy a csillagok állnak az égen, de némelyik lehull. Atilla csillaga is lehullhat. Pláne ha valaki ügyesen megpiszkálja...

— Beszéljünk nyíltan, — mondta rá Edekon úr, — ti görögök a fene tudja micsoda madárnyelven szóltok. Az ajánlat világos: az én dolgom az,

nogy megöljem Átillát, a ti dolgotok meg az, hogy adjátok a palotát, s a hozzáillő kincseket. De mit mond erre a császár?

— A császár? — felelte most már egyenesen Krizafiosz, — az én nyelvemmel a császár beszél.

Átilla a padlóhoz ütötte a kardját.

— Gazemberek! — üvöltötte Urkon, egy bika-szemű, barna főúr.

S a kardját már félig kirántotta. Azonban Átilla egy tekintettel megbékózta a karját.

Egy minutumnyi csendesség. Künn egy ló nye-rít. Halottszagot érzek. Vigilász sápadtan foly-tatja:

— Edekon úr elgondolkozott, aztán így szólt: — Ez nem csekély ügy. Mennyi pénzt ajánlotok érte?

— Amint mondtam, — felelte Krizafiosz, — választhatsz egy palotát, bármelyiket itt a város-ban, csak persze a császáret nem. De azon túl akár-melyiket. Akár ha tetszik: ezt is, amelyikben most vagyunk. Így ahogyan van: szőnyegek, butorok, minden berendezés a tied. S hogy pénzed is legyen bőven, mindenkoron: a tied, amit adóképpen fi-ze-tünk Átillának: egy évi adónak megfelelő arany, vagyis hatezer font. Ez csak elég kincs?

— Elégnek elég, — bólintott Edekon úr, — de nekem már a gyilkosság előtt is kell pénz: a testő-röket meg kell vesztegetnem.

— Azt ugyis tudjuk, — mosolygott Krizafiosz, — külön számítódik. Mennyit adjunk erre a célra?

— Ötven font elég, — mondotta Edekon úr.

Véltem, hogy elájulok. Mi történik velünk, ha Vigilász elvégzi az elbeszélést? Hiszen ez a rette-netes ember minden rómaikat keresztre feszített, akik csak megfoghat. Először is a városban található ró-maiakat szedeti össze.

Ránéztem.

Ült mozdulatlanul, mint valami Hádesz-szobor, sötét hallgató arccal. Micsoda vihar tombolhat máris ennek az embernek a lelkében!

És Vigilásznak beszélnie kell. A szerencsétlen minden szavával a keresztet ácsolja, amelyre fölfeszítik. Csak percek kérdése az életünk.

— Krizafiosz fölkelt, — folytatta kriptai hangon Vigilász, — azonnal oda akarta adni az ötven font aranyat. Azonban Edekon úr visszatartóztatta: Ne siessünk ezzel, — mondotta, — mert a követársaim megszagolhatnák, hogy sok az arany nálam, aztán megérkezésünkkor Átilla apróra el szokta kérdezni, hogy illően fogadtak-e bennünket? Hogy kitől mennyi ajándékot kaptunk? Ennyi arany, ha ajándéknak mondom, gyanut keltene.

— Így volt, — bólintott rá Edekon.

Daliás, símára borotvált állú hun volt az az Edekon. Az arca becsületes és apró szemei észről csillogók. A király befentesei közé tartozott. Ha országot és koronát kínáltak volna neki Átilla egy hajaszáláért, akkor is elmondta volna Átillának.

A nagy emberek belső szolgálói különös lelkek. Ugy élnek vele-mellette, mint a fűszál a fa tövén. A fa az életük. Számukra más élet nincsen. Érzik, hogy ha a fa ledől, az ő gyökerük is kiszakad vele.

Vigilász folytatta:

— Hanem, — mondotta Edekon úr, — elmegyek én haza üres kézzel, s jöjjön velem ez a tolmács. Mármint én. Én aztán ettől megizenem, hogy az ötven font aranyat mikor és hogyan küldjék.

Krizafiosz csodálkozott Edekon úrnak az okosságán.

— Bölcs a te beszéded, — mondotta. — Ugy lesz jó, ahogyan gondolod. Én most fölmegek a császárhoz, és közlöm vele, hogy emberünkre találtunk. Estére meghívlak vacsorára a követársaidal együtt. S alkalomszakadtán elmondom, hogy a császár mit szól a vállalkozásodra?

— Így volt, — bólintott reá Edekon a bajúszán sodorintva.

— Engem, uram király, — folytatta Vigilász, — meg se kérdeztek, hogy mi a véleményem? Én csak eb vagyok, uram: hol erre löknek, hol amarra. Nem mondhatom, hogy *nem*, mert parancsolnak velem, és csak negyven szolidusz az évi fizetésem.

— Folytasd! — szólt komoran Átilla.

Hát Vigilász tovább beszélt:

— Krizafiosz fölment a császárhoz. Ott volt délután, mindeztig. A császár odahívatta Marciaiosz urat is, aki neki főtanácsosa. Mit beszéltek? mit nem? — nem voltam ott a tanácskozásukon. Csak este, mikor a hun követ urak Krizafiosznál vacsoráztak, akkorra rendelték ismét oda tolmácsnak. Ahogy kiültünk a vacsora után a kertbe, a követ urak a tengert, és a tenger túlsó partján ragyogó Krizopoliszt nézegették, az asztalnál csak hárman maradtunk. Akkor Krizafiosz Edekon úrhoz fordult és szólott imígyen:

— A császár mindenképpen örül a vállalkozásodnak, és megadja a jutalmat, anogy én mondtam. Sőt azonfölül nagy udvari méltóságot is szánt neked, nagyobb, mint amilyet Átillánál viselsz. De a császár nem véli eléggé rangos embernek Vigilászt arra, hogy téged elkísérjen, hanem Makszimoszt küldi majd veled. Az előlkelő ember: tekintetes képű. Hát ő lesz a követ, s Vigilász csupán tolmács. De Makszimosz nincs beavatva a titokba; nem is szabad tudnia semmit. Így volt-e uram? — kérdezte síró hangon Vigilász Edekont.

— Így, — bólintott rá Edekon megvetőn mosolyogva.

Vigilász megkönnyebbülten lélekzett:

— Hála az égnek, hogy te is bizonyítod az ártatlanságomat. Hát eljöttünk: Makszimosz és Priszkosz, meg én. Mikor először beszéltünk veled,

uram, Edekon úr megjelent a sátorunknál. Félrehítt és azt mondta:

— A véletlen is a kezünkre játszik: te még, vissza Konstantinápolyba a hátramaradt szökevényekért. Mikor megjössz velök, gyanulatlanul elhozhatod a pénzt, ami a testőrök megvesztegetésére való.

Nekem kellett hát elmennem a szökevényekért, akikből most harmincat hoztam, mert ezt te parancsoltad, uram király. Meg kellett hoznom a pénzt, mert ezt meg ők parancsolták. De ötven font helyett száz fontot hoztam, mert azt mondták, hogy jobb, ha bőven ereszti a pénzt Edekon úr: ne akadjon meg emmiatt.

Végzett.

Értettem immáron Vigilásznak azt a sunyi, titkolódzó magaviseletét, s Átilla haragját, amikor őt Makszimosz mellett megpillantotta. Már akkor Átilla tudta a gázságot. Világos volt már, hogy miért követelte annyira a szökevényeket, holmi ringy-rongy, szemét népet, amely idegen földre bujdosik, s hun köztük alig akad. Azért követelte, hogy Vigilásznak maga nyisson okot a visszatérésre, s utána az egyedül való eljövételre.

Akkor nyílt fel a szemem arra is, hogy miért tiltotta meg Észlász, hogy a pénzünket ne költsük? Miért voltunk az ő vendégei? Kelepce volt, hogy a száz fontnyi arany célját elhazudni ne lehessen.

És ez az ostoba ember maga mellé vette a fiát is arra a nagy látványosságra, hogy hogyan temetnek királyt Hunniában?

Lám *buta barbárnak* nevezzük a hunt. Ime a finom eszű, civilizált urakat a buta barbár az ellene szőtt hálóban fogta meg.

De én következem.

Ég és föld elsötétült előttem, amikor Átilla a levélre tekintett és szólott:

— Lássuk: micsoda írás az?

Ha engem is előfog ez a reffenetes ember! Ennek a tekintetében oroszláncörmök horgadnak. Ha ránéz valakire, megragadja a nézésével, és nincs menekülés.

— A levél, — szólt Vigilász, — Priszkosztól való, és Csáth úrnak szól.

— Ez a szolga, — mondta Eszlász is, — az úton csatlakozott hozzánk.

És nyújtotta a levelet Atillának.

Atilla nem vette el. Intett Csáthnak.

— A levél a tied.

— Olvasnánk el tán itten, — mondotta Csáth. — Nem tudom, mi leveleznivalója van velem Priszkosznak?

— Hát olvassuk, — hagyta rá Atilla.

S a ravóra tekintett.

A ravó egy csontos, szeplős képű ember. A hunok közt csak Ruszti a neve, — rövidítése Rusztikosznak. Idő multával sok ügyem volt vele.

Fölbontotta a levelet, s egyenesen hun nyelven olvasta.

Atilláék hallgatták figyelmesen.

Nekem reszketett még a májam is.

— Különös, — nevetett Csáth, mikor Ruszti a levélnek a végére jutott.

Végigszemlélte. Aztán Atillához fordult:

— Kell neked ez a rabszolga, uram? Az van a levélben, hogy tudós.

Atilla nem felelt. A karosszékekben féloldalt dőlt. Két keze egymáson a kardja markolatán. Sötéten nézett Vigilászra.

Vigilász szinte megroskadt a tekintet súlya alatt. Érezte, hogy az élete vagy halála fordul meg abban a percben az Atilla fejében.

A fia még ott térdelt, s a veszedelem érzetében az apja lábához húzódott. Remegett mint a nyárfa-levél.

Oly kínos volt az a perc, hogy Vigilász végre felhördült, mint a vízből fölbukó fuldokló:

— Uram, csak ezt az ártatlan fiut ne bántsdl! Csak ezt a fiut ne! Ártatlan ő szegény!

S a könnyei végigcsordultak az arcán. A padlóra borult és zokogott.

— Micsoda alávaló népfaj ez! — szólalt meg a fővezér, — minden római szolgámat elkergetem.

— Fölkoncoljuk őket! — üvöltötte Urkon.

— Sőt ellenkezőleg, — mondotta Átilla, — maradjanak örökös szolgák. Illő, hogy a hitvány faj szolgája legyen a nemesebbnek.

Átillának minden szava törvény volt. A hunok nem szabadítják fel többé a görög és latin rab-szolgákat. Az én sorsomra ezzel fekete pecsét került.

Átilla fölkelt és a környezetéhez fordult:

— Ez a pénz, — mondotta nyugodtan, — az én vérem díja. Még ma osszátok széjjel a csatában elesettek özvegyeinek. Te, Eszlász, visszamégy Konstantinápolyba. Veled megy Oresztesz is, és ez a fiu.

Vigilásznak a fiára mutatott.

Aztán Eszlászhoz beszélve, folytatta:

— Ezt a börtarisznyát, amelyikben a száz font arany van, a nyakadba akasztod és úgy állsz a császár elé. Így szólsz: Ismeritek-e ezt? Aztán, mikor ők megdöbbennek, ezeket a szavakat csapod a szeme közé az én nevemben: *Teodozusz nemes apától származott, s Átilla is. Átilla meg is őrzötte a maga nemességét, Teodozusz azonban elvesztette a maga nemességét, amikor Átillának adófizetőjévé vált és azzal rabszolgájává. De nem becsületes az a rabszolga, amelyik az urának az életét orgyilkos szándékkal kerülgeti!*

Fölkelt.

Az urak is mozdultak, hogy kövessék.

— És ez a fiú? — kérdezte Eszlász, Vigilásznak a fiára mutatva.

— Ez a fiú ötven font arany váltságdíjat hoz az apjáért. Addig az apja biilncsekben és börtönben legyen.

— A császártól nem hozunk semmit?

— Vagyigen, — felelte sötéten Atilla, — Kri-zafiosznak a fejét követelem.

XXIII.

Atilla kiment.

A testőrök föloldozták a kötelékeinket. Vigilász összeborult a fiával. Sírtak.

Én nem tudtam, merre mozduljak? Csáthi utána ment Atillának a palota belseje felé. Oda nem követhettem.

Eszlász még ott állt. Ládára vagy zsákra várt, amelyben az aranyat elviszik. Tekintgetett is a tárházak felé.

— Uram, — szólottam neki, — az én aranyaimat... Most már tudhatod, hogy az én aranyaim nem a bűnös pénzből valók.

— Aranyadat? — fordult vissza. — Nem vagy-e rab?

Megértettem: a rabszolgának pénze nincsen. Ami az övé, az az uráé. Ha pénz, ha gyermek, ha állat, az uráé.

— Éppen azért kérem, — feleltem keményen, — mert rabja vagyok Csáthi úrnak: kötelességem a tiltakozás, hogy ami őt illeti, a többi arannyal össze ne hányják.

Megpillogta a szavaimat, aztán intett, hogy az erszényemet fölvehetem.

Kibandalogtam a palotából. Gondoltam: megvárom Csáthot a kapuban.

De olyan voltam én, mint a félig agyonvert!

Ahogy mégis szettekingtek, látom a kútat a fővezér háza előtt. Mosdjunk meg. Por lepte a haja-

mat, arcomat, nyakamat. Megmosdottam a vályuból. Ittam is. A víz langyos volt a nap melegétől, és zöld moha uszkált benne, de azért megittam.

Egy óránál is tovább vártam aztán a kapuban, míg végre kiérkezett Csáth is. Lóháton ült, mert a hunok még tán a padlásra is lóháton járnak.

Mikor a kapuhoz közeledett, előléptem és meghajoltam.

— Jer utánam, — mondta barátságosan.

Odabent aztán hogy leszállt a lováról, gondolkodva végignézett rajtam.

— Hogy is hívnak?

— Csak Zétának uram, — feleltem szomorún.

— Zéta, Zéta, furcsa név. Élnek a szülőid?

— Apám talán él még.

— Mi az apád?

— Szegény paraszt ember.

A fejét rázta.

— Mi a fenét kezdjek én teveled?

Egy öreg rab állt a ház előtt a többi között. Nagy fej, nagy arc, fehér haj, fehér szakál, — csak az állát beretváltta ki. A kezében szíjjra fűzött kulcsok.

— Csokona! — szólt neki Csáth, — ezt a rabot küldték nekem, ajándékba. Ki nem váltják, de nem is lehet ezután. Mire használhatjuk.

— Mit tudsz? — bübögött az öreg.

S végigszemlélt, mint valami lovat.

— Az uramnak megírták, — feleltem nyugtalanul, — históriát, geográfiát, filozófiát, grammatikát, retorikát . . .

S néztem rá: kell-e még több?

Az öreg is nézett mint valami álmos elefánt.

— Lovat vakarni tudsz-e? —

— Uram, — fordultam Csáthoz, mintha megütöttek volna, — vajjon nem lehetnék-e nevelője a te két szép gyermekednek? Mert láttam, hogy két

kedves fiacskád vagy, és hogy nincs mellettök nevelő rab soha.

Csáth gondolkodva sandított reám.

— Hát majd meglássuk, — mondotta.

S az öreghez fordult:

— Adjatok neki ennie. Aztán hadd pihenjen, mert messzeútról jön.

Valóban fáradt voltam, s bizonyára sápadt is.

Az öreg főrab szótlanul indult meg előttem. Követtem. Hátra vezetett a konyhába. Ennem adtak ott valami sajtot meg kenyeret. A sajtra gyanakodva néztem: ló-sajt, gondoltam, nem eszek belőle. S a szakácsasszonyra is néztem: bajuszos mogorva asszony. Nem mertem neki szólni. A kenyérből ettem egy falatot, aztán vizet ittam, sokat.

A cselédek kíváncsian vizsgáltak. Egy füstös képű leány rézedényt sikált. Egyszer csak fölemeli a fejét és szól:

— Értesz-e hunul?

— Értek, — feleltem bágyadtan.

— Honnan jössz?

— Konstantinoszból.

— Kiváltanak majd?

— Nem.

Valamennyien csodálkozva néztek reám. Hallgattak. A sarokban az egyik nő avzón nyelven szólt halkán a társának:

— Csinos fiu. Kár érte, hogy a nyaka kissé hosszú.

Az öreg Csokona visszatért, és az istállóba vezetett. Nagy faépület volt az, s láthatóképpen sok ló és marha szokott telelni benne. De abban az órában csupán két ló unatkozott a jászol mellett.

Az istálló egyik oldalán sok szalmadikó. A sarkon meg tán tíz is egymás felett. A falakon sok rongyos, pókhálós téli ruha. Förtelmes istálószag. Sok légy.

Elborzadtam, hogy azt az utálatos helyet meg-

láttam. Ez lesz az én tanyám? Én otthon Konstantin városában lepedős ágyon háltam, a gazdám tiszta kis tornácán. Az ablakban virág. A falon Nagy Konstantinosz és Nagy Theodoziosz arcképe. A levegő ott tiszta és tenger-illatos. A legyekről szita-szővet kárpit védi a szobát.

— Nem alhatnám ott künn, — mondtam az öregnek, — engedd meg, hogy kint maradjak. Ha adsz egy pokrócot, leheverek rá odáskint.

— Pokrócot? Hm. Hát annélkül nem lehet?

Adott egy durva lópokrócot. Leterítettem a szénaboglya tövére, az árnyékban. És ráheveredtem.

Mi lesz belőlem, ha Csáth nem fogad a gyermekei mellé, ha a csikósok közé lők?

Estefelé hozzám tassogott az öreg. Láta, hogy nem alszom.

Nagy karaj barna kenyér volt a kezében, meg sajt.

— No, — mondotta jólelkűen, — megpihenél-e már?

— Majd éjjel, — feleltem. — De nem hálhatnék-e én itt az éjjel is? Mert sohase bántam én lóval. Istállóban se háltam soha. Idekint jobb szeretnék...

— Hát lehet, — dörmögte jóságosan.

Leült mellém. Fából faragott sőtartót vett ki a zsebéből és falatozásba fogott.

— Hova való vagy? — kérdezte.

Elmondtam neki amit elmondhattam.

Azután én kérdeztem:

— Milyen a világ itt Csáthéknál, Csokona bátyám? Megbocsátható tán, hogy érdeklődöm a ház iránt.

— Hát, — vont a vállán, — kinek hogy. Rabnak a kenyere mindenütt keserű.

— Mégis: hogy bának itt a rabokkal?

— Kivel hogy. Érdöme szörint.

— Az úr-e a jobbik, vagy az asszony?

— Hát az úr bizony kemény-kezű. Az asszony meg számon szedi a verébtojást is. De azér inkább szógálok itten, hogysem másutt.

— Hát a kisasszony?

Vállat von.

— A kisasszonynyal semmi dógunk. Gyermök am még.

Kisideig hallgattunk. Én a földet bámultam, ő a sajtján csamcsogott. Hunok közt született szarmata

— *Milyen a világ itt Csáthéknál, Csokona bátyám?*

volt, de már nem értette az ősei nyelvét. Ifju korában csikósa volt Csáthéknak, vénségére belső szolgálatra rendelték.

Megint én szólaltam meg:

— De ennünk csak adnak tán elégségesen?

— Hát... adnak. Mög is hízik, aki akar. De nem sok bürge fordul ki a bőriből mimiattunk.

— Lóhust is kell itt ennem?

— Nem erőltetik beléd.

— De az a sajt ló-sajt úgy-e?

— Nem bíz e, csak tehéntejből való.

Valami húsz disznó robogott be a kapun az űlak felé.

A cselédek nagy füles dézsákban cipelték nekik a moslékot.

Az öreg fölkel. Eltette a bicskáját, sótartóját. Odaballagott.

XXIV.

Hajnalban az a veszett lárma ébresztett föl, amely csak a barbárok városában hallható. Tülkölés, ostordurrogás, disznóröfögés, tebénhögés, emberi hujjogás.

Az emberek is a nappal kelnek. Megmozdul a város. Lovasok robognak elő. Itatnak a kútnál. Asszonyok futnak borzasan a disznó után. Cselédek nyujtódzkodnak a paloták előtt. A harmatos fákon veréb csiripel. A város fölött galambok keringnek. A fecske apró köröket csapva kezdi a légyvadászatot.

A szénában alkalmas jó vackom volt. Más szolgák is háltak ottan, de nem háborgatott csak egy-néhány szúnyog.

Letisztogattam magamról a szénaszálakat. A sarumról, amennyire lehetett, levergettem a port. Elkedvetlenedve láttam, hogy oldalt kifeslett. A rabszolgák nyáron meztláb járnak. Ilyen szép sarut, mint az enyém, erre nem is látni. Ha lepusztul a lábamról, vajjon meztláb kell-e járnom Emőke előtt?

Megmosdottam. A hajamat is elrendeztem, fésű nélkül, ahogyan lehetett. Aztán a kapuba álltam. Gondoltam: ha a gazda fölkel, hivat majd.

Hát csakugyan: egy óra mulván szólítanak a szolgák.

— Hé, görög! Be az úr elé!

A család az emeleti verandán ült. Tej, vaj, sza-

lonna, égett bor állott az asztalon. Emőke a két gyermek mellett. Ott volt Dsidsia is, s egy horgos orrú vénlány-rab, piros selyemkabátban.

Mindezt egy pillantással láttam, mikor beléptem. Meghajoltam. Az ajtó mellett maradtam, és lesütöttem a szememet, mint rabnak illik az ura előtt.

— Mi van a kezében? — szólított meg Csáth.

— A pénzem.

S előre-léptem: odanyújtottam neki.

— Aranyak, — bámult el Csáth. — Hát ilyen gazdag vagy?

— Priszkosz megengedte, hogy ezt a szót is ösmerjem: *enyém*. Itt tudom más a szokás.

— Apám, — szólt Emőke hevesen, — ezt a pénzt Rika nagyasszony adta ennek a görögnek.

— Bánom is én, — felelte Csáth vigan, — rabnak nem jó, ha pénze van.

— Ami a rabé, a gazdájáé az, — szólt az anya is.

Visszavonultam az ajtó mellé.

— Gondolkodtam azon, amit mondtál, — kezdte a gazda, — hát a rómaiaknál furcsa az a szokás, hogy tanítót állítanak a gyerekek mellé.

Illedelem szerint igennel vagy nemmel kellett volna felelnem, de mit illedelmeskedjek én az ilyen barbárnak, aki lóhúst eszik és elzsebeli a szegény rabnak az erszénykáját!

— Az ember csak neveléssel válik emberré, — feleltem a tekintetemet fölemelve, — a két fiucska eszesnek látszik.

— Dehát mi az isten fekete csudájára taníttassuk őket?

— Először is a betűkre uram. 'A betű a kulcsa a szellemi kincstárnak.

— „Szellemi kincstár?” Mi az a „szellemi kincstár?”

— A lélek gazdagsága, uram. Sok ezer ember

gondolata, tudása, okossága vagy emléke ami mind meg van gyűjtve a könyvekben, az évek sok elmúlt százai óta.

— Hát olvasásra tanítanád őket.

— Írásra és olvasásra, ha parancsolod uram.

— Bolond vagy te legény! Hát nem látod, hogy én gazdag ember vagyok. Annyi íródeákot fogadok, amennyit akarok. Hát minek tudjak én írni, vagy a fiam?

Hogy ezt boszusan és igazának bizonyosságával mondta, nem mertem ellenkezni.

— Hát akkor matematikára...

— Mi az isten fekete csudája az?

— A számolás tudománya, uram.

— Hát az mirevaló? Én sohse olvastam meg a barmaimat, mégis meglátom, ha lovam vagy tehenem hiányzik? Az aprójószág hol több, hol kevesebb. Mit számolgassuk? Arra való a kulcsár: tartsa észben az! Hát még mit tanítanál?

— Geográfiát, históriát, filozófiát... rebegtem aggodalmasan, — mindent, amit parancsolsz uram.

— Ne beszélj énvelem görögül. Hunul beszélj.

— A geografia a földnek ismerete uram. Okos embernek jó ismernie az országokat, hegyeket, vizeket; hol milyen nép lakik? milyenek a városok? merre vannak bányák, püspökségek, hegyi átjárók, várak? hol milyen ipar dívik? s másefféle.

— Ez már jó tudomány, — bölintott elgondolkodva, — de ez se való gyereknek. Ez csak királynak való. A király odaviszi a népét, ahova ő akarja. A fő az, hogy a nép füves helyen legyen, folyóvíz mellett. Hát még mi tudományt ajánlasz?

— A históriát, vagyis történelmet. Az arról szól uram, hogy akik előttünk éltek, miféle emberek voltak? kik voltak a királyaik és vezérek? Miféle küzdelmekkel éltek? Hogy erősödtek? hogy gyöngültek? hogy okoskodtak a maguk szerencsétlenségein?

Csáth a fejét rázta.

— Ez a regösök dolga, — mondotta, — meg a hegedösöké. A fiaim nem szorultak arra, hogy tanulják ezt. Ha éppen effélék hallgatására van kedvök, hivatnak regöst, hegedöst: elmondadják. Hát még?

Már elfűtött a meleg.

— A filozófia, vagyis a bölcsesség tudománya, — mondtam búsan, — a hét görög bölcs élete, és tanításai. Különösen Arisztotelesz, Epiktetosz, Plátó és Szokratesz...

Csáth legyintett:

— Vigye el őket a görög ördög. Én nem tanultam könyves bölcsességet, mégis okos ember vagyok. A fiaim se lesznek alábbvalók.

Nem mertem többet szólni. Szinte elbágyadtam a szerencsétlenségtől, hogy nem a ház belsejében alkalmaznak szolgálatra.

A házat a tej illata töltötte be. Emőke rám se nézett. Szomorú voltam.

Csáth felhajtott egy ezüstpoharat: bizonyosan égett bort ivott belőle.

— Hát, — mondotta végre, — majd meglátjuk, mire használhatlak. Ideiglen az lesz a dolgod, hogy engem kísérgetsz. Menj.

Megkönnyebbülten lélekzettem. Hát mégse löknek a lovak mellé! Csáth mégiscsak különbnek tart a többenél.

Meghajoltam, s úgy hátráltam ki, mintha a császár bocsátott volna utamra.

A horgasorrú vén leány-rab utólért a folyosón. Meglökött és megvetően nézett rám.

— Neveletlen; barom!

Elámulok:

— Miért?

— Bejössz: nem köszönsz. Kimégy: nem köszönsz. Csudálom, hogy az úr pofon nem csapott.

XXV.

Negyedóra mulván kilépett Csáth. Már akkor ott állt a lova felszerszámozva.

— Szerencsés jóreggelt adjon az Isten, — bölöngtak a szolgák, — kedves egészségedre válják az éccakai nyugodalom.

Csáth körültekintett:

— Mégegy lovat. A Füst itthon van-e?

— Nincs uram, — felelte a lovász, — kieresztettem a ménesbe. Iszen...

— Hát akkor az öreg Balkánt.

— Nyergesen?

— Nem.

Elővezették a másik lovat. Se nyereg, se pokróc rajta, se kengyel. Csáth intett, hogy üljek föl. S megindult. Én utána.

Végigporoszkáltunk a hosszú utcán. Mindenfelől köszöntek neki. Ő csak a kezét emelgette a süvegéhez.

Egyszer aztán hátrakiált:

— Zéta:

S lépésre lassította a paripáját.

Melléje siettem.

— Jártál te az uraddal a császári palotába?

— Sokszor, uram, szinte mindennaposan.

— Beszélj valamit róluk, hogy miféle emberek azok?

— Ugy tudom, uram: jártál ott követségben. Ezelőtt három évvel jártál ottan, mikor hatezer font aranyat vettetek a császáron.

— Igaz. De hazugság ott minden szó, fiam, és színészkedés minden mozdulat. A becsületes színt úgy öltik magukra, mint az ünnepi ruhát. Én a hétköznapi pofájokról szeretnék hallani valamit. Beszélj.

Elmondtam neki, hogy Theodoziosz gyöngé, gyámoltalan ember. A nénye kormányoz voltakép-

pen, de az meg egynehány tanácsosnak az eszével. Már láttam, hogy társalkodóképpen járat maga mellett.

A beszélgetés szünetében aztán a magam ügyéről is szóltam neki:

— Engedd meg, uram, hogy valamit mondjak, ami nem a beszédünkhöz tartozik. Mikor kijöttem tőled, uram, a cseléded figyelmeztetett, hogy nem köszönök. Hát én ezért bocsánatot kérek tőled, uram. Nem tudtam a szokást. Nálunk a rabszolga nem szólhat, csak ha az ura kérdezi.

— Nem baj, legyintett jószágosan.

Kiérkeztünk a méneshez. Ott egy alacsony deres paripát választott ki. Az volt a Füst. Azon kellett járnom. Mert Csáth nem engedhette, hogy a szolgálja olyan magasan üljön, mint ő.

XXVI.

Visszatéret Csáth megállt a kapuban és ideadta a süvegét.

— Vidd be, — szuszogta — és kérd el a feleségtől a *palotait*.

Hát benyargaltam és fölfutottam az emeletre.

A folyosón Emőke jött velem szemben. Látogatóra volt öltözködve: fehér ruha, piros saru, fátyol a haján. A kezében lovaglővessző.

Amint meglátott, szinte megrohant, és haragos szemmel susotlta:

— Hogy kerültél ide? Mért jöttél vissza?

A ruhájából az a finom illat áramlott reám, amelyet Rika királyné palotájából ismertem.

S nézett rám kimeredt szemmel, mint a dühös macska.

Én csak lehedeztem. Nem tudtam: mit feleljek?

Megragadta a karomat, és betölt, szinte belökött, egy félig nyitott ajtón át a szobába.

Az ruhás-szoba volt. A falakon köröskörül pré-mek lógtak. A szoba közepén asztal és szék. Három rend római páncél is állott ottan egy rúdon.

— Miért jöttél vissza? — ismételte haragosan.

S olyan közel hajolt hozzám, hogy az orra csak-nem érintette az orromat: mintha a szememből várná a feleletet. A szívem malomként döbögött. Elszántan feleltem:

— Akartam.

— Akartad? Te magad akartad?

— Én magam.

— Dehát miért? Szabad voltál te. Apám azt mondja, hogy Priszkosz ajándékozott neki. Mért vagy rab?

— Én magam vetettem magamat rabbá. Tudd meg kisasszonyom: elszöktem Priszkosztól. Levelet írtam az ő nevében. Mindez csak azért, hogy visszajöhessenek.

A leány nézett rám merően, szigorún.

— Nem értelek. Miért cselekedted?

— Csupán azért, — feleltem a keblembe nyúlva, — hogy megtudjam: te adtad-e nekem ezt a rózsát?

Bámulva, a szemöldökét összevonva nézett a rózsára.

Aztán megint az arcomra fagyott a szeme:

— Nem.

És kisietett a szobából.

Én is kitámolyogtam. A világ összezavarodott a fejemben.

XXVII.

A következő napokon mégerősebb sajtó alá került az érzékenységem.

A cselédek egykedvűen fogadtak. Megszokták, hogy a foglyok váltakoznak az udvaron. Legfeljebb ha annyi érdekelte őket, hogy előlkelő származású vagyok-e és hogy várok-e váltságot?

Amint megtudták, hogy apám mezitláb jár és hogy soha senkinek eszébe nem jut az én kiváltásom, megvetően néztek reám. Ilyen megjegyzéseket hallottam:

— A kezed ugyan uras. No majd itt megvas-tagodik.

A másik:

— A haját szagosítja ez. Kopi, gondoskodjál reggel mandulatej-mosdóvízről.

Az említett Kopi vízhordó és tűzör mindenes volt. A vizet csak az udvarról hordta a konyhába, a lajtból, a szakácsasszony keze alá.

A harmadik:

— Ugye te nem háltál otthon selyem ágyon? Itt azt is meg kell szoknod.

És röhögtek.

— Embertársaim, — kérleltem őket, — mindenkor örülök, ha vidámultok rajtam. Csak ne rosszakarattal tréfálkozzatok velem, ne gonoszul. Szolgája vagyok az uramnak, de nektek is szolgátok leszek, ha türelemmel néztek reám.

Egy percre elhallgattak. Azután a vízhordó szó-lalt meg először (akinek mindig tréfára állt a ba-jusza).

— Olyan urasan beszélsz, mint valami gyiák. Te talán a rovást is érted?

— Tud ez mindent, — szólt közbe a horgas-orrú cseléd, — ahogy az úrnak elmondta, hogy mit tud, csuda volt, de köszönni mégse tudott.

Erre megint vidámkodtak rajtam.

De a durva tréfálkozás csak akkor vált gyűlöl-tté, mikor azt látták, hogy engem Csáth magával hordoz. Napokig nem szólt hozzám egyik se. Ha köszöntem, nem feleltek. Ha feléjük mentem, el-fordultak.

Egyszer, mikor ebédre ülök közéjük, Rába asz-szony, a szakácsné csodálkozva szól:

— Minek jössz te ide? Azt hallottam, hogy ma az úrral ebédelsz!

— Kutyának ott a helye a gazda asztala körül, — mondta Uzura, az ajtónálló.

— Érti ez a hizelgést, — fűzte tovább Karacs, egy horpadtképű fekete kazár — úgy hajlong az úr előtt, mint valami római szenátor.

Hallgattam. Nem állok szóba velök, — gondoltam, — a műveletlen emberek olyanok, mint az ebek: nem tűrik az idegent, amíg meg nem szokják.

De a szakácsasszony feje fölött mégse nézhettem el: ő mérte ki a tányérba az ételemet. Hát akár milyen morcos volt is irántam, mindig szóltam neki egy-két jó szót. Amit adott, megköszöntem.

Akkor aztán reá is repültek a nyilak:

— Csak a javát neki, Rába néni! — kiáltotta Uzura, — mert igen szépen köszön. Holnap már kezét is csókol.

— Elveszi Rábát feleségül! — rikkantott Kopi.

Kacagtak. Rába asszony koros volt már, bajszos, férfihangú és legalább is másfélmászás. Kopinak a szavát napokig röhögték.

Persze, Rába asszony meggörbében nézett reám, s bizony nem volt érdemes megköszönnöm, amit adott.

De azért megköszöntem.

— Beszélhettek, amit akartok, — mondtam, — én nem az ételt köszönöm meg, hanem a fáradtságát. Az ételt a gazda adja, Rába asszony pedig foglalkozik velem akaratlanul is. Én ezt megköszönöm neki, ha elfogadja, ha nem.

Lehet, hogy urak is olvassák e bús soraimat, s talán csodálkoznak azon, hogy nem hagytam ott őket, vagy hogy másképpen nem segítettem magamon. De haj nem volt az soha a nyomorúság láncán, aki nem tudja, hogy enni nemcsak szokás, hanem *kénytelenség* is. Az inséges megeszi a fakérget is, és megissza a pocsolyavizet is. S hogy a bib-

liai tékozló fiu egy-vályuból evett a disznókkal, azon én nem csodálkozom.

A mai eszemmel bezzeg tudom már, hogy velők kellett volna figuráznom magamon. Ha tréfáltak rám, tódítanom kellett volna a tréfájokat, s akkor minden nyiluk lehull előttem. De a lelkem úgy meg volt akkor törve, hogy csak vonaglottam, mint a bottal összevert kigyó. Minden fájt, még az ostoba szó is.

Hallgattam hát, s félrevonultam. Kiültem a küszöbre sánta Kopi mellé, aki utolsó szolga volt a háznál, s akire nem tudtam haragudni. Látszott rajta, hogy a tréfálkozás nem gonoszsága neki, hanem csak mulatsága.

Eb nem volt önálok, mert az egyik gyermeket megharapta egyszer valamelyik kutya, s akkor Csáth minden kutyáját megölette. A konyha előtt baromfiak tanyáztak. Azok között szemembe ötlött egy nyomoréklábú fekete tyúk. Még csirke-korában rálépett valaki a lábára, s úgy maradt a nyomorult. Persze nem ölték meg, de tán különben se került volna soha nyársra, a színe miatt. A fekete csirkét oda szokták adni a táltosoknak. Az persze, hogy sánta volt, oda se kellett.

Hát mondom: ahogy ott eddegéltem a küszöbön, megállt a szemem azon a szegény kis tollas állaton. Rút volt és szomorú. A szeme szinte szünetlenül rémületre volt kikerekedve. A taraja halavány. Azért vonta magára a figyelmemet, mert azt láttam, hogy minden tyúk vágja. Ha kivetnek valamit a konyhából s őt is odahajtja az éhség a többi közé, hol az egyik, hol a másik csíp rajta. Néha szinte sikolt szegény a fájdalomtól.

Dehát azért csak megvan. Mindig egyedül, mindig szomorúan, gondolkodón. A többi tyúk elszéled az istálók köré: vidáman kapirgálnak. Az az egy ottmarad magányosan, a konyha közelében. Csak akkor rebben meg, ha ember közelít feléje.

Olyankor ijedten sántikál tovább. Fél mindenkitől.

Milyen furcsa, gondoltam: az állatok között is van gyűlölt és üldözött, egyedül élő, némán szenvedő.

Dobtam neki a kenyeremből.

Eleinte meg-megrebbent minden dobásomtól. A szemén látszott, hogy azt hiszi, kövel dobálom.

— Gyere kis tollas ördög ne félj!

Néhány nap mulván azonban elmúlt az ijedtsége: egyre közelebb bátorkodott.

Már látszott a szemén némi bizalom. Már tudta, hogy tőlem csak jót várhat.

S míg a többi cselédtársam odabent beszélgetve evett, én azzal a tyúkkal társalogtam.

— Gyere kis tollas ördög, ne félj. Nesze! Hopp: kapd föl!

Nem telt belé hét, a tyúk a kezemből evett.

Anyira ismert, hogy mikor kiültem a küszöbre, egyenesen hozzám bicegett. Mellém állt. A szavaimra káricálással felelt. Okosan és félelem nélkül nézett reám. Még később az ölembe is beleült és engedte, hogy simogassam, pedig a madárféle nem szereti ha simogatják.

Az a tyúk aztán annyira szeretett engem, hogy reggelenként mindig ott találtam magam mellett. Ült az ágyam alatt és várta az ébredésemet.

XXVIII.

Elmúlt a nyár.

A sátorok városa megváltozott. Minden sátor mellett szénaboglya, szalmakazal. A kazlak közé lóállást igazítottak. Oldalt vesszőfonás és semmi egyéb. Csak épp, hogy az északi és keleti szél ne fújja a lovat. Még a sátorok is úgy álltak, hogy védjék a lovakat a szelektől.

Akkor aztán már a sátorokra is több bőr került. A sátornyílást mindenütt lóbőr vagy tehénbőr lógta be. Nappal félreakasztották; éjjelre lebocsátották.

Az emberek is megváltoztak. A lobogós ing és gatyá bozontos bőruha alá került Farkas-bőr, medve-bőr, szarvasbőr, borjubőr, de mind szőrösen. A könnyű posztósüveg helyét is tornyos prém-süveg váltotta föl. A közrendi embereké bárányprémből való, a jómódúaké rókaprém, hódprém. Atilla süvege oroszlánsörényből készült. A fővezér és más előkelők medvekucsmát tettek föl. A gazdám is medvekucsmát viselt.

Csupán a rabszolgák jártak tovább is hajadonfőtt.

Én még mindig csatlósa voltam Csáthnak. Az istállóban való alvást megszoktam. Nehezen törődtem belé, s könnyeztem is néha miatta, de mikor az

idő hidegre fordult, az állatok melege enyhítette az állapotomat.

Emőkét mindennap láttam. Rám se nézett. Csak néha, mikor tanuk nélkül találkoztunk, szólt egy-két szót hozzám, félvállról, hidegen, de mégis csak szólott.

Egyszer azt kérdezte, hogy meg vagyok-e elégedve a sorsommal?

— Kisasszonyom, — sóhajtottam, — én vagyok a föld legszerencsésebb boldogtalanja.

Az következett volna, hogy megkérdezze, miért mondom magamat szerencsésnek, és miért boldogtalannak? de ő ehelyett csak vállat vont:

— Késő bánat.

— Ha téged látlak, — feleltem, — nem bánok én semmit.

— Tudod-e, — mondotta fenyegetően, — hogy az életeddel játszol, *semmiért?*

— Neked semmi, nekem mindenem.

Haragos szemmel fordult el és ment tovább.

Egyszer a kert felől való ablakon könyökölt. Szürke őszi est volt. A hold akkor kelt.

Arra mentem, és köszöntem neki:

— Jó estét kíván neked a *te rabszolgád*.

Rám-nézett. Az arca nyugodt volt. Megálltam egy percre, hogy talán mond valamit, de nem mondott semmit. S nekem tovább kellett mennem, mert a szolgák megláthatták volna, hogy a kisasszony beszélget velem.

Egyszer meg ott ültem búsan az ajtó előtt. Annyira elmélyedtem a gondolataimban, hogy nem is figyeltem arra, kik járnak mellettem.

Csak akkor pillantottam föl, mikor már ott állt, s a ruhája illata megérintett. Vadmacskából készült prémköntös volt rajta. A fején ugyanolyan süveg.

A lovát várta.

Fölkeltem és meghajoltam.

Akkor szólott:

— Egészséges vagy-e?

— Köszönöm, — bókoltam, — lélekző halott vagyok.

Többet nem beszéltünk.

Pedig én, amikor csak lehetett, mindig kerestem a fonalat, amely bevihetne a házba. A gyermekeknek szüntelen kedveskedtem: hol játékot csináltam nekik, hol virágot vagy gyümölcsöt vittem be. Csakhogy a többi rab épp úgy kedveskedett nekik, s a nők jobban értik a csirkenyelvet. Nőrabszolga pedig volt ott tíz is.

Csáthtal lehetett beszélnem, hiszen azért is tartott maga mellett, hogy gyönyörködjek bennem, mint valami köszörült kőben. Az ő rabja vagyok, tehát a műveltségem is az ő műveltsége.

Hordozott magával, mint ahogy a láncait, gyűrűit viselte. Érezte, hogy érték vagyok, csak azt nem tudta, hogyan lehetne aranyra váltania.

Én hát kedves kutyája lettem. A rabszolgák látták, hogy nem rúg el magától, hát ők is más szemmel néztek már. Ha valami kérni valójuk volt, rámbízták, s én ügyesen bele tudtam szőni a beszédembe a kívánságaikat. De a magam ügyeibe ostoba voltam, és szerencsétlen. Hiába példálódtam neki, hogy az ebédlőjében nem okos rendben függenek a szőnyegek, hogy a kincseit, fegyvereit velem tisztíttassa. Megkérdezte, hogyan gondolom? aztán megtanítottatta velem másvalamelyik cselédjét.

Látszott rajta, hogy igen alkalmas csatlósnak tekint, s hogy minden tudomány érdekli. Bárhova ment, kísérem kellett őt hajadonfőtt, nyeretlen lovon, és beszélnem kellett neki akármiről.

Elképzelhetetlenül tudatlan ember volt. Néha, mikor azt gondoltam, hogy ért, olyant kérdezett, hogy alig bírtam a kacagásomat elnyeldesni.

A tudatlansága arra vitt, hogy magam koholjak olykor tudományos tételeket, soha meg nem

történt történelmet, nemlétező országok és népek leírását.

Ő mind elhitte. A kutyafejű emberek, a fejetlen emberek, az egy lábúak neki mind hihetők voltak.

De ez tartotta bennem az életet, a lelki fensőségnek ez a folytonos érzése. Máskülönben megölt volna a szomorúság.

Különösen búsított, hogy a ruhám szakadozik.

Nem annyira a hidegtől féltem, mint inkább Emőke látásától.

Az udvari rabszolgák, — vagy ahogy ők mondták: *külső rabok*, mind hajadonfőtt és rongyos, piszkos ruhában jártak. A ruhát olykor csak a szíj tartotta össze a derekukon. Csak néha mosdottak és fésülködtek. A hajuk, szakáluk mindig torzasborzas volt.

En időnkint megmostam magam a ruháimat, s megvarrtam, ha elszakadt. Rendesen mosdottam és fésülködtem. De még mindig a római ruha volt rajtam, és a sarum annyira szétfeslett, hogy pirulva néztem a lábamra.

Már szégyenkeztem Emőke előtt. Ha jönni láttam, elbújtam előle, vagy hátat fordítottam. Reszkettem egy pillantásáért, s mégis kerültem, hogy ne lásson.

Mikor az első hó leesett, dideregve lovagoltam a gazdám mellett. A kezem kék volt, s az orrom vörös. Érezhette, hogy erőltetve jön belőlem a szó.

— Ördög a bőrödbe! — koffogott rám; — mit vacogsz, mit dideregsz? Mért nem kérsz ruhát Csokonától? Hiszen meggebedsz ebben a hidegben?

— Oh uram! — feleltem búsan, — az öreg Csokona olyan ronda ruhákat osztott széjjel, hogy attól tartottam, ha felveszem magamra, megszólnak téged a ruhám miatt.

Csáth dühösen csapott a kardjára:

— Ki mer énrolam rosszat beszélni? Senkise járja a rabját selyemben!

Mégis mikor hazaérkeztünk, Csáth fölhítt és maga szórta szét a ruháit, hogy válasszon belőlök reámvalót.

Már régen óhajtkoztam, hogy hun ruhám legyen. Hun akartam lenni! Ha hun vagyok, egy lépéssel közelebb vagyok Emőkéhez. De máskülönbben is tetszett már nekem a hun viselet: a fehér ing, gatyá, sastollas süveg, a lóhátonjárás. Csak az őszi viselet nem tetszett még. Az emberek olyanok, mintha valami rokonságban volnának az állatokkal; lovon ülő medvék.

Csáth sok fujás és káromkodás között kiválasztott egy rókabőr nadrágot, farkasbőr köntöst és borjubőr csizmát.

Az asszony pörölt vele:

— Megbolondultál-e, — mondotta, — hogy jó ruhát adsz ennek a rabnak?

— Csiba! — mordult rá Csáth olyan hangon, aminőt úri körökben nem igen hallottam.

Az asszony elkotródott.

A ruha csakugyan díszes volt. A köntöst orosz-lánkörmös aranyláncok fogták össze. Persze azokat Csáth lemetélte, s nekem apró szíjakat adott. De azért szép köntös volt. Csak oldalt látszott valamelyes kis molyrágás. A nadrágnak se volt más hibája, csak egy kis kopás hátul, de azt a köntös eltakarta.

— Uram, — hálálkodtam farizeus képpel, — nem érdemlem én ezt, talán hitványabb ruha is akad itten.

— Ennél hitványabb nem akad, — morgotta. — Süveget is adnék, de akkor úrnak néznek, hát azt nem adok. Hanem ha fázik a fejed, kösd be kendővel, mint a többi.

De a ruháért szívem szavával hálálkodtam. Ha meglát Emőke! — ez volt a legnagyobb örömem.

Bezzeg leestem hamar az egemből! Mikor a ruhát fölpróbáltam, akkor láttam, hogy Csáth sokkal szélesebb és magasabb testű, mint én. Bő volt minden. Úgy álltam a köntösben, mint a két lábra emelkedő medve. Szíjjal kötöttem aztán át a derekamat.

A nőcselédek kacagtak, mikor az öltözőből kimentem. Maga Csáth is röhögött. Előkiáltotta a házbelieket is. Az asszony is nevetett. De csak Emőke ne nevetett volna!

Erőlködtem, hogy én is nevessek, de a szememet elöntötte a könny. Szerettem volna leszórni azt az állatbőrt, s elbujdosni a világba. De a határszéli keresztre még emlékeztem.

— Uram, — szólaltam meg egyszer, hogy jó kedvében láttam, — annyi a szűcs a táborban, nem lehetne ezen a ruhán igazíttatni?

— Hova gondolsz, — ütközött a szavamba, — azt véled-e, hogy én minden esztendőben más és más ruhát adok. Nőhetsz, vastagodhatsz: holtodiglan viseled ezt görög.

Mikor aztán a tél megszigorodott, akkor láttam, hogy miért viselnek a hunok szőrös ruhát? Hát bizony nem egyébért, hanem hogy szőrrel befelé fordíthassák.

Tűz mindig égdegél a sátorban, de csak főzésre-sütésre való az. Az emberek künn csoportoznak télidőben is. A lovakon is takaró. Ha csikorgós az idő, keztyűt is öltenek. A süveget levonják a fülükre. Nincs olyan hidege a télnek, amely a prémes ruhát által birná járni.

De télen a nők is más ruhában járnak. Az uri nők fejéről a fátyol eltűnt. Prémes süveget viselnek ők is. Csizmájok puha nyúl bőr, vagy macskabőr, térden fölül érő. Köntösük olyan, mint a férfiaké, csakhogy hosszabb és finomabb. Éshát a ruhájok belső préme nyest és menyétprémek.

Az én hajam megnőtt, vállig ért már. Száraz hi-

degben nem is igen fáztam, de mikor hó esett, jéggé fagyott olykor a hajamon.

A befördített prémes ruha azonban kellemesen melegített.

Átillához majdnem minden héten érkezett valami követség. Néha királyok is jöttek látogatóba. Persze nem olyan márvány királyok, mint a római császárok, hanem zsirosképű barbár királyok, akik sátorban laknak s félmázsa aranyat zörgetnek magukon. Műveletlenek, de méltóságosak. A puhaságot nem ismerik, hát nem is keresik. Átillát maguk vállalják feljebbvalójuknak.

Hát olyankor, mikor királyi látogató érkezett, nagy zengő-bongó vacsora volt a palotában, s reggel felé az uramat többnyire másodmagammal veztettem haza. A hunok veszettül ittak. Azt mondják: néha Átilla maga is jókedvű volt.

Lakodalom is zajlott hat is olykor egy nap. A nép muzsika mellett táncolt és ivott. Egyszer nálunk is azt beszélték a szolgák, hogy Emőke férjhez megyen, s hogy Aladár királyfi veszi el. De nem lett belőle semmi. A királyfi egy közrendű hunnak a leányát vette feleségül. Láttam a leányt. Nem volt olyan szép, mint Emőke.

Azokat a napokat sem kívánom vissza.

XXIX.

Akkor már ha ebédre ment a gazdám Átillához, nem ácsorogtam a palota előtt. Tudtam, hogy napnyugta előtt nem tér haza. Hapedig a fővezérnél ebédel, akkor csak éjfél felé kell eléje mennem. Hát az olyan délutánokon betelepедtem a konyhába.

Széles, nagy tűzhely volt ott az egyik sarokban, üstök és kondérok forralására való, alig arasznyi magas. Nagy hasábfákkal tüzeltek ott télen, s dél-

Dsidsia.

utánonkint jó volt ott ülni a meleg kövön, s bámulni a tüzet.

A téli hosszú estéken néha tízen is ültünk a tűz körül. Csikósok, gulyások is, akik behuzódtak az állatokkal együtt a mezőről, hun nemzetbeli szabad szolgák, meg én és Csokona az öreg kulcsár. Néztük a tüzet. A hunoknak valami áhítatos mulatsága az. Nyári esté-

ken is tüzet raknak a mezőn és bámulják álmatag szemmel.

Egyszer magam ültem ott. A nők mostak aznap s a padláson terigettek. Az idő napalkonyat felé járt, s künn dara esett.

A konyhába benyitott Dsidsia, és rámvillantotta fekete mosolygó két szemét.

— Zéta bácsi, — prütyögte, — örülök, hogy itt talállak.

Leült mellém, s a kezét a parázs fölé nyujtotta.

— Olyan ritkán találkozhatunk, — csevegett tovább, — pedig sokat szeretnék veled beszélni. Mert az én anyám is római alattvaló volt, és gondolnád-e azt, hogy én már tizennégy éves vagyok?

Nem gondoltam. De nem is érdekelt.

A leány nem látszott tizenhárom évesnek se. Semmi leányi nem volt rajta: mintha szoknyában járó fiu volna, szárazképű és kedvetlen. De ha engem látott, mindig mosolygott és köszönt. Nem szerettem. Ha ő nem volna a világon, talán rámbíznák a gyermekeket!

— Mert onnan számítják, — folytatta, — hogy a kisasszony akkor született, amikor Atillát fejedlemmé választották. Én meg utána két évre. Nézd

ezt a menyét-bélésű kabátkát: alig kopottas, ma adta a kisasszonyom.

Fölkelt és ivott a cselédek korsajából. Azután ismét letelepedett, valamivel közelebb, s úgy ült, hogy szembefordult velem. Emőkének a múlteti kabátja volt rajta, de a lábaszára meztelen, s vörös a hidegtől.

— A gyermekek alszanak, — csevegett jókedvűen, — a kisasszony a palotában van. Táncolnak ma.

Aztán nem tudom még miket beszélt. A szeme szüntelen rajtam bolygott. Egyszer megint közelebb ült, és hozzám hajolt, mintha a vállamra akarná hajtani a fejét.

— Eredj innen! — mordultam reá.

Ijedten kelt föl, és zavarodottan veregette a ruhájáról a hamut. Aztán szomoruan tekintett reám. Sójajtott.

És kiszégyenkedett a konyhából.

XXX.

Egy decemberi délelőttön görög-köntösű lovasok állítanak be az udvarunkba. Az egyikben megismerem Vigilásznak a betegágyban nőtt fiát, a másikban Nómusz patriciust, aki a császárhoz szokott járni.

Csáth aludt még akkor. Én a kapu eresze alatt guggoltam. Nagyszemű hópihék szállongtak.

Ahogy a görögöket megláttam, egyszerre elfűtött a meleg: Szentséges Isten, ha Priszkosz belép!... Megöl a szégyen!

Három szolga is volt velök, meg egy tolmács. Valamennyiöket ismertem, látásból.

— Itthon-e a gazda? — kérdezte a tolmács hunul.

— Itthon, — feleltem szintén hunul.

És csodálkoztam, hogy nem ismernek reám.

Egy cseléd bejelentette őket. Fölmentek. Ajándékot vittek egy kisládában, s körülbelül negyedóraig időztek Csáthnál.

Én csak főttem a kapu alatt, főttem, kábuldoztam.

Végre megszólítottam az egyik szolgát görögül:

— Vagytok-e sokan?

— Vagyunk jócskán, — felelte meglepődve.

— Micsoda urak jöttek.

— Anatoliusz úr és Nómusz úr, meg egy írástudó, meg a tolmács.

— Makszimosz úr nem jött el?

— Nem.

— Hát Priszkosz úr?

— Ő se.

Megkönnyebbülten lélekzettem. Egyszerre megegyenesült a derekam. Vallató hangon folytattam:

— Hát Krizafiosz úrnak a feje?

— Krizafiosz úrnak a feje?

— Az: a feje. Hol a feje?

— Hol volna? a nyakán.

— Akkor baj lesz.

— Ahol arany van, nincs baj. Hoztunk. Három láda arany van velünk. Talán csak fölér egy embernek a fejével?

Azután ők kérdezősködtek, hogy ki vagyok? Pedig gyakran láthattak Konstantinápolyban.

A ruhám változtatott-e el, vagy hogy a bajuszom és szakálam az utóbbi hónapokban erősen kimohodzott, nem tudom. Elhárítottam a kíváncsiságukat:

— Most nincs időm: hosszú lenne elbeszélnem a történetemet. Majd alkalommal.

Alighogy eltávoznak, hivat a gazdám, hogy fusak át a királyi palotába, szóljak Konstantinosz rávónak: jöjjön át mingyarást.

Látom, hogy levél van az asztalán, s még a pecsét sincs feltörve.

No én bennem is megszeppen a *hogyan*.

— Uram, — készségeskedek, — ha kívánod, hogy elolvassam a levelet...

— Nem, — feleli hidegen, — ezt Priszkosz küldi. Hátha rólad is van benne szó.

Fordultam. Tértem vissza a ravóval.

— Uram, — könyörögtem neki az uton, — ha rólam is van szó a levélben, hagyd ki kérlek. Emberek vagyunk...

— Bajos, bajos, — mondotta a fejét rázva, — a gazdád mással is elolvastatja a levelet: lehetetlen.

No kutyául voltam.

— Maradj te is, — intett vissza a fejével a gazdám, — hátha olyasmi van a levélben, amire a te magyarázatod is kellő.

Fölszakította a levelet, s odaadta Konstantinosznak.

— Olvasd.

Az a Konstantinosz római eredetű ember volt. Ösztövére kis barna legény, de eszes mint a kígyó és hideg, mint a tekenős béka. Még Aéciusz ajánlotta Atillának.

Végigpillantott a levélen, s olvasta a görög szavakat hunul:

Tisztelt Uram.

Kívánok neked minden jót Istentől. Azért háborgatlak ezen alázatos írásommal, mert az én kedves szolgám, Zéta, elhagyott engem, és hozzátok utazott. Mind e napig vissza nem tért.

Én azt a fiút gyermekkorától fogva neveltem, s tanítottam. Az volt vele a célom, hogy a császári palotában szerzek neki hivatalt, amit meg is érdemel, mert az elméje kitűnő, s becsületessége páratlan.

De annak a szerencsétlen fiúnak valami megzavarta az eszét. Elszökött tőlem, s most valahol Atilla országában kóborol

Kérlek, kerestessd őt meg és küld vissza ezekkel a követekkel. Hapedig valaki elfogta volna, s rabságban sinlődne, izend meg: kinél van, s hogy menyinyiért válthatom ki? Ha nem nagy a váltság, mident megteszek érte, amit csak tehetek.

A követek egy aranyozott ezüstműből való vázát visznek neked. Az én csekély ajándékom ez. Fogadd szívesen.

Tisztelő szolgád

Priszkosz rétor.

Csáth elkerekült szemmel nézett rám. A felesége a vázát forgatta az ablaknál. Emőke végighallgatta a levelet, és átfordult a másik szobába.

— Nem értem! — mordult meg Csáth, nem értem. Olvasd még egyszer ravó.

A ravó megint elkezdte elejéről: *Tisztelt uram.*

— Nem értem! — boszankodott Csáth, — s vonogatta bozontos szemöldökét. A mellében mintha szélvész volna belezárva úgy fuvallt az orrán át.

— Avagy nem Priszkosz maga ajándékozott-e téged nekem? Hiszen levelet is irt! Hé anyjuk, keresd csak elő azt a levelet. Vékony, sárgás, kislejtes. Ott van a gerenda alatt az öregházba.

Az asszony is gyanakvón nézett és sietten csoszogott el a levélért. Hallottam a padló halk ropogását a szomszéd szobában. No kutyám: itt se be, se ki!

— Uram, — szólaltam meg, mintha valami nagy kő alá szorultán szólnék, — vallomással tartozom neked. Azt a levelet nem Priszkosz irta, nem: én irtam.

Csáth rám-meredt:

— Te irtad?

— Én.

— Hát az a levél hamis volt?

— Nem tagadom.

Elfelejtettem, hogy barbárral beszélek, s nem művelt emberrel.

Csáthban egyszerre megbődült az állat. Nem várt magyarázatot. Csak azt látta, hogy meg mer-tem csalni. Fölkapta a széket.

— Gazember! — ordította olyan hangon, hogy a faház reszketett belé, — hej kutya gazember!...

És megfordította a széket a feje fölé.

Én csak a karomat emelhettem föl védelmemre. De a rettenetes csapástól a karom leroppant, leletytyent, — eltörött. A szék is eltörött. Csáth kezében csak a székláb maradt.

Azzal is úgy sujtott föbe, hogy világomat vesztve terültem el a szőnyegen.

XXXI.

Mikor fölocsudtam, látom, hogy szoknyák lógnak a szögön: a szakácsasszony kamarájában vagyok.

Nők állnak körül. Az egyik az ágy lábára borulva sirdogál.

Megismertem, hogy Dsidsia.

A többi nő arca is könnyes volt. Azt gondolták, hogy meghaltam.

De amint megmozdult a szemem, ők is megmozdultak.

— Él, — rikoltotta Rába asszony, — vizet hozzatok!

Lehúzta rólam a köntöst, és az ölébe fogta a fejemet. Mostak.

Hogy mekkora a sebem, s mi történt velem, nem tudtam, csak a dézsába csurgó vizen láttam, hogy olyan mint a vörös bor.

Később egy táltos lépett be. Bial táltos, sárga szemöldökű jó ember. Fakérget, földet és háncsot hozott. A karomat beleillesztette a fakéregbe. A

földdel körültapasztotta, azután úgy körülkötötte hánccsal, hogy csoda volt nézni.

Dsidsia ott könnyezett.

— Ugyan ne picsogj itt, — szólt rá a táltos, — nem hótt ez, hogy siratni kölljön.

Lenyírta a hajamat, és bekötötte a fejemet is valami agyaggal.

Mikor kiment, behallatszott a deszkafalon át, hogyan vigasztalja a cselédek:

— Ezt hát jól megporhanyították. Csuda, ha még egyszer lábra állhat.

Orrhangon fufnyázott, s valami fitymálást éreztem mindig a hangjában. Később ismertem meg azt az embert, hogy micsoda becsületes lélek.

A seb okozta-e, vagy az a sötétség, amely a lelkemre borult, érzéketlen voltam, mint a kő.

Rába asszony másutt keresett tanyát. És a cselédek fölvaltva ápoltak.

A cselédek... itt meg kell állanom. Azok a cselédek mind rabok voltak, csak a csikós, gulyás, kanásznép között akadt egy-egy nyomorodott kezű, vagy harcokra más okokon nem alkalmas hun, meg a két ajtónálló volt hun, az egyik a vastagderekű Uzura, a másik az óriás termetű, de gyermekhangú Ladán.

Én azokkal nem igen beszéltem, azután se, mikor már összeszoktak velem. Nekem az ember a betűismeretnél kezdődött. Aki nem olvasta Plátót vagy legalább is Vergiliuszt, az énelöttem állat volt.

Hát biz azok hírét se hallották Plátónak, s még kevésbé Vergiliusznak. Emberarcú állatok voltak. Gondolataik csak a napi dolgaikon forogtak, meg egymás személye körül. Megvetettem őket. A gazdám is.

Csak az egy Emőke volt, akivel nem bírtam leszámolni.

Sokszor mondtam magamban:

— Ez is csakolyan állat, mint a többi, csupán-

hogy szép formában került elő a teremtés műhelyéből. Dehát láttam már én szép formákat sokszor; sőt ha a márványba faragott nőben egyesül a női szépség mindenfélesége, akkor még szebbet is láttam.

Sokszor eltűnődtem, hogy mi is van azon az arcon, amely engem így elbűvölt? Részekre szedtem gondolatban: hát hús, bőr, bőr, — semmi. Aki először tekint reá, nem marad rajta a tekintete. Hanem ha a szavát hallja, azt a különös zenés hangot, az már megfogja. Abban a pillanatban széppé válik az az arc, s a női teremtés. S azontúl ha hallgat is, szép marad, a szépségnek csodája marad. A szemöldöke olyan szép, olyan szokatlan szépvonalú, s hogy a szeme olyan tisztatükrű, álmodozó. Dehát mi a szemöldök is? Csak szőr, szőr... S mégis mintha nem is földi teremtés volna, hanem valami szebb világból ideszármazott. Aztán ha nem is jártas a tudományokban, lám a galamb sem ismeri az ábécét, mégis kedves. Galambot ha fogunk, meg nem állhatjuk, hogy meg ne csókoljuk.

De azért a többire úgy néztem, ahogy juhász néz a szamaraira, birkáira, kutyáira.

Akkor láttam, mennyire nem ismeri az ember az embert!

A nők valamennyien érdeklődtek irántam. Mintha testvérük volnék. Egy pillantásom elég volt, hogy tudják, mikor kívánok vizet, mikor ételt, mikor csendességet.

Azt is gondoltam, hogy talán mégis úrnak éreznek ezek engem, s kénytelenül is hódolnak az én műveltségemnek.

Nem: szenvedő voltam, csak a szenvedőt látták bennem.

Nem tudtam, mekkora a zuzódás a fejemen, de nagy lehetett, mert fölemelni nem bírtam. Mintha mérhetetlen nagy hegy volna. S mintha akkora tüzes folyó hömpölyögne benne, mint a Duna! Vagy

mintha én hányódnék forró nagy hullámokon, amelyek jönnek szélesen, s fölemelnek, meg alábocsátanak, s megint fölemelnek.

Meddig feküdtem így, nem tudom. Egyszer csak elmúlt a nagy hányódás és fölnyitottam a szememet. A szobában nem volt más, csak Kopi. Akkor tett be vizet. Ahogy megfordult, s látta, hogy rajta a szemem, megszólított:

— No, hálistennek!

— Kopi, — rebegtem, — a kis Tollas Ördög... él-e?

— Él hát, hogyne élne.

— Adtok neki ennie?

— Adunk hát, hogyne adnánk.

— Hozd be, kérlek.

Ma is különös nekem, hogy az a tyúk jutott először eszembe. Örültem, mikor megláttam, s mintha testvérem volna, úgy szólítottam meg:

— Ördög! Ördög!

A tyúk rettenetesen meg volt ijedve, mikor hozták, de a szavamra azonnal lecsillapult. Mellém ült, s nézett, — félarccal, jobb szemmel, balszemmel, ahogy a tyúkféle szokott, — s boldogan káricált. Látszott rajta, hogy megismer. Beszélgettünk, mint mikor egészséges voltam. Elkérdeztem:

— Kapsz-e eleget öreg? Vágnak-e azok a cudar tyúkok? Ott hálsz-e még az ágyam alatt?

Ő mindenre felelt a maga tyúknyelvén:

— Ká-ká-ká...

Sokat aludtam a napokban. Ha egy-egy órát ébren voltam is, megintcsak elszenderedtem, mint a csecsemők.

Egyszer, hogy megébredek, valami kellemes hűvösséget érzek a homlokomon. Ahogy fölnyitom a szememet, látom, hogy Emőke ül mellettem, s az ő keze az a kellemes.

Mellette Dsidsia áll. Halkan beszélgetnek. A hólyagablak napfénytől sárga. A szoba világos.

Amint azonban az én nyitott szememet látja, elvonja kezét, fölkel.

— Ne menj el, — rebegtem, — maradj még szép álom!

Habozva nézett reám, aztán Dsidsiához fordult:

— Eredj, — mondotta, — hozd tele a tálat friss vízzel.

És visszaült a székre.

— Jobban vagy? — kérdezte jólelkűen, — agódtunk, hogy meghalsz.

— Ha téged látlak, nem vagyok beteg. Ugy érzem, mintha május volna körülöttem, s te egy szál nárcisz volnál a virágzó nárciszok közül, leánynyá vált nárcisz. És mikor a te szavadat hallom, mintha angyal-éneket hallanék.

Gondolkozva nézett reám, aztán behunyta egy percre a szemét:

— Apám is sajnált. Tudod, hogy hirtelen ember. Mért mondtad meg, hogy te hamisítottad a levelet? Néha bölcsőbb vagy a táltosoknál, néha meg olyan gyermek vagy, hogy nem bíznék rád egy tejes bögrét.

— Hazudni nem tanultam.

— Ez a baj. A hazugság magunk-védelme. Kell. A férfi fegyvert visel az oldalán, a nő és a rab-szolga hazugságot. A mi pajzsunk a hazugság. Mondtad volna, hogy részeg volt a gazdád, mikor apámnak ajándékozott: mikorra kijózanult, te már messze jártál.

Hallgatódzott, aztán susogva szólott:

— Bort küldök neked. Idd, hogy meggyógyulj. Akkor aztán: ígérd meg nekem, hogy hazamégy. Apám elbocsát. Válságdíj nélkül bocsát el. Már meg is izente Prizkosznak.

— Nem megyek haza.

— Nem mégy haza?

— Nem. Nem bánom, akármennyit kell is

szenvednem. Nem élhetek úgy, hogy téged ne lássalak.

És könnyek csordultak ki a szememből.
Kedvetlenül bámult reám.

— Dehát, te örült! nem tudod azt, hogy...

— De tudom.

— Ha egy óvatlan pillantásodat elfogják, a

— Ha csak az árnyékokat látom is, boldog vagyok.

következő órában rettenetes halállal ölet meg az apám.

— Azt is tudom.

— És én nem jogosítottalak téged arra, hogy bármi bizakodással is...

— Nem jogosítottál, de meg sem tilthatod. Rab vagyok: nyársba húzhattok, keresztre feszíthettek, amikor akartok. De azt meg nem tilthatja nekem semmi hatalom, hogy azt ne álmodjam, amit álmodom.

Bámult. A szeme elnedvesült.

— És ha kérlek, hogy menj el, ha én kérlek.

— Mért kérnél arra? Terhedre én soha nem leszek. Ha csak az árnyékodat látom is, boldog vagyok. Ha a ruhád a szegen függ, én titkon megsimítom. Ha a poharadban víz marad, én iszom meg. S az a víz nekem édes, mint a pogány istenek nek-tárja. Tudom, tudom, hogy nem lehetsz enyém soha. De csak azt mond meg, azt az egyet, te adtad-e a rózsát?

Elkomolyodott. A fejét rázta.

Én azonban tovább könnyörgtem.

— Mért tagadod? Téged az igaz szó semmire se kötelez. Engem azonban boldogítana.

A fejét rázta:

— Nem én adtam.

Dsidsia belépett. Vizes kendőt borított homlokomra.

Mikorra a kendőt elhelyezte, Emőke már nem volt a szobában.

XXXII.

Egötöbbet Dsidsia ült nálam. Ült az ágyam mellett, és leste mit kívánok. Beszélt, csicssergett, akár hallgattam, akár nem. Mikor aztán mennie kellett, megsimította a kezemet:

— Viszontlátásra.

S néhány percre rá megint odaült.

Szinte örült, hogy beteg vagyok.

Egy napon azt mondtam neki:

— Nem tudom, mi bajom, Dsidsia, de igen szomjazok. Tégy a vizembe egy marok havat.

Elbámult:

— Havat? Hol szerezzek én havat?

— Hát nincs odaki?

— Odaki? Az almafák virágzanak.

Annyi idő telt el, hogy feküdtem!

De alig is vártam, hogy kimehessek.

A világ zöld volt már. Az udvaron kotlósok vattyogtak, kislibák legeltek. Az égboltozat kék volt. Fecskék hordták már a sarat a szájacskájokban. A boglya mellett pitypang sárgállott.

Oda vezettettem magamat az új fűbe. Tollas ördöggém is kísért, boldogan káricálva:

— Káá-ká-ká...

Mi az a csodálatos gyógyító ereje a napnak, hogy minden beteg annyira áhítja? Ahogy ott hevertem az áldott verőfényben, úgy éreztem, mintha hó volnék én is, és a nap fölszívna; és én egyre kisebb és kisebb vagyok, és édes megsemmisüléssel oszlok bele az örök világmindenségbe.

Az én táltosom utoljára látogatott meg azon a napon. Lebontotta a kérget a karomról, és elégedetten tapogatta a forradásomat.

— Nő, — vont a nyakán büszkén, — tudnak-e ilyet a köröszteny papok?

— Jó Bial, — feleltem hálásan, — engedd meg, hogy beteg kezemnek első mozdulata egy hálás kézszorítás legyen. Tudom, hogy rab vagyok, te meg úr vagy, s hogy nem illő ez a kívánságom, de emberek vagyunk.

— Jó, jó, — mosolygott, gyöngéden megszorítva a kezemet. — Értelmes, derék fiu vagy. Hallottam, hogy írni is tudsz, olvasni is. Ha fölszabadulsz, gyere el hozzám: olyan táltost nevelek belőled, hogy még essőt is idézel.

— Ha fölszabadulok, — feleltem, — az első arany, amely a kezembe kerül a tiéd lesz.

— Én meg, — mondotta, — neked adom feleségül a lányomat.

Lemosta a kezemről a földet. A fejemet is megnézte mégegyszer, aztán megsimította az arcomat.

— Csak feküdj a napon! — szólt utolsó tanácsul, — a nap sugara Isten kezéből tűz a földre.

Azért gyógyít. Máskor is, ha beteg vagy, csak hívass engem. Akire én ráimádkozok, bizonyosan meggyógyul, ha Isten is akarja. Apám is híres orvos volt. Átilla most is az ő poharából iszik. De nem is fog rajta semmi ártalom.

— Beszélj nekem jó Bial a hunok hitéről: milyen a ti istenetek?

— Milyen? Nézd meg, ha birja a szemed.

— Hol?

— A Napban. A Napban láthatod. Haja arany és szakála arany, és a szeme gyémánt, és a lábhegyéig mindene tündöklő egy-arany. Reggel fölkel és világát szemléli, és este lenyugszik. Akkor jó sötét leplében a Gonosz. Haja szurok és szakála korom, és a szeme zöld, mint a macskáé. De ritkán villantja elő sötét szemöldökei alól.

Bágyadtan hallgattam s el is aludtam a további magyarázatain.

Később aztán járkálni is próbáltam. Persze csak bócorogtam az udvaron. Csáthné két rend nyári öltözetet adott: gyorsból valót. Az nagy öröm volt nekem. Hegyesre pödörtem immáron jól kiserkedt bajuszomat, és a palota elé ültem. Hogy a másik szép napomat is lássam, ha előjön.

Helyette azonban Csáthot látom, amint éppen kinéz az ablakán:

— Te vagy-e görög?

— Én vagyok uram.

— Gyere föl.

— No, — gondoltam, — kár volt még mutatkoznom. Ha megint megharagszik, aligha ragaszt engem össze megegyszer Bial táltos!

Hát Csáth zordul is fogadott.

— Folytassuk, — mondotta, — a beszélgetést. Hát mért bolondítottál engem azzal a levéllel?

Az asszony meg az apja ott ült a szobában. Emőke is átlebbent a másik szobából, és az ajtófélfának támaszkodott.

És nézett rám aggodalmasan.

— Uram, — feleltem szomorúan, — lágyuljon meg a haragod irántam: nem vagyok én annyira kormos, mint amilyennek látszom. Én, hogy a gazdámmal itt jártam, megszerettem a hun életet. Egy napon Szabad-Göröggel találkoztunk, aki ékes hun ruhában jött elénk, vigan, boldogan. Elmondta, hogy rab volt, de csatába kísérte az urát, s vitézkedett. Éshogy most a volt rab egyasztalnál ül azzal, akinek szolgált.

— Ez igaz, — felelte Csáth jóindulattal, — hát ez járt a fejedben?

— Ez.

Emőke arca megvidámult. Tekintete meleg sugárral állt az arcomon.

Csáth azonban megint gyanakvón pislogott:

— Dehiszen Priszkosz fölszabadított téged, és úri tisztségre nevelt!

— Nem biztam uram az udvarban. Ott nők kormányoznak. Itt férfiak. Láttalak téged uram, és kivizsgáltam az arcodból, hogy jó ember vagy, uram. Gondoltam: beállok hozzád rabnak, s mihelyt háború lesz, melletted harcolok.

Csáth nézett. Föl és alá járt a szobában.

— Bolond, de derék! — mondta a fejét rázva, — ezt kellett volna rögtön nyilvánítanod, nem pedig alakoskodnod. Most már nem adlak vissza Priszkosznak. De ezt egyenesen is megmondhattad volna.

— Félttem uram, hogy visszafordítasz.

— Hát jó. Rab maradsz, mert magad szegődtél rabnak. Idegen szabados különben se lakhatik nálunk. De mivel mégsem vett rab vagy, se nem fogott, legelőször is visszaadom a pénzedet. Asszony, — szólt a feleségének, — add vissza ennek a fiúnak az erszényét.

— Kérlek uram, — feleltem, tartsd magadnál. Én venni nem akarok semmit, nincs is szükségem semmire, csak a ti kegyelmes jóságtokra. Legfel-

jebb egy aranyat ha adnál belőle, hogy megajándékozzam Bial táltost...

— Retek neki, nem arany, — rikkantotta az asszony. Majd bizony! Kapott egy bornyut, amiért gyógyított. Elég az neki.

Az asszony mostoha anyja volt Emőkének. Csáth jobban félt talán tőle, mint Atillától.

Aznaptól kezdve kijártam minden délelőtt a 14—15 éves gyermekek közé, hogy nyilazzak, lándsát vessek, és megtanuljam a hadilovaglást.

Persze csak azt gyakoroltam, amit az egészséges karommal lehetett. Voltak ott tanítók, akik mindent megmutattak az ijzúr-sodrástól a ló há-

No nehéz tudomány a hunok hadilovaglása.

tán való megfordulásig. De különösen a kürtjeleket kellett jól ismernem. Minden mozdulatra, minden harci cselekedetre volt kürtjel. Azt a hunok gyermekkoruktól hallották, hát könnyű volt ismerniök, de énnekem minden új volt. Le kellett jegyeznem, s otthon is tanultam.

Bizony röstelkedve tapasztaltam az első napon, hogy a lovaktól is kellett tanulnom. Hogyan tudja az valamennyi: melyik kürtszó a *rohanj!* Melyik a *kanyarodj!* Melyik a *megállj!* s másefféle. Legjobban persze a zabrahívót értik.

No nehéz tudomány a hunok hadilovaglása. Vélttem előbb, hogy nem is kell tanulnom lovagolni: Konstantinopolisz szemetes utcáin többnyire lovon jártunk. De nyersetlen lovon azok a vad futtatások, ugratások, fordulások, amiket aztán a hunok

mezején kellett tanulnom . . . mindig nyaktöréssel fenyegettek.

A rohanásra mindig sűrű csapatban indultunk, s tova-tovább kiszélesedett a raj, mint a legyező. Az ellenség többnyire egy nyirfa-liget volt, amelyet arra a célra ültettek oda. A ligetnél ki kellett lőnünk a nyilakat, s a kürtszóra hirtelen megfordulnunk és visszavágtatnunk.

A csataviselt tanítók magyarázták nekem külön, hogy az igazi harcban a lóval való parancsolni-tudás a főtudomány. Az ellenség megszakadozik, mikor a futó hunoknak merészkedik utána. Akkor hirtelen megfordulni, új nyilat ellőni, azután szembe rugaszkodni a nyilaktól megzavart ellenségnek, és mikor már elértük őket, lándzsát dobni rájuk, ez a harcosnak a fő tudománya. A többi aztán: kard, csákány, fokos, árkány és buzovány, virtus dolga.

XXXIII.

Egy essős napon, amikor nem gyakoroltunk, meglátogattam Bial táltost.

A táltosok ott sátoroztak Atila palotái mögött. Rudakra tűzött lókoponyák jegyelték minden sátoron, hogy ott pap lakik. S valamennyinek a bejárata előtt egy kicsiny négyszögletes kőoltár állott, amelyen tüzezske füstölgött. Kellemes pecsenyeszagok lengedeztek a sátorok során. Hát persze: az áldozat-állat a papé. Ha más költi el, akkor az áldozatnak nincs foganatja.

— Te gyerek, melyik sátorban lakik a tudós Bial táltos?

— Amoda átal, ahun az a fehér gödölye ugrál.

— Köszönöm kis pajtás.

— Rabnak én nem vagyok pajtása.

A legemeltebb sátorban az öreg vak Káma lakott. Az még Balambér idejében kezdte a papko-

dást, s bölcs ember volt. Fontos ügyekben ott lehetett látni mindig a főurak között. Ritkás ősz szakála melle közepéig ért, s vékony hosszú bajusza balfelől araszosan kinyult, jobbfelől meg többnyire lelógott. Mert a balkönyéken szokott gondolkodni. Annak a papnak az a híre volt, hogy belelát a jövőbe. De nem szabad mindent megmondania, mert ahány ígét elárul a jövőből, annyi napot veszít abból a száz évből, amely neki ki van mérve ezen a világon.

A sátorot csupa fehér lóbőr takarta. Ambátor hát valamennyi táltosnak olyan volt a sátora, csak-hogy az övé terebélyes. Árnyékvető-ernyők is voltak az elején.

A sátor előtt sok gyermek játszott. Valamennyi az ő unokája. Vidám lármájukat a vak ember napestig hallgatta, mosolyogta.

A papi sátorok körben álltak egy kerek gyöpös tér körül. S minden sátornak megvolt mindennap a maga dolga, látogatója. Asszerint hogy melyik pap mit tudott. Mindenik tudott valami különöset.

Az öreg *Káma* volt a főpap és főlátó, viharcsillapító, seregáldó. Kezének rátevésével életre tudta kelteni a fölakasztottakat. A vihar elcsendesült ha bűvös botjával fölka-varintott az ég felé, s meg is szűnt persze, — ha Isten is úgy akarta.

Az öreg *Iddár* volt az áldozó. Nagyfejű, vállas, hetvenéves ember. A hangja dörgő, a tekintete olyan erejű, hogy a levegőben megállította az ellenség nyilait úgy, hogy a nyilak ártalom nélkül estek le a földre. Ha Isten is úgy akarta.

A fiatal *Zobogány* volt a főimádozó és énekes. Hangja erős, mint a kürtszó, s éneke velőig ható, bűvölő erejű. Azt beszélték róla, hogy van egy imádsága, amelylyel eltompítja az ellenség fegyvereit, s ólom-má változtatja az acélt is. Ha Isten is úgy akarja.

Bogár táltos (kövér, víg, szőke ember) volt a tűz papja és a népnek írődeákja. Ha levél kellett

valahova, ő róttá föl a buta hun betüket. Persze jól megfizették. Arról nem hallottam semmi csudását. Mondták, hogy a tüzes követ a markába veszi, dehát az nem nagy mesterség. Nálunk az utcai bűvészek tüzes vassal is játszanak.

Györhe táltos igézéseket, szemveréseket gyógyított. A közrendű hunok temetésén ő volt a sirató, lakadalmakon a szerencsekérő. Aldozásoknál ő metszette ki az állat nyelvét, s tartotta kanálban, amíg a főpap imádkozott.

Bucsa táltos gyógyította a szembajokat. Aldozásokkor ő vágta le az állat fejét, s tűzte póznára, hogy a rossz szellemek elijedjenek.

Bial táltos a csonttörések összeragasztásának volt a mestere. Aldozásokon ő fogta föl az állat véré, s öntötte az oltár alá az üregbe, a Gonosz-nak.

Sármánd a nehéznyavalyát gyógyította sikeresen. Szent táncos volt, fegyverbűvölő, ellenségátkozó. Ha a csecsemőre vizet csöppentett, bizonyos volt, hogy a szemverés nem fog rajta.

Damonogh a szüléseknél imádkozott, különösen az idegenbe menő embereknek áldotta meg a nyilait. A szeretőknek tanácsot adott. A forgószelet kézlengetéssel elűzte. Az átkokat vissza tudta fordítani az átkozódókra.

Vitos táltos, ájtatos, pupos, vén ember, a lovak és más háziállatok betegségére olvasott rá, s adott orvosságot. Volt neki szere, amelylyel ha bokenték a ló száját, a harcban lerántotta az ellenséget a lováról és eltiporta.

A többi is mind tudott valamit, amiből megélt. Legtöbbet mégis, azt gondolom, az amuletek eladásából szereztek. Nem volt hun, akinek valami ne lógott volna a nyakában, persze a köntös alatt. Még a maszületett kisgyermeknek is, mihelyt megfürösztötték, piros fonalat kötöttek a kezecskéjére, hogy a rossz szellem ne árthasson neki.

Én persze csak nevettem azt a vallást. Fiatal fej könnyen nevet. Pedighát minden hajó akár kicsi akár nagy, akár kék, akár zöld, akár evezős, akár vitorlás csak azonegy csillagra igazodik. A csillag neve nekünk: *Theosz*. A gótnak: *Gut*. A hunnak: *Isten*.

Bial táltos otthon volt. Sátorának szélesre bocsátott ernyője alatt ült. Zobogány főpappal. Előttük asztalka, s azon tök-kulacs, meg két ezüst pohár.

Megálltam tőlök öt lépésnyire, tiszteletesen, s vártam, hogy megszólítsanak.

— Te vagy-e, Zéta! — fufnyázott rám vigan a táltos.

— Én volnék uram, — bókoltam, — eljöttem hozzád, hogy mégegyszer kifejezzem a hálámat.

— No derék! Dehát ne állj ott az essőben. Kerülj beljebb! Hé, gyerekek! — kiáltott be a sátorba, — párnát hozzatok ki.

Szabadkoztam, hogy nem vagyok rá méltó, de le kellett ülnöm.

Zobogány is szívesen nézett rám, noha nagy-pap volt, s gazdag is, — vagy tizenöt rab ura.

— Hallottam már rólad, — mondotta a kezét nyujtva. Priszkosz küldött téged ide és tudós ember vagy. Persze köröszvény vagy, mint a görögök valamennyien.

— Keresztény vagyok, — feleltem, — azon keresztények közül való, akik Jézus szívével néznek a másvallásuakra is.

— Hogyan?

— Az ő főparancsolata, hogy minden embert bele kell foglalnunk a szeretetünkbe.

— Nagy és szent ember volt, — bólogatott Zobogány. Hallottam felőle és nem aludtam miatta egynéhányszor. De lehetetlen embernek úgy élnie, ahogy ő óhajtotta.

Sovány és lógó bajuszu ember volt az a Zo-

bogány. Ugy harmincöt éves, álmodozó, lassu mozgásu. Fia volt különben az öreg Kámának.

— E szerint, — mondtam, — már itt is jártak hittérítők?

— Mindig jön egy-kettő a visszatérő haddal, — felelte Zobogány, — a rabokat kísérik. Aztán próbálkoznak a hunokkal is. De nem sokra jutnak. Mihelyt a hun azt hallja, hogy ne harcoljon, otthagyja őket: nem nekünkvaló.

Bial is mosolygott:

— Egyetlen egy hunt se térítettek meg soha. Csak az idegen rabszolgák, azok keresztelkednek meg. De jönnek más térítők is: keletről a sárgák, akik arra tanítják a hunt, hogy ne kíváncsian semmit, ne akarjon semmit. Az még a raboknak se kell.

— És — kérdeztem alázatosan, — tisztelt pap uraim, szabad volna-e tudnom, hogy nektek mi a véleményetek a harcról?

Egy hun asszony jött hozzánk. Nyolc éves fiugyermekeket hozott a hátán. Bial táltost kereste. Tehén hágott a gyermeknek a lábára.

A sátorból padot hoztak ki, s ráfektették a kis szenvedőt. Nem igen jajgatott. Tapasztalásból tudtam, hogy a csonttörés nem fáj az első napon.

Zobogány felelt a kérdésekre:

— Hogy mink minek ítéljük a harcot? Kell az, öcsém. Ha nem kellene, nem volna.

— A rosszra mondod-e uram, hogy, kell?

A pap vállat vont:

— Mi a rossz? A jónak az anyja. Minden ami jó a világon, valami rosszból születik. Ha a keresztény hitet valljuk, bele kell szórunk a Tiszába minden fegyverünket. S ha ma beleszórjuk, holnap kiirtják a hun népet. Maguk a keresztények irtják ki. Akkor aztán igazán nincs se jó, se rossz a hun népre ezen a világon.

— De gondoljuk el, — feleltem, — hogy minden nemzet elfogadja a keresztény vallást.

— Lehetetlen!

— Hátha nem? Bocsáss meg uram, nem azért mondom ezt, hogy ellene-mondjak a szavadnak, hanem csak, hogy az igazságot megtaláljuk.

— Csak bátran.

— Csak azt mondanám, hogy ha egyes emberek meglehetnek verekedés nélkül, mért ne lehetnének meg nemzetek is? A nemzet is egyes embereknek a nagycsoportja.

— De az emberi faj ma még a gyermekkorát éli. Hol láttál olyan gyermeket, aki nem verekedik. Minden verekszik a teremtet világban. Az erős föléje kerekedik a gyengébbnek. Viaskodás az élet.

— De mink nem vagyunk állatok.

Behunyta a szemét s mosolyogva hümmentett az orrából.

— Nem vagyunk állatok. Hm. Hogy mink nem vagyunk állatok. Hm. De hátha az állatok is emberek?

— Emberek?

— Emberek, más-más testi formákban élő emberek.

— Nem értem uram, bocsáss meg.

— Mielőtt ember voltál volna, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, minden, minden.

— Bizonyos ez?

— Bizonyos-e, hogy mindennek van előzménye?

— Az bizonyos.

— És az előzménynek is előzménye.

— Az is bizonyos.

— Nem is lehet másképpen. Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?

— Nem én, uram.

— Nem ismersz-e embereket, akik prédalesők, hálófónók, mint a pók?

— Ismerek.

— Nem ismersz-e olyanokat, akik gyűjtenek, mint a hörcsök, akik vérengzők, mint az oroszlan, vagy gyávák, mint a nyul, vagy szolgálatra valók, mint a ló, vagy alattomosak, mint a kígyó. Mi egyéb ez, ha nem maradvány az előbbi életnek a természetéből?

— De mire volna ez jó uram, a léleknek ez a minden testen való átutazása?

— Mire jó? Tudja az, aki elindított. Én csak azt gondolom, hogy erő-érésre jó. Az értelmünk erősödik, mint a növekvő csillag fénye. Minden halál vedlés. Vedlés után megújult testben, megújult erőiben élünk a következő vedlésig. Aztán megint egy fokkal előbbre.

— És aztán ha emberek is voltunk?

— Megint egy fokkal feljebb: még-tökéletesebb testformába jutunk. Csak semmivébe nem. Az élet: mozgás. Mozog maga a Teremtő is szünetlenül. Az embernek is mozognia, alkotnia, küzdenie kell. Minden formában, csak hogy más-más helyen, más-más ütközők között. De egyre világosabb az értelmünk, jobb a szívünk, nemesebb a kezünk.

— De én nem emlékszem arra, hogy mi voltam, micsoda tapasztalatokat gyűjtöttem például tücsök-koromban.

— Hát minek is emlékeznél? Érdekel téged, hogy két éves korodban mért sirtál? mért nevettél? mivel játszottál? hogy gondolkodtál? Egy minutára ha érdekel.

— Hallottam már uram nem egy prédikációt, de vajjon erről is papolsz-e?

A táltos vállat vont:

— Nem értené a nép. Hiszen te sem érted, pedig te tanult ember vagy Majd ezeréveknek elmúltával. A népnek ma még búvulás kell és jelek, amiket a testi szem láthat. A lelki szem, az még nem nyílt meg bennetek.

Félbe kellett hagynunk a beszélgetést, mert Bialtaltos föltette a bűvös süveget, s áhitatosan gajdolt rá egy feketetáblás könyvből a gyermekre.

XXXIV.

Egy nyári napon hire szállt, hogy Theodoziosz meghalt. Asszony ül utána a trónra: Pulhéria.

Atilla nem várta meg Pulhériának a követeit: pocakos Eszlásznak megint lóra kellett ülnie, hogy lelovagoljon a Márvány-tenger mellé. Kiválogatták ezuttal a legmorcosabb képű embereket: Hardót, Keszit, bikafejű Mácsát, de még a csatlós szolgák közül is azokat vitték el, akiknek a pofája láttára még a lovak is meghökölnek a görög földön.

Atilla izenete csak ennyi volt:

Ha ez a követség nem hozza el Krizafiosz fejét, magam megyek érte!

Krizafiosz is furcsákat álmodhatott abban az időben.

Addig mindig csak aranyat küldtek a Krizafiosz feje helyett. A hunok mindenütt azt beszélték, hogy indulunk Konstantinápolyba. Nagy csoportokban beszélgettek.

A főurak déltől éjfélig ott lebzseltek Atilla körül. Konstantinápoly óriási térképe ki volt terítve a palota nagytermében egy asztalra, s rajta kirajzolva minden palota. A tenger vize zöldre, s hajókkal betarkázva. A királyi palotán arany koronakép.

Edekon, Csáth, Berki, Oresztesz, — ezek magyarázták, hogy melyik épület micsoda.

Én csak két esztendő mulván láttam azt a képet, de bámultam a tökéletességén.

A város környékén mindenfelé a fiatalság zajongott: reggeltől estig gyakorolták a nyilazást, futtatást, testi viadalmat.

Itt a fej!

Csáth fölmentett minden dologtól, hogy én is künn lehessenek a mezőn a tanulók között.

Mi célja volt velem Csáthnak, hogy ezt megengedte? — ma sem tudom. Lehet, hogy abban a kerges emberben mégis jó lélek lakott, s hízelgett neki a bizalmam. Atilla körül tíz előkelő ember is forgott olyan, aki idegenből származott, s rabszolgaságból emelkedett föl. Lehet, hogy Csáth is le akart kötelezni magának egy úri embert. Talán arra gondolt, hogy ha úrrá válok, neki vagy a gyermekeinek sok mindent a javára mozdíthatok majd a jövőben.

Mindennap későn este tértem haza. Emőke már akkor a hálóbázban volt, én magam meg nagyfáradtan csak éppen befaltam a vacsorámat, s aludtam, mint az ólom.

Emőkét nem láttam hetekig.

Végre visszatért a küldöttség. A hírét már három nappal előbb tudtuk, hogy mit végeztek. De hát azért érdekes volt a megérkezésük. Kürtök riogtak a palota tornyán, és az előreszáguldó lovasok diadalmasan üvöltöttek:

— Itt a fej! Hozzák az orgyilkos fejét!

Hozták is. A város végén már kivették a mézből. Megmosták és dárdahegyen hozták Atilla elé.

XXXV.

Csáth mindennap Atillánál ebédelt. Dözsölésnek véltem eleinte. Gondoltam, az ilyen barbár népnek evés-ivás a fő gyönyörűsége.

Ebben is tévedtem.

Azok az ebédek csak ünnepi alkalmakkor vol-

ta! zajosak, vagy ha Atilla királyt vagy követeket vendégelt meg. Máskor az ebéd mindig tanácskozás volt.

A király személye így családi körbe egyesítette a hun előkelőket. Mindenik elmondhatta a véleményét, s a különbségeket meghányták-vetették. Az öregek szava mindig sokat nyomott, s végül Atillának a szava volt a befejező.

Ebéd után hol korábban, hol később szétoszlottak, ki-ki a maga dolgára. Atilla is vagy a feleségeit látogatta, vagy a fiatalság hadi gyakorlatát nézte meg, vagy pedig követeket fogadott. A világ minden tájáról jártak oda.

Egy októberi essős napon estefelé a kovácsunk műhelye előtt ültem. A telek hátulsó sarkában dolgozott az az ember. Többnyire lovat patkolt, s nyilakat kovácsolt.

Akkor éppen azzal foglalkozott, hogy a nyilak szárába bélyegezett süttött. A bélyeg csakaz volt, ami a családi jelvény: egy kézben két kard s a nap. Én is azokkal a nyilakkal löttem. Gyakorlatok után a hun fiuk összeszedték az ellőtt nyilakat, és a bélyegek szerint visszaosztották.

Az én nyilaim fenyőfából készültek. A gazdám nyilai tengeri nádból. A nagyobbik fiunak is vert már a kovács nyilakat, könnyű tiszai nádból valókat persze.

Hát ahogy ott néztem, milyen ügyesen tollazza a kovács a nyilakat, befut Kaza, udvari szolga lelkenedezve:

— Zéta! Zéta! Üstöllést a palotába! Atilla elé!
Én csak eldöbbenek.

— Siess, siess!

Hát sietek. Váltom a ruhámat. Loholok át a palotába.

Mi szólít? Szerencse? vagy szerencsétlenség? Forgott velem a világ. Jaj ha Priszkosz érkezett meg!!...

Bevezetnek.

Káprázó szemmel látom, hogy valami ötven ember ül a borszagú terem felső felén Átilla körül az asztalnál. A király mellett jobbról Barcza, a király nagybátyja, balról Aladár. Ott ül a lesikutyaszemű Csáth, a borzas nyalka-bajúszú Edekon, a fővezér Csáth mellett. Ott ül Dorog, Mácsa, Kásson, Vacsar, Upor, Bálán, Madarász, macskaszemű Urkon, Zsögöd, Csomortán, az öreg félkezeű Barakony (Csáthnak az apósa), Salló, Köntsagh. Hargita, — mind-mind a főurak. Az asztal fehér abroszszal van betérítve. A terem oszlopain viaszfályaikat gyujtogatnak a szolgák. Kamocsa, egy kerekfejű s vastagnyakú hun beszél. Állva beszél, Átilla felé. S pajkosan hunyorog. Az arcok az asztal körül nevetők, vörösek.

Kaza megállít az ajtó mellett. Várakoznunk kell, míg Kamocsa beszél. Az uram is int, hogy várjak, de Kamocsa éppen végzi a beszédét. A kupáját fölemelve mondja:

— És most üdvözöllek, király uram. Nem tehetek másképpen, csak hogy vőlegényi díszes mi-voltodban üdvözöljelek. S nem lehet az, hogy egy-úttal arra is ne köszöntsem a poharamat, akit menyasszonyodul köszönteni most már kénytelen vagyok.

Harsogó nevetés követte ezeket a szavakat. Az öregek is döcögve nevettek. A vén Barakony az asztalra csapott:

— Ez az!

Átilla szintén mosolygott.

Először láttam mosolyogni, s különös volt nekem. A zöld alma mikor pirosra változik, a komoly ember mikor mosolyog, mintha nem egy és ugyanaz volna. De csak a szeme mosolygott, az a rettenetes két fekete szem, amelytől még a hegyek is resztek.

Percekig tartott, míg elsimultak a derűtség hullámai. Akkor a gazdám intett, hogy lépjek előre.

Fölkelt és Átilla elé vezetett.

— Ime, uram, — mondotta, — ez az a rabszolga, akit említettem. Ez nem hazudik, ha fejbevered is.

A szívem verése szinte elállott. Micsoda ajánlás ez: *Ha fejbevered is...*

A társaság elcsöndesült. Minden szem rámfordult.

Nem tudtam mi a szokás? Meghajoltam, aztán meg letérdeltem. Gondoltam: rabszolgának talán így illik.

— Kelj föl, — szólított meg Átilla, — ösmered-e Honoria hercegleányt? harmadik Valentinián császárnak a hugát?

A terem elcsöndesült, csak a fáklyák sercegetek az oszlopokon.

— Csak egyszer láttam őt, — feleltem habozva, — mikor még Konstantinápolyban őrizték, lakat alatt.

— Él még?

— Mikor én eljöttem, élt még. Csakhogy akkor már Ravennába vitték. Ott is fogva tartják.

— És miért tartják fogva?

— Azért, mert neked, király uram, ezelőtt tizenhat esztendővel jegygyűrűt küldött.

Átilla szemében meglegedés látszik. Körülpillant az urakon. Halk moraj és mozgolódás. Aztán ismét csend. A fáklyák sercegetnek.

— És miféle teremtés az a hölgy? — vallat tovább Átilla.

— Azt mondják: bolond.

Erre a szavamra kitör a nevetés. Kitör, kirobban, mint a vezuvi kráter. Csáthra nézek, hogy miért nevetnek? Csáth a kezével int, hogy jól szoltam. De ő is röhög. Aladár királyfinak minden foga

fehérlik a nevetésben. Röhögnek mintha megvesztek volna.

Átilla ül csupán derült szemmel.

Tovább kérdez:

— És úgy ábrázatra milyen az a hercegnő?

Nagy csend. Néhány nevető nyikkanás. Összeszorított ajkak. Csak a szemek karikáznak rám pokoli vidámsággal.

Teremtő Istenem, mi ez? mit feleljek? De felelnem kell azonnal:

— Csak arra emlékszem, hogy hosszú orrú, mint Nagy Theodoziusznak minden ivadéka, és hogy az arca hervadt.

A nevetés kidurran. Nagyhajú Dorog szinte fetreng belé a széken. Átilla nagybátyjának, Barczának az arcán öreg könnyet látok lecsordulni, testének nagy hája szinte reng a széken.

Átilla is hátrahajlik a széken, és hunyorgón mosolyog.

Csak én állok komolyan az egész társaságban, mint a bolond. A zűrzavaros hangokból a fülem kihalászni próbálja a nevetés okát, de hasztalan: ötven ember beszél és nevet egyszerre.

Végre Átilla fölemeli az ujját, s minden elcsendesül.

— Fiu, — szól ismét komolyan, — mondd meg nekem, hogyan vélekednek rólam? mit beszélnek rólam a római birodalomban?

A kérdése szinte nyájas, de mégis remegek belé. Nem tudom mihez mérni a szavamat, nincs vezérgondolatom. A nagy vidámságban egyedül egymagam állok tájékozatlanul. Azonban Átillát nem szabad várakoztatnom:

— Az udvarnál azt tartják rólad, király uram, hogy egy különös fajta oroszlán vagy, akit arannyal kell etetniök, különben széttéped a világot.

— Nem az udvart kérdezem. Az csak banda ott, az ismer engem. Hanem azt mondd meg, hogy

úgy általában, abban a nagy birodalomban, mit beszélnek rólam?

A gazdámra pillantok. Látom, hogy a szeme szinte aranykarikákat hány a gyönyörűségtől, ahogy rajtam áll. Biccent, mint aki kutyát pajkosságból uszít, hogy csak beszéljek bátran.

Én hát vakmerő nyíltsággal szólok:

— Semmi jót, uram.

— Bővebben.

— Az a vélemény rólad, felséges király uram, megbocsáss: nem az én véleményem, de mert parancsolod, hogy igazat beszéljek...

Berki fuldokolva röhögött, Eszlász elkékült arccal.

— Csak az igazat.

— Hát az a vélemény rólad, felséges király uram, hogy boszorkányoktól született szörnyűség vagy, mint minden hun. Azt is beszélnek, hogy a fejed kopasz. Orrod olyan, mint a disznóé. A füled lelóg, mint a vadászkutyáé. És beszélni se tudsz, csak morogsz, mint...

A kacagásnak olyan vihara tört ki a teremben, hogy véltem beledől a ház. Magam is alig birtam a komolyságomat megtartani.

Az emberek vonaglottak. Eszlász elkékült arccal ordított. Berki fuldokolva röhögött, mintha dugó akadt volna meg a torkán. A fővezér szeméből patakzott a könny. A gazdám üvöltve verte az asztalt.

Edekonban a léleknek bizonyára kapaszkodnia kellett, hogy ki ne zökögjön a száján. De még a király mögött álló szolgák is izzadó arccal vonaglottak. Tomor pohárnok befogta a száját, s kínlódva tekergett Aladár mögött, hogy nem mert hangosan nevetni. De a többi, az szabadon eresztette a kacagását. Én olyan nevetést, olyan rihogást-röhögést, nyerítést, üvöltést életemben nem láttam, nem hallottam. Volt olyan főúr, aki elfordult a székéről s a földön kínlódva rángatta a nevetés görcse. Még az agg Barakony is pirosra izzadó arccal döcögött és rázta a kezefejét a levegőben.

Én csak Átillát néztem. Az ő arcán ismét az a finom mosolygás játszott át. Amily sötét és félelmes volt az az arc abban a plutói komolyságában, épp oly kellemes volt, mikor a vidámságnak sugara fénylett elő a szeméből.

Azon aggódtam, hogy talán a bolond Cerkó mesterségébe estem, s ezt rab létemre sem éreztem volna szerencsémnek. Azonban Átilla intett, hogy elmehetek.

A gazdám azon a napon csak estefelé tért haza.

Megvártam őt az ajtóban, hogy talán szól valamit. S magamban röstelkedtem, hogy talán a nyíltságom volt a barbároknak a mulatsága? Mit nevettek olyan vadul? Holnap reggel átmegyek Kazához, hogy világosítson meg, különben örökké pirít a szégyenkezés.

Csáth ragyogó arccal ült a lován. Vidámságtól és izzadságtól ragyogó arccal. A szája még akkor is nevetőre állott.

Leugrott a lováról és a vállamra csapott.

— No fiú, megálltad a sarat. Ma este velem vacsorázol. Rab vagy, de velem vacsorázol!

Ez olyan kegyesség volt, aminőben Csáth házában még nem részesült.

A vacsorán aztán elmondta a feleségének, hogy én milyen bátran viselkedtem Átilla előtt.

— Napok óta föl a fejünk, — úgymond, — hogy hogyan kössünk bele a római birodalomba? Már indultunk volna, ha ki nem adják Krizafiosz fejét, de kiadták a gyávák! Atillát rágt a mérég, hogy nincs okunk miért csatolnunk fegyvert. Végre eszébe ötlik, hogy ezelőtt tizenöt esztendővel valami bolondos herceglány jegygyűrűt küldött neki. Keresteti a gyűrűt: megvan. Hivatja Rusztit. Kiolvassák a régi írásokból, hogy Honoria a neve a herceglánynak. Hát mármost az keresztény, Atilla meg pogány, s még rá Atilláról az a hír, hogy nyers húst eszik, rőfög és ördögi ábrázatú. Atilla követeket küld holnap Rómába a menyasszonyáért.

Egyszerre megvilágosodott nekem minden. Micsoda ravasz-félelmes nép ez! Szinte hideg fujt át a csontjaimon.

— Ezen mulattunk ma példátlan szélesen, — folytatta Csáth, — az a róka Edekon nagy komoly képpel fölveti a kérdést, hogy de uram király, mi lesz, ha a menyasszonyt kiadják? Kiadják!...

S ujra megröhögte.

Az asszony is nevetett. Emőkére is rápillintettem: mosolygott.

Csáth aztán szórul-szóra elmondta, egy szavamat se felejtve, hogy miket feleltem Atillának és hogy milyen nyugodtan és bátran állottam előtte.

— Valami úri fajzat ez a görög.

Én az asztal végén csendes-megvontan ültem persze, a szememet is lesütve. Csak illedelemből tettem a számba egynehány falatot.

Mikor Csáth dicsért, éreztem, hogy Emőke szeme az arcomon pihen.

XXXVI.

Harmadnapra öttagu követség indult Valentinianusz római császárhoz Ravennába. A követség vezére Edekon volt. Vele ment kopasz Madarász, Kamocsa, Mácsa, Betegh és Upor.

A követek levelet vittek. Csáth elmondta egy kilovaglásunk alkalmával, hogy mi van a levélben:

Üdvözet Valentiniánusz császárnak.

Megbotránkozással értesülök, hogy a jegyesemet, Honoria hugodat zárva tartod.

Avagy nem tudod-e, hogy ő ezelőtt tizenöt évvel gyűrűt küldött nekem? Nem tűrhetem, hogy a jegyesemet börtönben tartsátok, sőt követelem, hogy őt hozzám elbocsássátok, s vele az apai örökségét is kiadjátok.

Az ő öröksége pedig Constantius hátrahagyott vagyonának a fele, és a római birodalomnak is a fele.

Atilla.

Míg ez a levél Ravenna felé üetett, két különös követség érkezett Atillához.

Az egyik követség két barna óriás. A fülükben gyűrű. A süvegükön strucctol. Testhez simuló bőruha rajtok, de a karjuk meztelen. Feketeszemű, jóképű emberek, de oszlopos-nagylábuak.

Vandalok voltak. Afrikából jöttek. Genzerik király küldötte őket egy láda arany-edénnyel.

A másik küldöttség tíz szőke ember. Kékszeműek. A ruhájok sárga szattyán. A süvegük vörös bársony. A fegyverük ezüsttel kevert acél. A mellükön arancsattok ragyognak. Nekárparti frankok ők. A hun nők csapatosan lovagoltak ki a sátorukhoz, hogy az arcuk fehérségét bámulják, s hosszan leomló sárga hajukról beszélhessenek.

A frankokat egy elűzött királyfi vezette. Hetyke, csinos legényke, akinek a süvegére olyan hosszú sástoll van tűzve, hogy még a kapuk alatt is

megbukkant. Az mingyárt összebarátkozott Aladárral, s azontúl mindig együtt jártak.

Mind a két küldöttség azért jött, hogy Atilla fegyverét kérje segítségül.

A vandalok valamikor a Kárpát erdeiben fészkeltek, de idővel megsokasodtak, s végigözlöltek Európán, Iberia csúcsán átkeltek, elfoglalták Karthágót, s most Afrika partja a hazájok.

A vandal király azt ajánlotta Atillának, hogy a jövő tavaszon kétfelől támadják meg egyszerre a római birodalmat. Ő átkel a tengeren, és délfelől csap be, Atilla meg észak felől rontson rájuk. A találkozásuk helye: Róma.

— Minck vártam a tavaszt? — felelte Csáth szerint Atilla, s vállat vont, — az én lovaimnak kasszal ezen a nyáron a római birodalomnak európai fele.

Csak éppen a választ várta még, a római választ. Az is megérkezett. Sok kincs: gyöngy, arany, bársony és selyemszövetek voltak mellékelve a válaszhoz. A római császári udvarból azt felelték, hogy Honoria már férjhez ment.

Erre Atilla kitűzte a piros zászlót. Lovasokat küldött a világ minden tája felé hogy a hadakat táborba szólítsák.

És akkor az élet megváltozott.

Amerre jártam, amerre láttam, mindenütt fegyvert fényesítettek, javítottak, kardot köszörültek, buzogányt öntöttek, íjjhúrt fontak, harci dolmányt pikkelyeztek, sisakot béleltek, nyerget bőroztek, tábori sátort kalapáltak. Ezernyi köszörüs! Ezernyi íjjgyártó, szíjgyártó! S mindenütt zeng a kovács-ülő.

Az asszonyok még a nyáron töméntelen sok marhahúst, disznóhúst és birkahúst füstöltek, keményre gyúrt tésztát szárítottak. A húst porrá törték. A tésztát zacskókba kötötték.

A férfinép a sátorok között is lándzsát hányt.

Magas dombocskákat vertek, megdöngölték és husz-harminc lépésnyiről dobálták bele a lándzsát.

A fiatalság a mezőn nagy rajokban gyakorolt. A raj néha akkora karajba nyuladt, hogy a két végét nem lehetett látni.

A jeleket kürtök fújták. Egy hosszú lekanyarodó riolás hátrálást jelentett. Két hosszú felkanyarodó riolás megfordulást a vágató lovon, s a nyílnak ellövését.

Azt nem bírtam megtanulni. A hunok azonban már gyermekkorukban gyakorolják, hogy az elnyúltan vágató lovon megfordulnak és hasra fekszenek, s így visszafelé messze ellövik a nyilaikat. De lehetett hanyattfekve is.

Tisztek a hun hadban nincsenek, mint a római hadseregben, hanem csak vezérek és zoltánok, akik a vezérek parancsát gyors lovakon hordják széjjel.

A csapatok családok és nemzetségek szerint alakulnak. Maguk választanak maguknak vezetőt és zászlótartót. A zászló csak egy hosszúnyelű lándzsa, amelyen színes kendő vagy süveg, vagy nádcsomó, kard, lófarok, bivalyfej, hold vagy más efféle jelvény látható.

Már ősszel megérkeztek az északi *alánok*. Hosszú lándzsájukkal úgy jöttek, mint valami nádrengeteg. Királyuk egy zömök, villogó szemű ember. Öregecske, de tűzről pattant. A népe azonban nem zömök, többnyire szálás, hosszúnyakú, ivelt szemöldökű ember. Jöttek nagy zengéssel-bongással.

Néhány napra rá megjelentek a *neurok* is, s jöttek napokig. Csupa farkasbőrbe öltözött ember. Még a zenéjük is vonító kürtök. A hunok azt beszéltek, hogy valóságos farkasokká tudnak átváltozni. Aztán jött a vad *bellotonok* nagy hadserege. Szakáluk mellig érő. Parittyával lőnek íjj helyett, s persze éles követ. Sípólva, danolva jöttek.

Nyomukban, mikor az első hó leesett, jöttek

rengeteg sok lóval a kifestett képű *gelonok*. Valamennyien kaszával voltak fegyverkezve, s a hátukon emberbőrből készült kacagányt viseltek. A po-fájuk piros és sárga festékekkel úgy be volt karikázva, hogy csodálkozva kérdeztük: hogyan ismerik egymást, ha festést változtatnak?

Jöttek dübörgő szekereken a *baszternek* is, Azsiából. Az asszony-nép is velök. De a csak a fiatalja. Az is mind fegyveres. Tornyos rézsisak a fejükön. A balkarjukon nádból font paizs. A kardjuk bronzból való, széles és nehéz. Nyílaik mérgezetek. Egy ritka szép menyecskét láttam köztük. Tigriskölyök ült mellette a szekér-ülésen.

Jöttek két napig tartó átvonulással a *kazarok*, akiket az előbbi évben hódított meg a hun. Az ijjuk másfélszer olyan hosszú, mint a termetük. A hátukra fekszenek és lábbal feszítik ki. Szép barna nép különben, de alacsony homlokú. A nyílaikat nem tollazzák. A nyergükön szöges fabuzogány lóg.

Jöttek széles-szügyű lovakon a sasszemű *rúgok*, köztük sok vereshajú ember. A subáikat is vérszin vörösre festik. Kétélű szekercével harcolnak. Husz-harminc lépésre is célt találnak vele. A cél az ellenség lova feje. Ha a ló lerogyott, hosszú lándzsáikkal rontanak a lovasra.

Jöttek a *scirek*, fehérarcú, szikár, nagycsontú nép. Azoknak is széles szekerce függött a nyergükön. Ijjaik kettős hajlásúak. Asszonyt nem hoztak magukkal.

Jöttek csak gyalog a *turcilingek*. Kerek pajzsú, rövidkardú népség. Még másnap is éreztem az utánok maradt vöröshagyma szagot. Csak a kardjuk szép: fényesre sikált vörösréz. Azt mondták róluk, hogy csak akkor elegyednek csatába, mikor már a hun lovasság az ellenséggel összekeveredve viaskodik.

Jöttek a *herulok*. A világ leggyorsabb lovasai

ők. Nem irgalmaznak senkinek, de maguk se könnyörognek kegyelmet soha. A zászlójuk csupa halálff.

Jött napnyugat felől a *kvádok* egy töredéke. Nagytermetű, bokros szemöldökű nyilazók. Az íjjuk olyan erős, hogy a nyilat a deszkán is átró-píti. Prémes bőrből való köntösüket tán nem is szűcsök varrják: irtóztató a szaguk.

Jöttek nyomban a nagyorrú és kékszemű svábok. A vállukon rézlemez, s azon a szöges csatacsép, amelylyel a lovat is leütik. Azok csak egynéhány ezren jöttek. A többi, amint mondták, csak tavasszal indul meg.

Azután jöttek különböző apró-cseprő népcsoportok, eltűnt vagy szétszórt népfajok maradványai lgy jött többek között egy vandal népcsoport is. Isten tudja, mikor szakadtak el a nemzetűktől, amelyet azóta Afrikába sodortak a viharok. A lábát szétvetve állt az egyik szekéren egy mázsás természetes asszony. A palotákat bámulta. Nyitott bekecséből kilátszott meztelen két dombja a mellének s regett a szekér rázásától. Széles pallos lógott az oldalán.

Jöttek-jöttek, érkezten-érkeztek, egyik jobbról, másik balról, délről, keletről, északról, nyugatról. Jöttek lovasok, jöttek gyalogosok, jöttek óriás talyigák, zörgös szekerek, csörömpölő lovak, végtelen hosszú sorokban. Aztán megint lovasok, megint gyalogosok, megint szekerek. Csaknem valamennyi hozta az isteneit is, kőből, fából, rézből, aranyból való ördögi pofákat; ki díszszekéren, ki csak rúdon, de mindnyája tiszteletes bizalommal. Átvonultak a városon, át az eddig érkezett táborokon. Letáboroztak a legutóbb érkezettek mellé.

Napokon és heteken át, szakadatlan vonalban özönlött a sok had reggeltől estig, hol kürtszóval, hol sípok zenéjével, hol tompa csörgéssel, zörgéssel, lódobogással, dobropogással. A vezérek befordultak néhány percre Atillához, bejelentették az ér-

kezésüket, fogadták a rendelkezést, s mentek a had-
dal tovább.

Karácsonkor jöttek az *osztrogótok*. Azok már gyalognép voltak. Csizmájuk térden fölül érő. Sisak helyett állati fejbőrt viselnek, sörényesen, szarvasan. A kardjok hosszú és egyenes. Három fedelmük, három egytestvér: Elemér, Todomér és Idamér. Rettentő nagy nép az. Valamikor az övék volt fél Európa: a Volgától a keleti tengerig legeltek a gót nyájak. Azonban jött a hun erő: Balambér kettészakította a nagy erős népet. Fele Galliába menekült. Azokat nevezték *vizigótoknak*, vagyis nyugati gótoknak. A nép másik fele meghódolt a hunoknak. Azokat nevezték *osztrogótoknak*, vagyis keleti gótoknak.

Az átvonulásuk négy napig tartott.

Nyomukban jöttek végtelennek tetsző sorokban a *gepidák*, akiknek királya, Ardarik, majdnem mindenkor Atillánál lakott. Ki Ardariknak mondta a nevét, ki Aladárnak, — neki jó volt mindenképpen, mert irni, olvasni nem tudott.

Azok is gyalognép voltak. Ragyogtak a réztől és aranytól. Végig danoltak a városon ők is.

Jöttek a *szarmaták*. Szoknyás férfiak. Egynyelvűek a hunnal Zömöktermetű, rövidnyakú nép. Lándzsájuk állati szarvakból készült. Fegyveres nők is jöttek velök, víg nótázással; párduczizomzatú, macskaszemű hölgyek. Azok pajzsa darvak háti bőréből készült, sisakjuk pedig fából. A szarmaták úgy isszák a lóvért, mint mink a bort. Vadbőrszagú nép mint a többi.

Jöttek a szarmaták rokonai, a *rokszolánok*. Lovas, nyilas nép az is. A nyergükön madzagon vagy szíjjon emberi koponya lóg. Abból isznak. Elhozták a családjukat is, mert ott a hazájok, ahol a sátorfát leütik. Mosolygó asszonyaik kíváncsian néznek ki a bőrökkel fedett öblös szekerekből. A gyermekeik ott lovagoltak a szekerek mellett.

Egy hétig tartott az elvonulásuk.

Azután a legközelebb lakó *jász* nép seregelt be, az alanok idevaló raja. Már nem is külön nép, mert rég beolvadt a hunokba, csak a ruhájában különbözik: csontlemezekből faragott pikkelyruhát viselnek a harcban. A lovukat is tetőtől talpig olyannal fődik. A pikkelyt durva vászonra varrják, s olyanok, mintha emberré vált halak volnának. De szép fajta nép: barna és holdas szemöldökű, hosszúnyakú. Mind szálas. Nyilazásban első a világ minden népe között.

Végül beözönlött mind a hun nép, a *fekete hunok és fehér hunok*. A fehér hunokat hunugoroknak, hungaroknak is nevezik, felerészből meg magukat magyariaknak mondják, mert a Magyar nevű család van köztük legjobban elszaporodva. Akkor láttam csak, hogy a fehér hunok nem csupán a ruhájukért viselik a fehér nevet, hanem azért is, mert az arcuk fehérebb a fekete hunokénál. A hajuk gesztenyeszínű, néha szinte szőke. A fekete hunok haja mind koromszín fekete. Csáthnak bizonyára hunugor volt az első felesége, mert Emőkének is a haja gesztenyeszínű. Óh, gyönyörűm, hol van már a te gesztenyeszínű szép hajad!...

Azok a hunugorok mind két karddal fegyverzetten érkeztek. A jobboldalukon egyélű kard, a baloldalukon kétélű. A magyarok közt némelyeknek lándzsa helyett fokos villog a kezében, hasznosabb harci szerszám a lándzsánál. Sok nyergen meg árkányt lehetett látni, szőrből font zsineget, amely arra való, hogy a futó ellenséget lerántsák vele a nyeregből. Özönlöttek nagy muzsika-szóval, dalolva, táncolva, mintha lakodalomba jönnének.

A magyarok szénás-zabos szekereit az *ugorok* követték. Halászatból élő gyalognép az. Nem annyira nyílt harcra való, mint inkább arra, hogy a tábornot védje, ha netán az ellenség a szekerekig nyo-

mulna, meg hogy útközben meg-megvonja a hálóját a vizekben.

Sok gyomor a nagy had!

A hunok gyülekezése aztán eltartott januárius végeig. Hol egy fekete-gubás csapat, hol egy fehér-gubás csapat, de az mind hun és hun. Mintha a föld okádta volna folyton őket. A számuk talán azért is tetszett olyan véghetetlennek, mert minden hun hozott vezetéklövet is magával. A csapatvezetőknek és a zoltánoknak három lovuk is volt. A vezérek, fejedelmek öt-tíz vezetéklóval robogtak a táborba. De micsoda lovak! Vélnéd, hogy szárnyuk van, mikor iramlanak.

Januárius végén a fővezér lóra ült és bejárta az érkezett hadakat. Megnézte melyik népből mennyi jött, s fölrovatta a számukat.

A számlálás napokig eltartott. Itt tízezer, ott húsezer, a jász maga ötvenezer, a gepida nyolcvanezer, a gót hatvanezer. Egy hétig számlálgattuk őket, — már hát csak a vezérek szava szerint. Mikor már fölül voltunk a félmillión, abbahagytuk. Ma se tudom, mennyi nép gyűlt ott össze, de ha ahhoz, amit megolvastunk, hozzászámítjuk a sok százezernyi asszonyt, a táborok végén sátorozó kalmárokat, lócsiszárokat, koldusokat, s a gyülevész szemétnépséget, az egymilliónál több lovat, és az ezernyi-czer szekeret, no bizony nagy nyüzsgés volt az ott a Tisza körül!

És ez a rengeteg népsokaság még csak azt se tudta, hogy hova megyen?

*

Talán február első napja volt, mikor a nap melegétől megcsordultak az ereszekben lógó jégcsapok. Átilla délután kilovagolt a palotájából, s a vezérek és főurak kíséretében bejárta a rengeteg hadat.

A sátora már akkor ki volt rakva szekerekre a palota előtt. Huszonkét nagy szekér vitte csupán azt az egy sátort. Egy kisebb sátorát, amely az út-

közben való rövid pihenőkre és egy-éji alvásra szolgált, egy nagykereki aranyozott szekérre rakták.

Este ismét fagyott. Az ég felhőtlen volt. Amint a nap leereszkedett az éghatáron, keleten rengeteg üstökös emelkedett föl. Kezdetben olyan volt, mint egy búzakéve, aztán elvékonyodott, s olyanná vált, mint a hunok kardja.

Álmélkodva néztük.

XXXVII.

Másnap reggel Átilla kürtöse, Kászon, fölment a királyi palota tornya tetejére. Fölemelte a nagy elefántcsont kürtöt, s messzebúgó hangon fújta az indulót. S arra mintha ezernyi kürt ébredt volna meg: ég és föld kürtöknek a riogásától zajongott. Mind az indulót fújta. Sípos zenekarok szólaltak meg egyben; a város minden része felől hangzott a kürt és zene-zajgás.

S mindenfelé nyüzsgött a hadbaszálló nép. Minden kunyhó füstölt: sütötték nyáron az utolsó reggelit. Síró asszonyt bizony sokat láttam.

A mi sátorunk is ki volt már készítve napok óta az udvarra. Erős nagy négyszög bőrsátor, piros posztóval bélelt alkotmány. Az oldalain előrevonható bőrleplek sárgállottak. Azok alatt a szolgák hálnak majd én: én, Karacs, Nagyfülü-Szaboles, Lado és Baczon.

A sátorban van a gazda függőágya, összehajtható asztal, ugyanolyan szerkezetű székek. A ládákban két öltözet acéllemezes ruha, öt rend különféle harci bőrköntös, — téli, nyári, essőbe való, szárazba való. Az egyik viziló bőréből készült, virágalakokra lyukgatott. Volt aztán ott mindenféle fegyver, kondérok, szilkék, serpenyők, s ötezer nyíl csupán csak az úr számára.

'Az idő fagyos volt, a szénaszálak, a kazlak körül deresek, de az ég tiszta.

— Jó jel, — mondták, — igen jó jel, ha napfényben indulunk.

A kürtszóra befogták a lovakat. A gazdám felöltözött. Behivatott a palotába. Két kardot, lándzsát és íjját adott, s egy disznóbőrből varrt harci köntöst. Finom drótszövettel volt bélelve az elején.

Megölelte és megcsókolta feleségét, leányát, apósát, a gyermekeit százszor is.

— 'Az ég tiszta, — mondta ő is, — jó jel. Én ugyan nem jót álmodtam, dehát... bolondság minden álmom.

Én is odamentem: kezet csókoltam az asszonynak, s az öreg Barakonynak.

A szemem könnybelábadt, mikor Emőkéhez fordultam. Szótlanul nyujtotta a kezét. Lehajoltam és megcsókoltam. S éreztem, hogy megszorítja a kezemet.

Csáthi mégis nehezen búcsúzott.

— 'Az a fene álmom. A hordóm abroncsa pattant el. Bolondság! Minden álmom bolondság.

'A küszöbön mégegyszer visszafordult:

— 'A nagyszemű aranyláncomat, — mondta az asszonynak, — vagy valamelyes pénzt. Hátha... ki tudja... Tíz arany elég.

'Az asszony sirt.

— Jaj minek fordultál vissza...

Én ott álltam a szoba közepén Emőke előtt. Magunkra maradtunk.

— Ha visszatérek, — rebegtem halkán, — s olyan méltóságba jutok, mint Szabad-Görög, remélhetem-e... hogy szívesen beszélsz velem?

Hallgatva nézett az arcomba. A szeme szomorú volt.

— Ha visszatérsz is, — felelte aztán — ígérni nem ígérhetek semmit, Zéta. Jó fiú vagy, de ebben az órában oly messze állsz tőlem... és mindig és

örökkön messze állsz tőlem... De ha nem térsz vissza... ha nem térsz vissza...

— Meghalok érted s nincs tovább.

— Lehet, — mondta elgondolva, s hozzám lépett, — megcsókolhatod az arcomat.

Talán nem lett volna szabad másképp érintenem, csak hogy az arcához hajoljak, s megérintsem az ajakammal. De nekem megmozdult a karom is: gyöngéden átöleltem őt. Az arca egy percig a mellemen pihent. Hallani véltem a szíve dobogását. Öleltem, öleltem magamhoz. Ajkam odatapadt gyöngé, bársenyos virág-arcához, míg ő lehúnyt szemmel, némán állotta a csókomat.

Én nem tudtam neki egyebet mondani, csak ezt az egy szót:

— Nárcisz... nárcisz!

Mert olyan is volt ő, mint a nárcisz-virág: csupa finomság, csupa fehérség, csupa poézis.

A szomszéd szobában megint hallatszottak Csáth izmos lépései. Szétváltunk. Emőke a haján igazított. A szeme nyugodt volt, mint a tengerszem.

Hát nem láthatatlan az ember?!

Mikor lementünk, a pirosra festett sátoros szék már kifordult az udvarból.

A cselédek ott álltak sorban a ház ajtajától a kapuig.

— Isten hozza vissza! — kiáltozták Csáthnak.

Kezet csókoltak, vagy akinek a kezéből nem jutott, a köntösét vagy a kardját csókolta meg.

— Isten hozza vissza!

A kapuban Dsidsia zokogott. Ő is kezet csókolt az úrnak. Aztán nekem meg hirtelen a nyakamba ugrott, és megcsókolt a kis szemtelen! összevissza vizezte a képemet a könnyeivel

— Isten óvjon meg! Az ég angyalai védjenek!

No iszen máskor majd meg is legyintettem volna; de akkor csak elnyeltem a bosszúságomat.

Siettem az úr után.

A nap már két kópjányira állt az égen.

A városon kívül magas füstoszlop kanyargott a fellegek közé. A táltosok szent éneket üvöltve áldozták a fehér lovat.

Az öreg vak Káma a kezében véres kardot tartva állott a máglya előtt, majd Atilla felé terjesztette áldón a kezét, míg világtalan szeme az égre nyílt.

Ezernyi ezer kard csattant elő, s a fegyveres százezrek a kardot az égnek villantva kiáltották:

— Isten! Isten! Isten!

És megindultak napnyugat felé.

XXXVIII.

A hadsereg fele átköltözött a Dunán. Elszéledtek, mint az árvíz. És így kétfelé váltan haladtunk északra, azután meg nyugotnak. A Duna déli partján Atilla vitte a had felét, az északi parton Csáth fővezér.

Az én uram Atilla kíséretében utazott. A fővezérrel nem találkoztunk előbb, csak mikor már kintavaszodott, — a Duna forrásánál, vad, erdős vidéken. De még mindig Atilla birodalmában jártunk. A Volgától a Rajnáig terjed Atilla birodalma: maga sem ismeri földjét, népeit, királyait. De mégis az övé az a rengeteg terület: egy szavára mozdul minden népe és királya, s hozza kardját és vérét: követi amerre ő megyen.

Egy délelőttön Atilla két ravója között lovagolok. Ména-Ságh az egyik, Csege a másik. Az a két ravó szolga létemre is szívesen beszélgetett velem mindig, s én meg az út unalmait szívesen enyhítettem a velök való társalgással. Ména-Ságh negyvenöt éves, szakálas ember, gyuladásos szemű és kopasz, a fehér hunok közül való. Csege olyan korú ember, mint én, szintén fehér hun származású, vastagnyakú

és széjjel-kancsal fiatal ember. Gyermekkorában rabságba került, római rabságba, s ott tanulta meg az írást.

Kérdezgettem őket:

— Nem mondanátok-e meg uraim, hogy miért nem visz bennünket Atilla toronyiránt Rómának?

— Azért, — pislogott Ména-Ságh, — mert okos ember.

És elmosolyodott, hogy megütközve néztem reá.

— Nono, — mentegetődzött, — hiszen nem kisebbítésedre mondom. Dehát te ezt nem értheted. A nagyvilág ügyei bonyodalmasak.

— Megérteném, ha megmondanád.

— Megmondanám, ha tudnám.

— Hát akkor honnan szedted, hogy azért megünk nyugotnak, mert Atilla okos ember?

Pislogott. A szemöldökét mozgatta:

— Atilla még eddig soha balgatagul nem cselekedett. Tehát ha olyat cselekszik is, amit mink nem értünk, bizonyos, hogy akkor is okosan cselekszik.

— Istenről mondják ezt a papok.

— Ő is isten: földi isten. Csátát ő soha nem veszít, javakat soha nem ejt ki a markából, és a népet egyben-tartja.

— Nem is ember ez, — lelkesedett Csege, — halandó isten itt közöttünk!

Vállat vontam:

— Halandó isten? Isteni halandónak mondtad volna inkább.

Csege rámnézett a felőlem való szemével.

— Te tán nem tartod nagynak?

— Atillát? Hogyne. De a legendák aureolája csak a holt hősök fején tündököl.

— Tündököl Atillán már is, — szólalt meg ismét Ména-Ságh. Hát elmondom, amint gondolom, hogy mi lehet a szándéka Atillának.

Darabig csak pislogott, de aztán mégis nyilatkozott:

— Ő most nyugotnak indul, mert a római birodalomnak ott a határa. Európát csupa apró nép lakja. Többnyire vándornépek. Azok ennek a rengeteg hadnak ugyis hivei. Ha nem hivei, rendre meghódolnak. Amelyik nem hódol, megsemmisül.

— Ne is mondd tovább, uram, már értelek.

— Nohát: megyünk, mint a hógörgeteg. Mikor már annyira megnövekedtünk, hogy jobban nem lehet, ha délnek fordulunk: elúzzuk a nagy római birodalmat.

— Az lesz a temetés, minőt a világ még nem látott, — lobogott Csege.

— A civilizáció temetése, — rebegtem szinte dideregve.

— Megújulása, — komolyodott Ména-Ságh. — Nézd a mezőn azokat a kerek sötétzöld foltokat. Pásztortüzek helyei azok. A tűz elhamvadása után kopárság, az új tavaszban új élet.

Elgondolkodva léptetett. Nem is beszélt többet. Helyette Csege szólalt meg:

— Csak az az Aeciusz ne volna a világon. Attól mégis . . . tartok. Ha szembe mer velünk szállani . . .

— Atilla ellen az sem állhat meg, — feleltem zúgó fejjel.

— Deiszen az fene legény. Atillának gyermekkori barátja. Atilla gyermekkorában volt tusz önáluk. Aéciusz meg suhanc korában volt tusz a hunoknál. Együtt mulatta át az ifjuságát is. Atillával. Ismeri az a hun fortélyokat valamennyit. Hiszen egyszer maga is vezérelte őket egy hadjáratban. Győzött.

Csáth előttünk lovagolt. Hátranézett. Megcsaptam a lovamat, de intett, hogy maradjak. S megvárt bennünket, hozzánk csatlakozott:

— Mit beszélgettek?

Csege röviden elmondta.

— Jól pedzed, — felelte Csáth, — Átillának csakugyan az a célja, hogy a germánokat, kvádokat, svábokat, frankokat, burgundokat, meg tudom is én kiket a sereghez csatolja. De legfőképpen, hogy a vizigótokat nyerve meg. Vagy hogy megtörje a kutyákat, ha nem hajlanak. Nagy nép az, és erős. Az alánok másik fel is nagy. A frankok se kutyák. Ha azok hármán nem hozzánk csatlakoznak, hanem a római hadsereghez, Aéciusz szembeszállhat velünk.

— Velünk-e?! — kiáltottam csodálkozva, — ezzel a néppé vált tengerrel? Én azt gondolnám, uram, hogy ha azok az emberek mind szembe jönnek, akik csak élnek a világon, s utánok meg azok jönnek, akik már régen meghaltak, de erre az alkalomra föltámadnának, ezt a hadat akkor se lehetne meggyőzniök.

Csáth tetszéssel nézett reám.

— Ezt elmondom Átillának, — nevetett csillogó szemmel. „Ha azok mind...” Hogy mondtad?

És elnyargalt.

Rusztii csatlakozott hozzánk, a szeplős-szőke főravó.

— Mit hallott itt Csáth, — kérdezte kíváncsian.

Csege elmondotta a beszélgetésünket.

Rusztii komolyan hallgatta. S az a fanyar mosolygás játszotta át az arcát, amely a hidegtalpú emberek vidámsága.

— Uram, — mondtam a mosolygásán megbátorodva, — ha olyan veszedelmes ember az az Aéciusz, nem lehetett volna-e hadüzenet helyett azt írni a rómaiaknak, hogy nem ellenök megyünk, hanem más népek ellen. Akkor Aéciusz otthon maradt volna.

— A gondolatod későn született, — felelte Rusztii, — Átilla fejében hamarabb.

— Baj, ha nem idejekorán.

— De idejekorán. Mielőtt indultunk volna, meg-

írtuk Rómának, hogy nem az ő birodalmuk ellen megyünk, hanem a vizigótok ellen. A levelet én írtam, de különben se titok. A vizigótok Átilla alattvalói volnának igazság szerint, de nem akartak adót fizetni: megszöktek, Galliába huzódtak. Azoknak a megbüntetésére megyünk. Így tudják Rómában.

— De hát akkor miért áll elő Aéciusz?

Rusztí mosolygott.

— Miért? Azért, mert azoknak is van eszük. Ha Átilla egyet köhint, akkor is a fejükre rántják a pajzsot, mert azt hiszik, hogy tüzet köp rájuk. A félnék ember, édes barátom, kigyónak nézi a mákos rétest is.

— És ha megverjük Aéciuszt, mi következik?

— Róma.

— És Róma után?

— Konstantinápoly.

— Aztán mind a világ!

— Nem. Országot alapítunk. A kardunk csak arravaló lesz, hogy az adófizető népek lássák.

— Átilla marad-e békén? Ki hiszi el az oroszlnak, hogy eztán csak füvel él?

— Átilla nem vérengző. Csalódol, ha azt véled. Nem emlékszel-e rá, hogy alig egy éve mért jártak a követeink Theodoziusznál? A dunamelléki kereskedelem véget.

— Csak nem ül tán Átilla örökké a Tisza mellett?

— Sőt éppen. Nem költözik az be egyik császárnak a palotájába se. Ha éppen kívánja a császári márványpalotákat, hát szekerekre rakatja s elhozatja a Tisza mellé.

— Nem értem.

— A mi népünk csak füves helyen élhet. A világon nincs annyi jó legelő egyvégtében, mint a Tisza s a Duna körül.

Hargita intett neki, egy ötvenéves hun főúr, aki mindig haragosan nézett mindenkire, de nem

haragudott soha senkire, csak a szeme állása volt olyan. Ruszti hozzászöktette a lovát.

Ketten maradtunk Csegével. Hallgatagon léptettünk egymás mellett. Hallom, hogy nagyot sóhajt.

— Kihez szállt ez a sóhajtás? — kérdezem tréfásan.

Elmosolyodik:

— Megmondom. Neked megmondom, mert ösmered. Egy szép fehér lány az. A legszebb női szem tulajdonosa. Miatta megyek én a hadba, s legalább tíz embert jegyeztetek a ravókkal.

Olyan rossz érzés viszolgott át rajtam, hogy alig birtam mozdítani a nyelvemet.

— Ki az a leány?

— Ösmered. Hej! ösmered te. Beh sokszor néztem reád irigységgel, mikor ott láttalak az ajtaja előtt.

— Dsidsia.

— Ugyan no! Hiszen az gyerek még. Meg aztán olyan rongy kis pesztráért nem gondolod tán, hogy a halál piacára viszem a bőrömet!

— Emő?

Máig is bámulom magamat: micsoda nyugodt színnel mondtam ki ezt a nevet, pedig az ég is elfeketült fölöttem. Temetővé sötétült a világ.

— Hát ő, — mondta melegen.

Nem mertem ránézni. Éreztem, hogy sápadt vagyok. Az a pillanat elég volt arra, hogy meggyöljem azt az embert. A markom a törömre szorult: beledöföm! Bele, a disznó kancsalba!

De nem döftem bele. Sőt mosolyogva fordultam hozzá, ahogy mellettem lovagolt, tréfásan rácsaptam a hátára a pálcámmal:

— Ej, ej gonosz kópé, hát olyan nagy kisaszonyokra kancsalogsz te? Talán már meg is ígérted neki? ...

— No nem egészen, — felelte fontoskodón, —

tudod, magunkszörű legény nem igen ugrálhat az olyan kisasszonyok körül. Hanem arra való a háború, hogy ki-ki megmutassa a virtusát ha van. A hunok nem az apák érdemét nézik, hanem kinek-kinek a magáét. Te is harcolsz?

— Lehet. A gazdámát kísérem.

— Hát csak arra vigyázz, hogy mikor csapatos ütközetben vágsz embert, a szomszédodnak kiáltsd meg, látta-e? Amikor meg szétszóródik a had, s ki-ki megvlasztja a maga ellenfelét, csak a fejire dolgozz a kutyának: nyesd le, és akaszd a nyergedre. Nem is szükséges a ravók elé vinned, vidd a gazdádnek: ha a főurak látják, jobb.

Mindezt tudtam már, de csak hadd fecsegjen. Összeszedelődzködök addig, s a nyugalom színe alá szorítom a lelkem háborgását.

— És a lány is beleegyezett? — kérdeztem, a lovam nyakát veregetve, oly unatkozóan, mintha azt kérdeztem volna, hogy mennyi a tarhonya a ravók szekeren? — Beleegyezett?

— A lány? Hát hogyne! — felelte vidáman.

Éreztem a hangján, hogy hazudik, de az ilyen ügyekben a hazugság is vért fakaszt.

Nyugodt színnel firtattam tovább:

— Dehát hol találkoztatok? Érdekes! Nem is gondoltam rólad, hogy ilyen nagykópé vagy?

— Hát... mikor hol, — felelte kitérően.

— És hogy kezdődött?

— Hogy kezdődött? Voltaképpen sehogy. Más fiataloknál holmi vallomások járnak elől, mink már szerettük egymást, mielőtt beszéltünk volna egymással. Mert a leánynép, hej! okos az ilyesmi-ben: csak rádnéz és kilátja a szemedből minden titkodat.

— Mégis hát: hol beszéltetek először?

— Először? Écska királynénál. Egy római üvegkereskedő jött hozzánk, s tolmács kellett. Atilla engem küldött át, hogy segítsek a nőknek a vásár-

lásban. Szép aranyos fiolákat és egyéb efféle apróságokat hozott az az ember. A királyné mind megvette. Van ott pénz koma, hordószám: ezer hordónyi arany, — keveset mondok.

— Tehát ott találkoztatok.

— Ottan. Alkonyat után volt az idő, s én Aladár úrfival kísértem haza Emőt. Aladárt csuklás fogta el az úton. Restelte a leány előtt. Visszatért. Akkor aztán a paloták homályában...

— A paloták homályában...

— Hát a paloták homályában megbeszéltük Emőkével.

— Mit?

— A titkunkat.

— A titkotokat? Micsoda titkotokat?

— Hát hogy szeretjük egymást.

— Szeretitek egymást? Hm. Dehát ilyen könnyen?

— Hogyne. Ő szólított meg. Azt mondta: Végre beszélhetek veled, Csege. Én már régen értelek téged. Menj el a legközelebbi hadjárattal és vitézkedjél. A zsákmányt tudod hogyan osztják szét: ki hány embert győzött, annyi a része. Te a palotában hamar urrá lehetsz. És aztán akkor...

Köhögtem, hogy az arcomban égő vér el ne áruljon.

— És Aladár úrfi? — kérdeztem köhögve, — hiszen az udvarolt neki?

Vállat vont:

— Nem tehetek róla, ha én jobban tetszem, — felelte vidáman.

— És azóta többször is találkoztatok?

— Sokszor. De mindig csak hazatértem.

Dombra érkeztünk, ahonnan mély ellátás nyílt a völgyi városokra. Minden város füstölt.

Csege szinte gyönyörködve nézte. Én mögötte álltam sötéten, keserűn.

Tudtam, hogy hazudik, mert hiszen Emőke

soha sem járt egyedül, s a nap nyugta mindig ott-hon találta őt, de ha csak századrésze is igaz annak, amit mondott, ha csak annyi is igaz, hogy Emőke egyszer melegen pillantott rá, akkor...

Csege nem térhet haza elevenen!

XXXIX.

Átillát az úton mindig magam előtt láttam száz-kétszáz lépésnyire.

Két legényfia járt vele: *Aladár* és *Ellák*. Velök tartott a nekárperti frankok elűzött királyfia is. Ott volt továbbá *Eudoksziusz* orvos, aki az ősrszel menekült hozzánk a római udvarból, *Elemér* gót fejedelem, *Ardarik* király, az alán király, a kazár király, s mégegynéhány, — s mégegynéhány ilyen távolról csillag, közélről faggyú gyertya. Ott voltak a hun főurakból: Edekon, Csáth, Oresztesz, Berki, Upor, Vacsar, Bálán, (a többi főur a hadnak egy-egy külön raját vezeti). Átillával járt Iddár főpap is és Zobogány. Aztán egy selyemernyős, biborral kárpitozott szekér: Átillának két felesége ült abban. A szekeret mindenféle cselédség rajzotta körül, s azok között lődörgött néha Cerkó is, az udvari bolond.

Következett az urak cselédsége. Azok között is elől a ravók, már akik még nem voltak szabadosok. Aztán a szakácsok, lovászok, egyéb belső rabok. Az én uramnak is két lovásza, egy csatlósa és egy mindenés inasa. Főzni mink nem főztünk. Átilla asztalánál negyven-ötven ember ült mindennap. Az úr mögött ott álldogált a szolgája is. Én Csáth mögött álltam, és szolgáltam ki. Ő aztán hagyogatott nekem a maga ételéből egy-egy combot, egy-egy halat, sajtot, gyümölcsöt. Nem panaszkodom reá.

A had, mint az özönlő árvíz, úgy haladt nyugotnak. A városokat elégették. Akit megfoghattak,

rabszíjra fűzték. A szőnyeg, a ruhaféle a szekerekre került, — rabolt szekerekre. Az arany és ezüstkincsek külön vasládákba, a ravók és kincsörök felügyelete alá.

Egy napon valami leégett városba érkeztünk. Mindenfelé holttestek heverték. Férfiak, asszonyok, csecsemők. Helyenkint még füstölgött az omladék. Égett bőrszagok nehezítették a levegőt. A templom előtt oszlophoz kötözött aggférfi halottat láttam: ruha nem volt rajta, feje vértócsában a lába előtt. S ott fehérlett mellette a püspöki süveg is.

Fölfordult gyomorral álltam meg a templom lépcsőjén. A fehér márvány-kölapokon széles lábnyomok piroslottak. Talán éppen annak a lábnyomai, aki a püspököt megölte. Miféle vadállat lehetett? Hun nem. A hun csak a csatában vad, a védtelennel nem vitézkedik.

Női sikoltást hallok. A templom mellett Ardarik királynak az egyik csatlósa egy fiatal nőt vonszol. A haja fonatánál vonszolja a porban.

Százával láttam már efféle jelenetet. Eleinte rázott. Később már oda se néztem. De akkor abban az órában, megint rázott.

A templom egyik oszlopa mellett állottam. Körülpillantottam, néz-e rám valaki? Százával, ezrével tolongott az emberi farkas az utcákon s a házakban. Mindenki cipelt valamit, mindenki zsákmányolt.

A gepida izzadt vörös arccal hurcolta a sikoltozó nőt. Az szegény kapkodott, kapaszkodott, fűbe, fába, kőbe, halottakba.

Fölvontam az ijjamat és céloztam: ellőttem. A nyíl a gepida oldalában állott meg. Megrándult, s elbocsátotta a nőt. Térdre rogyott, aztán elnyúlt a földön.

A nő bámulva nézte. Mikor meglátta, hogy a

gepida oldalából nyíl áll ki, körültekintett, s arccal a halottak közé borult.

Ez volt az első gyilkosságom. Ha valaki látta, agyonvernek érte. Abban a minutumban nem bántam. Semmi rendülést nem éreztem a lelkiismeretemben.

A gepida izzadt vörös arccal húcolta a sikoltozó nőt.

A következő órában elhagytuk a várost. Akkor már a dél elmúlt. Átilla sátora elkészítve várt bennünket. Az étel is készen volt.

Én még mindig azt a fejetlen püspököt láttam: szinte betegen állottam az uram mögött.

Az ebéd szokatlan csöndben kezdődött, mert Átilla kedvetlen volt.

Vaddisznót ettünk, főtt vaddisznót, csak torma volt mellette. Átilla előtt akkor is fatányér, az urak előtt ezüstitányér. Ittak reá vörösbort ezüst-kehelyből, Átilla kókuszpohárból.

Végre Átilla megszólalt:

— Kik öldösik a nőket és a gyermekeket?

— A gepidák, — szólt egy vélekedő hang.

— A gepidák nem, — csattant rá Ardarik.

— A rokszolánok, — szólalt meg Csáth, — én magam láttam.

— A gelonok! — mondta Hargita.

— Mit tehetünk ellenök? — dörmögte Bálán.

Jólelkű hun úr volt az a Bálán. Érzett a hangján, hogy ő is utálkozik az emberirtáson.

Három hírmondó érkezett.

Az egyik azt újságolta, hogy Galliában meg-rázkódott a föld, épületek omlottak össze. A lakosság elfutott arról a vidékről.

A másik jelentést egy tulipánszin pirosra festett arcú gelon hozta. A vezetőjük meghalt. Kért másikat.

Átilla Hargitára tekintett:

— Rád bizom őket.

Hargita meghajolt.

Láttam a képén, hogy nem takarékoskodik majd a gelonok vérével.

A harmadik jelentéssel egy lovas frank harcos állott elő. Értesítette a szőke királyfit, hogy a bátyját elűzték, és hogy a koronát küldöttség hozza ünnepiesen.

Már akkor a második fogásnál tartottunk. Nyársonszült tűzok volt az. Hol szereztek annyi tűzokot? A jó Ég tudja.

Egy combot vittem belőle Csegének.

De mért éppen Csegének?

Azt akartam, hogy ha csatára kerül a sor, a közelemben lássam.

XL.

Az első nagy állomás, ahol egy hétig pihentünk, Augusztá városa volt.

Átilla nagysátorát ott állították föl először. Csak elbámultam azon az aranytól ragyogó pompás alkotmányon. Csupa aranyoszlop, és csupa aranylemez. Nem is annyira sátor, mint inkább kárpitokkal falazott emeletes, tornyos fapalota.

Az emeleten lakott a két királyi asszony is, és a két asszonynak a női cselédsége. Földszint a tágas ebédlő, amely egyúttal tanácskozó terem is.

Szép időben csak három fala volt annak az alsó teremnek. A sarkában keskeny fa-lépcső kanyarodott föl az emeletre. Átilla akkor már aranytól és gyémánttól ragyogó ruhában járt-kelt közöttük.

Meg nem foghattam, mi történt?

A ravók mondták aztán, hogy hadjáratokon mindig pompa környezi Átillát, különösen mikor népek hódolatát várja.

Már akkor velünk jöttek a markómannok, a kvádok és svábok ezrei is. Azok a fővezérnek a túlsó parton haladó seregéhez csatlakoztak.

Ott a Rajna előtt hozták el a zászlóikat a türingi törzsek, a rajnántúli burgundok és a nekárparti frankok, akiktől az elűzött király Átilla szárnyai alá bujt. Elhozták neki a koronát, s jelentették, hogy a bátyja meghalt. Gondolom: agyonverték.

Míg ezek a csatlakozások történtek, az ős hercini erdő fejszezapásoktól csattogott.

A Rajnán át kellett szállania a seregnek, de hol annyi hid, tutaj és komp a világon, hogy ezt a tengernyi hadat átvigye?

— Vágjátok le az erdőt! — parancsolta Átilla.

Nem telt bele félóra, mennydörgéshez hasonló

morgás keletkezett, s ez a mennydörgés tartott napestig, tartott éjten által.

Amennyi szekerce, balta, fejsze volt a hadban, mind csak hídat és dereglyét faragott.

A következő napon már átkelt az előljáró hadrész és a vezetők százai. A kémek persze már rég-előbb.

Ha a nap szemével lehetne nézni ezt a nép-özönlést, olyan látvány volna ez, aminő nem ismétlődik többé a föld életében.

Milliónyi hangya nyüzsg-bözsög a hegyeken és völgyeken, s összesűrűsödik a Rajna előtt. Napokig, hetekig szünetlenül látni, mint szállnak a csillogó emberi hangyák apró csoportokban keskeny sárga fűzfalevelekre, és vonulnak át a vizen.

Ott ismét elszélednek északnak, délnek, s mint mikor a hajtóvadászaton nagy karéjba nyúlad a hajtók serege, úgy terjeszkednek a népek is ki száz-kétszáz mérföldnyi szélességben.

S előttük vonul, jóval nagy-előttük egy másik népsokaság.

Micsoda sokaság az, amelyet Atilla hada nyom egyre nyugot felé?

A római helyőrségek, amelyek elhagyják a városokat, s menekülnek előlünk. Keresik Aéciusz hadát, hogy egyesüljenek vele. Aztán a száli frankok, parti frankok, mindazok a népek, amelyek ittak már a római műveltség poharából.

Csak a sátoros népfajok csatlakoztak Atillához. A kőházakban lakók elvonulnak, s mennek-mennek mígcsak a római hadsereget meg nem találják.

De hol a római hadsereg?

— Csak arra, amerre a nap lebocsátkozik az égről.

Mégis van egy burgundi népfaj, örült vakmerőségében nevetséget keltő és tisztelni való egyaránt.

A királyuk Gondikár megveti a sarkát és a mellére csap:

— Mi nekem Atilla. Mik nekem a földi istenek!
Az én hátamat nem látja Atilla maga előtt!

Valami nyolcvanezer embere van. Mind hős és mind bolond.

Egy óra mulván vérsávtól piroslik a hunlovak patája, s nyolcvanezer lélek száll a felhőkön át.

Egy szikla tövében sebekkel borított meztelen karú szürke ember fekszik. Se kard, se sisak mellette. A feje be van horpadva. Ősz szakála véres. Ruhát alig hagytak rajta a fosztogató kezek. Mutatják, hogy az ott Gondikár király.

Levettem a süvegemet.

XLI.

Tovább utazunk. Atillánál jönnek-mennek a képek, posták és követek.

— A római hadak délnek húzódnak, — mondják a képek márciusban.

— A vizigótok nem csatlakoznak a római sereghez, — mondják, áprilisban, — a királyuk Teodorik nem egyezett meg Aéciuszszal.

Aztán megint:

— Aéciusz már az Alpeselek alatt jön. Rómából hozza a derékhadat, százezer fegyverest.

— Az alánok királya, Szangibán, a rómaiakhoz csatlakozott.

— Teodorik azt izente Aéciusznak, hogy ha a rómaiak magukra idézték a vihart, ám lássák, hogyan hárítják el. Aéciuszt kétség gyöttri.

Végeláthatatlan mezőre érkezünk, amelyen mindenféle csontok fehérlenek: lócsontok, emberi koponyák. A mezőn át egy szélesmedrű, de nem mély patak kigyózik el. Viz csak alig arasznyi folydogál benne. A kékes távolban egy városka falai fehérlenek.

Az a város Katalaunum.

Átilla pihenőt parancsol a seregnek, s bejárja a vezérekkel a síkot. Órák hosszat nyargalnak fel-alá. Meg-megállnak. Mikor visszatérnek Átilla megjelöl egy halmot a maga sátorának. A táborverők tudják a többit, tudják, hogy verjék a főurak sátorát, a testőrség sátorát, s hogy melyik nép, merre telepedjen.

Nagy karajt lovagolnak, s annak a vonalába állítják a szekereket.

Napokig és hetekig tart, míg a szanaszét szálangozó népek oda-gyülekeznek.

A városka üres, mint az apró városok mind, amerre vonulunk. Csak egy-egy eb csahint ránk félőn az elhagyott utcákon. Átilla azt a várost jelöli a szekér-kör sarkának. A vasas szekereket két körbe vontatják. Az a főtábor. Oda térünk vissza, ha a római hadsereg megérkezik. A szekeres hadak gyűjtsenek takarmányt és lisztet, szarvasmarhát, juhot, zsirt, szalonnát, főzeléket. A patakra zsilipeket ácsoljanak a szekercések: sok lónak sok víz kell.

Az elhelyezkedés közben napokig tanácskoztak a vezérek, hogy Párizs városát támadjuk-e meg előbb, vagy Orleánt?

Közben követek eredtek Szangiván alán királyhoz, hogy Átillához szólítsák. Meg is ígérte, hogy Orleánnál csatlakozik hozzánk, de ki tudná miért, később mégiscsak Aéciuszhoz pártolt.

S indultunk Orleánnak.

Már akkor tudtuk, hogy Aéciusz Galliában van, és hogy útközben ő is szedett fel népeket. A hada nagy. Egy napon ujságolták, hogy a büszke római vezér maga ment el a vizigótokhoz, hogy ne Átillához csatlakozzanak, hanem őhozzá.

— Öt heti idő ez, — mondotta Átilla.

S fölállította Orleán körül a faltörő kosokat, a követő katapultákat, és a vasas gerendákat lövő balisztákat.

A vár olyan erős, aminőt nem láttam soha. Ahányszor mozgás mutatkozik a falakon, a hunok nyilai felhőként szállanak föl. A válasz-felhő igen csekély. Dehát a falak!...

Fölállítják a gémeskút-forma gépparittyákat. Mázsás kövek repülnek át a falakon, s dörögve hullanak bent alá.

A gerendákra csigázott faltörő kosok is megkezdik a munkálkodást. Száz-kétszáz ember vonja visszafelé köteleken a vasakkal fejelt, nehéz fatörzseket. Kürtrikkantásra egyszerre eresztik el, s a hosszú, vastag fatörzsök akkorát duhhan a falon, hogy a föld is reng belé.

A harci zaj csak este csillapul el. Az éjjeli csöndben kihallatszik a város mélyéből a zsoltár-ének:

Ut quid Domine recessisti longe, despicias in opportunitatibus in tribulatione!

A férfihangok csak a falak közelében hallatszanak, távolabb csak a női hangok. Ezernyi ezer nő énekel, hátbizseregtető fenséggel a csillagos éjszakában.

Kel föl uram Isten: emeld föl kezedet!

Tereád van hagyva a szegény! Te légy segítője az árváknak . . . hogy ne kegyetlenkedjék többé a földből való ember

Az ostrom hajnalban ismét megmorajlik: dörög a kő, duhog a fal, tüzes kóc-csomók repülnek a nyilakon a várba egyszerre ezer felől. A várból megparittyák köve sívít közénk, s rézzel hegyezett nyilak brummognak. Egy-egy koppanás: valakinek a bőr-pajzsa nyilat fogott.

És a magasban a füstölgő város felett százezer holló kavarog.

Jönnek közben a hírek:

— A bretonok egyesültek Aécusz táborával!

— A fekete csuda egye meg őket! — mondta a gazdám.

— A burgund menekültek a száli frankokkal csatlakoztak. Meroveusz vezérli őket. A rómaiak hadát növelik.

— A fekete csuda egye meg őket!

— Velök a lét-teutonok, a lét batávok, a man-szi svábok, a renni frankok, poatyiei szarmaták és tájfalok, mind-mind a római sasok alá!

— A ffekete csuda!...

Végre jön a hír:

— A vizigótok királyát Aéciusz megnyerte segítségül.

Átilla azon a napon komor arccal lépett ki a sátorából.

Beizent a várba, hogy hódoljanak, mert ha nem, erdőt vitet falak köré, s tűznek tengerébe fojtja bele a várost: nem marad élten a cse-csemő se!

A várbelieknek a püspökük volt mindenük: polgármester, generális és egyházfő egyszemélyben.

Háromtagu küldöttség vonult ki másnap délb-en a kapun, ajándékokkal és levéllel.

— Mi van a levélben? — kérdezte dühösen Átilla.

— Alázatos föltételek! — rebegte a követ.

— Semmi föltétel! — csapja vissza Átilla, s a levelet a követ lába elé dobja. Nem levelezni jöttem én ide, hanem hódítani. Ha meg nem nyitjátok a város kapuit, megnyitja a tűz.

Már akkor ezernyi szekérrel állt az ölfa a város alatt.

Átilla türelmetlenségének más oka is volt: közeledtek a római hadak. Irdatlan sokaság! Átilla kémei mérföldről-mérföldre hirtették a jövetelüket. Csak az orleániak nem tudták.

— Uram! — könyörgött térden a három követ, — csak három napot engedj, míg az emberek útra készülnek. Elhagyjuk akkor a várost, vagy ha a

szavad biztosít, hogy a népeid közé fogadsz, a lábadozóhoz rakjuk a kincseinket.

— Holnap reggelig várok, — felelte Átilla.

Junius 14-ike volt másnap.

A vár kapui megnyilottak, s a püspök küldöttei bársony vánkoston hozták Átilla elé a város kulcsait.

— A véreteleket nem kívánom, — mondta Átilla, — de a hadnak élelem kell.

S háromezer üres szekeret eresztett a városba. Az utcákon csakhamar megkezdődött a rablás.

Mink Átilla környezetében egy dombról néztük, mint vonulnak be a szekeres hun csapatok.

A háztetők megteltek emberekkel. A lakosság oda vonult föl, hogy ne lássa, mint fosztják ki a várost. Persze a vadak oda is föltörtek, különösen ahol kincseket szimatoltak a lakás szépségében. Éshát sürgősen intézték el a kérdéseket.

De ime déltájban futó gépidák érkeznek véresen Jelentik, hogy a római had előcsapatai szétverték a mi szélső csapatunkat. Átilla visszavonulót fuvat a városban, s alánokat küld fedezetül a kapuk elé.

A város tornyaitól azonban messze lehetett látni: a lakosság bizonyára látta nyugat felé a nagy porfellegeket, s bennök a római légiók előcsilllogó sasait.

Már akkor mindenfelé riogtak a kürtök:

— Vissza! Vissza!

De a háztetőkön is megmozdult a nép: a szabadság örömeinek dühével szórták az utcán nyüzsgő ellenségre a követ és gerendákat. A foglyok is eltépik a kötélüket, szíjjukat, bilincseiket, s ki mit foghat!...

De künn a város körül is nagy a kavarodás: a seregek rend és parancs nélkül csapnak össze a római haddal. A Loár vizében emberek és lovak vec-

kelődnek a véres hullámokban. S ezernyi kürt rikoltoz:

— Vissza! Vissza!

Hát harcol aki már rádühödött, de a had de-reka oda sem ügyel. Már tegnap megkezdték a vonulást vissza a katalauni sikságra.

A csata csupáncsak a vár körül viharzik, míg a hunok a zsákmányt eltakarítják, azután odaengedik a lépeszedett kast a rómaiaknak.

XLII.

A visszatérés a katalauni mezőre persze napokig tart. Por, piszok, lógónyelvű ebek, legyek felhőnyi sokasága csapatokon, lovakon. Csengés, bonogás, fegyverzörgés, robogás, szekerek nyikorgása. Kiáltozás, kürtölés és utálat lépten-nyomon.

A had minden kerítetlen várost kifoszt, és minden vetést legázol, — egy élő fűszál nem marad mögöttünk.

Egy városnak mégis be van zárva a kapuja: Troának. A had eleje megáll. Mi a csuda ez a vaspántos nagy fakapu? A sokaság tóba folyik össze: Átilla parancsát várják, hogy tovább menjenek-e? vagy hogy neki állítsák a kapunak a faltörő kost?

Belülről zsoltárének. A kapu tetején megjelenik a város püspöke. Aranyvirágokkal díszített fehér selyemkazula van rajta. A fején püspöki süveg. A kezében ezüst feszület.

— Ki ért közületek latinul? — kiáltják le a papok.

Találkozik olyan. Van a mi táborunkban a világ minden népéből. Még kínai is, mongol is, szercsen is, hát itáliai hogyne volna.

A püspök azt izeni Átillának, hogy beszélni óhajt vele.

Ismerjük már az ilyen jeleneteket: a püspök ki-

jön a kapun templomi díszben, vezeti a papságot, meg a város előlkelő polgárait, s könyörög Átillának, vagyhát a vezérnek, mint valami istennek. Átilla, vagyhát a vezér, mindenkor azt feleli, hogy nem bántja a várost, ha illőn meghódol: ami élelem van a falakon belől, kiadja. Szénát, szalmát, zabot is, — s a kellő biztosítékot, hogy hive marad a hun népnek.

Mi az a kellő biztosíték? A város három előlkelő polgárának családotól való átköltözése Átilla székhelyére.

A püspök visszatért. A kapukat bezárják. A lakosság tanácskozik, imádkozik, siránkozik. Nem akad az előlkelők között egy család se, amelyik elfogadja, hogy tuszul éljen az oroszlánbarlangban. Kitézik a vörös zászlót, s védik a várost, — ameddig lehet.

Nem sokáig lehet. A hunok betörnek. Mindenki a templomba vonul. A gazdag családok oda viszik az oltárra minden aranyukat, ezüstjüket. S az égre néznek:

— Könyörülj rajtunk Istenem.

Áz ég pedig nem felel. (Mi a földi élet az ember életében? Azt gondoljuk: *minden*. Pedig bizonyára csak egy kis fogságbüntetés, egy kis tanulmányút, rövid kiutazás az örökkévalóság országából — s boldog visszatérés.)

Troánál azonban másképp történt: —

A püspök kivonult a klérusával: valami harminc pappal, polgármesterrel, bíróval, tanácsosokkal s egyéb méltóságokkal. Átilla éppen ott vonult el, hát ő lovagolt a kapuhoz. Mikor a zsoltáréneklést abbahagyták, az öreg csak állva maradt. Föl-emelte a fejét, némán bámult Átillára. Egyszerre, mint valami rémségre rákiált latinul:

— Ki vagy te, aki trónokat döntesz le, országokat dúlsz el, népeket igázol! Honnan van ez a

hatalmad?? Ki bizta rád, hogy a világot fölforgas-
sad? Ki vagy!?

A lélekzet is elállott bennünk.

S méginkább eldőbbenek, mikor hallom, hogy Atilla latinul felel. A mellére csap és felel mintha kürt szólalna meg:

— Ego sum Atilla, flagellum Dei. (Atilla vagyok, Isten ostora.)

Csak akkor hallottam, hogy 'Atilla ért latinul is.

— No ha így van, — feleli siró szemmel az öreg püspök, — ha téged az Isten küldött, akkor nem tehetek ellened semmit. Jer és végezd el rajtunk is a munkádat.

S a kapu kinyílt. A fehér szakálú agg megfogta 'Atilla lovának a kantárszárát és vezette könnyes szemmel be a kapun.

Látszott Atillán, hogy meghatja az öreg úr fenséges naivsága. Egy szót mondott Kamocsának, s belovagolt a kapun kíséretével.

Kamocsa a kapu mellett maradt. Nehány zoltánt állított maga mellé, az utánunk özönlő hadnak egyre kiáltozták:

— Ne bántsátok a polgárokat: a király rendelte.

Mikor a város piacára értünk, Atilla lovat adott az öreg püspöknek.

— Te szent ember vagy, — mondta neki, — szerencse van azokkal, akikkel te élsz: velem kell töltened néhány napot. A várost megkimélem, de rendeld meg a papoknak, hogy ami gabona és liszt van a városban, rakassák szekerekre és adják ki a hunoknak. A takarmányfélét is.

S haladtunk tovább.

'A had rendben vonult át a városon. Nem halatszott egyéb, csak a lovak kopogása, fegyverek zörgése. A benlakó népből csak tél-túl látszott egy-egy agg férfi. A házak némák voltak. A lakosság bizonyosan elbujt mindenfelé a pincékbe, padlá-

sokra. A zoltánok a főutcán sorfalat állottak, nehogy a király tilalmát valaki felejtse.

Mikor kiérünk a város keleti kapuján, látjuk, hogy a városi nép egyrésze lovon, szekereken, gyalog menekül az északi erdőség felé. Az asszonyok hátán gyermekek, s a nagyobb gyermekeken batyuk, kosarak. Erdőkbe, nádasokba igyekeznek, mint mindenhol. S leginkább a leánynépet rejtegetik.

Ahogy átmegyünk egy hídon, hát ott bukdácsol a mezőn egy elmaradt rongyos asszony is. A két kezén két gyermek. A hátán lepedőben egy csecsemő. Mellette fut még öt mezitlábás kisleány és két serdülő szép szőke leány. Mindenik cipel valamit, rongy hitvány semmiségeket, még a megszélőt is. A nagy lihegő sietésben hol az asszony bukik el, hol valamelyik gyermek és sínak-rínak valamennyien:

— Jaj anyám!

— Jaj édes kicsim!

S hogy vissza-visszapillant, látja: nincs menekvés. Megáll a patakparton. Könnyes arcán sápadt rémület. S néz mint az örült.

Átilla megállítja a lovát, és szól Urkonnak, hogy az asszonyt vezessék eléje.

Urkonnal odasiet a püspök is, és biztatja hogy ne féljen.

Az asszony a gyermekeit vonszolva térdel Átilla elé, és nem tud szólni, csak reszkető két kezével, omló könnyeivel könnyörög.

— Mind a te gyermeked ez? — kérdezi Átilla.

— Mind, uram! — sirja az asszony. — Özvegy vagyok. Ha megöltök, tíz árvám marad kenyeretlen.

A püspök tolmácsolta a beszédüket.

Átilla intett a kincstartójának, Upornak. Mondott is neki valamit. Upor erszényt vont elő a tar-

solyából s pénzt olvasott belé, aranyakat. Lehetett háromszáz.

— Térj vissza békén a városba, — mondotta Átilla az asszonynak, — és nesze ez a pénz, neveld föl rajta a gyermekeidet.

Odarendelte az asszony mellé Botár testőrt, hogy kísérje vissza a városba.

Már Orleán alatt láttam, hogy a hadban sok a beteg. Sápadtan, kékfoltos szemmel támolýgott némelyik. Leült és vért hányt. Aztán egýszercsak

Az asszony gyermekeit vonszolva térdel Átilla elé.

halott jobbra, halott balra: hullt az ember, mint a legyek őszszel. A sereg szaga már különben is ir-
tóztató.

Eleinte a forróságot okoltam, hogy azért. De haltak borus napokon is. Egýszercsak halloom, hogy Eudoksziusz orvos pestisnek mondja a sok megbetegülést.

Mikorra visszafordultunk, már az út mellékén halottak heverték. Itt egy neur, amott egy herul, svád, markomán, összevissza minden nemzetből: ki hason, ki oldalt, ki hanyatt. Aki egýszer eldőlt, ott-

hagyják az útfélen. Ha értékes a fegyvere, elveszik tőle. Bocskorát, ha jó, levonják. Köntöse ha jó, kifordítják belőle. Mindenét elszedik, ötmagát, ott-hagyják.

Átilla olyan komorrá vált, hogy félelem volt ránézni.

Egy délután, ahogy Csege mellett lovagolok, előttünk tántorodik el egy bőrdolmányos turciling.

Az ember tarajos rézsisakot visel. Bizonyára Orleán alatt ragadta el valamelyik római tisztnek a fejéről, vagy hogy fejestől vette el. A sisak a szemünkbe ötlött már előbb is.

Hogy az az ember eldőlt, a sisak legurult a fejéről.

Csege leugrott a lóról és fölkapta. A maga fejére tette.

Irgyelttem érte. A sisak taraján gránátkövek piroslottak, s föltozható arcrostélya volt. Megért két aranyat békeidőben is. De hány aranyat ér háboruban! Csak a réztarajt kell beborítani egy darab posztóval vagy bőrrrel, s egy vagy két toll kell reá, akkor aztán a hunok tudják, hogy a sisak viselője közülök való.

Másnap Csege fejfájásról panaszkodott. Harmadnap eleredt az orra vére.

— Végem, — mondta sápadtan.

Ötödnapra daganatok támadtak a hóna alatt, meg a torkán. Este már készen volt a halálra. Vízért kért tőlem.

A táborban már mindenki aludt. Elmentem vízért, s innia adtam.

— Köszönöm, — pihegett, — otthon van egy kis értékem: néhány rend ruhám és egy könyvem: neked hagyom.

S a kezét nyujtotta

Megigazítottam a fáklyát, hogy az arcába lássak, s hozzáhajoltam.

— Csege, — mondtam reszketve, — nem izensz-e Emökének semmit?

Még abban a gyászos órában is Emőke volt az eszemben. A másvilágra menő embert a halál kapujában ragadtam meg.

Rámnézett és bágyadtan felelte:

— Nem.

— Dehát miért nem izensz?

— Minek?

— Mondd meg igaz lelkedre, hogy hazudtál.

— Csege, — mondtam a karját megszorítva, — ne menj hazugsággal a másvilágra: mond meg nekem, hogy amit Emökéről fecsegtél, hazugság volt. Te nem beszéltél vele soha? Nekem az nem került volna el a figyelmemet. Mondd meg igaz lelkedre, hogy hazudtál.

És a szemébe néztem.

Nem felelt.

A szeme már akkor üvegesedett. Homlokát verejtek lepte el. Ujjai görcsösen horgolódtak a föbe. Egyre nehezebben lélekzett... Még egyszer rám-

nyitotta a szemét: a tekintete kérdő és csodálkozó volt.

De nem szólt többé semmit, csak úgy maradt, reámfagyó halotti nézésben.

XLIII.

Átilla sátora nyugotnak állott, hát a többi is arra fordította a sátorát. De lám Aéciusz nem oda vezette a hadát, ahová vártuk, hanem lejjebb, keletnek nyomakodott. A Vezle-patak, amely a táborunknak mögötte folyt, egyszercsak azt látom, előttünk van.

Csáth is morgadozik:

— Mi az Isten fekete csudája!

Átilla az Ob folyónál hagyta Ardarikot, hogy a gyülekező hadakat fedezze, s hogy a római had fölvonulása elibénk történjék: legyen szemben a reggeli nappal az ellenség.

A magyarázat aztán az első római lovasok megjelenésével egyidőben érkezett: Aéciusz megrohanta a gepidákat, s áttörte a vonalunkat kelet felé. Tizenötezer emberünk veszett el abban az ütközetben.

A megmaradt gepidákat beküldötte Átilla Katalaunum falai közé: védjék, ha rákerül a sor.

Akkor, hogy arra kellett fordulnunk, amerre addig háttal állottunk, eszembe ötlött nekem egy halom a mezőn, jó távolocskán tőlünk. Az a halom a két had között . . . Mikorra én erre gondoltam, már a mi seregünk négy csapatja vágatott arra. De a római hadból is: egy sebesen száguldó nagy lovas csapat. Látszott nagyobb a mienknél. Nagy roppanással csaptak össze. A mieinket visszanyomták.

— Rossz jel, — morogta mellettem Bial táltos.

— Miért volna rossz jel, — fordultam rá ked-

vetlenül. Ha mink előbb lódulunk és nagyobb lovas-sággal, a miénk a domb.

— Éppen ez a rossz jel! — csapott el a füle mellett a táltos.

— Mi?

— Hogy nem lódultunk előbb és nem nagyobb lovassággal.

A táltosok csúnyán megváltoztak, mióta velünk járnak. A pestistől való félelem volt-e az oka, vagy hogy mindig imádkoztak, nem tudom, de mind elkomorodott. Fekete ruhájokban olyanok voltak, mintha a halál szolgálói volnának.

— Attól tartok, — szóltam boszusan, — hogy ti, babonás papok, hangosabban számláljátok a rosszjeleket, hogysem kellene. Bocsáss meg: nem okosság.

— Mi a babona? — fufnyázott vállat vonva, — te keresztény vagy: neked babona a mi hitünk. Mi hun vallásuak vagyunk: nekünk a babona a ti hitetek.

S hogy így három ujjával gesztikulálva beszélt, olyan volt nekem, mintha a szentháromságot gunyolná.

Én is megboszankodtam:

— Az isten egy. Hun Isten sincsen, latin Isten sincsen, görög Isten sincsen. Az isten: Isten. Közös atyja és ura minden népnek. Nem harcol dombokért se velünk, se ellenünk.

— Tudatlan rab, nem disputálok veled.

— Mert tartasz tőlem.

— Tőled?

— A szavaimtól, az igazságtól.

Sötéten nézett poros szemöldöke alól.

A gazdám szekerén állottunk, a sátorunk oldalában:

— És ha én megbizonyítom neked, — mondta halkan, — hogy a hunok istene nem egy a rómaiakéval...

- Azt ugyan meg nem bizonyítod.
- Nem bizonyítom-e avval, ha megmondom előre, mi történik?
- Az csak kohlás.
- De ha megbizonyosodik.
- A fejemet neked ajándékozom.
- Köszönöm. Értéktelen ajándékokat nem fogadok el.
- Nekem nem értéktelen.
- Biztosíts, hogy nem mondd el, amit közlök.
- Itt a kezem. De ha nem teljesedik?
- Raboddá tehetsz. Megkeresztelhetsz. Eladhatsz. Mindent tehetsz velem.
- Hallgatlak.
- Hát tudd meg, hogy a jelek ma mit mutatnak: Atilla elveszti a csatát.

Ezt olyan meggyőződéssel mondta, hogy a szava végigborzongatott.

— Lehetetlen! — döböntem el. — A népet igaz, hogy dögvész tizedeli, de még mindig lebirhatatlan sokaság. Atilla sohase veszített még csatát. Éshát az Isten kardjáról megfélemedkezel?

Leült a szekér szélére, és a markába csavarta deres sárga szakálát. Komoran bámult maga elé.

XLIV.

Az urak napestig ott állongtak Atilla sátora tornyán: szemlélték a római sereg letáborozását.

Én csak a mi sátorunkról nézelődtem a nagy hőségben. A síkon messze el lehetett látni. S hallgattam az öreg vitézek megfigyeléseit.

— Ni, — mondotta az egyik, — középre az alá-nokat állítja a római.

S valóban látszott a seregek elhelyezkedésén, hogy azt a mozgó nádist középre illeszti Aéciusz. Szangibánnak a hada az. Talán gyanakszik arra az

ingadozó emberre, azért hagyja középben? Vagy talán a hosszú dárdáknak a derékhad védelmében lesz dolga? — ki tudja? — S csakugyan dereka-e? Hol a közép az ily rengeteg embersokaságban?

— Ni, — mondotta a másik, — a burgundok is ott vannak, a frankok is.

— De mi a macskát akar a római balról?

Mert a csillogó római sisakok valóban balról helyezkedtek el. Eléjük odahúzták a nyillövő gépeket, meg a kő-vetőket. A jószeműek látták.

— Be akarja keríteni Átillát, — röhögött egy szélesvállú testőr.

Rámpillantott, s meglátta a fejemen Csegének a sisakját. Vigan kiáltott rám:

— Nini? Talán te is harcolsz?

— Nem is főzök.

— 'Az urad oldalán?

— Nem is temeltetted.

— Jártál mán hadban?

— Ilyenben te se.

— Ha nekem adod azt a sisakot, megtanítlak valamire.

— Mire?

— Hogyan kerülhetsz ki élve a csatából?

— Ha a sisakomat neked adom, akkor nem kerülök ki élve. Hát csak tartsd meg magadnak a tanácsodat, én is megtartom magamnak a sisakomat.

Nevettek. A testőr hozzágyeszölte a hátát a sátoroszlophoz, mint a disznó.

— Nagy róka ez a görög, — mondotta az egyik, — ezt nem ugratod zsákba.

A hunok különben az úton is mindig csak harci fogásokról beszélgettek. Egyik azt mondta, hogy a harcos a lovában bízzék. A másik azt mondta, hogy csakis a lovától féljen: sok ló elbukik, vagy megijed, vagy beleugrik a veszedelembe.

Némelyiknek próbált erejű amulette volt. Másiknak olyan kardja, amely már száz ellenséget kül-

dött a másvilágra. Olyik embervérrel dörzsölte be a lova orrát. Másik meg abban a kiáltásban bízott, hogy: *Hopp uram, Istenem, ördög az ellenség!*

Az ilyen tanácsok bármily ostobák is, mindig érdekesekek háborús időben.

Én csak azt tudtam, hogy a lovam Csáthnak a legjobb lovaiból való. 'A karom, ha nem is olyan erős, mint a másoké, az eszem mindig helyén van: ahol azt látom majd, hogy veszedelmes az egész-ségemre az állapot, a lovamat félreugratom, visszarángatom. Ha netán közibe sodródok a rómaiaknak, lerántom a sisakom tarajáról a bőrt, s rostélygomb-ról a tollat, s ordítok latinul. Hameg azt látom, hogy a hátán vagyunk az ellenségnek, én ordítok leg-hunabbul:

— Huj, huj! a kutya-fáját!

S én dolgozok majd legserényebben. 'A fő a tanú vagy a levágott fej.

'Azon a napon mégis hogy a tengernyi ellen-séget láttam, valami hideg sugallat járt a fülem körül.

— Zéta, itt-maradsz! Sok ezer ember marad it-ten, hol a bizonyosságod, hogy élve kerülsz ki a veszedelemből?

Délután még mindig helyezkedett a római had-sereg. Látni lehetett, hogy a bőrpajzsos vizigótok barna vonala kanyarodik elő. Azokat is az első so-rokba viszik.

'A mi táborunk is egyszerre megcsördül.

— *Hirjit! hirjit!* (ide! ide!) — hallom a gót tisz-tek kiáltását.

S megindulnak a gótok. Hosszu vonalban ki-gyódnak elő a sátorok közül. A tisztek egymás-után tűnnek el: a feketearcú *Akrán*, a kékszemű hóbortos *Éjszárn*, a szaporán lépő *Filleinsz*, az örökké mosolygó, sodrott bajszú *Fiszkja*, aztán jöttek a többiek is: *Gilta*, *Nikilsz*, *Milit*, *Nuta*,

Roiksz, Szavil s a fiatal Szkura, akinek mindig fél-fülön a süvege. Táncolt tegnap dudaszó mellett.

Akkor már, hogy a római sereg elhelyezkedett, Atilla a vizigótokkal szembe a maga osztrogótjait állította. Pokoli gondolat: testvért testvér ellen! A vizigótok gyűlöltek az osztrogótokat, hogy miért nem tartottak velök, mikor megszöktek Atillától. Az osztrogótok szintén gyűlöltek a vizigótokat: azt mondták, hogy meghódolni, azután megszökni, gazság! Ellenség ellenséggel megbékülhet a hadban, de testvér a testvérral nem. Káin fegyvere a leggonoszabb.

S így harcolhatnak majd egymással az alánok is!

Középen a hunok maradtak: fekete és fehér, hunok együtt. Ardarikot a gepidákkal jobbra állította Atilla. Oda kerültek a kazárok, a jászok, kvádok, rugok és szarmaták is. A rómaiak válogathatnak majd a népfajokban.

— A herulokat nem látom, — szólalt meg mellettem Szabad-Görög.

— Északnak küldte Atilla őket, — felelte a ve-rejtékét törölve a gazdám, — magyariakkal együtt: a hátába kerülnek a rómainak.

Egy dárdalövő gépet vontattak el mellettünk nagy zörgéssel. Ha ökör húzta. Már akkor mindenfelé rendezték a gépeket: dárdalövőket, faparittyákat, kőhányókat, gép-ijjakat. A parittyás népfajok a szekerek tetejét szállották meg. A tömött zsákok, hordók és bugyrok tetején vígan dolgozhattak. A szekerek előtt a lándzsás alánok és kaszás gelonok ültek. Azok majd csak akkor elegyednek az aratásba, ha az ellenség a szekérvonalig hatol.

Azt gondoltam, hogy még azon a napon megkezdjük a harcot, de nem: csak helyezkedtek egymás mögé, egymás elé, ahogyan Atilla rendelte.

Beesteledett. Mintha az eget korommal festették volna be. Az őrtüzek kigyulladtak mind a két

sereg előtt. Az őrségek olyan közel álltak egymáshoz, hogy átlőhették volna egymásra a nyilaikat.

Az utolsó parancs azon az estén az volt, hogy a siposok és kürtösök hallgassanak, s mindenki korán térjen pihenőre.

XLV.

Csak Atilla sátrának nyílt-oldalú termében égetek a fáklyák.

Az asztalon azok a csirkék illatoztak, amelyeket Troa városa küldött ki Atillának. A hun főurak és egyéb királyok szótlanul falatoztak. Ott ült közöttük Lúpusz püspök is. Még akkor is a püspöki süveg volt a fején, és az aranyos kazula a testén; a nagy ezüst feszület előtte. Nem igen evett, csak a szakálát simogatta, s olykor fölrántotta a szája szélét és sziszegett. Köszvény bántotta a jóembert. Aztán ott ácsorogtak a sátor előtt a különféle nemzetek vezérei is. Parancsra vártak. Atilla még vacsora közben is oda-oda intett Ména-Sághnak, hogy mutassa a táblát. Fekete deszkalapon színes vászon-szeletkéik jegyezték a két tábor csoportjait. Atilla úntalan azt nézegette s evés közben is rendelkezett, hogy melyik hadcsoport hova helyezkedjen; mikor induljanak a lovasok, mikor mozduljanak a gyalogok, ha a római hajnalban kezdené a támadást.

Közben-közben kémek érkeztek s előőrségi jelentések. Odaát semmisse készül.

Gondolható volt: sötétségben nem mozoghatnak a hadak. Hold nincs. A csillagok világítását eltakarja a felhő.

A vacsora végén sajtot tálaltak és borban főtt gyümölcsöt.

Lúpusz püspök fölkelt és a serlegét maga elé tette.

— Hatalmas király! királyok királya! — kezdte

ünnepiesen, — engedd meg, hogy szóljon a szolgáknak szolgálja. A hír véres betűkkel írja a te nevedet. Az égen üstökös jelenti megindulásodat. A föld megrendül, ahova árnyékok vetődik és elsápad a bátraknak arca, ha reájok nézel. De mondjanak bár világ farkasának, vérivó ördögnek, ha én előbb jutok az Isten színe elé, elmondom neki, hogy városomon át vezetted el világtipró hatalmas népedet, s városom lakói nyugodtan alszanak a mai éjszakán.

És jóságos öreg szemében hála-érzése csillogott.

'Az urak nem értették őt, legföljebb a Nekárf Frankok ifjú királya, meg Oresztesz, meg én, de a hangja ünnepi volt, és a beszéde magasztos, mint a zsoltárének.

Átilla hátradőlt a székén. Kiálló szemöldökcsontja árnyékokat vetett a szemére: nem láthattam, hogy tetszik-e neki, amiket a püspök beszél. Mert csak a szeme árult el olykor valamit annak az embernek a lelkéből, az arca mozdulatlan volt, mint a kőszobroké.

Az öreg folytatta:

— A világ ezidőszerint nyugtalan, mint a hullámzó tenger. Minden nép egy-egy hullám. A hullámok nyugot felé zajlanak. Isten akarja ezt.

Átilla intett Oresztesznek:

— Tolmácsold a vendégeimnek, amit az öreg mond.

A püspök hallgatott, míg a tolmács elmondta az addigi szavait, aztán átszellemült arccal folytatta:

— 'Az óvilág népe eljött ellened, s talán már holnap kihúzod a fegyveredet, hogy összemérd az övékével. Sok vér folyik majd. De a történelem tanulsága, hogy az emberi faj könnyben és vérben ujhódik meg. Minden nagy viharban sok a törés, romlás, pusztulás. Termések sárba verődnek, nyájak szerteszóródnak, fák kiszakadnak tövestől, sziklák leomlanak és zúznak élőket. Mennyi ár, mennyi siralom az omladékokon! De ha a vihar elzúgott,

éltető erővel teljesedik meg a levegő. A ledőlt fa gyökere háromszorosan hajt, s az emberi lélek munkára buzdulva folytatja életét. Átilla nagy király! te vagy a vihar, melyet Isten bocsátott az emberi fajra. Híred zúgó szélvész. Kardod villám. Néped dübörgő fergeteg. Isten akarja, hogy így legyen. Mert semmi se történhetik az ő akarata ellen. De mert jó ember vagy, tisztellek téged, ha rettegve nézem is óriás dúlásodat. Isten boldogítson azzal, hogy a vihar után lásd az újraéledést, s ahogy az Isten a te kezeddal verte a világot, a te kezeddal is áldja.

Odalépett Átillához. Átilla a kezét nyújtotta neki. Az öreg meg akarta csókolni azt a kezét. Átilla azonban magához ölelte őt.

— Áldás! — kiáltották a hunok.

— Vivát! — kiáltották az idegenek.

— Hohh! — kiáltották a gót vezérek.

S ittak Átilla egészségére.

A király kissé hunos latin nyelven csak úgy ültében felelt:

— Hiszem, hogy az emberi élet nem ezen a földön kezdődik és nem ezen a földön végződik. Bolygunk és küzdünk itt, s nem tudjuk, miért, De van aki tudja. Engem a hunok Istene küldött, aki Istene a világnak is. Kardot adott a kezembe, hát én azt nem is ejtem el. Ki állhat meg énvelem szemben?

A hunok lelkes áldásra csattantak. Átilla szeme is csillogott. Méltóságos mozdulattal emelte a püspök felé a poharát, jeléül, hogy az ő egészségére köszönti, s fölkelt.

XLVI.

A társaság egy része eloszlott. Hargita, Betegh, Urkon, Kamocsa, Madarász, Bálán, Vacsar és Upor is. A többi még ott-maradt.

A szolgák elhordták és összehajtogatták a tábori asztalokat. A székeket a sátorterem falához rakták. Sietést dolgoztak.

Már vacsora közben is láttam, hogy valami különös jövés-menés, mozgolódás van a sátor előtt. De annyira lekötötte a figyelmemet az asztalnál folyó beszélgetés, hogy kifelé nem is ügyeltem. Csak a vacsora után néztem szét: mi az a különös duhógás, forgolódás a sátor előtt?

Látom, hogy egy lombos-leveles nyírfát ásnak le, s annak a tövéhez bunkózzák be a földet. A nyírfától tíz lépésnyire kis máglyát raknak a *jámborok*. A táltosok mind ott tesznek-vesznek a máglya előtt. Györhe egy fehér ürüt meg egy fekete kost tart kötélen. Bucsa egy hétszögletű követ hoz a fején, Sár-mánd meg kerek fekete követ. A másik két táltos kezében két rézüst csillanik meg.

Tehát istentisztelet. Az urak arra várnak.

A máglya csakugyan föllángol, s megvilágítja a körülötte mozgó papokat: Kámát és Iddárt fehérben, Zobogányt, Bogárt és Györhét vörösben, a többi feketében: a *torosztók* és *jámborok* csak a közönséges hadiruhájukban sürgölődnek, csupán a fejükre tették föl a hosszú, hegyes áldozati süveget.

A nyírfá alá három félmeztelen papi zenész kutyorodik. Kettőnél hosszú dob van; a harmadiknál tölcseeres aljú, hosszú síp, — hun szóval: tárogató.

Az urak Atilla körül alacsony székekre helyezkednek el. Kint a máglya mögött nézők sokasága áll, — leginkább a vezető öregek...

A dobosok megbüfögtetik a dobjukat. A tárogatós valami keserves és borzalmas melódiát vonyít.

Egy pap nagy fehér viaszgyertyát gyújt. Másik

pap vizet vagy mit loccsant valami magasra emelt tálból az ürü hátára. Az ürü megrezzen.

Zobogány meghajlik előtte, mint valami ember előtt, s egyszercsak töre villan: belemélyesztí. Vitos táltos épp így cselekszik a fekete kossal. A két állat bégése és hörgése belevegyül a zenébe. A fehér ürü vérét ezüst tálban fogják fel. A feketéét vas-edényben.

A papok serényen dolgoznak. Bogár és Györke folygyúri a köntöse ujját, és széles görbe késsel sebesen megnyúzza a két állatot. Damonogh szekercét érint a tűzhöz, és leválasztja a fekete kos két szarvát. Adja Vitosnak, Vitos a süvege szélébe illeszti a két szarvat a fülé fölé.

A zene elhallgat.

Az öreg Iddár felhág a nyírfába vert fogakon, s a lombok között megáll. Szétterjeszti a kezét, és reszkető hangon éneklí:

— Csönd! Csönd! Csönd!

Mindenki levesz a süvegét. Atila is.

Zobogány kimetszí a fehér ürü nyelvét. Nagy ezüst kanálba teszi, és fölemelí a tűz előtt.

Iddár a fán kelet felé fordul, s a magasba kiált:

— Teremtőnk! Isten urunk! Napnak, holdnak vezetője! Föld ura! Viz ura! Csillagos egek ura! Fordítsd felénk orcádat! Hajlítsd felénk szívedet! Tűzben, lángban néked áldozunk!

Zobogány beleveti a nyelvet a tűzbe. A papok kórusban kiáltják:

— Segíts benünket! Teremtő Isten urunk! Légy velünk!

Iddár leszáll a fáról. Fogja a szent kanalat, amelyben a fehér ürü szíve piroslik. A magasba tartja. Imádkozik:

— Föllegek fölött lakó, villámoknak parancsoló, eget dörgető, földet rengető hatalmas Öreg Atya! Mint ez a szív ég a tűzben, a mi szívünk nemkülönbén ég irántad szeretetben. Légy velünk!

— Légy velünk! — zúgják rá a táltosok és velők a nép.

Iddár beleveti a szívet is a tűzbe.

A szent zene ismét megszólal

Iddár ismét fölhang a fára. Magával viszi a viaszgyertyát is. A lombok közé rejtőzik.

— Csönd! Csönd! Csönd! — énekli lenn Zobogány.

A zene elhallgat. Egy elfojtott köhögés hallatszik a külső nézők közül.

A főtáltos néhány percig csöndben és mozdulatlanul ül a fán. Azután fölemeli a fejét és kiált:

— Mennyben lakó hun szellemek! Éjszakákban lengő árnyak! Kössétek föl kardotokat! Vonjátok föl ijatokat! Űzzétek el az idegen szellemeket! földbe! vízbe! örökös sötétbe!

A fehér ürü vérét a tűzbe csorgatják.

A tűz sistereg. Gőzoszlop gomolyog föl. Iddár leszáll. Zobogány kardot nyújt neki. Iddár a karddal elcsap hétszer a lángokban jobbról balfelé, s közben érthetetlen ígéket mormog.

Vitos lép elő. A két dob tompán pereg. Vaskanálba veszi a fekete kos nyelvét és szívét. Szól síri hangon a földre nézve:

— Ártó lelkek ura, hatalmas Gonosz! Ördögök ura, rettenetes Gonosz! Búnak, bajnak, kavarója, fekete Gonosz! Ne árts nekünk!

— Ne árts nekünk! — mormogják mindnyájan.

Az áldozókó alá veti a nyelvet, a gödörbe. A vastál vérét is odaönti.

A tűz már nem lángol, csak a parázs ég.

Iddár beleveti a parázsba a két követ, s mindenikre lapockacsontot helyez. Kezét a csontok felé tartva áll a továbbiak folyamán mozdulatlanul.

Vak Káma, aki eddig szótlanul ült a nyírfa tövében, fölkel. Két véres kard van a kezében. A tűzre aszott füvet dobna. Vörös láng rebben föl. Káma

a tűz felé fordul, s magasra tartja a kardokat, keresztbe illeszti.

A zene elhallgat.

— Hajoljatok meg! — énekli Iddár.

Mindenki meghajol.

Káma rezgő, öreges hangon énekel:

— Isten urunk, hívunk a magasból. A te akaratod vezérelte ide a hun népet. A te kardod van Átilla kezében. A te erődet önts belénk a magasból. Könyörgünk: segítsd meg Balambér fiát, a hunok fejét, a te választottadat, Átillát!

— Segítsd Átillát! — mormogja a nép a táltosokkal.

A tűz fénye vörösen csillog a főtáltos süvegén. Mindenféle apróság fityeg azon: aranypénzek, ezüsből vert apró állatfejek, mindenféle fog, és gyémánttal kirakott csillagok. De a többi táltos süvege is tele van olyan csillogó aprósággal.

Átillára lestem. Mozdulatlanul ült a székén. Fekete szakálával árnyékba sülyedt szemeivel, sápadtas arcával olyan volt, mintha az éj szelleme volna.

A táltos folytatja:

— Isten urunk, ki messze napkeletről elhoztál bennünket a Tisza rónáira. Tisza rónáiról a nyugoti népek országába erősítsd meg a mi kardunkat, hogy acélja acélt vágjon. Sujtása legyen, mint a viharok villámáé.

— Mint a viharok villámáé, — mormogja a nép büszke-ájtatosan.

Iddár elveszi a kardokat Kámától, s két nyilat nyom a kezébe.

A tűz ismét föllobog.

Káma énekel:

— Isten urunk, engedd, hogy nyilaink úgy szálljanak, mint a fecskemadár, és oly sűrűn szálljanak, mint a jégesső. Ellenséges bűvölés cél előtt le ne ejtse, cél fölött el ne sodorja, célban el ne kapja,

hanem valamennyi az ellenség testében álljon meg. Aldd meg nyilainkat!

A tűzön száraz lóhere lobog föl.

Káma kantárt vesz a kezébe. Tartja a tűz fölé. S énekel:

— Isten urunk, adj erőt a mi lovaink inának. Si-
ketítsd meg fülüket, homályosítsd el szemüket: ro-
hanásuk legyen, mint a dübörgő fergeteg, vasba öl-
tözött hadakat ledöntő, ellenséget vérében tapodó.
Szárnyazd meg a mi lovainkat, acélozd meg ináikat,
tedd őket sebezhetetlenné. Adj erőt a mi lo-
vainknak!

— Adj erőt a mi lovainknak, — ismételte a
nép is.

A tűzre kis ezüst vederből bort öntenek. Egy
percre sötétség lep el mindent. Azután a megint föl-
lobogó és siftergő tűz magas gőzoszlopot vörösít
meg.

Káma a kardot a tűz fényében fölfelé forgatva
kiáltja:

— Hunok árnyékai! Jertek elő! Balambér
apánk! Megyer vitéz! Tárkány főpap! Decse! Ver-
bóc! Bodor! Csalán! Buda! Rof! Szudár! Zaáp!
Madocsa! Makó! Balogh! Géva! Tarcsa! Kalocsa!
Magócs! Vitézek vitézei, mi szeretteink! Tűzből,
vízből, égből, földből, gyertek elő! Gyertek, mint
az alvó lehelete! Gyertek, mint a hegyi fákról fosz-
ladozó felhő! Gyertek, mint az éjben lengő árnyék!
Gyertek elő, segítsetek minket!

— Segítsetek minket! — mormolja a nép.

Iddár főtáltos beleszúrja a két kardot a nyír-
fába.

Odaszúrja föléjük a nyilat. A kantárt ágra
akasztja. A nyil fölé odatűzi az égő viaszgyertyát.

Átilla fölkel. A nép eloszlik. A főpapok Átilla
sátortermébe vonulnak. Az igricek a sarokba ülnek.
A terem közepe üres. Átilla a hátsó falnál trónforma
karosszékeben ül. Mellette jobbról alacsony tábori

széken a fővezér, balról Ardarik király. Lábánál a szőnyegen Ellák és Aladár. Aztán sorban a fal mellett a különféle fejedelmek és a hun főurak.

A sátorterem oszlopán néhány vastag viaszfáklya serceg. A tábor köröskörül az alvás és a lovak legelésének halk és mély morájában, amely hasonlatos a tenger egyhangú morajlásához. Csak a tábori kutyák ugatnak a messzeségben, s a máglya tüze ropog itt előttünk, a papok nyúló árnyékait lengetve a sátor falán.

A két dob dühösen bufog. Tenyérrel, ujjal veri a két dobos. A sipos az ajkához illeszti a tárogatót, és egy véget soha nem érő melódiát fuj:

A terem közepén Zobogány táltos áll. A fejét az égnek fordítja, karjait széttárja, s megindul a kör tisztáján és fokozódó gyorsasággal halad. Csakhamar fut, és ugrálva, szökdelve futja a kört, mintha a sátorból akarna menekülni. A dob döbögése egyre szilajabb. A futás egyre lihegőbb. Már a haja is röpköd, már szinte az egész teste zihál. Ime már meg is lassul, s erőtlen lábbal kereng. A szeme-bogara

annyira fölfelé fordul, hogy a szeme fehére villog reánk. Az arca szederjes vörös, azután elsárgul, elsápad. Végre teljesen elszédül és tajtékozó szájjal rogyik le a terem közepén.

A táltosok körül térdelik. A zene elhallgat. Az ember görcsökben rángatózva rebeg valami szavakat:

— Mező . . . virág . . . rárók . . . füröd . . .

Átilla a karosszékekben ül. A szemöldökét összevonva figyel.

Káma pap Atillához fordul:

— *A mező vérvirágot terem. Rárók és sasok egy-porban fürödnek.*

Hallgatva bámulunk. Némelyek vállat vonnak, mások maguk elé gondolkodnak. Átilla is a szeme sötétjéből néz maga elé.

Az embert fölfogják ketten, s elviszik. Gondolom: valami mérges növény levét itta a szertartás előtt, mert olyan volt, mint örült.

A zene ismét megszólal.

Talpig gyászfátyolba öltözött alán pap lép a szőnyeg közepére, s fehér posztón különféle színes vesszőket rázogat. Körülötte egy fehérre festett, teljesen meztelen alak zeg-zugos ugrásokkal, kerék-hányással hívta a szellemeket, míg a pap az Isten nevét kiáltozva iparkodik a vesszők összeállításából a jóslatot kifejteni.

Az alán pap jóslata szebben hangzik:

— *Látom az ellenséget hétfejű sárkánynak. A legdühösebb feje lefordul, porbahull. A római kard fehér. A hun kard piros.*

Átilla feje megmozdul. A hun főurak tünődően susognak:

— Aéciusz . . .

Jöttek aztán a gót papok. A tenyerüket a fölbontott állatok belsejébe merítve, szemüket égnek forgatva jósoltak ködösen, dodonaiasan. A jelenvalók lélekzetüket is visszatartva figyeltek.

Végül a hun táltosok becípelték vasfogókkal a két izzó követ, s ráhelyezték egy ~~halom~~ parázsra a terem közepén.

Ahitatos csend következett.

Iddár aranyozottvégü ezüst csipővassal fölvette a megfeketült csontot a kerek körül, s a fáklya felé tartotta. Aggodalmas arccal vizsgálta a repedéseket.

Az arca hol elborult, hol kiderült. Zobogány is fogta a csontot. Nézte figyelmesen.

— Semmi érthető, — szólalt meg végre, a vak főpaphoz fordulva. — Csak egy nagy repedés.

— Érthető, — felelte a főpap.

S Átillához fordult:

— Az ellenség vezére elesik.

Mindenki megmozdult. Csak Átilla maradt mozdulatlan.

— Lássuk a másikat, — mondotta.

A másik kövön még füstölgött a csont. A zene ismét megszólalt. A táltosok a testüket a sarkukon ingatva búgták halkán a lélekidéző igéket.

Végre Iddár pap azt a csontot is fölvette. Nagy csend. Iddár pap szótagonként olvassa:

— *A hun ... lel ... kek ... ve ... le ... le ... tek ... har ... col ... nak.*

Az urak fölugrottak. Mindenki a csonthoz sietett. Átilla legelől.

A fekete lapocka repedései amint nekem később Bial lerajzolta, hun betűkkel adták az olvasott mondatot.

Minden arc földerült. Csak az öreg püspök ült a helyén nyugodtan és álmosan.

Átilla hozzáfordult:

— Hát te nem jósolsz-e nekem? Nincs-e hatalmad, hogy a keresztény lelkeket megkérdezd?

A püspök fölkel és alázatosan felelte:

— Nincsen uram. A mi vallásunk csupán egy jóslatot ismer.

— Mondd.

— Ahogyan Isten akarja.

— Akkor jó, — csapott Atilla a kardjára, — ha Isten akarta, hogy ez a kard az oldalamba kerüljön, azt is akarja, hogy vágjon!

Bólintással üdvözölte az urakat, és fölment az emeletre.

XLVII.

Meggyújtottam egy fáklyát s elindultam az uram előtt. A sátrak körül mindenfelé alvó katonák heverték. Csak az ebek ugatása hangzott az éjben.

A gazdám a fővezérrel lépkedett utánam. Nem beszélgettek. Csak mikor a sátorunkhoz értek, s a fővezér fölült a lovára, akkor kérdezte Csáth:

— Hát nem mink kezdjük?

— Már alig, — felelte álmos-egykedvűen a fővezér.

— A jelek nem világosak?

— Nem. Atilla bizonyosan végignézi reggel megegyszer az állásokat.

Elámultam a fővezér szaván. Később világosodtam rá, hogy Atilla szándékosan viselkedett úgy az idegen fejedelmek előtt, mintha a jelek kedvezőek volnának.

— S ha ők kezdik? — kérdezte Csáth.

— Nem hiszem, — rázott a fején a bátyja. — Aludj amennyit csak lehet. Én még ebben az órában indulok.

— Délnek?

— Arra. Két kémünk vállalkozott, hogy felgyújtja a szénás szekereket, ha szél fúj. Közel állították egymáshoz. Isten ha segít, a hátukba kerülök. Vigyázz majd a pataknál, ahol nádas.

S a két testvér kezét fogott.

Csáth gondolkodva lépett a sátorba. Megállt,

mínt ha tünődne valamin, azután akkorát ásított, hogy az állacsontja is megroppant.

Beletüztem a fáklyát az oszlopvasba, és segíteni akartam neki a vetkezésben.

— Ma nem vetkezőnk, — háritott el Csáth. — Te is csak ruhástól heverj le. A kardodat se tedd le.

Belenyúlt a ládába s két kis bőrtömlőt vett ki onnan, akkorákat mint a kiscigányok szokott lenni.

— Vidd ki, — mondotta, — és akaszd hátul a nyeregbe. Takard be vizes ruhával. Egyiket a Vilámra tedd, másikat a vezetéklóra. Megállj, — szolt ismét a ládába hajolva, — neked is adok egyet. Harc közben nagy a szomjuság.

Kihúzta belőle a dugót és megkóstolta.

— Veszekedett teremtetted! Megecetesedett! Izleld csak. Ecetes!

— Nem csoda, — feleltem. — Tudod uram, hogy pincét nem hoztunk magunkkal.

— Hát a királyé miért nem romlott meg?

— Hordókban hozták vizes bőrök alatt.

Ledőlt a kapcsokon függő ágyba, s legóttan elaludt.

A lovak ott álltak szerszámban a sátor mellett. Velük virrasztott Karacs lovász is. A nyergen akkor már reggel a Halál világába ragad bele engem a hápuzdra, amely tömve volt félöles nádnyállal.

— Vess a lovak elé, — mondottam, — reggelnek előtte aligha lesz dolgunk.

Karacs ásított.

— Nem látod, — felelte, — hogy rajtuk a zabos turba.

S ő is ledőlt a sátor oldalába.

Én a sátor ajtaja elé feküdtem, a bőr ereszet alá. Az ágyam az oszlopokra volt csatolva. Alattam Lado aludt, meg két rabfiu. Még az Alpések között osztották őket Csáthnak. A lábukon még lánc volt.

XLVIII.

Sokáig nem tudtam elaludni.

Arra gondoltam, hogy lesz-e még éjszakám ezen a földi világon? vagy hogy ma látom utoljára a göncölszekerét? Milyen más volna ez az éjszakám, ha Emőkével nem találkozom: aludnék most otthon Konstantinápolyban, a tengerillatos csendes nyári éj ölén, s nem hallgatnám az alvó pokol közepén, hogyan ropogtatja a zabot az az állat, amely talán már reggel a Halál világába ragad bele engem hátán.

Éjféltajt aztán mégis elnyomott az álom. De meddig alhattam? Nyáron már éjfélután háromkor pirkad az ég. Arra ébredtem, hogy a tábor zörög. Mindenfelé dobog a sok ló. Itatóra viszik őket.

Fölléptem a sátor fogas oszlopára, s az ellenséget szemléltem. Hát ott is nyüzsögnek. A két tábor közt lovak milliói. Mind a patakon. Vajjon jut-e víz mindnek? Éshát meglesz-e ma a csata?

A gazdám is fölkászolódik. Mosdik a tenyeréből. Bajuszát, szakálát törli a markába. Tartom a bőrköntöst. Fölrántja. Siet Atillához.

A hunok már mind lovon ülnek. A fiatalja nyergetlen lovon, csupán a gubáját vagy egy bőrdarabot, vagy pokrócot csatolva maga alá. Az öregek is alacsony kápájú nyergen. Atilla sátora felé forgatják a fejöket. A távolabbi mezőkről is át-át kiabálnak:

— Mi lesz már? Indulunk-e?

A fiatalságnak viszket a marka. Az idősebbek is jónak vélték volna a száraz, napos időt. S jobb reggel, míg meleg nincsen. S mindig jobb ma, mint holnap.

Magam is türelmetlen voltam. Mig a gazdám Atillánál időzött, még egyszer végigvizsgáltam a csatokat a kantáron, kengyelen, harci dolmányomon, hevederen. Törömet, kardomat a sarum talpán csi-

hogyan száll ez a három hang át a táboron a meszséségbe is, ahova szem már nem láthat, de ahol még a mi népünk sokadozik.

De csörögnek a fegyverek. Kiáltások zürzavara egyszerre a tábor: nevek, hívások, parancsok hangzanak összevissza.

Mindenki lóra fordul. Mindenki kötözi-igazgatja magán a bőrsüveget, sisakot, mellvasat, paizsot, puzdrát, kardot, kelevézt, lován a hevedert, íjján az ideget. A szarmaták és rokszolánok fejükre vonják a szarvazott fejbőröket. A gelonok emberi koponyákat tüznek a dárdájukra. A markomanok ökörszarvakat csatolnak föl. A megjelenésük ördögi.

A sereg előtt harminc helyen gomolyodik fel egyszerre az áldozati tűz füstje. Az idegen népek papsága is áldoz. A hun papok lovat áldoznak, fehérret, a szarmaták és gelonok embert.

Egy ismeretlen kürt-rikoltás jött a távolból, északról, valami hosszan kigyózdó hang, amelyet még nem ismertem.

— Fenn mán kanyarítanak, — mondta egy lovász.

Az örök visszahúzódtak a mezőről. A sátorok utcáin mindenfelé a száguldó zoltánok rugtatják a port. A zászlótartók a kengyelükbe illesztették már a zászlóik nyelét. A siposok a belső szekrekre álltak. A gépijjakba és gépparittyákba lovakat fogtak be. Minden mozdulat gyors. A szemek csillogók. Mindenki kiabálva beszél.

Talán csak én egymagam vagyok sápadt, hallgatóg.

Mert érzem, hogy hideg vonul át rajtam. Mintha egy láthatatlan dögkutya nyalt volna az arcomra. Egyetlen gondolat áll az agyamban, áll szinte befagyottan, s az a gondolat: a halálobba indulsz!

Akkor még ott álltam Átilla sátora előtt. A lovaszok között álltam, akik Átilla és a főurak lovait tartották. A lovam szügyén bőrkötény, nyergén a

buzogányom. Magamon a szürke harci köntös, amely fölé még kacagányt is akasztottam, hogy az urakhoz jobban hasonlítsak. Fejemen a bőrszinre mázolt rézsisak, jobbomon a kard, balomon a puzdra, s benne valami száz szál félöles könnyű nyíl. Hátamon is puzdra. Kezemben az íjjam.

'A kürtszó másodszor szólott a sátor ormáról:

Ezernyi kürt kapja át és üvölti át a tábor hosszán.

A szekérláncokat kikapcsolják. A lovas nép csörögve-zörögve özönlik a közökön ki a mezőre.

Fürge paripákon darutollas és struccatollas zol-

tánok cikáznak a sokaság előtt. Nemzetségek és családok szerint rikoltják csoportokba a lovasokat. A legelső sorba azokat sorakoztatják, akiknek a lova szügye legjobban vértezett. Kipróbált hősök azok. A zsákmány javából kettős rész illeti őket a csata után.

A csapatok közepén hosszú lándzsán a családi jelvényt tartja a legfiatalabbik, néhol alig tizenöt éves kölyök.

A jobb karja valamennyinek meztelen. Némi-lyiknek a bal is, de ezüstkigyó vagy rézkigyó tekerül a karra, hogy védje az izmokat. Csak a mell van erősen földve, meg a fej. De ércsisakot keveset látni: többnyire bőrsüveget viselnek most is.

A fehér hunok a feketékkel összekeveredve apró csapatokban tarkálnak a belső sorok között. Leghátról állnak a gyalogosok.

Nagy áldás-zúgás Átilla sátora felől. Ő lovagol elő a sátorból. A fején aranyos sisak. A hátán oroszlánbőr-kacagány. Előtte fölemelkedik a nagy fehér-selyem zászló, amelyen arannyal himzett karvaly ragyog. Vacsar viszi.

Átillát a főtisztek és testőrök rajozzák körül. Csillogó ezüst mellvért, s valamennyinek két kard csörög az oldalán.

Átilla zászlójának megjelenésekor viharzó örömvöltés dörög el a végeláthatatlan táboron.

A király előreszókteti mesébe illő fehér lovát. Két meztelen karján csigatekervényes arany karvédő. De micsoda izmos, barna két kar!

Domború mellét kifeszítve röptet el a sorok előtt, s a mezőre kiindulva megfordul, hogy végignézzon a hadon, aminőt Xerxes óta nem látott az öreg ég napja.

A sereg éljenzése meg-megujuló mennydörgés.

Az oltárnál most szúrják le az áldozatokat.

Átilla megáll annál az oltárnál, amelyiknél a vak Káma áldoz.

A szertartás rövid. A pap kiáltva hívja a hun Istent. Karját terjegeti a had minden osztálya felé. Aztán nyírfaseprőt márt vérbe és beszenteli vele a sereget. Ugyanazt cselekszik a szarmaták és gelonok az embervérrel.

A papok aztán csendesesen folytatják az áldozást az oltároknál mindaddig, mígcsak a csata zajlik.

Atilla sebes vágatást száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek:

— Hunok vagyunk! — kiáltja a mi seregünk előtt, — ma is megmutatjuk!

Micsoda erő van ebben a hangban! Micsoda erő a szeme villanásában, feje vetésében. Micsoda öröm látni egy embert, aki mintha nem is ember volna, hanem valami oroszlán-isten emberi testben.

Lelkesen ordítják vissza:

— Megmutatjuk!

De az én torkomból rekedten jön ki a kiáltás.

Mellettünk Berki serege áll.

Atilla odakiált:

— Isten velünk harcol! Csatát még soha nem veszítettünk!

— Most se! — dördül vissza a sereg.

S Atilla tovább-repül.

Később már nem halljuk, miket mond, csak a zúgást halljuk, s a lándzsák fölemelését látjuk.

De a harc vonal olyan hosszú, hogy a két szárny kiterjeszkedése elvész a síkság messzeségében. Atilla arrafelé már csak a kardját villantja föl.

De elég szónoklat ez is: *Nézzétek, itt az Isten kardja!*

A távoli moraj, fegyverek megvillanása a válasz, hogy megértették Atilla mozdulatát, s az ő lelke áttüzel mindenki lelkén, mint a fölkelő nap a tenger hullámain.

De látni a mező túlsó oldalán át az ellenséges had fölsorakozását is.

Ők odaát aligha akartak ma harcolni, s éppen délután, amikor a nap néhány óra mulván szembe-süt nekik. De mit tegyenek: hallják a kürtjeleket, látják a támadásra készülést, — el kell a csatát fogadniok.

Hideg borzongás mászkál rajtam.

— No ez veszett harc lesz! — fakad szóra mellettem egy vén hun, akinek a pofája olyan barázdás, mint a sárgadinnye.

— Miért? — kapok a szón.

Mert mindent falt a fülem, amit körülöttem mondtak.

— Azért, — feleli a hun, — mert ha most kezdjük, éjjel folytatjuk. Nincs cudarabb az éjjeli harcnál.

— Antul jobb, — szól reá büszkén nagyfülü Szabolcs, — legalább nem izzadunk.

Szemléljük az ellenséges had előrajzását Két-szerannyira látok, mint máskor, de oly messze van tőlünk az ellenség, hogy csak mozgó sávokban mutatkozik: sárga sáv, vörös sáv, barna sáv, mindenféle színű sávok. De azért tudjuk, hogy az ezüstösen csillogó sáv a patakon túl a római; a sárga, a bőrpaizsos és piros-foltos frank; a fehérrel tarkázott a burgundi; a mozgó nádas az alán; a búzavetésként hullámozó nagy sokaság a vizigót s a seregek előtt föl-alá lovagló, ragyogó csoportozat: Aéciusz, Teodorik király a fiával, Szangibán király, Meroveusz frank király, Gondibó burgund király, és a vezérek.

Ők is épp úgy elrendezik a maguk hadát, mint Atilla. Egy-egy ezüstös lovas-csapat ömlő folyóvízként vált helyet. Aztán a vezércsoport szétoszlik. A távol messzeségben látható most már, hogy a római had mind a balszárnynon áll, szemközt a mi gepidáinkkal s festett arcú, állatbőrös különféle vad népeinkkel.

A vizigótok a másik szárnynon a mi osztrogótjainkkal küzdenek majd. A frankok, armorikok,

burgundiak, alánok és más kevert népek a hunokkal állnak szemben a középén.

Atilla vezérei már a helyükre oszlottak.

Nagy a hő. Mindenki izzad.

A római tábor mögött nagy füst emelkedik a távolban. A szénás szekerek égnek-e? Megkezdte-e a fővezér a hátulso támadást? Egy gólya kereng a két tábor fölött a magasban.

Atilla a kengyelben fölállva nézegetődik az ellenség felé: látszik, hogy vizsgálódik még.

A gót királynak int a kardjával.

A gót had megmozdul. A lovasok szét-ereszkednek, mint a kinyitott legyező. Sebes vágatással haladnak tovább a dombnak, amelyet Thorismund tart elfoglalva. Kiáltások hangzanak egyre sűrűbben, végre viharosan. A repülő fegyverek csillognak a napban.

A por eltakarja a lovasokat. A gót lovasság azontúl csak földön vonuló sárga felhő, minőt a vihar első szele sodor az utakon.

De lám megindult a római had is balra tőlünk. Mint az áradó Tisza, ömlik csillogón a mi felső hadaink felé. Oly messze vannak tőlünk, hogy csak tompa dübörgésük hallatszik, mint a távoli mennydörgés morgása.

Mindenki hallgat. Mindenki szemlél. Pokoli a hőség.

— A csuda egye meg, — boszankodik Csáth a lovára, — még el se kezdtük, mán is izzad a füle.

Azonban nálunk is megdörödulnek a dobok, rikoltanak a kürtök, és megszólal a síposok zenéje. Az indulás bösz üvöltése nyom el kürtöket és sípokát.

Csáth hátratekint reám, hogy ottvagyok-e? A szeme máris véres. Az arca úgy fénylik az izzadságtól, mintha belakkozták volna.

Rajtam a halál hideg borzongása fut át. Izmaim, a fölsvont íjj, várják a feszültség fölszabadulását.

Atilla fölemelkedik a lován, s visszatekint. Indulót villant a kardjával.

Háromszázezer torok üvölti a *haj rá!* kiáltást. A paripák robogva indulnak a római sereg derekának.

— Isten segíts!

A föld reng. A levegő hangok vihara. Mindenki előrehajolt testtel száguld a csapatvezérek után.

S egymás nyomában szakadoznak elő a csapatok, s mint a sakktábla kockái, egy-egy üres tér marad mögöttük. Az üres teret csakhamar kitölti Berki, Orgovány, Dorog és Mácsa serege.

A mezőn kiszélesedett csoportokban vágatnak tovább. Elöl a jobb erejű lovak, mint keztyűből ahogy kinyulnak az ujjak, — alig győzik fékezni az ilyen lovakat. Utánok, amint futamatnyi tér marad, megindul Upor, Bálán, Madarász és Kamocsa serege; azok után Urkon, Betegh, Aladár és Zsögöd.

Mink következünk.

Mint az elpattanásig feszült íjj, úgy álltunk eddig, várva a tér-szakadást. Mikor már oly messzire voltak az előttünk elmentek, hogy megindulhattunk, Csáth is rikolt egyet és megrázza az íjját:

— Haj rá, Isten uram!

S burr! megindulunk.

Mink indulunk-e csakugyan? vagy hogy a föld alattunk, az fut visszafelé? A lólabák szinte hasig felkapódnak, meg szétrúgódnak. Ugyancsak kell a két térdemet szorítanom, hogy a rohanó lónak a hátán megmaradjak.

— Huj! Huj!

Nem szabad elmaradnom Csáthtól. Balról mellette Ladó roptat egy nagy öblös bőr-pajzsza. Neki a harcban csak az urára kell vigyáznia. A nagy pajzsza minden balsó dárdát és ütést neki kell fölfognia. A nyomában mink ketten Karaccsal, aki fölnyergelt lovat futtat a magáé mellett, hogy ha netán

az úrét ellőnék, ledőfnék, azonnal más lóra kap-
lasson.

— Huj! Huj!

Vágtatunk. Azazhogy visz a ló. Mert bizony az
első percekben megint megzsibbadtam. Az a pokoli
hujjogás, a lovaknak ijedt prüsszögése, dobogása, az
a felkavargó por... apokaliptikus világzavaródás.

— Huj! Huj! Hujrá!

S burr! megindulunk.

Mintha a szó láng volna a mellekből.

De csak az első percek nyomása volt ez. Aztán
egyszer csak valami soha nem érzett erő van ben-
nem. Az az ordítás körülöttem, a harag erejének
ordítása, az erősít meg.

A lovasok elszéledve rohannak tovább, mint
ahogy az öntöző kannából hulló víz szokott elszé-
ledni. Csakhamar porfelhős tágasság nyílt körülöt-
tem, úgy hogy előreragadhattam az íjjamat.

Lovam kantárát a nyereggombra csapom. Rán-

tom-feszítem én is az íjjam húrját. De még nem lövünk.

A mező gyepe fölszakadozott a lovak patkójától. A porfellegben alig látom Csáthot is.

— Huj rá!

Kürtjel:

— Nyilazz!

A világ elhomályosodik előttem: nyilak felhője az, a mi nyilaink felhője. Én is megszorítom a térdemmel a fakót, hátrahajlok, s fellövöm a nyilamat a magasba.

Micsoda süvöltés, suhogás! Rémült lovak fujása. Bősz emberek hujjogása!

De amonnan is száll már a nyilak felhője. Pajzsomat fölkapom. Egy nyil belecsattan a nyeregfabába, a másik egy perc mulván a pajzsomon koppan el. Uram, Istenem, csak a lovamat ne érje nyil!

De vágatunk tovább.

A rohanásban látom már a réseken a pajzsok alá sűrűdött ellenséget. A lovak szügye dörgő ropogással nyomakodik reájok. Csattog, zuhog a szöges buzogány. A *huj rá* ordítás valami különös vonyításokra, rikoltásokra változik. Én még csak a mieink lovát látom magam előtt, amint tajtékzó szájjal hánykódnak, de a lovam már halottakon ugrat. Lándzsát elő! Hiszen ezek az alánok! Tipord lovam tipord! tipord a fetrengő férget!

Ime velem szemben is kihuzakodik egy életben maradt! Nem: leütötte Csáth. Van helyette másik: egy borzas szakálú, páncélos alán. Lándzsája eltörött. Fabuzogányt sújt, jobbra valakire. Ütök jobbra-balra én is, ahol fejet látok. Irtóztató erő van bennem, házat tudnék vele dönten. *Puff* kutya, ne! Az én combomra is zuhan valami. Oda se neki! Csáth! Ahol rántja vissza a lovát, s az arcához kap. Mellettünk üvöltve száguldnak előbbre, akik mögöttünk voltak.

Lihegünk. Legalább is egy órát küzdöttünk. A

lovak is zihálnak. Hátsó lábaik közt csorog az izadtság fehér tajtékja. A kengyeletem rövidebbre kellene csatolnam, hogy feljebb ágaskodhassak, mikor ütök. Csak időm lenne rá! A tudóm szinte szakadoz a lihegésben. Szomjas vagyok.

Nézem Csáthot, hogy mi baja? Vérrel pöki oldalt két-három fogát. Irtózatosan káromkodik. Kírázza a könnyet a szeméből, s odaordít Ladónak:

— Fokost!

S fokost ragad. Az alán oly sűrűn áll, mint az aratatlan búza. Csak a lovat döfik. Kapálódzó lovak és földön fetrengő emberek halmaza bátyázza el őket. Kanyarodnunk kell, hogy ismét hozzájuk férhessünk. De a portengerben a piros-tollas frank lovasság hullámszik elő. S reánk!

A két lovassereg összerobban. Pajzsok duhogása, sisakok csattogása, rikoltozás, kiáltozás, lovak prüszögése. No pokoli gabajodás! Egy vérbeborult frank lovas lükken reám. A buzogányomat a mellémek sujtom. Lefordul. A lova nekitorlódott az enyémmek. Azt is főbeütöm. A portól nem látok már. De hallok a visszahívó kürtölést. Eldöbbenek. Rántom a lovam zabláját. A sűrűség nagy. Megfordulni nem lehet. Az idegen lovasság nyom bennünket visszafelé.

De mögöttem tágul a tér. A lovam ágaskodva fordul meg és eliramodik a többi után.

— Aldjon meg az Isten okos állat!

Egy mellettünk visszazarohanó csapat ragadja át tőlünk a harcot, s mi lihegve állunk új hadirendbe.

— Hálaistennek: élek.

A sereg véres. Csáth kürtje rendbeigazodást fuj. Pihenünk. A frank lovasok sodra olyan erős volt, hogy ezer lépésnyire tolt bennünket, mígnem Orgovány hada segítségünkre érkezett, s oldalba fogta a frankokat.

Pihenünk, lihegünk, törülközünk. A szomjuság éles késként áll a torkomban. Csáth egyre köpköd

és káromkodik. De mások is véresek. Forgatják a karjukat, nyújtogatják a lábukat: amíg forog nincs baj. A vérzés nem baj. Nekem is véres a combom, a mellem, — még büszke is vagyok rá. Csak a kenyelemet megigazíthatnám! Csáth káromkodik. Mindenki ágaskodik a nyeregben: Orgoványékat nézik. Orgoványék harcolva vonulnak északra. Érthetetlen, hogy a két küzdő sereg miért halad éppen északra? Mintha apró fehér villámok cikáznának szünös-szüntelen a sokaság fölött. Talán a kezdetben való nyomás indította arra a lovakat. Közünk és a harcoló sokaság között akkora tér nyílik, mint a Duna szélessége.

— Nyolcat vágtam! — lihegi Ladó, — láttátok.

— Ötöt vágtam! — kiáltom én is.

— Láttam, — feleli Ladó, — hát te?

— Ezret, — dühöng Csáth, — ezret ölök meg egymagam!

Valami nagy zúgás mögöttünk, amely még a harci lármát is elnyomja.

— Átilla, — álmélkodik Csáth.

Valóban ő egy nagy fehér lovon vagy huszezernyi hunnal a ragyogó testőrök között. A kardját magasra villogtatva, rázza felénk, mintha mondaná:

— Hunok, mért vesztegeltek? Van-e, aki nem küzd ereje fogytáig, mikor én harcolok elől?

S elrohan előttünk dörgő nagy zúgással. Előre hajló lovasok, düledt szemű lovak, amint tágult orrlílikakon prüszkölik a port. Átilla zászlója mint valami fehér szellem a száguldó sereg fölött...

A seregünket új erő szállja meg: nincs aki ne bizzék a szerencséiben, mikor Átilla vezet.

Ismét megindulunk.

— Csak a közepének! — rikoltja előttem egy structollas zoltán. Átilla parancsolta! Derékon törjük az ellenséges hadat.

Ki az ördög tudja ebben a forgatagban, hol a dereka a hadnak?

Arra kell lennie, merre Atila vezet.

S csakhamar ottvagyunk mink is, ahol a por legmagasabbra kavarog. De látni azért a kardok villogását, por fölött a fehér zászló lengedezését. Sűrű sokaság rengeti ott a földet és eget a fogcsikorgató véres-ádáz viaskodásban. S mintha látnám köztük Atila sárgás csillogó sisakját, kardja vilámvillogását. Az ellenség csupa lovas alán már. Öles hosszú dárdáik madarakként röpködnek közöttünk. Mink is benne vagyunk megint a pokolforgatagban.

Az első, aki nekem jut, egy széles-szakálú, véresszemű burgund. Csáthnak a buzogánya elzuzta a pajzsát, és Csáth elrobbant mellette a másik elevenre. Amint lehanyatlik megsujtott balkeze, lándzsám ropogva hatol a mellébe. Pillanatnyi irtózás fut át. A lándzsámat visszarántani elfelejtem. A burgund zsákként fordul le a lováról.

Nincs időm, hogy feltekintsek: ki látta a dőfést? A lovam tova-ragad. Lándzsám nincsen. A kardomhoz kapok. Haj, kutya kengyel! csak feljebb csatolhatnám!

— Huj! Huj!

A lovam már dög-lovakat ugrik át, s halottakra tapos. A *huj-huj!* kiáltásokat *futnak!* üvöltés váltja fel.

De ime a lovak egymásba torlódnak. Az alán lándzsások nem birták meg a hunok iszonyú nyomását, de az erős frank százezernyi tömött lovasága ellenáll. A kard nem fog azokon, csak lándzsa, tör, buzogány.

És összegomolyodik a hun és frank lovasság, hun és frank üvöltés, hun és frank gyilok. Nem látni mást, csak a dühös-véres gomolygást, fegyverek villogását, lovak hánykodását. Káromkodások vihara, buzogányduhogás, kardok és lándzsák ropogása, csattogása. Egy-egy ló lerogyik, az ember is

vele, fölöttük más lovasok csapnak össze, s néhány perc múlva ott, ahol az az egy ló elesett, lovak és emberek vonagló, mozgó véres halma marad.

Egy percre én is ilyen pokoli bonyodalomba kerülök. Csáthot már rég elvesztettem a szemem elől. Közrendű fehér hunok forgatják körülöttem hosszúnyelű harci csákányukat. Az egyiket előttem csapja mellbe elsújtott szekercéjével egy véres szakálú frank. A hun hátrahanyatt fordul le a lováról. Ahogy a csákánya elbillen előttem, elkapom. A következő pillanatban úgy roppantom vele fejbe a frankot, hogy a koponyája recsegetve szakad be, s az ember leomlik.

— Ki látta?

A magam szavát se hallok a pokoli gomolygásban.

— Csak a sűrűjének! — rikoltozzák a zoltánok.

S ahogy egy nagyszájú zoltán így ordítva áll az összetorlódott lovak hátán, mintha nemcsak a szája ordítana, hanem az egész teste. Emberré változott ordítás! Csak gyötrelmes álomban teremthet ilyen alakot a beteg képzelődés.

Portól prüszögnek és zihálnak a lovak. Tajtékjuk fehér rongyokként röpköd fejükön át a lovasokra.

Egy hun sereg oldalt verekedik be a frank seregbe, s eltolja őket előlünk. Akkora szabad tér szakad közénk, hogy szusszanhatunk kissé. Föltaszítom a sisakom rostélyát. A verejték úgy szakad rólam, hogy békeidőben három virágágyat megöntözhethetnék vele. A lovam is csupa hab, véres hab. Soha ennyi piros lovat!...

A verekedőkből hátramarad egynéhány véres vitéz, s a lova orrát a táborunk felé rántva térül el a harcból. Az egyiknek, látom, csak lóg a karja, mint a kitömött bábé. A másik lefordul útközben a lováról, s a ló a földön vonszolja tovább a kenyelbe akadt lábánál fogva.

Az én kengyelem még mindig hosszú. De marja az arcomat a verejték. Előrántom a kendőmet, hogy letöröljem. Amint a kendőt leveszem az arcomról, látom, hogy csupa vér.

— Huj, az apátok gyilkos keservit...

S hogy a tér egy felénk hátráló csoporttal telik meg, nekisarkantyúzom a paripámat, és a fokosommal egyszerre három franknak rontok.

A dühtől elvakultan csapkodok közéjük. Jóformán nem is nézem, hogy hova ütök. De más hunok is segítenek: két frank a lovak közé fordul, a harmadikat elragadja a szabad térbe a paripája s leveti.

— Mestervágás volt, Zéta! — kiáltja egy hang mögöttem.

Megfordulok. *Badaló* az, városvégi hun, aki lándzsavetésre tanítja otthon az ifjakat. Neki is véres az arca s melle. Meg sem ismerném, ha a verejtéke nem mosná az arcát. De mintha új lelket teremtetett volna belém a dicséretével!

A következő percben az armorik sereg zúdul reánk. Más ordítások, más fegyverek, más emberek. Sokan, mint a sáskák. Nyomnak, mintha hegy dőlné reánk. Egyik hun a másik után omlik le a lóról. A többi, aki hozzájuk nem fért még, rikoltva rázza a kardját és fokosát.

A kürtös hátrálót fuj.

A lovak megfordulnak, rántani se kell őket: értik a jelet: megfordulnak, s visszafelé röpülnek egy futamatnyira.

Az armorikok és frankok nagy rajban hurrognak utánunk. De a mi futásunk már nem olyan nyomott, mint az előbb. Cselfutás csupán.

Már a száguldás közben hátrakaptunk az íjjért, s felvontuk. Az új kürtjelre megfordulunk, s rájuk zúdítjuk a nyilainkat.

Jaj azoknak, akik elől voltak! Némelyik olyanná válik, mint a sündisznó. Dőlnek le lovastól.

— Csákányt elő!

De rengeteg sokan vannak. Tenger apró hullámaiként hánykódik a sok tajtékzó lófej. Az elhulltak nyomán új meg új élő robban velünk szembe. Az élő paripa átugrálja a holtat. A mezőt az élő ördögök sokasága lepi el ismét.

— Haj rá!

Egy vállas frank, aki fazékforma fekete sisakot hoz a fején, az előttem neki huzakodó Badalót úgy vágja nyakban széles pallosával, hogy Badaló feje forogva repül a lovasok közé.

Érzem, hogy ez a végzetes percel a halál fekete percel! Badaló gyilkosa nekem tartogatja a második sujtást. De mily kiszámíthatatlan a csaták szerencséje: a lovam elé egy hun lovas roppan oldalról. Üvölt s a dárdáját rázza:

— Haj rá!

Elnyom onnan s hátra szorít. Utána másik, harmadik lovas is. Oldalról érkezett új csapat ez, amely még nem is ereszkedett eddig a harcba. Látni a vértelen öltözetükről, meg hogy valamennyinek ott van még a fején a süveg. Én egyre hátrább és hátrább szorulok a Badaló-haddal, s a szemem előtt vörös tűzkarikák játszanak.

Szeretnék visszatérni a táborba, hogy megnézzem, mért ömlik úgy a vér az arcomról? De mögöttem is viharzik a harc: porba burkolt lovasok gomolyognak végeláthatatlan sokaságban a visszafelé nyílható úton. Csak arra van időm, hogy leugorjak egy hosszúnyelű acélfokosért, amely a földön hever. A bal kengyeletem is meg tudom rövidíteni egy hirtelen csomókötéssel.

A következő percben déli irányban robogunk, holttesteken, döglovakon át ugratva minden percben. Utánunk egy verejtéktől szennyes hun csapat száguld, tajtékzó lovakon. Elöl a zoltán piros gyolcsból való zászlós lándzsával. A haj rá kiáltások a rekedt torkokból már inkább csak hangos hörgések.

Minden ló csupa tajték, csakúgy röpköd róluk az arcunkba.

Hátulról támadjuk meg a valami ötszáz főnyi burgund csoportot, amely a főtesttől szerencsétlenségére elszakadt. Ezt most mindenfelől szorítják, verik, ölik a hunok. Ők is küzdenek agyargó kétségbeeséssel.

— Keríts! — kiált a kürt, — kerítsd!

Mögéjük jutok, tehát háttal vannak felém. Mennyit verek le közülök, nem tudom, de a karom elfárad belé. Egy mégis visszavágna, de hogy a lovam fölkapja a fejét, azt találja el a pallosával. A lovam dől, rogyik. Én egy burgund lóra szököm, de látom, hogy az is sebesült. A gazdátlanul maradt ló azonban annyi itten, s úgy össze van szorulva, hogy akár futni lehetne a hátukon. Egy hun ló is van köztük. Annak a sörényébe kapok, s fel!

— Kerítsd!

Meddig tartott ez az ember-irtás, nem tudom: talán negyedóraig, talán egy óráig. Csak azt láttam, hogy a burgundok fogyton-fogynak, mígnem az utolsó is lehull, s a hunok összeszorult gyűrűje a halommá nőtt holttestekre fut föl.

A kürtök akkor fordulót rikoltanak.

Új csoportok képződnek. Döglovakon ugrálva vágatunk arrafelé, amerre a csapatfők és a zoltánok vezetnek.

Atila fehér zászlója lobog a távolban, talán az ellenséges tábor közepén. Arrafelé visznek.

De nekem már fogyton az erőm. Vérzek is. A jobb oldalomon nincs egy tenyérynyi tiszta hely. A kantár is oly véres, hogy csúszik a markomban. Szeretnék visszatérni a táborba, vagy legalább pihenni egy negyedórát. És inni sokat, egy vödör vizet. Nem lehet.

Az ellenség szekereihez értünk. Észak felől dühös vijjogással nagy seregben futnak elénk a mi festett pófájú gelonjaink.

A következő pillanatban elborítják a szekereket: láncokat szaggatnak, a szekerek közt nyilást törnek, bontanak.

A levegőt liszt felhőzi be, s a liszt-felhőben a szekerek védelmére szálló gyalog frankok kardjával a gelonok töre villog össze.

Mi csak elrohanunk mellettök, s ismét egy gabajodásban akadnak meg és vergődnek prüsszögve a lovaink.

Ma már nem bírok irtózás nélkül gondolni arra a sokadalmas embergyilkolásra, a vérre, amelyben meg-megsiklott már a lovunk lába, s a holttestekre, amelyek halommal heverték mindenfelé, ló és ember egymáson, összevissza. De akkor mondom: nem voltam ember. A lélek mintha helyet cserélt volna bennem egy vadállatnak a lelkével, — öltem és öltem tigris-erővel és gyűlölettel minden ellenfelet. A magam halálára se gondoltam már. Pedig ott, hogy egy erős haddal viaskodtunk, csapás csapásra hullt reám is, mígnem valami csép vagy bárd úgy fejen sujtott, hogy elsötétült előttem a világ, s leszédültem a lóról. A halottak közé.

Örökös Széchenyi Könyvtár

L.

Ha lesz a maradékaim között, akit vagy a kénytelenség, vagy az enyimhez hasonló elmebeli bomlás csatába visz, tudja meg, hogy a halál nem fájdalmas. A test már a rohanásban elveszti csaknem minden érzékenységét: sem ütés, sem vágás, sem szúrás nem fáj, csak érintésképpen érződik. Hameg halálos a seb, elkábulunk, mint ahogy mindennap is elkábulunk az elalvásunk előtt.

Aki harcol, se nem érez, se nem gondolkodik. Csak akarata van: ölök! Még a védelmünk mozdulatai is csak gépiesek, olyanok, mint mikor esünk, s a kezünk előre mozdul, vagy ha a szemünk előtt

suhan el valami, behunyódik magától. De a legcsodálatosabb az, hogy a nagy ütések, nagy szurások, nagy sebek nem fájnak.

Kérdeztem mást is, akit olyan ütés ért, hogy elájult belé, — mind azt mondta: nem fáj.

Mikor felocsudtam, sötétes volt már. Csak a felhők hamvadó tüze világított még kissé a magasban.

Fáztam.

Hol vagytok?

A mezőn még épp úgy viharzik a harc, mint mikor én abbahagytam, csakhogy távolabb. Mennydörög-e? vagy lovak dübörögnek? Nem voltak távol, csak az én fülem volt elzsibbadva.

Két döglött ló között feküdtem. Hanyatt. Vésárban. A két ló háttal volt egymásnak fordulva. Fölöttem holttestek heverték. De a fejem a lovak feje között szabadon volt s így minthacsak angyal bujtatott volna oda.

A fejemet erőmtől telhetőleg megemelve, füleltem a küzdők tombolását, ezernyi ezrek zűrzavaros dühös ordítását, az acélok csattogását, lovak hörkölését, dübörgést, férfirikoltást. A pokolban nem lehet rótabb zajgás.

Közelednek? Nem: távolódnak. Eszmélkedek: hát még mindig nem győztünk? Győzünk-e? Mért szállt le Atilla a küzdők közé? Ő a sátora ormán szokott állani, és ahogy onnan nézi a csapatok küzdelmét, onnan kiáltatja meg a sátor alatti lóháton várakozó zoltánoknak, hogy melyik csapathoz micsoda parancsot vigyenek. A mérföldekre nyúló küzdő hadnak ő az agya: ő igazgatja a tagokat: melyik törjön előre, melyik vonuljon vissza, melyik siessen a másik segítségére, merről-felől. Miért elegyedett ma a csatába?

Már besötétedett. Kürtök riognak visszahívót a távolban. S ha a hun kürt az ellenséges kürtjel közelében hangzik, rá egy percre a sötétségben is ősz-

szeroppan a két ellenséges csapat, s meg-megujul közelemben a viaskodás.

Istenem, csak össze ne tiporjanak!

A fejemet visszaeresztettem a vértől nyirkos fűbe. Micsoda sebeim lehetnek? Sok ütést éreztem, de talán felfogta a disznóbőr-köntös, a sisak, a pajzs? Kimászhatok-e innét? Bágyadt vagyok.

Megint kábulat fogott el. Mikor ismét föléreztem a hidegre, a harci zaj már csak a távolban hangzott, mint nyári estéken a meg-megismétlődő távoli mennydörgés.

Aztán minden elcsendesült.

Csak a csatatér sebesültségei nyögtek, lovak hörögtek körülöttem. A távolban némi fegyvercsörgés hangzott, s a tábori ebek ugatása. De mindez csöndesség volt ahhoz a pokoli lármához képest, amelyben órákig forogtam.

Vak sötétség. A harcmezőt mintha gyászlepelrel fődte volna be az ég.

Szomjazom.

A csatatéren egyre erősebb hangon hallatszik a sebesültek kiáltozása, nyöszörgése, valami különös zsidobongása a fájdalomnak.

Itt egy frank, ott egy hun, amott egy alán hörög, nyög, rikolt. Kínos kiáltások zűrzavara a világ.

Nagy erőfeszítéssel föltápáskodtam félig-meddig. Az egyik holttestet eltoltam a lóról. Ki akartam mászni. De nyilaló fájdalmat éreztem a jobb térdemben.

Odanyúlok, hogy talán nyíl áll benne? Érzem, hogy a térdem véres, és hogy nagy, nedves sebre tapintok.

Erre majdnem mégegyszer elájultam.

Talán az tartott mégis eszméletben, hogy mozgó tüzet láttam a harcmezőn. Fel-alá bolygó apró vörös tüzek voltak. Hol szanaszéjjel jártak, hol összecsoportosultak.

Fáklyás emberek jártak a mezőn.

'Az élet reménye visszaszállt belém. Minden örömet összeszedtem:

— Erre! Erre!

Kiáltani akartam, de csak rekedt hangok törtek elő a torkomból:

— Erre! Erre!

S mingyárt rá megijedtem. Arra gondoltam, hogy talán nem hunok. Ha ellenséges emberek és hozzám jönnek, lándzsát döfnek belém.

De mellettem is, a balsó ló túlsó oldalán hangzott egy bágyadt kiáltás:

— Erre hé!

A fáklyások még távol jártak.

— Ki vagy? — kiáltottam át a hunnak.

— Öcsöd, — nyögte egy hang fájdalmasan.

Nem ismertem a nevét.

— Hát te? — kérdezte kis idő múlván oly szomorú hangon, aminőt még soha nem hallottam.

— Zéta vagyok, — feleltem, — Csáthnak a szolgája. Hazavisznek-e bennünket?

— Nem tudom. Oh Istenem... valami főember esett el. Azt keresik.

— Atila?

— Az nem.

— De én azt gondolom.

— Azt nem fogja fegyver.

Erre a buta szóra csaknem káromkodtam.

Égető szomjúság kínozott. Tapogattam a nyeregen, hogy van-e rajtok kulacs? hólyag? vagy tömlő?

Csak fegyver volt rajtok. A nyereg formájáról éreztem, hogy frank ló mind a kettő.

A fáklyások ekközben közelebb értek. A sisakjuk csillogásáról láttam, hogy rómaiak és vizigótok.

Tehát nem hunok: itt maradok a holtak között. Elvérzek, vagy szomjan veszek el!

Ez a gondolat elbágyasztott.

De miért is fekszek én itt vérben, döglovak és

idegen halottak között, magam is talán reggelre halott? Mi hozott engem ide?

Szenvedni nagy célokért, vallásért, emberi-nemzetért, vagy tudományért, — valami. De szenvedni egy macskáért, egy nőnemű hun gyermekért, aki oly műveletlen, hogy az ábécét sem ismeri; olyan barbár,, hogy szalonnát eszik reggelire, és aki még csak jókedvében se néz rám szeretőn...

Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle *-ikát, -riát és -fiát*, elég lett volna tanulnom egy *iát!*

Oh pokoli szomjúság!

Ujra fölkepeszkedtem. Megint fáklyák világa mozog, közeledik.

A nyeregben megfogódzkodva vizsgálom: kik közelednek? Rablók-e? vagy hátha van köztük keresztény pap?

Már nem járnak szanaszéjjel. Egy csoportban, hosszú, egyenes vonalba keskenyedve jönnek.

Felénk jönnek. Dárdákból összeillesztett ágyon hoznak egy halottat.

A halott után hajadonfővel egy csüggedt-fejű fiatal ember lépked. Fekete haja az arcába lóg. Olykor eltakarja a szemét. Sír.

Mellettünk haladnak el. Több síró embert is látok, leginkább vizigótok. A dárda-ágyon aranytól csillogó öltözetű, ősz ember fekszik. A szakála nagy, és fehér. A sisakját egy ember lógatja mellette. A sisak koronás.

Ki győzött? Ki vesztett? — Ez a kérdés hányódott bennem, amennyire az öldöklő szomjúságban gondolkozhattam. Ha mink győztünk, csak megke-restet tán az uram...

— Öcsöd? — kiáltottam a hunnak, — ki győzött?

— Még nincs vége, — felelte bágyadtan.

— Honnan tudod?

— Csöndes a tábor mind a kettő.

- Tehát alszanak.
- Nem: vigyáznak. Vagy talán kerítik egymást. Szomjazom.
- Holnap is küzdenének?
- Egy hétig is. Eltipornak itt engem a lovak... Elborzadtam.
- Hát minket nem visznek haza?
- Talán reggel.
- Hát nem bizonyos?
- Nem.
- Dehát csak összeszedik tán a sebeseket!

Dárdákból összeillesztett ágyon hoztak egy halottat.

- Össze. Ahol nem küzdenek.
 - Neked mi bajod?
 - Dárda...
 - Hol ért?
 - Hasban.
 - Nagy a seb?
 - A hátamon jött ki.
- Nem beszéltem vele többet. Ez az ember már halott. Csak a szája mozog még.
- Kis idő mulván nyöszörögve szólott:
- Víz adj!
- A közelben és a távolban mindenfelé hallottam a nyöszörgést. Olykor egy elkeseredett vagy síró kiáltást is.

--- Vízet...

— Vater...

Ki ad most vizet? Isten keze se!

Tűz már nem bolygott a mezőn. Csak a fegyverek csörgése hallatszott szüntelen a távolban. A harcosok tehát ébren vannak.

Egyszer csak latinul nyöszörög valaki a közelenben, a fejem fölött.

— Aquam! Aquam?

Arra gondoltam, hogy valaki aki járni tud, kihúzhatna engem. Lótól-lóig másznék, míg csak italt nem tapogatnék ki valahol. Szárító szomjúság égett bennem. Ahhoz hasonló kint nem éreztem soha.

— Aquam! — hangzott ismét, de már a lábam irányában.

A hang csakaz amelyik az előbb, tehát a szomjas római jár, vagy legalább is mászkál.

— Amice! — kiáltottam reá.

— Aquam! — nyögte vissza, — da mihi bibere! (Adj innom!)

— Tudsz járni?

— Tudok valamelyest. Csak látni nem látok. Vak vagyok mind a két szememre.

— A látó se lát, olyan a sötétség.

— De az én szememet kilőtték, nyíllal. Mind a kettőt egyszerre. Adj vizet, ha van istened!

S hallottam a kardja hüvelyének a zörgedczéséről, hogy felém tapogatódzik.

— Erre, erre, — biztattam. — Adok innod, ha ki tudsz innen húzni. A lábamon seb van, és két ló közé szorultam. Azt se tudom, megvan-e a lábam alsó része, vagy halott fekszik rajta, vagy hogy a ló alá törött.

— És van vized?

— Nincs, de keresek.

— Hol keresnél? A patak messze van, s már estefelé annyira megáradt, hogy a ló szügyig gázolt benne.

— A lovam ezen a tájon esett el. Azon van borom.

Míg így beszélgettünk, a római hozzám ért, és végigtapogatott.

— Te hun vagy! — ijedt el.

Bizonyára a kacagányomra tapintott.

— Ne félj, — feleltem, — te is sebesült vagy, én is. És mind a ketten szomjazunk.

— Nem bántasz.

— Keresztény vagyok.

Hallgatott. Néhány minutum telt el.

— Ha keresztény volnál, nem volnál itten, — mondta gyanakodva.

— Hát te? — feleltem boszusan. — Mondjuk, hogy kereszteltek vagyunk, a fő az, hogy vonj ki innen.

— Nem ölsz meg?

— Krisztusra esküszöm.

Megfogta a két karomat, és húzni próbált. De nem nagy erővel.

— Gyenge vagyok, — hagyta abba sírva. — Mikor elestem, a lovak megtiportak. A combom, a derekam, mindenem töröttnek érzem. A vér csurog a szememből, és én itt meghalok.

És sírva folytatta:

— Oh kedves Juliuszom, kedves egyetlen fiam! De minek is házasodik a katona!

— Ha túlról mennél, talán ki tudnád szabadítani a ballábamat. Vagy a nyeregben akadt meg, vagy halott van rajta: nem bírom mozditani.

Átvánszorgott a másik oldalra.

— Ez a te lábad?

— Nem.

— Ez?

— Az sem.

— Akkor nem tudom melyik.

— Csak jer a hangom után.

Kis idő múlva éreztem, hogy a lábam szabadul.

Minden erőmet összeszedve kapaszkodtam az egyik lónak a nyergébe, s nagynehezen föl birtam annyira emelkedni, hogy a ló tomporára hasalhattam. Jaj, de micsoda kín nyilalt a térdembe!

— Jer hát! — szólt a római.

Nem feleltem, csak nehéz nyögésekkel szivogattam a fájdalmamat.

— No, — unszolt az ember. — Mozogsz-e már? Megtettem, amit kívántál.

— Nem bírok! — nyögtem végre. Nem bírok mozdulni se. A térdemen iszonyú seb...

És visszahanyatlottam.

— Mondd meg legalább, merre keressem a lovadat?

— Jaj... Nem tudom. Csak tapogatódz itt minden lovon. Jaj... Hátnál a nyereg-kápára van akasztva.

Néhány perc múlva utána-szóltam:

— Ha megtalálod, hozz nekem is.

Hogy a fájdalom megszűnt, ismét a térdemre tapogattam. Akkor éreztem, hogy amit én nagy sebnak tapogatok, nem egyéb aludt vérnél. A bőrkötés hiányzott. Egyszerre csak valami keménységre is rátapintok a térdemen, s arra végignyilal rajtam a kín megint.

Percek teltek belé, míg ezt a fájdalmat is elszürcsöltem. Azután megint lenyúltam a térdemhez, és akkor már igen óvatosan. Sok szisszel-jajjal kitapogattam végre, hogy a térdem csontjában egy eltörött lándzsahegy áll.

Ha kiránthatnám... bizonyára elszűnne a kínja. Valami dárdát, fokost vagy buzogánynyelet csak találok és annak segítségével reggelig elsántikálok a táborba, vagy ha csak közeletébe is a tábornak. Virradatkor legalább nem tipornak agyon, ha a harc megint folytatódik.

De bágyadt voltam, s forróság is nehezített. Nem tudtam hogyan, de a tyúkom jutott egy percre

az eszembe, a sánta kis fekete tyúkom. S láttam is, láttam ahogy sietten biceg felém, a szárnyával is segítene magán. S megáll előttem:

— Káá-ká...

— Mi kell pipikém? — rebegtem, — te kis rongyos ördög! Víz kell? Nekem sincs.

S föl akartam kelni, de megint belegyökemlett a kín a térdembe. Arra föleszeméltem.

A fájdalom kissé szünetelt. A könnyeimet is letöröltem. Ki kell jutnom innen akárhogy is! A lábamat mereven tartva, húzódtam följebb, föl az élettelen lóra.

Akkor láttam az éji sötétségben, hogy két nyíl-lövésnyire tőlem, nagy hosszú vonalban igen sok fáklya ég, s mozog föl s alá. A fáklyák fényénél sasok csillognak. Tehát a római tábornak vagyok a közelében.

Mit akarnak a rómaiak? Fáklyavilágnál kezdenék a harcot?

Megfordultam a hun tábor felé. Ott csak az őr-tüzek égtek, apró, vörös csillagokként, amennyire a holttesthalmokon át odaláttam.

Mennyi idő lehet? Talán éjjél van. Az égen sűrű fekete felhők vonulnak észak felé, csak olykor-olykor szakad egy-egy tiszta kis rés, amelyen át látni lehet egynéhány csillagot.

— Öcsöd!

Nem felel.

Helyette egy perc múlva halkan nyöszörög valaki:

— Anyám!... Anyám!...

Valami fiatal hun harcos hívja haldoklásában az édesanyját.

*

A római táborból egyre az az egyhangú csörömpölés hallatszik, amely a mozgó tábor szokott lár-mája.

Mit akarnak?

Ráindulnak a hunra ebben a pokoli sötétségben? Egyik kézben fegyver, másikban fáklya?

Óvatosan körülmarkolom a lándzsahegyet:

— Jézus segíts!

Összeszorítottam szememet, fogamat, s kirántottam.

LI.

Oh áldott napfény áldott hajnala! Csakhogy ismét mossa hűsítő harmatod eltikkadt arcomat.

Alomból ébredék-e? vagy ájulásból? nem tudom. De a szemem szinte issza az ég gyönyörű pirosságát! Élek! A fejem oly nehéz, hogy alig bírom fölemelni. Talán a sisaktól? Csakugyan a fejemen van még. De a kezem is, mintha ólomból volna. Össze kell szednem minden erőmet, hogy a sisakot levonhassam a fejemről.

A fejem is fáj. S a torkom, gyomrom, mintha zsarátnokot vacsoráztam volna.

Nézem a sisakot. Be van horpadva, szakadva. Nyúlok a fejemre. A hajam össze van tapadva a vértől. A sisak beszakadásán látom, hogy pallossal csaptak reám, mégpedig hátulról. Nem merem megtapogatni a fejemet.

Körülnézek amennyire a nyakam nagynehezen fordítható.

Két ló között ülök, s körülöttem frankok, hunok és burgundok hevernek mozdulatlanul. Kettő arccal van fölfelé. Az egyik bozontos-szakálú burgund. A másik egy fiatal frank, akinek kicsüng a mája. Tülfelől négy fegyveres hun halott fekszik egymáson, s egy ötödik mint valami diványon ül rajtok, s mintha mellére hajló fejjel aludna. Hun az is és dárda van átütve rajta.

Rákiáltak:

— Öcsöd!

Nem felel. Nem is mozdul.

A csatatér holttesttel van tele. Emberek, párpák, fegyverek rendetlen összevisszaságban. Egy meztelen kar is fekszik itt magányosan. Vállban csapta le valaki. Az ujján aranygyűrű. És véres a gazdátlan kar. Egy vértől fekete római ül a földön, alig öt lépésnyire tőlem. A koponyája úgy el van nyilva, mint mikor a kagylót ketté nyitják. Ul, mintha kiesett agyvelejét bámulná a tenyerében.

Nem nyöszörög, nem jajgat már senki. A levegő hűvös, noha még mindig olyan a fejem, mintha tüzes kemencében égne.

Végignézek magamon. Megfeketült vér végig a ruhám. A köntösöm, nadrágom megszakadozott. Ki van a meztelen mellem, és az is véres.

Megpróbálok fölhuzakodni. A ballábam jó, de a jobb láb... Erős fájdalom késztet vigyázatra. Látom, hogy a térdem dagadt.

A ballábam és kezem segítségével mégis fölhu-zódzkodok valahogy. Egy frank harcos fekszik fej nélkül, hanyat a ló mellett, s görcsösen szorítja most is a dárdáját.

A dárda hegye felém áll. Csak a kezemet kell kinyujtanom. De még így is csavarnom kell egyet rajta, hogy kivegyem a kezéből.

A dárda segítségével föl bírok ülni a ló tom-porára.

Látom a mezőt nagy messzeségben. Nincs egy négyszögölnyi tiszta tér rajta. Csupa döglött ló, s a lovak közt ember emberen összevissza. Egy frank halott négykézláb áll. Érthetetlen.

— á, — nyöszörög valahol valaki fájdalmasan, — ááá...

Amint a reggeli párának az utolsó fátyola is elszáll, ellátok a hun táborig.

A szekerek várfalformán körítik, s előttük lovas örök állnak mindenfelé.

Nézem a római tábort, azaz hogy nézném, de nem látom semerre.

— Ááá...

A fejem mázsás. A nyelvem száraz, mint a tapló.

Ha valaki egy pohár vizet adna, odaadnám érte az életem felét.

Tán negyedóra mulik el. A hun tábor felől kürtölést és zúgást hallok. De a kürtölés csak útra hívó, nem hadi jel. A zúgás is szokatlan. Lovasok bomlanak elő és röptetnek szerteoszoltan. Felém is. Nagy szökemlésekkel közelítenek. A ló mindig átugrik a halottakon.

Integetek nekik:

— Erre! Erre!

De csak összevissza száguldoznak. Olykor megállnak s a messzeséget vizsgálják napkelet felé.

Az egyik mellettem vágat el. Rám se néz. Összevissza iramtatnak mintha megvesztek volna!

S időnkint hallok a kiáltásukat:

— Megszöktek!

S egyre több és több a halottakon hoppoló lovas a sikon.

A tábor zsibong mint a méhkas. A síposok vidám visongása hallik mindenfelé. Értem már: a rómaiak elvonultak az éjjel.

Hála a hunok istenének! Végre valami kellemes érzésem is van ebben a gyötrelmes állapotomban. Most már bizonyára előjönnek és fölszedik a sebeseket.

Várok türelmesen, bár a szomjuságom pokoli. Ha a gyümölcs érezni tudna, csak az érezhetne ahogy én, mikor az aszalókemencében szárítja a hőség.

Dehát mért nem mozdulnak már?

Bizonyosan Átilla nem engedi őket. Cselet gyanít. Csak egynehány száz lovas iramlik szét a világ minden tája felé, föl-fölröppenve a holt lovakon át, hogy fölfedezze a netalán lappangó ellenséget.

Félóra mulván mégis látom, hogy előzőnlenek a szekerek közül a papok, a jámborok, a mindenféle-nemzeti nők, meg a halász-ugorok. Uri lovasok is ereszkednek elő.

'A csatamezőn kezek és süvegek emelkednek föl, s kiáltozás kezdődik:

— Ide! Ide! Erre! Erre! Hé! Vize!

— 'Ááá, — hangzik erősebben a nyöszörgés.

Egy bambuszból font paizs hever a közelemben. Beleszúrom a dárdát és fölemelem.

— Ide! Ide!

De mikor jutnak el hozzám!

'A lovasok csak a főurak, ahogy látom. Szemléltre járnak csak a véres mezőt. Csak a gazdám is jönne, vagy a népéből valaki.

Egyszer végre felém is közelednek. Kiáltok:

— Segítsetek!

Szirtos hun főur megállítja a lovát, s bámul rám, vagy hogy a halottak nagy csoportjára körülöttem.

— Mingyárt jönnek érted is, — biztat jólelkűen.

— 'A tömlődet...

Hátratatapint:

— Nincs velem.

— Mért nem jön ki mind a tábor, — szólok panaszosan, — hiszen sokan vagyunk sebesültek?

— 'Atilla tiltja, — feleli a lovas. — Még meglehet, hogy a római a hátunkba kerül.

S tovább halad.

Egy másik lovas kiált neki:

— Ki volt az a király, akit az éjjel temettek?

— Teodorik, — feleli Szirtos.

S a ló a halottakat kerülgetve vitte tovább.

'Aztán sokáig nem közelített felénk senki.

Pedig a táborból nagy csoportokban jöttek már elő szerekerekkel is: szedték a halottakon való kincseket s fegyvereket. Más csoportok a betegeket szedték össze. Bent a táborban mindenfelé szólt a síp és a duda.

A kezem már százszor elfáradt az integetésben, s az örökkévalóság órája is lejárt, mikorra hozzám is érkezett végre a segítő kéz.

Adtak innom, és saroglyára tettek. A patakhoz vittek, ahová a többi sebesülteket is hordták.

A patak még akkor is vörösbor színű volt. A partján is töméntelen a halott, hát még a medrében!

A papok, szarmata asszonyok és az ugorok mostak, kötözték bennünket, míg a többi a harctéren szedte az értékeket.

Hallottam, hogy csupán lónyeregből szedtek egynehány száz szekérre valót. De felét se vitték el: máglyákat raktak belőle a mezőn, hogy eléggessék rajta azokat a halottakat, akik vagy előlkelő urak voltak, vagy csapatvezetők, vagy zoltánok. Némelyik máglyát csupa törött lándzsanyelekből, fapajzsokból és kocsirészekből rakták össze.

Azokat a holtakat is máglyára hordták, akiknek attyafia volt a táborban.

Nekem csak a fejemen meg a lábamon volt köztöznivaló seb. Azt mondanám: szörnyűség volt a lábamra ránézni, de vétkeznék a panaszommal, mert hiszen olyan sebesülteket láttam, hogy behunytam a szememet.

Azok a jó pogány papok! Aldja meg az Isten különösen Szodorót közöttük, az kötötte be a lábamat egy bellonot halottról szakított vászonnal.

De ezernyi ezer sebesült vár az ápolásra: arra már nem kaptam embert, hogy Csáthnak a sátorába is elszállítsanak.

Hiába kiáltottam hol az ugoroknak, hol az asszonyoknak, Bialra, Bucsára is, — ott-hagytak bennünket a parton. Tettek a fejünk alá vánkoslul nyerges, lófejet, süveget, s azt mondták, tűrjünk, míg ránk is kerül a sor.

Az egészségesek persze vagy vigadtak, vagy zsákmányoltak. Mink meg ott feküdtünk az égető napon, a legyek ellen harcolva. S rettegve, hogy

egyszersak fölkerekedik a tábor, s elhagynak bennünket, a — hollóknak.

Az öreg Lúpusz püspök is ott szorgalmatoskodott a sebesültek között. Latinul kiáltottam neki:

— Heus domine!

Hozzám-jött. Igérte, hogy estére, mikor visszatér a táborba, értesíti Csáthot. De nem tért vissza. Ott hált a sebesültek között.

Egy ital vizet, ha adna valaki, nem bánnám, ha érte azonnal meg kellene is halnom.

Másnap Atilla végiglovagolt a csatatéren. Elnézett hozzánk is, helyenkint vigasztalóan szólott:

— A sebetek dicsőségeitek. Még az úton meggyógyultok, és egészségesen érkeztek haza.

Még a haldoklók is boldogon tekintettek reá.

De a gazdám nem volt a kíséretében. Meghalt-e? vagy sebesülten hevert? nem tudtam.

Már akkor forróság volt rajtam: gyehenna! Félkézre tápázkodtam és vért hánytam.

Egy Esztán nevű zoltán ült mellettem lábatöröttem. Rámkiáltott:

— Tyű az apád sarkantyúját, csoma van rajtad!

Akkor már magam is tudtam. A torkom, hónaljam meg volt dagadva. A csatából megmenekültem, a pestisbe beleestem.

LII.

Másnap délután összeszedték a sebesülteket, s elhordták a táborba.

Láttam, hogy engem elkerülnek. A csoma növekvő erővel gyulladt belém. A halál a lábamnál fogva húzott már, de én még mindig kapaszkodtam az élet gyökerébe.

— Feleim! — könyörögtem siró szemmel a mellettem elmenőknek, — ne hagyjatok itt!

Nem is feleltek.

Azután egyenkint szölongattam őket:

— Taros, könyörülj rajtam! Sukoró, vigyetek már engem is. Czobor, mozduljon meg a szived!

Czobor meg is állt. A vállát vonogatta:

— Mit használ neked, ha beviszlek is. Csoma van benned az ebattát!

— Legalább emberek között halok meg, és nem hollók között.

Rázta a fejét. Pökött, és tovább ment.

Magamra maradtam. Lófej volt a párnám, holttestek a társaságom, szálldosó hollók az eléneklőim.

A mezőn kigyulladtak a nyergekből és fapajzsokból rakott máglyák. Magas oszlopokban szállt fölfelé a füst. Nyujtott hangokban kezdődött a táltosok gyászéneke. Dobok pergése, bűgő kürtök szava kísérte az éneket. A hunok hite szerint a lángokból fölszálltak a lélek, s magukkal vitték szolgáláik azokat, akiket a csatában megöltek.

Hány máglya füstölt ott? és hány embert égettek el? nem tudom. Bizonyára csak kevesen részesültek ebben a megbecsülésben. Valamennyi holt hant elégetni, — erdő kellett volna.

Aztán az ének is elmúlt. Nem maradt más hang, csak a távoli tábor morajlása, s a kerengő hollók károgása.

És én ott feküdtem a holtak között étlen, szomjan, Istentől is elhagyottan.

Időnkint elkábultam, időnkint ébredezett az eszméletem.

Mikor leszállt az est, s előtündökölt az égen a nyári csillagok, a halál érzete végtelen gyászszal borult reám.

Csak éjjel ne hálnék meg! csak mégegyszer látnám a virradatot, a piros hajnalt, a fölkelő napot! Éshát csak mégegyszer, csak mégegyszer ihatnék, ebben a földi életben!

Akármi ronda vizet, csak víz legyen, mert a belsőmben a pokol parazsa ég.

A patak itt folyik előttem alig tíz lépésnyire, s én itt gebedezek a szomjúságtól?

S akkor valami mégis történt velem.

Már régen éreztem, hogy valami különös nyomás bántja a derekam. Éjjel a csatatéren is kellemtelenkedett, de akkor annyira elfoglalt a lábam sebe, hogy nem gondoltam vele. Hát ahogy ott fekszem a halálom óráját érezve, gépiesen odanyulok. Vélem, hogy valami nagy ütéstől támadt daganat van ott a derekam táján, vagy hogy valami kő. Ha már meghalok, hát legalább az utolsó perceimben az se nyomjon, ha kő. Hát lám, mire tapintok: a tömlőre! a boros tömlőre, amit a gazdám adott a csata előtt!

Egyszerre eszembe jutott, hogy akkor abban a nagy zavarban a nyereg helyett hátra az övembe kötöztem. Mert arra gondoltam, hogy a ló kidőlhet alattam, s akkor elvész a borom is.

Semmi le látszott bizonyosabbnak, mint az, hogy nem érem meg a reggelt, az öröm érzése mégis olyan lobbót vetett bennem, mint mikor az elalvó tűz az utolsó lángjában még egyszer fellobog.

A fogammal téptem ki a dugót s ittam. Ittam mohón, végtelen ivással. És ittam és ittam. Az a savanyú, méregerős bor, vagy inkább ecet, éreztem, hogyan járja át minden eremet, inamat. Ittam, egész testemmel ittam. Minden porcikám, testemnek minden molekulája itta, szívta a bort. Csontomba, velőmbe belement, beleomlott, eloszlott bennem, mint spongyában a víz. Mind megittam az utolsó cseppig.

S nyomban elaludtam.

Meddig tartott az alvásom? — nem tudom. Lehet, hogy egy nap, lehet, hogy két nap is. Az arcomat záporesső verte. Dörgött és villámlott. Villámlott és dörgött.

Még mindig hanyatt feküdtem, s a kezemmel védtem az arcomat.

Ekközben látom, hogy a világosság nappali. Érzem, hogy esső átveri a ruhámat. Mintha nem is esne, hanem öntenék az égből a vizet.

Félóra mulván szünt a zápor s a nap kisütött. A lábamat víz mosta csendesen. Ijedten észlelem, hogy a patak megáradt, s annak a vize terjedez.

Már látom is az áradatot. De sárga iszapos ár helyett biborszínű szennyes víz hömpölyög a mederben. A csatatérről folyó víz!

Fölvonakodok nagy innal-kinnal hátrább a lófejre, hogy a derekamát rátámaszthatom. S látom a rohanó árvizet, látom mint bukdácsolnak a hullámokban a halottak, mint lejtjenek a süvegek és fapajzsok, nyergek, fasisakok, nyilak, dárdák, széncsomók.

A víz egyre nő. Már a derekam alá is becsemcseg. Már emelgeti is a lábamat.

No a szerencsétlenség sokféle módot küld, hogy meghaljak.

A halottak pedig egyre utaznak előttem. Egyik hanyatt, másik háttal az égnek, a harmadik oldalt. Némelyiknek csak a kötése látszik ki. De mennek tízével, húszával, utaznak a habos veres vízben. S bukdácsolnak, integetnek, mintha mondanák:

— Oh, beh jó vízben utazni a másvilágra! Tarts velünk, Zéta!

Egyik-másik megáll és forog. Az ujonnan érkezők hozzáütődnek és vele forognak. Aztán egy nagy társaság jön egyszerre, eltolja a forgókat s új halottak kerengenek, némán, komolyan. De amilyen gyorsan összegyűlt a társaság, épp oly gyorsan szét is oszlik. Egy a másik után oldalog el. Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyaku római, kinek feje a vállára van billentve. Az magában kereng nagykomolyan, aztán az is tovább lejt, mintha táncolna.

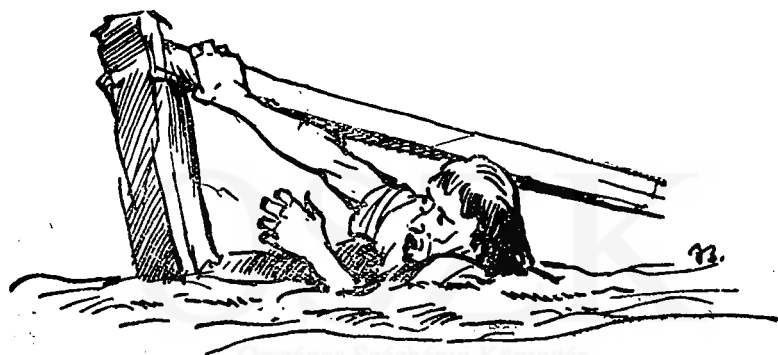
Már a mellemet is ellepte a víz. Változatosság-képpen egy nagy rossz híd lebeg felém. A híd rö-

vid, s a karfája kérges fából való. Arra gondoltam, hogy az a híd elvihetne engem a táborba.

Minden erőmet kapásra szedem. A híd jöttönjövöget. Hozzám ér. Belékapaszkodok görcsösen.

A következő percben én is ott lebegek a hűshullámokban, s utazok a híddal, a halottakkal. Utazok hosszan, végtelenül, ringatódzva. A hullámok a nyakamat mossák, az arcomba is fel-felcsapnak.

Mikor arra a helyre érünk, ahol a tábort gondoltam, látom, hogy a térség üres. Sehol egy sátor,

... s utazok a híddal, a halottakkal.

sehol egy szekér. Csak a szanaszét feketélő tűzhelyek vallják, hogy ott volt Atilla tábor.

A parton egy farkas ivott a vízből. Sokat ehetett, mert mohón ivott.

Vitt a víz tovább.

*

Végtevére estefelé embereket láttam a parton. Férfiak, asszonyok, gyermekek álltak a víz szélén. Csáklyákkal és gajmós botokkal huzgálták ki a halottakat, az úszó fasisakokat, dárdákat, fegyvereket, fatalpú sarukat.

Kiáltok:

— Isten nevére!...

Kihúztak. Bámulva álltak körül.

— Könyörüljete, — mondtam, — vigyete, házba, adjatok ennem!

Csak néztek, bámultak.

Akkor eszmélkedek rá, hogy görögül beszélek, holott ők katalaunok: se nem frank, se nem burgundi, se nem gót. Eddig csak holt tanuit látták a csatának, most, hogy élő került eléjük a csatából, ugyancsak meresztgették rám a szemüket.

Végre egy papot pillantok meg közöttük.

Annak nyöszörgök latinul:

— Reverendissime domine! én Lúpusz püspöknek a rabja vagyok.

Aztán nem tudom, mi történt velem.

LIII.

Bolond az, aki kétségbeesik. Ime énreám hány alakban tört a halál. Hol az üstökömet ragadta meg, hol a lábamat, hol a mellemet, belém is bujt, — s mégis ittvagyok.

De azt máig se tudom, hogyan kerültem ki élve a pestisből. Néha azt gondolom: a fiatal vér ereje mentett meg. Néha azt gondolom, hogy az a megécetessedett erős vörös bor járta át orvossággént a testemet. Néha meg azt gondolom, hogy a sebláz leforrázta bennem a pestisnek a mérgét és így maradtam élve. Tünődjenek rajta az orvosok.

Lúpusz püspök bizonyára elámult, mikor hozzá vittek s mondták, hogy szolgájának vallottam magamat. De szent ember volt: nem dobott ki a házából.

Tiszta fehér ágyban ébredtem föl. A fejemen, lábamon puha kötés. A szoba levegője tömjénnel illatos. A falakon szentek képei. Az ágygyal szem-

ben öblös kandalló, előtte bőrökkel takart alacsony karosszék.

— Pater sanctissime, — hálálkodtam neki, mikor már megszólalhattam, — van-e az emberi nyelvekben olyan szó, amelylyel meg lehetne köszönöm a jóvoltodat?

— Hozzám vetődtél, tehát bizonyára Isten küldött, — felelte az öreg, — a többivel ne gondoldj.

De látszott az arcán, hogy bámul a latinságomon.

— Azt gondoltam, hun vagy! — mosolygott jószágosan. — No, de ne beszélgessünk. Túl vagy a bajon, áldassék érte az Ur neve.

— Amen, — feleltem könnybe lábadt szemmel.

Az a sült csirke, amelyet hosszú koplalás után először ennem adtak, úgy olvadt belém, mint a vaj. Soha életemben olyan gyönyörűséggel nem ettem. A pecsenye illata nem is az oromba ment, hanem a lelkembe, s a hús, az már a számban erőmmé változott!

Aztán bort ittam rá egy pohárral, s éreztem, hogy elértem az életemnek azt az óráját, amelynél boldogabb óráim soha nem lesznek.

Az öreg püspöknek valami húsz papja volt, kanonokok és tanuló papok. Együtt laktak az öreggel. A templomi ájtatosság végeztével levetették a ruhájukat: egyik kanonok főzött a másik söpört vagy a kertben dolgozott. A harmadik a tehenet gondozta, vagy fát vágott. Egynéhány tanított, egynéhány a hiveket gondozta. Kinek-kinek megvolt ott a dolga.

Hogy im fölépültem, az öreg nem győzött betelni a tudományom csodálatával. Mert ő bizony a papjaival együtt nem sok könyvet nyúlt el. A világi írók közül csak Ovidiusz naptárát ismerte. A papjai meg csak éppen hogy olvasni tudtak.

Mikor az erőm visszatért, úgy ültem közöttük, mint Krisztus tizenkét éves korában a papok és

írástudok között. Kérdeztem őket, s ők is kérdeztek engem. Sohsem tanultam egyházi tudományokat, mégis többet tudtam, mint ők. Az öreg maga volt csak tudós teológus. Az ő jelenvoltában nem is igen bocsájtkoztam teologizálásba. De neki nagy gyönyörűsége telt énbennem.

— Fiam, — mondotta, — téged csakugyan Isten küldött hozzám. Csak a katalauni nyelvet tanuld meg és a misézés módját, fölszentellek és te leszel az utódom.

A papok olyankor görbe szemmel néztek reám. De én gyakorta ismételtam, hogy nem kívánok más lenni a klérusban, csak alázatos kutya. Eleinte nem igen hittek, de aztán hogy fölkelhettem, és az apró házi munkákban is buzgólkodtam, megnyugodtak. Óh tudok én alázatos lenni: a rabszolgaság nagy tanítómester az alázatosságban! Lassankint meg is szerettek. Azt se bánták már, hogy az öreg fiaként bánik velem: árnyéka vagyok. Én járok vele a halottakhoz is. Én ülök mellette a menyegzőkön s más ünnepeken is.

— Isten adta nekem ezt a fiút, — mondogatta az öreg a népnek is, — meglássátok, ebből szent ember lesz.

Hát a szent-emberségből annyi meg is volt bennem, hogy nem bántottam soha senkit, s ha valaki kedvetlenül nézett rám, annyi figyelmet tanúsítottam iránta, hogy meg kellett szeretnie. De ez csak játék volt nekem. Megvetettem azokat az embereket, akiknek minden beszéde csak a maga ügyei, meg a háziügyek, pletykák, babonák. Csupán az öreg püspököt szerettem igaz fiúi szeretettel.

Az igazán szent ember volt.

Némclyik ember öltözik bársonyba, selyembe, s rangja, méltósága minden más fölött hordozza, s mégis mikor vele beszélünk, mingyárt érezzük, hogy ökegyelme csak emberi testben élő állat. Más ember meg öltözik kopott plundrába, jár feslett kön-

tősből és félretaposott saruban, de ha megszólal, mingyárt érezzük, hogy állati testben élő angyal.

Némelyik ember akárhány iskolát jár is, akárhány könyvet olvas is, az értelme homályos. Tud szavakat, könyvcimeket, dátumokat, de ha a véleményét kérdezzük, elámulunk az ostobaságán. Másik ember, ha analfabéta is, világos értelmű, jó-érzésű. Aldás azoknak, akik vele, mellette élnek.

Az én püspököm is ilyen kopott öreg angyal volt szegény. Marhaszörből készült fekete csuhában járt. Nyáron hajadonfőtt és mezitláb, télen süvegben és csizmában.

A szobájában nem volt egyéb ékesség, csak Jézus, Mária és Szent Pál képe. (Azok is rossz képek: Jézus meredt szemű, Mária kancsal, és Szent Pál csámpás. De szent embernek jó az ilyen is: a szeretete megjavítja a hibákat még a festett emberen is.) Az ágya gyékényes nyoszolya volt. A székek gyökérből valók. Ágybeli fehérneműje is csak úgy volt, hogy az asszonyok hordtak neki, mikor hallották, hogy már megint nincsen mit mosniok. Inget nem viselt. Nem is ismerte. Az ing a hunok találmanya.

Az épületben sok szoba volt, de ő csak egyben lakott. A szomszéd szobát két koros kanonok lakta öt árva kislánnyal együtt. Valami öt szoba üresen állt, — a városon átvándorló koldusok hálogattak benne.

Az öreg a koldusoknak adta mindenét. A templomi jövedelmeit is. Rongyos ruhájokat ujjal cserélte meg, és gondozta őket jótanáccsal, vigasztalással is.

Mikor a tél első hava leesett, az öreg összegyűjtötte a városi gyermekeket és valamennyien tanítottunk. Én a legidősebbeket, s különösen azokat, akik papságra készültek. A latin nyelvet tanítottam nekik, s biblia volt a tankönyvem.

In principio creavit Deus coelum et terram.

(Kezdetben teremtetten Isten az eget és a földet.) Ez volt az első lecke. Ajánlom a latin nyelv tanítóinak, hogy ebből a bibliai fejezetből induljanak meg a tanításban. Könnyű mondatok és szép tartalmúak.

Esténként, mikor már az árvák lefeküdtek, összegyűltünk az öreg szobájába, a nagy kandalló elé, s beszélgettünk.

Néha vendége is érkezett az öregnek: hol a városhól, hol a vidékról. Olyankor sütöttünk-főztünk erősen. Volt úgy, hogy a noviciusok is el voltak foglalva, s az öreg tisztogatta a répát, vagy vágta a fát, vagy forgatta a nyársat. Vacsora után én a szentek legendáit olvastam nekik, két viasz gyertya illatos világosságában, s utána zsoltárokat énekeltünk. Gád pap magányosan is egy-két szent éneket, valami csodásan szép bariton-bögedezéssel. Aztán ha vendégünk is volt, az öreg püspök történeteket mondott el az angolországi élményeiből, vagy pedig a többi anekdotázott.

... és valamennyien tanítottunk.

És én abban a boldog jó módban szomorú voltam.

Mert tél volt, mikorra fölkelhettem az ágyból, s az erőm lassan tért vissza. A térdem begyógyult, de még nem hajolt. Elbocsátottak volna, ha nagyon kívánom, dehát hogyan üljek lóra rossz térdrel? S ha jó volna is a térdem, hogyan lehetne átmerészkednem azon a sok farkas-csordán, amely a vidékünket járta.

Mintha farkas-kongresszus volna, s a világ minden farkasa odagyült volna reá. A levegő ragadozói is soha nem látott sokadozással kóvályogtak a magasban. Sasok, hollók, varjak. Egyebet se hallotunk, csak károgaást.

Beszélték, hogy kezdetben a püspök el akart temetni szegény minden halottat. A város jámborai ki is mentek valami ötszázan ásóval, kapával, másnap azonban visszatértek.

— Százezernél is több ott a halott, — mondták a fejüket rázva.

Áldott az Isten, aki a farkast, hiénát, hollót és szelet teremtette!

De hogyan induljak én ilyen világban útnak!

Bús volt énnekem még a sarum szíja is. Dolgozni is csak azért dolgoztam szívesen, hogy ne gondolkodjak. De este mikor lefeküdtem, bizony, akármilyen fáradt voltam is, nem bírtam elaludni. Mi történik most otthon? Hogy éppen én nem mehettem haza! Néha olyan erővel rohant meg a hazatérés vágya, hogy készen lettem volna hajadonfővel gyáalog nekilódulni a világnak.

A püspök sokszor faggatott, hogy mért búsulok? Mi bajom nála? Ha nem tetszik a szegényes asztal, szívesen főzet többet. Ha ruha kell, szóljak.

Egyszer aztán elmondtam neki az Emőkével való történetemet.

Hallgatta, szótlánul hallgatta. A végén aztán a fejét csóválta reá:

— Különös, hogy ilyen tanult, okos, ember, mint te vagy, ennyire rabja egy tanulatlan, oktalan szoknyának. Hiszen én is voltam fiatal, én is cselekedtem bolondságokat: másztam falat, át úsztam folyót, álldogáltam hideg szeles éjszakán olyan ablak alatt, amelyik mögött a tündér nyugodtan horkogott, de már az életemet nem tettem volna tányérra, hogy odanyújtsam neki névnapi ajándéku.

— Elhiszem, sóhajtottam, de az a lány nem Emőke volt. Emőke csak egy van.

— At kell ezen jutni, fiam, mint a fogzáson, — vigasztalt, — az a leány a télen már bizonyára férjhez megy, s mikorra hazajutnál innen, talán már szoptat is.

Csak ezt ne mondta volna! Mintha tigris szakította volna fel a mellemet, és a szívemet cibálná, marcangolná. Ahogy ott ültem a tűznél egy felfordított szakajtókosáron, csak leestem a földre, és sirva átkoztam azt az órát, amelyben a halál kieresztett a markából.

Az öreg megijedt. Szentelt vízzel locsolta a halántékomat. A fejemet az ölébe vette és simogatta, mintha anyám volna.

— Szegény fiú, — sajnálolt, — mily nagy a bánatod! és mily nagy az éretlenséged! Lásd, én feleséges ember voltam és hat évig boldog házasságban éltem. Végtelen volt a mi szeretetünk. Hanem hogy mindig imádkoztunk, azt mondtam: Tetszőbb lenne a jó Istennek, ha én pap lennék, te meg apáca. És így is történt. Elváltunk egymástól: én püspök vagyok: ő apáca. De azért szeretettel gondolunk egymásra mindennapon.

A szomorúság is csak olyan hólyag, hogy ha nagyon feszül, elpukkad: a szent történetén nevétre fakadtam.

LIV.

Elment a hó. Jött a csoma. Öt-tíz halott naponkint, később húsz-harminc is.

A püspök husvét napján pappá szentelt, hogy legyen, aki segítsen neki a gyóntatás és temetés munkájában.

Belenyugodtam, hogy pap leszek. Minek is térnék vissza, — gondoltam, — hiába vitézkedtem a

csatában, fejet nem vittem a táborba a rovók elé. Tanum is ki lehetne rá, hogy hogyan viselkedtem? Csáth legföljebb ha fölszabadít, — ha ugyan ott nem eszik a varjak őt is csatamezején, — de se vagyont nem kapok, se méltóságot olyat, hogy Emőkét megkérhetném. Ott hányt-vetett ember lennék, itt a kezemet csókolják, úrnak neveznek, csöndes, nyugalmas az életem. Még azt is remélhetem, hogy még fiatalon rámillesztik a püspöki süveget, merthiszen ezen a vidéken nálamnál képzetebb embert nem találnak.

Hanem a pestis! . . .

Mikor már húsznál is többen haltak naponkint, nem adtuk rájuk többé az utolsó kenetet. Csak hárman voltunk: nem győztük. A paptársaink csaknem mind meghaltak. Aki meg nem halt meg, kiment a hegyekbe, az odavonult lakosság közé. Mert valami ezren ott-maradtak a hegyek között, ahova Átilla elől menekültek, s nem mertek hazatérni. A püspök már szakácsot és cselédeket fogadott, hogy a házzal ne legyen dolgunk, de még úgy se győztük.

Májusban már ötven-hatvan-hetven halottunk volt naponkint. Volt olyan ház, hogy az egész család kipusztult belőle. Volt olyan utca, hogy nem maradt benne két lakó.

De júniusban mégis csökkent valamelyest a halál ereje.

Már akkor csak ketten éltünk az öreg pappal, a jó zsoldárt is elvitte a csoma. A halottakat a templom elé hordták. Ott adtuk rájuk a generális bűnfeloldozást, s onnan temettünk minden második órában.

Egy júliusi napon gazdag polgár halt meg. A püspök örömmel újságolta, hogy a polgár reám-hagyta minden vagyonát.

— Reám?

— Tereád. Áldassék az Úr neve: mennyi jót cselekedhetel azzal a vagyonnal.

Másnap este megnéztük a hagyatékot: szép emeletes ház, három paripa, sok szép kép, remek fegyverek, bútorok és hétszáztíz arany.

A pénzt odaadtam a püspöknek, hogy tegye el a szegények ládájába. A házat és a benne való holmit meg rábízta a város bírójára: gondozza, míg a csomát más tájra nem viszi az ördög, — azután majd elkótyavetyéljük, s az a pénz is a szegényeké lesz.

Hanem mikor a három paripát megnéztük, arra már nem mondtam semmit se. A mellemben megmozdult valami, mint mikor a sírkő megmozdul alulról.

Mikor este a püspök elaludt, kimentem a házból. Mentem egyenesen a város bírójához és megzörgettem az ablakát:

— Kelj föl uram, és hozd a házamnak a kulcsát.

Kijött mezítláb, öltözetlenül, ijedten:

— Mi történt?

— Még az éjjel Párisba kell mennem. A püspök úr papokat kért: nem jönnek. Hát majd én hozok. Holnap délutánra itthon leszek.

Bementem a szobába és kiválasztottam a fegyverek közül egy pompás kardot, egy lándzsát és egy íjját. A nyakamba tarsolyt akasztottam. Ruhát is cseréltem: szép, bársonyból való meggyesínű ruhát vettem magamra. Egy térdig szíjjazható ünnepi saru is volt ott, felvontam. A sarun aranysarkantyú, rajta-hagytam. Sarkantyú nélkül nem lehet lovalgolni.

A bíró nem csodálkozott az öltözetemen: a vidék tele volt még farkassal.

Kiválasztottam a legjobb paripát, és co föl sárga! napkelet felé!

LV.

Sárguló ősz volt, mikor sok hányódás után elérkeztem egy napalkonyattal a Duna partjára.

A kürtömbe fujtam.

Kis idő multával látom, hogy jön a dereglye. Zömök hun áll benne, elől, fehér-szakálú.

De még a parthoz sem érnek, felvonja az öreg az íjját:

— Ki vagy és mit akarsz?

— Hun vagyok, mint te, — felelém, — haza utazok.

— Miért jöttél haza?

— Az az én ügyem. Kötelességed, hogy átvigy.

— De az apád ragyogóját: nem addig van a! Nem tudod-e, hogy beléd ereszhetem a nyilamat?!

— Mér eresztenéd?

— Mert hitvány, szökevény, vagy!

— Szökevény? Én? Látom, nem értjük egymást. Én a katalaunok földjéről jövök, a tavalyi csatából.

Erre az álla leesett.

— Hát nem a római járatból?

— Nem. Ott a had talán?

— Ott.

Erre meg nekem esett le az állam.

A hun hozzám evezett. Vizsgálódva nézte a ruhámat, arcomat is.

— Átviszlek, — mondotta, — de magad lásd a végét.

— Mért?

— Mert be csak bejöhetsz, de ha aztán vissza is szándékozol...

Nem feleseltem vele. Tovább-mentem volna, de a lovam fáradt volt. Meg kellett hálnom a révészeknél.

A vacsoránál összebarátkoztunk, mert sok min-

dent beszéltem nekik a csatáról. De persze kérdezősködtem is:

— Mikor indult el Atilla Itáliába?

— Alig hogy hazaért. Csak éppen pihent egy pár hetet, meg a lovakat abrakoltatta. Amint a tél mérge elmúlt, azonnal megindult.

— Csáthról mit tudtok? Él-e?

— Él.

— Hát a családja?

Arról már nem tudtak semmit. A révészek és határőrök többnyire ugorok. Van köztük rokkant hun is tél-túl. Halászat, vadászat a foglalkozásuk. Minden száz lépésre áll egy nádkunyhó. A hunok országába kémek nem jutnak be.

Másnap jókor reggel útnak eredtem, s estefelé már elém tündököltek Atilla fapalotáinak tornyai.

Micsoda zavaros érzések hánykolódtak bennem, le nem írhatom. A szívem hol égbeszállón repdesett, hol szárnyaszegetten hullt alá egy aggodalmas gondolatban. Hajadon-e még? Hogy néz rám, ha eléje lépek?

Ha gyalog kellett volna mennem, meg kellett volna gyakorta állanom, a szívem annyira zakatolt.

A Tiszában megittattam a lovamat. Magam is leszálltam, megmosdottam, megfürdöttem nagysietten. A port is levergettem a ruhámról.

S belovagoltam.

Micsoda csendes, néptelen ez a város! Csak asszonyok és gyermekek lézengenek benne.

A királyi palota előtt mégis látok néhány fegyveres lovast. A királyi asszonyok őrsege az: béna harcosok, öreg közhunok, betegen honn maradt testőrök, meg Atilla cselédségének a kétharmada.

Szorongó szívvel lovagolok be a kapun. A cselédek, rabok bámulva néznek reám, de olyan hidegen, mintha idegen volnék.

— Jó estét, Uzura!

Uzura elejti a dárdáját.

— Egeknek ural! — hebegi, — te vagy, Zéta?

— Persze, hogy én vagyok!

Az ember beüvölt a házba:

— Zéta jött meg!

S úgy repes, mintha fia volnék.

A cselédek, rabok is kirobognak. Mikorra leszálok a lóról, már egy leány a nyakamat öleli, és csókol csakúgy cupog:

— Zéta! Zéta!

Nézem, hogy ki az? Hát Dsidsia. Alig ismerék rá, úgy megnőtt.

De a többi is szívesen ölel meg. Kezemet szorongatják, ruhámat simogatják. Egyszerre hatan is kérdezik, hogy honnan? és hogy igazán nem haltam-e meg?

Tolnak és ragadnak aztán föl az asszonyhoz és az öregúrhoz, Barakonyhoz.

A két gyerek is örömmel fut hozzám, s én engedelmet kérek, hogy megcsókolhassam a kezüket.

Csak egyet nem látok, akit legjobban szeretnék látni. A szívemet annyira veri a rossz sejtélem, hogy csak habogva felelgetek az asszonyomnak meg az öregúrnak.

Végre nagyelfogultan kérdezem:

— Egészségesek mindnyájan?

— Mindnyájan, Zéta.

— A ki-kisasszony is?

— Az is, Zéta.

— És nem be-teg a ki-kisasszony?

— Már hogy volna beteg? Vadászatra ment ki Rika nagyasszonynyal. Holnap bizonyosan elhivat a nagyasszony, mert megsiratott téged. Az uram azzal jött haza, hogy csoma ragadt rád, meghaltál.

Félteher leesett rólam. Ha Emőke asszony volna már, Csáthné bizonyára nem azzal felelt volna, hogy a kisasszony vadászni van, hanem azzal, hogy: nem kisasszony az már, hékás smf.

— Hát a nemzetes úrnak nem esett baja a harc-

ban? — kérdeztem szórakozottan, — én azt gondoltam: ő halt meg.

— Dehogy halt. Nem szokott az meghalni, — felelte nevetve az asszony.

— És sokáig odamarad-e? Nem gondolod-e, asszonyom, hogy jó lenne, ha talán utána mennék?

— Még a pokolba, hiszen ősz van. Mikorra odaéernél, jönnek haza.

— És az én vitézségemről szolt-e az uram valamit?

— Nem. Zéta. Azt mondja, hogy mingyárt a harc elején elvesztél a szeme elől.

Ez elszomorított. Tehát rab maradok. Lehettem volna püspök, leszek lóvakaró, sarutisztító, kétlábú kutya. Egnapi pihenőt kértem.

A konyhában azon az estén nagy ünnep volt. A rabok és a cselédek mind egybegyültek, hogy a szavamat hallgassák.

Rába asszony pecsenyét süttött és bort rakott az asztalra. A maga karosszékébe ültetett és *kedves fiamnak* nevezett. Dsidsiát mellém ültették. No az nem tetszett. A boszúságomat még fokozta, hogy a leány ünnepi ruhába öltözötten ült be és őszi rózsákból való csokrot tett elém bögrében.

Hát én aztán elmondtam nekik mindenféle hányódásomat, a csatát, a megmenekülésemet. Megmutattam nekik a térdem sebét, a fejem sebét is. Bámulták nagy áhitattal.

— No, — azt mondja Gyöngyi cseléd, — nem hiába imádkozott annyit érted Dsidsia.

Vállat vontam:

— Miért imádkozott? Mije vagyok Dsidsiának? és mim ő énnekem? Ámbátor iszen köszönöm, mégis... nem értelek, Dsidsia. Hiszen jó, jó, hogy érdeklődöl a sorsom iránt, de az mégis egyetlen cselekedet volt tőled, hogy mikor megjöttem, úgy ugrottál a nyakamba, mintha tudj' az Isten... 'Az ilyesmit kerüld jövőben, mert félreértéseknek le-

hetne oka. És te most már nagyleány vagy, vigyázzál a jó híredre is.

Dsidsia hátradőlt a széken. Az arca elszíntelenült.

Én azonban mintha meg se láttam volna. Az asztalra csaptam:

— A tyúkom, a kis fekete ördög, megvan-e még?

A cselédek elmosolyodtak és Uzurára néztek.

Uzura elvörösödött. A fejét vakarta.

— No, mi a?

— Hát — mondja végtére Rába asszony, — Uzura föláldozta a te emlékedre. Mikor hallotta, hogy meghaltál, agyoncsapta, s elégettük, hogy a másvilágon is a te tyúkod legyen.

LVI.

Másnap délelőtt csakugyan hivatott a királyné.

Én már akkorra el is készültem. A jó rabtársak szinte versenyeztek, hogy melyikük dolgozzon többet a katalauni ruhám tisztításán. A szíjjakat sárga festékkel kenték be. A bársony porát kikefélték. Az aranygombokat ragyogóra dörzsölték. Szakadás ahol volt, megvarrták. Röviden: mikorra fölébredtem a régi szobámban, már akkor tisztítottan hozták a ruhámat.

Az asszonyom is kitett magáért: szép széles gyolcs gallért adott. Mikor azt is fölkapcsoltam, általános vélemény volt a házban, hogy csakis valami bujdosó királyfinak nézhet, aki nem ösmer.

A szép ruhát mindig szerettem. Ez az egy női vonás kiírthatatlan maradt bennem. Ha magamnak kellett is mosnom, de volt mindig fehér ruhám, s illatszert is mindig szereztem, ha egyebet nem, szagos füveket. De soha olyan rangosan nem raktam a

lábamat, mint akkor, amikor hosszú távollét után ismét megjelenhettem Emőke előtt.

Valamicskét mégis aggódtam: a képem megváltozott: szakálam nőtt, fekete és bolyhos. A rabok és cselédek azt mondták ugyan, hogy szakálasan formásabb vagyok, de mit mond Emőke? A bajuszomat hunosan hegyesre pödörtem. A hajamat azonban nem csombókoltam hunosan: rab vagyok. De ez nem aggasztott: szépen lesimítva omlott a vállamig.

Hát lépek a palotába. Széles karimájú süveg a kezemben, kard az oldalamon, aransarkantyú a sarumon, cseresnyeszínű nadrág, meggy színű bársonydolmány, gyolcsgallér, a vállamon ezüstláncon lógó kétaraszos elefántcsont-kürt. Valóban nem cseréltem volna ruhát sok kócos királyfival.

Mikor a szolga elrántotta az ajtó kárpítját, úgy is léptem be, mint valami királyfi. A pillantásom végigfutott a nőkön. Voltak valami húszan. Emőke is köztük pirosvirágú fehér ruhában, a haja hátul egy ágba fonottan, mint azelőtt. Csak épp hogy rápillanthattam. De azzal az egy pillantással is láttam, hogy semmitse változott. Egy kenderszín szőke nőre próbáltak fehér-kék új ruhát. Mikor én beléptem, szinte megrándultak a meglepődéstől.

De én már akkor mélyen meghajoltam, s félterdemre ereszkedve vártam a királyné megszólítását.

— Teremtő Isten! — szólt a királyné a kezét összezsapva, — te vagy-e, Zéta? Hogy megijesztesz bennünket!

— Bocsánatot kérek, felséges asszonyom, nincs más ruhám csak ez, amelyben jöttem. Alázatomat és szolgálatra való készségemet méltózzál megismerni ebben az ijesztő ruhámban is.

— 'Jer közelebb! No nézzétek lányok, micsoda nyalka legény lett ez a fiú! Zéta, beszélj nekem

sokat! Mindent! Az a hír jött, hogy meghaltál. Megkönnyeztelek!

— Köszönöm, felség, — bókkoltam meghatatottan. — Ha tudtam volna azokban a nehéz óráimban, megvigasztalódva éreztem volna magamat.

— Beszélj sokat. Mindent, hogy hol jártál? hol éltél? Mért nem jöttél meg a múlt év őszén?

A kerevetre ült, s félkönyékre támaszkodva nézett. De bámult a többi is.

A fehérbőrű szőke idegen leány a lábához ült, s hidegen vizsgált végig. Emőke hímzett párnát tett maga alá, s háttal a királyné kerevetének támaszkodott. És talán ő is mosolygott. Nem tudom bizonyosan, mert nem mertem rá nézni. De éreztem, hogy kedves bámulatuk vagyok.

Nem szoktam elfogódni. Ritka ember az, akinek a tekintete megzavar. De akkor, hogy ismét láthattam Emőkét, s éreztem, hogy a szeme rajtam pihen, alig bírtam megszólalni. Csak álltam előttük: nem tudtam, hol kezdjem.

— Felsőges asszonyom, — mondtam végre, — nem tudhatom, mi érdekel és mennyi a sok történetből, amelynek tanúja voltam...

— Minden érdekel, minden. Hozzatok neki egy széket, vagy ülj le a szőnyegre. Hiszen ebben a ruhában olyan feszes vagy, mintha újévi köszöntőt akarnál mondani. Dobd a sarokba azt a süveget, és ne ünnepieskedjél.

Én hát leültem közéjük egy alacsony párnaszékre. A süvegemet letettem. Hogy minden szem mosolyogva nézett rám, elmúlt az elfogultságom. Láttam, hogy gyermekek között vagyok, — mert a nők, mikor vidámak, mindig gyermekek, tíz éves gyermekek. Csak Emőke tekintete nyomott még édesen.

— Felsőges asszonyom, — mondtam, — ha rám bízod teljesen az elbeszélést, attól tartok, hogy hosszadalmas leszek és unalmas. Mert a te köröd-

ben, felséges asszonyom, úgy érzem magamat, mintha a felhők felett volnék. Parancsold, hol kezdem?

— Itt a város végén, mikor lóra ültetek. Aztán elmondod az utazást, a csatát és minden hányódásodat.

Egy pajkos szemű hun nő hozzátette:

— És azt a részt mondod el legbővebben, amelyikről hallgatni akarsz.

Nevettek. Csak a fehérbőrű szőke leány maradt komolyan csodálkozó szemű.

Később tudtam meg, hogy a tréfás nő Écska királyné, a szőke leány, meg nem ért még hunul: germán nő. A neve Ildikó.

— Hát ott kezdem, ahol parancsolod, felséges asszonyom. Hajnal volt, mikor fölültünk a város szélén, s a főpap megáldott bennünket. Bizony búsak voltunk. Egyikünk se tudta, hogy vissza tér-e valaha ebbe a városba, vagypedig hogy a lelkek országába indul innen. A király is búsz volt. Könnyet láttam az ő szemében is.

— Csalódtál, — mosolygott Rika asszony, — a király mindig búsnak látszik, és ha sírna is, könny nélkül sírna.

— Lehet, — feleltem meghajolva, — lehet, hogy én könnyeztem, s azért láttam mindenkit könnyezőnek.

A tekintetem átfutott Emőke arcán. Nézett reám pillantás nélkül való gondolkodó nézéssel. Az ő arca is olyan, mint Atilláé: nem tudni mi van belől?

— Nem történt velünk semmi különös az úton. Mentünk a Duna völgyében, míg csak ki nem tava-szodott. A seregek előttünk jártak, és eldulták a római városokat. Dúltak először Pannóniában, aztán mindenütt a Duna mentén. Az első említésre méltó valami, ami sok gondolatot keltett bennünk, egy posványon való átkelésünkkor történt. Ahogy ott

lovagoltunk a lótérdig érő sárban, a nád között, egyszerűen kisuhan a nádasból egy rongyos, sovány vénasszony. A szeme ki van karikásodva. Sovány karjain smaragd-szín vizes foszlányok lógnak. Mikorra megkaphatnának, ott terem a király előtt. Megragadja a lóva kantárát, és germánul üvölt:

— *Vissza Átilla! Vissza!*

Elrántják a király elől és ellökdösik. Ő belemerül a mocsáros vízbe és eltűnik a nád között.

A hallgatóságom elsápad. Látom, hogy Emőke is.

— Azután más ilyen baljóslatú jelek is következtek, — folytatom. — Egy helyen meg remeteember áll a sziklák között. S mikor a király odaér, fölemeli a két karját és kiált:

— *Tudom, ki vagy. A világ pörölye vagy, te! Föld megrendül, ahova lépsz, és a csillagok lehullanak, ahol a kürtödet megfuvod. De tudd meg, hogy ahogyan Isten kibocsátott erre a világra, épp úgy vissza is szólít!*

— Mily ostobák a jósek mindenütt, — komolykodott a királyné. Ég és föld, minden, szerencsétlenséget jósolt Átillának, és hát mi lett a vége?

— Én még ma se tudom, felséges asszonyom. Én ott maradtam a csatatéren.

— Az lett a vége, hogy az ősz utolján hazajött egészségesen, gazdagon. Egy falka királyfit és királyleányt is hozott tuszul, hogy a napnyugaton lakó nemzetek hívei maradjanak. Nézd ezt a csodás szép leányt (Ildikóra mutatott). Ezt is napnyugatról hozta. Királyleány, és kedves.

S magához ölelte Ildikót és megcsókolta.

Én aztán elmondtam nekik a csatát. Mikor azt a jelenetet festettem, amint Átilla a meztelen karral a küzdők élére áll, a lélekzetüket is visszafojtva hallgattak, s minden nő szeme ragyogott. De én csak Emőkét bámultam, akinek az arcát addig változtatlanak ismertem. Kipirultan, égő szemmel nézett

reám. Látszott rajta, hogy az elbeszélésem magával ragadja a lelkét.

Gondoltam, ez a pillanat alkalmas arra, hogy a magam hőstetteiről is beszéljek, de a kárpit megnyílt és a szolga jelentette, hogy követ érkezett, a királytól.

Mintha villámütés érte volna őket, felszöktek. A királyné is fölkelt.

— Gyászban? — kérdezte aggodalommal.

— Nem, asszonyom, jó hírekkel jött.

— Ereszd be. Hívjátok a tiszttartót.

S megkönnyebbülten lélekzett:

A követ, Igar hun vitéz, portól lepetten lépett szobába, s térden nyújtotta Atilla levelét.

— Mi hírt hoztál? — kérdezte a királyné. — Rómában vagytok-e már?

— Nem, nagyasszonyom, — felelte Igar, — Róma maga jött elénk.

— Nem értelek.

— A római pápa, a keresztény világ legnagyobb ura ünnepi ruhában jött elénk. A király lábához borult: könyörgött, hogy kímélje meg a várost.

— És?

— Jövünk visszafelé.

Rika asszony megrándult.

— Miért kímélte meg? Mért nem ült a birodalom trónusára!

A szeme szikrázott. A termete megnyúlt. 'Ah, hogy megváltozott az az asszony! Igazán királyné volt. Akkor értettem meg, hogy Atilla nála acélozza a lelkét.

De ez csak egy pillanat volt: villámlobbanásnál felfedett ismeretlen vidék. Azután a nő a földre nézett és szinte unatkozóan kérdezte:

— Nem állt ellen neki?

— Nem, asszonyom. Ki merne nekünk ellenállani?

— Aéciusz?

— Aécíusz azt híresztelte otthon, hogy a katalauni mezőn ő győzött.

— Ezt már hallottam. De hol van?

— Nem tudjuk. A nagy győző sehol sem látható. Ellenben a legyőzött, a világ legnagyobb városát igázza le, és alázza adófizetővé.

— Hát semmi csata nem volt?

— Nem asszonyom. Amint Akvileját letörtük, az egész Itália mind a lábunkhoz esett. Ezernyi-ezer szekér kincset hozunk haza. Megmérhetetlen sok selyem, bársony, edények, képek, arany, ezüst jön, és fiatal raboknak szép nagy serege.

— A csoma? ...

— Mint tavaly nagyasszonyom. Vélem, hogy a király azért is nem ment be Rómába.

— De neki nincs baja?

— Nincs, hálaistennek.

— Mondd csak, — kérdezte Écska királyné, — milyen ember az a pápa?

— Vén, sovány ember, — mosolyodott el a követ, — ráncos orrú és ijedt képű

A tisztartó megérkezett. A királyné bevonult vele és Écskával egy belső szobába, hogy elolvastassa a levelet.

Mink a nagyteremben csendesen voltunk addig. A nők susogtak. Nekem nem volt kivel beszélgetnem. Mikor senkise nézett rám, Emőkéét nyeltem a szememmel. Mikor rámnézett valaki, Igaron szemlélődtem.

Emőke szólott Igarnak:

— Apám egészséges?

— Egészséges, kisasszonyom.

— Nekünk is hoztál üzenetet?

— Csak szóban.

— Elmondhatod nekem?

— Csak annyi, hogy egészséges, és hogy az úrfinak éretlen gyümölcsöt ne adjanak.

Emőke a kerevetre ült és Ildikó nyakát átölelte. Az arcát az arcához szorította.

— Ugy-e szép ez a leány, Zéta? Láttál-e ennél szebb leányt?

— Láttam, kisasszonyom.

— Ugyan hol?

— A Tisza partján, kisasszonyom. Ott láttam egyszer egyet lóháton, vadgalambszínű ruhában, fátyolosan.

A szeme megrebbent, de az arca egykedvű maradt.

— Szép vagy, — kedveskedett Ildikónak, — szép vagy. Érted?

Ildikó elmosolyodva bólogatott:

— Érted: szép fagy.

S nevettek.

LVII.

Megint Rába asszonynak a szobájában. Dehogy is engedett volna másutt laknom. Inkább ő költözött egy kisebb kamarába.

Fáradt voltam már. Megkértem az öreg mindenest, hogy ne osszon rám dolgot még azon a napon. Hát ebédután befeküdtem a szobámba.

Jó hűvös szobácska volt az. A falát egy hervadt koszorú ékesítette. Emőkéé volt az a koszorú valami nászünnepen. Mikor kidobták, fölvettem és fölakasztottam a falra, szemben a nyoszolyámmal.

Az volt az egyetlen dísz a szobának. Másutt mindenütt a szakácsasszony kivasalt szoknyái lógtak, s keményítőillattal telítették a szobát.

Még jóformán el sem aludtam, hallom, hogy a fakilincs halkán megkattan. Az ajtó megnyílik, és Dsidsia kandít be félénken.

— Alszol?

— Nem. Mit akarsz, Dsidsia?

Halavány volt kissé és komoly.

Belépett és megállt előttem, mint az iskolás-leány a tanítója előtt.

Milyen nagy ez a leány! hogy megnőtt! — gondoltam. Mikor elmentem, még gyermek volt, most már férjhez érett hajadon. Nyúlánk és kebles. Az arca is megtelt. A cselédek pajkosan kisasszonynak nevezik. Talán, hogy Emőkének a viselt ruháiban jár. Bántotta is a szememet mindig!

— Beszélni szeretnék veled, — mondotta — aggodalmasan.

S állt az ajtó mellett, ujját az arcára téve, — mintha attól tartana, hogy kikergetem.

Egy foszlott szalmaszék volt a szobában. Arra intettem:

— Leülhetsz.

Leült.

— Csak azt kérdezném, — rebegett, — csak azt, hogy mit vétettem neked? Miért gyűlölsz engem?

— Én?

— Nem megszégyenítettél-e tegnap húsz ember előtt? Oh, azt hittem: kisül a két szemem! (És a szeme elnedvesült.) Miért?

— Magad szégyenítetted meg magadat, jó leány. Furcsádon-furcsa, hogy kérdőre vonsz engem, mint valami bírót.

— Nem kérdőre-vonás ez, Zéta, csak alázatos kérdés. Tudni szeretném, mivel bántottalak meg? hogy magamat igazoljam, és hogy máskor azt a hibát el ne kövessem.

A leánynak ez az okos beszéde meglepett.

— Örülök, — mondottam, — hogy ilyen értelmes vagy. Így legalább könnyen tisztázhatjuk az ügyünket. Szép volt és jólesett nekem, hogy olyan szívesen fogadtál, mikor hazatértem, de ami sok az sok. Mít szólnál arra, hogy Átilla megjön, és örömben a nyakába rohannék és megcsókolnám.

— Te nem vagy Átilla. És én mindig ... testvéremnek ... éreztelek.

— Köszönöm. De látod, az emberek nem tudják, mit érzel, s balramagyarázhatnak. Ez se neked nem jó, se nekem.

A kezét az arcára tapasztotta. Láttam, hogy sír.

— Nem volt szándékom, hogy fájdalmat okozzak neked, Dsidsia. Mit is beszélsz testvéri érzelmekről. Te is rab vagy, én is rab vagyok. A sorsunk szomorú. Beszélj inkább arról: hogyan éltetek a másfél esztendőn, amíg odavoltam. Mit szólt a gazdánk, mikor megjött.

Dsidsia a kötényébe törölte a könnyeit.

— Azt mondta, hogy akkor látott utoljára, mikor a harc megkezdődött.

— És a vitézségemről nem beszélt?

— Nem. Csak azt mondta, hogy a sebesültek között láttak utoljára, de te nem sebes voltál, hanem csomás.

— És Csáth halottnak vélt?

— Annak.

— Sajnálta-e?

— Sajnálta.

— Hogyan sajnálta? Mit mondott rólam?

— Azt mondta, hogy: Kár érte, többet ért a szája, mint másnak a keze, és igen ügyes fiú volt: az új pajzsomra vele irattam volna rá az aranycirát.

— Hát az asszony? az is sajnálta?

— Az is igen.

— Hogyan? mit mondott?

— Azt mondta, hogy: Bolondság az ilyen rabot elvinni a házból. Senkise tud ilyen szépen meghajolni, köszönni, beszélni. Az ilyen rab ékessége a háznak, mint a selyemkárpit. Ugyancsak szidta az urát, hogy elvesztett.

— És a kisasszony mit szólt? — kérdeztem ásítva. (Milyen jól sikerült az az ásítás!) Mit szólt?

— Semmit.

— Hát ő nem sajnált?

— De.

— Sajnált?

— Sajnált.

— Dehát hogyan? mit mondott?

— Mit is? Bizony elfeledtem már. Mit is? Igaz, egyszer azt mondta, hogy aszongya: Talán jobb neki így.

Percekig tartó csend következett. Elfelejtettem hogy Dsidsia ott van. A szavai forgószeleként kavargtak a lelkemben.

— Nem kérdezel-e többet? — szólalt meg végre. Engem nem kérdezel-e?

És szinte hallottam a szíve dobogását.

— Nem, — feleltem a szememet lehunyva, — eredj dolgodra.

LVIII.

Estefelé Emőke hazatért. Egy hervadtlevél-színű lovacskán járt akkor. Kezes kis kedves állat volt az. Ott legelészett mindig a ház körül, s akárki szólította, hozzáfutott. Olyan volt, mint a kutya.

Tudtam, hogy elmondja majd az anyjának: miket beszéltem a királynénál, és hogy fölhívatnak vacsora után. De vajjon nem azért hivat-e föl, hogy ő maga is szólhasson velem?

Az ajtó előtt két sűrű-lombú tamariszk-fa piroslott. (Nem tudom, honnan kerülhetett oda: talán éppen az én hazámból hozta Csáth a feleségének). Az alatt szoktam ülni, mikor a gazdámat vártam. Akkor este is odaültem, hogy ha hivatnak, ne késsek.

A várakozásomban nem is csalódtam. Még jóformán végén se voltak a vacsorának, kiszólt Dsidsia az emeleti ablakon:

— Zéta! Nem láttatok Zétát? Mondjátok neki, hogy jöjjön föl.

Az asztalnál ültek. A két gyermek mellett ott ült egy kisasszonyforma leány is, akit én még nem ismertem. Az öregapó képe már olyan volt, mint a piros posztó, a bortól.

— Zéta, — dorgált az asszony, — te csak a királynénál beszélsz?

— Oh asszonyom, — mentegetődztem, — hogyan beszélhesek, ha nem parancsolod (Rabnak a neve: *Hallgass*).

— Te nem vagy olyan rab. A te neved: *Beszélj*.

— Köszönöm. Mindig örömmel, ha szólítasz. De-hiszen ha csak a csatát magát beszélném el, az is eltartana egy hétig. És ha csak az én uramnak a cselekedeteit beszélném, arra is kevés lenne egy, est.

— Hát láttad az uramat a harcban?

— De láttam ám asszonyom. A vihar volt ő emberi alakban.

— De hiszen ő nem látott téged azt mondja, mingyárt elvesztél a szeme előtt.

— A gazdának nem kötelessége látnia a rabját. A rabnak kötelessége látnia a gazdáját. Mindig mellette vagy mögötte harcoltam én.

S míg Csáthnak a tetteit beszéltem, szomorúan gondoltam arra, hogy lám a királynénál leültettek engem, itt meg állva kell beszélnem.

A féllábamat még akkor is sajoltam, különösen, ha sokat álltam vagy jártam. Még most is ha időjárás változik, bizony emlegeti a térdem Katalaun síkját.

S azon este mind csak Csáthról beszéltem. Gondoltam, Csáthéknál Csáth az érdekes. Az asszony valóban áttüzesedve hallgatott. A két kis gyermeknek is nyitva maradt a szája. Csak az öreg Barakony pislogott a kancsó mellett, s emelgette bokros ősz szemöldökét.

— No, — fakadt ki egyszer, — én negyvenöt csatában forogtam, de a negyvenöt csatáról nem beszéltem ennyit összesen, mint ez a kölyök itt erről az egyről. Már mindenki hős. Ha egy fáradt ellenséget kardra kapott, százat beszél róla.

A gyermekek szeme már ragadt az álmoságtól. Az öreg is laposakat pillantott. Csak az asszony nem akart betelni a beszédemmel, meg Emőke.

— Várj kissé a szóval, — mondotta az asszony, — a gyermekeket lefektetjük.

Bevitték a gyermekeket. A harmadik szobából kihangzott, hogy az egyik gyermek, a Dédes, mindeképpen vissza akar térni, de ágyba biztatják:

— Majd Dsidsia mesél, a vörös medvéről meg a tündérkirályfiról.

Az öreg elszenderült.

Magunk voltunk Emőkével. Félkönyéken nézett reám. A három ezüst-mécses sercegett olykoron.

Megszólaltam:

— Kisasszonyom... Nincs-e valami mondani-valód?

— Ha anyám bejön, beszélj Átilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban... Oh, be szép lehetett az az ember! szép, mint valami földön járó isten!

És maga elé merült a nézése.

Csathné visszatért. Beszéltem Átilláról. Olyan apróra elmondtam azt a jeletet, mintha festőnek beszélném.

Emőke felkönyökölt az asztalra, és szinte itta szavaimat. Az arcát a mécsfény rózsaszínűre festette.

A karja gömbölyű volt, *Emőke félkönyéken nézett* mint a márványmifáké.

rám.

LIX.

A város ünnepi színt öltött. A hegyekből száz meg száz szekér fenyőgallyat hoztak, s fölékesítették a sátorokat és utakat.

A királyasszonyok a város széléig kimentek, éléje a kíséreteikkel.

A had eleje már délben megérkezett: a jászok és gótok. Büszkén lengették nyilak-szaggatta lobogóikat. Hozták a sok rabot. Micsoda bús kép. Fialtal emberek, s fiatal nők, asszony és leány vegyesen. Mind barna, alacsony, s mind rongyos, mind szomorú. Kísérték őket hunok és gepidák.

Estefelé kürtök rivallása hirtelen, hogy közeledik Atilla is. A siposok zenéjét már messziről lehetett hallani. A város népe mind künn. A férfiak a süvegüket lengették. A nők a fátyolukat. S örömkialtózás vegyült a zenébe.

— Áldás! Áldás!

A király kézintéssel üdvözölte az asszonyokat. Csupán a gyermekeit csókolta meg.

Ott aztán persze elbomlott a rend. Minden hun harcos a feleségére ölelkezett. A gyerekek diadalmasan vitték előre az apjuk ijját, lándzsáját, pajzsát. Sátorról-sátorra lehetett látni, mint csókolják még a lovat is, és mint vizsgálják néhol az udvarra állított rabot, — már akinek valami okból még az úton odaengedték, hogy szolgálja. A két gyermek mellé én is ki voltam rendelve.

Mink is kimentünk persze Csáth elé. A szolgák közül csak én, hogy a család mögött járjak. S arra az alkalomra föl kellett öltennem a katalán ruhámat, csak éppen hogy a süveget kellett otthon hagynom.

Bezzeg elbámult Csáth, hogy engem meglátott. Alig is hitt szemének.

— Hogy mersz elejbém kerülni! — kiáltotta aztán tréfás haraggal, — hiszen te halott vagy!

— Oh, jó uram, — bókoltam udvariasan, — éppen ez bizonyítja a hozzád való hűségemet, hogy holtan is visszatérek a szolgálatodra.

Volt annyi emberség benne, hogy kezet nyujtott.

A várost azon az estén zajos jövés-menés, csengés-bongás, muzsikaszó töltötte be. Az utcákon mindenütt fáklya égett, s a nép a sátorok előtt nagy tűznél süttött-főzött, vigadott. A hegedősök egyenként vagy páronként dalolták a dicsőség dalait. A síposok sípoltak. A kvád zenészek dudáltak. Sarkantyú pengett és csujjogott, danólt, zengett a város.

Éjfél felé Atilla is előjött a palotából és a fáklyás testőrök között, víg zenészó mellett, végiglovagolt a városon. Meg-megállt egy-egy sátonál, ahol nagy volt a világosság és ahol sokan vigadtak. Ivott a neki-nyujtott kupából. Kezet szorított az öregekkel, s a nép viharos áldásolása között lovagolt tovább.

Másnap megérkezett a derékhad is a zsákmányos szekerekkel együtt. Reggeltől estig való végtelen hosszú sor: szekerek és szekerek. S még más napra is maradt.

Csáth este hivatott.

— Itt az óra, — gondoltam dobogó szívvel, — Csáth fölment a rabság alól.

Hát szólott is róla.

— Fiam, — mondotta, — tudom, hogy harcoltál a katalauni síkon, s egypár nap mulván meg is vizsgáljuk az érdemeidet, de mostan Atillának kellesz: sok a dolog. Neki-ajándékoztalak. Hát csak fogd a holmidat, és jelentkezzél Rusztinál vagy Ména-Sághnál.

Mintha villám sujtott volna belém, úgy álltam ott. Mit ér nekem, hogy fölment a szolgaságtól, ha áttesznek a király ravói közé.

— Uram, — nyögtem csüggedten, — engedd

megvallanom, hogy nehéz megválnom innen . . .

— Én is sajnállak, — felelte, — bizonyisten szivesebben fizettem volna, de hiába: a ravók közül elvitt a csoma hármát is, és a zsákmány szétosztásában sok a dolog.

Oly nagy volt a kétségbeesésem, hogy csak álltam, ott, mintha gyökeret vert volna a lábam. Könnybe lábbadó szemem Emőkére fordult.

A leány a gyertya lángjába nézett, egykedvű, merengő nézéssel.

LX.

A zsákmányos szekerek ott álltak százával, ezrével hosszú sorban a főutcán, a téren s a király udvarán. Az írószoba előtt nagy halmokba volt hányva az a zsákmány, amit lovon, öszvéren és tevén göngyölegekben hoztak el. Többnyire szőnyegek voltak s különféle kelmék.

Azokat kellett megolvasnunk, felrónunk.

Hetekig tartó munka s unalmas, — már ugyan is annak, akinek semmi része benne.

Szomorú is voltam én végtelenül.

A király udvarán, szanaszét a széles tornácokon tíz csoportban dolgoztunk. A rabok bontogatták a zsákmányt, a becsüsök egy pillantással megbecsülték. Nekünk csak föl kellett írunk s meg kellett számoznunk a tárgyat s utána jegyeznünk az értékét. Már ugyanis ami kiválóan értékesnek látszott, mint például az egyiptomi eredetű cdények, selyemkelmék, arany és ezüsthímzésű brokátok, templomi kazulák, gyöngyök s egyéb ékszerek. A közönséges holmit a ravók csak pálcákra rótták: szőnyeg ennyi, köpönyeg ennyi, saru, fegyverek, gyolcsok, övek, bőrtáskák, tunikák, csuklyák, korall-munkák, sálók, pántlikák ennyi, annyi. A lovakat valahol kívül becsülik meg és róják pálcákra.

Római pénzek forogtak leginkább Atila országában is, hát mindent szolidusban írtunk. A szolidus a legkisebb arany. A hunok nyelvén: *zsoldos*.

Mikor már minden föl van írva, szétszótódik a zsákmány. Kire hány szolidus esik, mink számítjuk meg. A vezéreknek és csapatvezetőknek tíz-tíz rész az osztalék. A zoltánoknak öt rész. Az özve-

Az trószoba előtt nagy halmokba volt hányva a zsákmány.

gyeknek is öt rész. A közrendi harcosoknak annyi rész, ahány fejet vágtak, — most azonban, hogy csata nem volt, csak egy rész az osztály. Akik az ostromokban jeleskedtek, azok majd a rabokban és lovakban válogathatnak.

A rabokat is csakúgy fölírtuk és megszámoztuk mint az értéktárgyakat. Az úri rabokat persze még a helyszínén maguk mellé szedték a hun előkelők. Egy festő is volt köztük, nápolyi avzon. Az

szegény vidáman viselte a sorsát. Volt is alkalma rá, hogy a művészetét megmutassa. Egy hunt lefeszett. De hogy a lova fejét is odafestette, attól fogva nem festhetett egyebet csak lovat! Minden hun csak a lova képét kívánta tőle.

Soha éltemben nem nevettem annyit, mint abban a szomorú munkámban és szomorú állapotomban. A becsüsök mindent rosszul becsültek meg. Így például egy ládából értékes kamea-gyűjtemény fordult ki. Csigahéj faragványok voltak és oly művészi munkák, hogy némelyiken esztendeig is vakult a művésze.

Vizsgálják a becsüsök.

— Mi fene ez?

Aztán Turzó főbecsüs diktálja:

— Bindönféle fületlen gombok, valabi rúzsaszínü kőből valók, köntösre alkalbasak. Ötvenenkint egy zsódos.

Volt valami négyszáz.

Utána mingyárt színházi álarcokat fordítanak ki egy ládából.

Turzó becsüs fölemel egyet, és diktálja:

— Háboruba való ördögpofa. Ellenség rébítésére való. Értéke tíz zsódos.

Énbelőlem kitör a nevetés. A ravótársaim szintén megértik mit nevetek, merthiszen felében római és görög eredetű emberek, — ők is lecsapják a szerszámukat és kacagnak.

A vén Turzó dühösen pislog ránk. Egyszer csak kirántja a kardját és rikolt:

— Azt a fehérpofájú tengőri férög teröbtésit az apátoknak, éngöb neveltök-é, kutyák?

Ha a többi becsüs le nem fogja, bizony közénk vág az öreg.

És ebben a dulakodásban lép Atilla a tornádra. Megáll és kérdőn tekint át a társaságon.

— Urab, — mondja Turzó mérgesvörösén, —

ezek a hitvány rabok... De föl köllene kötni egyet példaképpen.

Atilla kérdőn néz ránk.

A ravók reszketve hallgatnak.

Végre én szólalok meg latinul:

— Felséges uram, értékes kameák vannak itt, amelyek megérnek egy kis országot, és Turzó főbecsüs úr némi-nemű fületlen gomboknak értékeli őket. Iratja ötvenével egy szolidusra.

S belemarkolok a kameákba, s tartom a király elé.

— Győződjél meg magad, felséges uram. Ime, csak találomra markoltam belé, s itt van egy Vénusz-kép, amint Vénusz kiemelkedik a tenger habjaiból. Micsoda remek finomságú faragvány ez! Még a hullámok habja is ki van faragva. S a gyönyörű testen csak éppen hogy az erek nem látszanak! Hiszen ez királyi koronába való ékesség!

Atilla a kezébe veszi a kameákat, és szemléli figyelmesen.

— Ezeket a kameákat, — szólal meg aztán nyugodtan, — vigyétek az én kincstáramba. Te... hogy is hívnak?

— Zéta, uram.

— Te, Zéta, segíts a becsüs uraknak az ilyen értékek megítélésében. Ami kiváló, magamhoz válto. Te meg öreg Turzó, ha valaki akkor nevet, mikor haragszol, tanítsd becsületre akárha karddal is.

— A holló ögye beg, — dörmögte az öreg, — iszen közójök is vágtab volna, haneb lefогták a karobat.

'Az öreget aztán én békítettem meg:

— Lásd Turzó uram, — mondtam, — nincs olyan ember a világon, aki mindent érthetne. Te soha efféléket nem láttál, hát akármilyen okos ember vagy is, nem értékelheted.

— Persze, hogy úgy van, — felelt az öreg, — de azért neb türöb, hogy rajtab vihogjatok!

Egy essős napon nem dolgoztunk. Délután átmentem Csáthékhoz. Olyankor a rabok, és cselédek ott is tétlenkedtek. A sárban nem láttam Emőke lovának a nyomát.

Otthon is volt. Meglátott, hogy odamegyek. Felhivatott.

Atilla helyettem egy asszony-rabot ajándékozott Csáthnak. Az asszony egy milanói patriciusnak a felesége. Menekülése közben fogták el. Várhattak érte jó váltságdíjat.

Azért szólítottak föl, hogy írjak levelet a patriciusné családjának.

Szivesen.

A házban nem volt írószer: át kellett futtatnom egy rabot a királyi íróházba. Ott ültem az ajtó mellett addig Csáthéknál, s tünődtem: szólhatok-e Emőkével?

A gazda nem volt otthon, Csáthné is látogatóban járt valahol a nagyobbik fiával. Csak hárman voltunk a szobában, s olykor Dsidsia.

Megszólítottam a rabnőt: kérdeztem, hogy mit írjak?

— Száz font aranyat kérnek értem, — sirta, — de honnan fizethetne ennyit az uram, hiszen feldőlták mindenünket! Borunkat, gabonánkat is elvitték. A házban meg egy párna nem sok, annyit se hagytak.

Kissé hervadt, füstös-arcú hölgy volt. Örökké könnyezett, s épp ezért nem lehetett tudni, hogy szép volt-e valamikor? Dsidsia tudott vele beszélni, s tolmácsolta a házban az asszony szavát. Nem volt neki rossz sorsa, mert csak ruhát varrattak vele, de azért persze mégis csak csöpögött a szeme.

— Asszonyom, — vigasztaltam, — hálálkodj Istennek, hogy ilyen házba kerültél. Másutt talán tehenek mellé zártak volna, vagy kisgyermeket

kellene dajkálnod. Mert tudd meg, hogy minél több váltságot várnak a rabért, annál nehezebb munkával sanyarják.

— Még pártolod őket! — lobbant reám, — nekem nincs olyan ebtermészetem, hogy akárkit is gazdámnak érezzek. Nekem csak egy uram van: a férjem, annak is én parancsolok.

És gyalázta, átkozta a hunokat. Különösen a gyöngyeit siratta.

— Asszonyom, — csillapítottam, — igaztalan vagy. Mert a te kincsed épp olyan szerzemények, mint ezekéi, csak hogy korábbiak. Mikor még nem a hunok voltak a történelem színpadán, hanem a rómaiak és görögök, azok éppen így cselekedtek. Nem végigrabolta-e Nagy Sándor Perzsiát, Egyiptomot? Nem rabolt-e végig Juliusz Cézár egész Európán? Most a hunoknak áll fenn a csillaguk, aztán megint fordul az idő kereke, s a hunok kezéből más nép ragadja el a kincseket.

— De csak az én gyöngyeimet hagyták volna meg, — sírt az asszony, — vagy hogy ástam volna el.

Ebből megértettem, hogy a história tanulságai nem asszonynépnek valók.

Megírtam a levelet, és szép betűket írtam, mert Emőke is ott ült, és nézte az írásomat.

Ekközben csend volt, csak a tollam percegett.

S a csendben megszólal Emőke halkán, álmatagon:

— Hogy vagy odaát?

— Kérdezheted-e, kisasszonyom? — feleltem hálás tekintettel. — Csak éppen hogy élek. De csak addig élek én, kisasszonyom, ameddig leány vagy.

— Bizonyynyal sokáig élsz.

Ránéztem. Az arca méléző volt. Isten tudja mire gondolt?

Kis idő múlván megint kérdezett:

— Látod Atillát gyakran?

— Látom. Tegnap is beszélt velem.

— Beszélt? Mit beszéltetek?

S az arca megélénkült. A szeme várakozással tapadt az arcomra. Az a bűbájos szeme, az a csupa-titok és csupa-zene szeme.

Elmondtam neki a tornácon-történeteket.

Aztán azt mondta a végén:

— Mióta nem láttam Átillát, megvénült. A szakálában fehér szálak vannak. Meglásd kisaszszonyom: három év mulván vén ember lesz.

— Soha! — mosolyodott el. — Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Átilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istenek. Olyan, mint nézd ott a fali szőnyegünkön Aresz, aki le-szállt a felhőkből és páncélt öltve küzdött a hadak-ban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, amely-hez hasonló más ember szemében nincsen? Ha ha-ragszik, még a falevelek is remegnek. Ha mosolyog, még a felhők is megnyílnak.

Szerettem volna mondani, hogy ezen az essős napon mosolyoghatna valamelyest, de nem szóltam. Megszoktam, hogy Átillát istenítik. Ma király, holnap por. Ha nem akad egy ilyen magamfajta rab, aki véletlenül följegyzí a nevét, elfújja a szá-zadok szele minden dicsőségével együtt.

Attól fogva majdnem minden héten átmentem Csáthékhoz. A patriciusné egyik levelet a másik után eresztette a hazájába. Iratott minden rokoná-nak. A pápának is iratott egyszer. Volt úgy, hogy kifelejtett valamit a levélből, s másnap este ismét át kellett mennem, vagy ha nem mehetttem, akkor a következő estén.

A leveleket a jövő-menő követek hordták. Majdnem minden héten jött-ment a követség. Hol az elfogott előkelők váltságát hozták, hol a csá-szártól, hol a pápától hoztak levelet, adót, aján-dékokat.

'Atilla mindenlátó' szeme csakhamar megismerte bennem a használható embert. Ahányszor követ jött, engem is hivatott. Ott álltam Ruszti mellett és Konstantinosz mellett. Tolmácsoltam még véleményt is mondtam. Néhány hét mulván azt látom, hogy nemcsak a rabok közt vagyok az első, hanem a szabad ravók között is megkülönböztetnek.

Az boldog időszak volt az életemben. A rabok már köszöntek nekem is, mint az uraknak. A szabados ravók mintha ők volnának a rabok, s én a szabad, úgy viselkedtek. Mindenki azt jósolta, hogy 'Atilla felszabadít és vagyont ad. Gazdag és hatalmas leszek, mint Oresztesz, aki szintén rongyos rabszolga volt, hozzámképest tökkolop, s hogy pálykodik a hun mágnások között!

Csáthékhoz mindig estennen hivatnak, mikor már a hivatali munkámtól elszabadultam. Olyankor beszélgettünk is. Miről? Mindig csak Atilláról. Kik jártak nála? Mit mondtak? Mit felelt? Ha tetszőset beszéltem Atilláról, Emőke szeme csupa öröm volt. Bucsuzáskor a kezét nyujtotta:

— Megcsókolhatod.

A patriciusné látva, hogy milyen öröm nekem az a kéznyujtás, egyszer nagylelkűen szintén kezét nyujtott.

— Megcsókolhatod, — mondta ő is hunul.

Azon aztán könnyezésig neveltünk.

Azonban négyszemközt nem beszélhettem Emőkével. Mindig ott ült a szobában az anyja is, vagy Dsidsia, vagy más nőcseléd. A kölykek is ott csintalankodtak. Meg kellett elégednem azzal, hogy látom és hallhatom a szava zenéjét.

Elmenetelemkor többnyire Dsidsia kísért le a mécsesel a lépcsőn, és ő zárta be az ajtót.

Mindig boldog szívvel váltam meg Emőkétől. Mert mikor jóéjszakát mondtam, sorra kezét csókoltam nekik, — már a patriciusnének is, — s olyan-

kor magammal vittem Emőke finom kis kezének a melegét.

Hát annyira kábult voltam olyankor, hogy már a lépcsőn nem is szóltam Dsidsiának, csak amikor jóéjszakát mondott, akkor ocsudtam föl:

Egyszer aztán megszólított:

— Zéta, te mindenkiel kezet szorítasz, mikor elmégy, csak nekem fordítasz hátat.

És ezt olyan búsan mondta, hogy elmosolyodtam:

— Bocsáss meg: nem szándékosság, csak szórakozottság.

És akkor kezet nyújtottam neki.

LXI.

Havonkint egyszer, holdtöltekor, olyan vacsora volt Átillánál, amelyre a férfiak elvitték a feleségüket, leányaikat is. Akinek több felesége volt egy-nél, azt vitte el, aki több fiat szült neki.

Azon a télen engem is beszólítottak az első vacsorára. No nem vendégnek, nem: Átillának sok előlkelő rabja volt, — azok mögé kellettem tolmácsnak.

Valami hatszázan voltak jelen azon a vacsorán. A király feleségeit is ott láttam először. Volt neki valami tíz. A király jobb oldalán Rika asszony ült, baloldalán hű öreg barátja, Ardarik király. Rang szerint következtek a többiek. A nők úgy voltak beosztva, hogy a férjükkal szemben üljenek. A leányok meg a legényemberekkel ültek keverten.

A királyasszonyok mellett a vendégkirályok ültek, meg azok a rabhercegek, akiket Átilla eleven biztosítékul tartott az udvarában.

A nők abban a fehér hunviseletben voltak, amelyben Átilla nászakor láttam őket; fátyolos fehér selyemruha; a fátyol alatt a fejen, a nyakon és

mellen aranyvarrat és aranypaszománt csillog. Piros saru a lábukon.

A férfiak ruhája különféle színű kamuka, atlasz és bársony. A csizmájuk szintén piros.

A termet ezernyi viaszgyertya világította meg. A teríték arany és ezüst. Csupán Atilla előtt van fatányér és fapohár.

Mert ő megvet minden pompát. A ruhája is dísztelen sötétkék vagy hamvas bársony ruha. Gyűrűt se visel.

A vacsora csendben kezdődött. Csak akkor melegedett föl a társaság, mikor Átilla az első tál étel után kezébe vette a fapoharát, és így szólt:

— Köszöntöm a családomat. Az én családom a hun nemzet. Isten szeressen bennünket!

Akkor mindenki fölkelt, és ivott a király egészségére.

A zene szólt a vacsora folyamán, de minduntalan félbeszakadt, mert hol az egyik hun állott föl, hol a másik, és mondott rövid köszöntőt. Hallottam Oresztesszől, hogy azelőtt Rof király idejében hosszú köszöntőket eresztettek a hunok, de Átilla azzal szoktatta le őket, hogy közbe vágott:

— Élég! Másnak is hagyj szót!

Azóta mindenki rövidre fogja a mondókáját.

A harmadik tál étel után elhallgatott a zene. A teremben halk és vidám társalgás zsongott.

Az én szemem persze egyre Emőkén járt. Ott ült ő két idegen királyfi között, és az átellenes szomszédjaival is beszélgetett.

Azután az asztalt elbontották, s addig a terem túlsó felén a fiatal párok kettesével-hármasával sétáltak, míg a zene valami andalító dalt játszott.

Átilla aztán intett a zenészeknek.

Mindig ő kezdte a táncot. Az már nem rang szerint történt, hanem amint eszébe jutott.

Azon az estén Emőkének nyujtotta a kezét.

A vendégek az általános keveredésben szintén

úgy cselekedtek, hogy akik legközelebb álltak egymáshoz, azok indultak táncra.

A hun tánc nem olyan, mint más nemezeteké. Csöndes és méltóságos lejtésekkel kezdődik. A táncosok eleinte csak egymás kezét fogják, később szembeállnak egymással és egymás szemébe nézve ringatódznak.

Láttam Emőkén, hogy boldog. A szeme szinte mámorosan merült a király szemébe. Komoly volt. A király is. Soha életemben nem láttam embereket olyan komolyan táncolni. És ha Emőke soha el nem szédítette volna a lelkemet, amint ott lebegett akkor az Átilla karjain, álomalakká vált, akinek földönléte, mint a délibáb.

A táncosok tánc közben párt cseréltek. Mindenki a hozzá legközelebbivel. Emőke Todomér gót vezérnek jutott, Átilla pedig Ildikónak nyujtotta a kezét, annak a szőke germán királyleánynak, akit Rika asszonynál láttam.

Egy szélső oszlophoz támaszkodva néztem őket. A tánc szép volt. Lát-szott rajtok, hogy nem-csak a testük táncol, hanem a lelkük is.

Átilla előttem járta a táncot. Ahogy föl-alá léptek andalgón, láttam, hogy Ildikó nagy, kék szeme boldogan nyilik Atillára, s Átilla szeme is visszamosolyog reá.

LXII.

Másnap híre futott a palotában, hogy Atilla követeket indított reggel a Rajna partjára. Ildikó apjához: megkérte a kezét a leánynak.

Csakugyan utaztak el a főurakból, Csáth, Dorog és Orgovány is köztük. Senki se tudta, hogy hova.

Én nem sokat gondoltam velök: leveleket kellett írnom a sváb, kvád, rug, scir, turciling, herul és más fejedelmeknek, akik az Adria partján teleltek a népükkel, hogy mihelyt enged a tél keménysége, azonnal induljanak az Alsó-Dunára és várják meg Atillát: a tavaszon Konstantinápolynak indulunk.

Az új császár ugyanis, Marciánusz, — egy keménynyakú vén katona, — még a katalaunumi hadjárat előtt megtagadta az adót. Azt izente Atillának:

— Aranyat csak a barátaimnak adok. Más csak vasat várhat tőlem.

Amire Atilla mégrövidebben válaszolt:

— Vasra én acéllal felelek.

Azonban akkor már nyugotnak állott a rudunk. Marciánusz várhatott. Az idő csak most érkezett reá.

— Mához egy évre, — mondta Atilla egy este, — ott ebédelünk Marciánusznak a palotájában, s vele hordatom magam elé a tálakat.

Hát mondom, azon a napon is sokat dolgoztam.

Este ismét a patricius asszony izent át, és én fáradtan is szívesen siettem hozzájuk.

Csáth csakugyan elutazott. Emőke bágyadt volt. Csáthné sem aludott még eleget az éjjeli multság után, — korán lefeküdt.

Emőke azonban velünk-maradt.

A leveleket lassan és sokáig írtam, hogy idő szakadjon, amikor Emőkével beszélhetek.

Dicsekedni óhajtottam, hogy nincs olyan nap,

amelyen egy-két aranyat ne keresnék, s hogy a társaim nagyszép minden jóval bíztatnak. Konstantinápolyba pláne én leszek a vezető. Atilla mellett harcolok. Ezt a mondást: *Atilla mellett harcolok*, különösképpen elkészítettem előre, hogyan ejtem ki. Emőke tudja, mit hordoz ez a mondás. A jövő gyönyörű kékét: gazdagságot, méltóságot, mennyországot!

Jókedvem volt. Tréfáltam, hogy Emőkét földerítsem. A halványságát arra tudtam, hogy nem aludt eleget. Dicsértem a táncát, a ruháját, s közben megírtam a levelet is a patricius asszony férjének.

No, mulatságos levél volt. Le kellett festenem hogy mennyit szenved, és hogy ha a váltságdíjat hamar meg nem küldik, elsorvad a sanyarúságban.

— Asszonyom, — mosolyodtam el, — amióta itt vagy, meghíztál. A sanyarúságban.

Ásított.

— Nem tudom hogyan van, — felelte, — de magam is tapasztalom, hogy szűkül a ruhám.

Végre a levél elkészült. Pecsétet csöppentettem rá, s a patricius asszony lenyomtatta a gyűrűjével. Dsidsia fogta a kisebbik lámpást és bekísérte a szobájába. Egy percre magunkra maradtunk.

Emőke szeme akkor rámnyílt. Valami különös bús nézéssel, ahogyan talán csak az a nő nézhet, aki verpadon térdel s utoljára néz fel, hogy a következő pillanatban lehajtsa a fejét, s várja, hogy a hóhér pallosa rásujtsa. Valami ilyen nézés volt az. És szólt is:

— Zéta, mi szomorúbb a halálnál!

Csak bámultam. Mit is szólhassak az ilyen kérdésre? Ő maga felelt. A fejét ingatva bámult maga elé:

— Az élet.

Én csak képedeztem.

A szeme könnyben úszott. Mit akart mondani?

nem tudom. Az ilyen nyilatkozatokra nem lehet válaszolni. Én is csak vártam, hogy kimagyarázza: mi lelte?

Azonban Dsidsia visszatért. Emőke fölkel, s bement a másik szobába búcsútlanul.

A lépcsőn megszólítottam Dsidsiát:

— Mi baja a kisasszonyodnak: igen szomorú.

— Az, ami nekem, — felelte Dsidsia.

— Hát neked mi bajod?

— Ki törődik avval?

Megboszankodtam rá.

— A csuda rázzon meg, hát már te is titkolódzol? Mi baja a kisasszonyodnak?

Gondolkodva nézett rám, és csak a szemöldökét emelgette, vállát vonogatta.

Nem vallathattam. De lógó fejjel ballagtam haza, s mind éjten át Emőke szava bűgött a fejemben:

— Mi szomorúbb a halálnál?

Nemsokára rá kiváltották a patriciusnét. Az ura maga jött el érte. Megkeresett engem az íróházban, és megkérdezte, hogy mekkora volna a váltásom?

— Nem tudom, uram, — vonogattam a vállamat, — nem kérdeztem.

— Hát — azt mondja, — ha nem nagy, kiváltalak. Magam mellé veszek, nemességet szerzek neked. A leveleidet írástudók is megcsodálták. Olyan megható képet festettél a feleségemről, hogy még idegenek is könnyeztek rajta. Kiváltalak.

— Köszönöm, — feleltem kevély alázatossággal, — inkább vagyok itt rab, hogysem nálatok uram, főnemes.

Megütközve nézett rám. Még tán ma is csóválja a fejét, ha eszébe jutok.

LXIII.

A tavasz abban az évben korán érkezett.

Már február végén kéklett a hun leányok hájában az ibolya és zöld volt a mező. A szövetséges hadaktól napról-napra jött az értesítés, hogy megindultak, s hogy az Alduna mellett várják Átillát.

Talán még nagyobb népsokaság is jelentkezett, mint a nyugoti hadjáratra. Átilla csillaga a magasán ragyogott. A katalaunumi csata után senkisémmé keltek, hogy az övé a világ egészen.

Hallottuk, hogy Marcziánusz is szűkül. Ha odaérünk, térden hozza Átilla elé a koronáját. Mit is tehetne mást? Ezen a földi világon csak egy király az aki uralkodhatik.

Az íróházban már arról is beszélgettünk, hogy Átilla Konstantinápolyba teszi át a székét. Márványpalota illik a világ urának, s tengerparti város a hatalmas hún nép előkelőinek.

Már csak az volt hátra, hogy meglegyen a nászünnap. Átilla talán már másnap indul, s magával viszi az új asszonyt is.

Hát egy tavaszi napon az is megtörtént.

A pap délben áldotta meg őket. A főtéren rengeteg máglya égett. Fehér lovat áldoztak, és zsák-számra öntötték a tűzre a tömjént. A város virággal volt tele. A téreken ökröket és bárányokat sütöttek. Mindenfelé folyt a bór, és szólt a zene, pengett a sarkantyú és daloltak a lantosok.

Átilla palotájában ezer vendég volt hivatalos. A főterem arra az alkalomra új díszet töltött. Terjedelmes szőnyegek takarták a falakat és az oszlopokat. A terem szögleteiben márványból faragott görög-római isten-szobrok fehérlettek. Azokat mind a római városokból hozták. De csak a férfi szobrokat. A női szobrokat nem tűrték meg a hun nők. Férfiszobrokban is csak a takartakat. A szobrok fejét hun süveggel díszítették. Nagy arany és ezüst

kandeláberek ragyogtak oldalt. Az asztalon ezer teríték, csupa ezüst és arany. A terem közepén láncon egy faragott hordó függött, a római pápa ajándéka. A legrégibb *lacrima Christi* volt annak a tartalma.

Az ebéden persze én nem voltam bent. Künn a hadi gyakorlótéren versenyfuttatást rendeztek a hunok, — azokat néztem. Más helyen kötél tánco-sok, avzon komédiások, alán keshányók, görög csepürágók mulattatták a népet. A palota előtt való téren Cerkó egy seprűn lovagolva utánozta a főurakat: nagyhasú Eszlászt, amint a pocakját feszítve töttög a paripán; Csáthot, amint a bajuszát húzogatva kevélykedik; bikafejű Mácsát, amint a fejét lógatva részegen lovagol; Urkont, amint nagy macskaszemeit meregetve kiáltja:

— Előre! Vissza! Hők-hők!

Én már ismertem ezeket a tréfákat, maguk a kigúnyoltak is sokszor megnevették. De a nép először röhögte. Az öröm zengett-bongott mindenütt Átilla városában.

Aztán mikor előhomályozott az est, a fáklyák százezre gyulladt ki a földön. A nép odagyúlt Átilla palotája elé s látni kívánta a királyt.

A király meg is jelent a palota erkélyén a fehérbe öltözött koszorúsfejű új asszonynyal együtt. A nép egetrengető örömkialtással fogadta őket. A férfiak a süvegüket rázták, a nők a kendőjüket lebegtették. A boldogság mámora piroslott minden arcon.

Én, aki nyugodt szemmel tudok nézni minden izgalmat, azon az estén nem birtam föléje emelkedni a sokaság érzésének. Magam is lobogtattam egy szurokfáklyát és üvöltöttem a hunokkal:

— Éljen Átilla! Aldás!

Már nem a barbár vezér ő az én szememnek, hanem a szerencsém tartója, életető napom, örökös királyom!

A nép aztán, hogy 'Atila visszavonult, csoportokra oszladozva vigadott tovább. Én Csáthék elé mentem, ahol itáliai énekesek és kvád táncosok zörgették a tányérdobot.

Amint ott állok, megpillantom a csoportban Csáthék cselédségét, s köztük Dsidsiát. A leány az első sorban állt Gyöngyi mellett, és a fáklyák fénye megvilágította.

Meglepett annak a leánynak a szépsége:

Mi volt ő, mikor először láttam: füstös, éretlen gyerkőc. Most az arca fehér és gyöngéden piros. Fekete két szeme, mint két fekete pillangó. A haja dús. Keze, lába formás. Csak beleütődött a szemem, és elámult rajta.

Uzura megpillant. Int, hogy csatlakozzak hozzájuk. Szívesen.

A kvád táncos akkor kezdte a fáklyatáncot. Fiatal ember volt, könnyen forgó, könnyen ugró, hajlékony derekú. 'Azzal ügyeskedett, hogy a fáklyákat szüntelen kígyódtatta a teste körül. De tán az ünnep örömeire több zsírt kent a fejére a kelle-ténél, a láng belekapott a hajába, s a táncnak a hunok nagy derűtségére vége-szakadt.

— Gyerünk másfelé! — kiáltotta Uzura.

S karonkapta Rába asszonyt. Ragadta magával.

— Gyerünk!

Ladó is karonfogta Gyöngyit.

Nekem Dsidsia maradt. Beleöltekezett a karamba, és kószáltunk a zajgó városban.

Ők szegények ritkán szabadulhattak hazulról. 'Akkor, hogy a ház teljesen rájuk volt bízva, valamennyien otthagyták.

Sétáltunk a fényben, vigalomban. Meg-megállottunk egy-egy mulató csoportnál. Néztük, mint pörgetik a teltképi hun menyecskéket a fiatalok.

— Tyuhaj!

Vagy dalt hallgattunk az itáliai hadjáratról.

Egyik dal ma is az eszemben van. Arról szólt, hogy az itáliai síkságon Átilla sátorának kerestek helyet. Valami domb kellett volna, de nincs.

— Hát legyen, — mondta a fővezér, — hozzon mindőtök egy süvegnyi földet.

Aznap estére hegy keletkezett ottan.

Tovább-sétálunk.

Egyszer azt érzem, hogy Dsidsia karja remeg.

— Fázol talán? — kérdem gyöngédeden.

Mert tavasz elején voltunk még akkor.

— Nem, — felelte.

S boldogan nézett reám.

— Mily szép vagy Dsidsia! — bámultam reá,
— tudod-e, hogy az imént csodálkozva néztelek.

Elpirosodva, mosolyogva vont vállat:

— Mi haszna vagyok szép, — rebegte, — nem ér az nekem semmit.

— Nono, sohse hallottam még, hogy valakit azért sajnáltak volna, mert szép. Te már hallottál effélét? Nos hát akkor nagy sajnálatot érdemelsz te is.

És ahogy a karja a karomban pihent, láttam, hogy a keze is formás

Hallgattunk.

Ha Emőke nem volna a világon, — gondoltam, — ez a leány éppen jó lenne énnekem.

De ez csak átszálló gondolat volt. Mikorra hazaérkeztünk, szórakozottan bucsuztam el tőlük. A következő nap reménysugarai villogtak már a lelkemben: holnap! Nekem is érkezik végre ünnepem! ragyogó nagy szép ünnepem!

*

Későn keltem. De a ravótársaim se siettek. Négyünknek volt egy-szobánk Konstantinosznak a szobája mellett. Az valamivel különb volt Rába asszonynak a szobájánál. A keményítőszag helyett

gubacsszag uralkodott benne, de a falakat templomi képek díszítették: mindenféle olajfestmények, merevarcú szentek és teltképű komoly angyalok. Nem is tudom minek hozták el a hunok: nem kellett még takarmánytartó ponyvának se senkinek.

— Gyenge a vásznuk, — mondták megvetően.

Én azonban sokáig nem tudtam elaludni. A reménység száz alakban játszotta elém a találós kérdéseit, hogy mit várhatok Atillától?

Csak egy a bizonyos, hogy felszabadít. Minden nász után felszabadítja Atilla az úri rabjait, hogy emlékezetükben tartsák azt a napot. A felszabadult rabok haza is mehetnek, ha akarnak. Ritka az, aki hazamegy. Az a kézszorítás, amelylyel a fölszabadulás történik, ott-marasztalja a rabot Atilla mellett.

Nohát nekem is ide nyújtja a kezét. Királyok is szerencsájuknek érzik. De hát azontúl?

Hátha nem kapok tőle egyebet, csak egy díszes kardot és süveget. Nem ez, semmiképpen nem történhetik. Szép sátort és nagy vagyont: sok lovat, tehenet, szolgát kapok tőle. Tán arra is szólít, hogy mielőtt indulnának, házasodjak meg? Nem, erre most nem szólít, majd csak a hadjárat után. Akkor már én is tíz embert számítok, mikor a zsákmányt megosztják.

Hát ez forgatott az ágyban. Reggel, mikor fölébredtem, a boldogság és kétség vegyes borzongása futott rajtam végig. Olyan remegő szívvel öltözködtem, mint a menyasszony, aki az esküvője napjára virrad. A sarumra az arany-sarkantyút csatoltam. A hajamat illatos vízzel locsoltam meg és fürdőbe rendeztem.

Az ég kissé felhős volt. A levegő hűvös, szinte fájlaló. A városban még helyenkint szólt a zene.

A palota széles tornácán már egybegyűltek a

főurak és halkan beszélgettek. Ott állt a fővezér kék bársonysüvegben, a kardját a hátán átfűzve. Ott állt a gazdám: araszos bajuszát sodorgatta. Ott állt a Szabad-Görög: kis csikóbőrös kulacsból kínálta az öreg Barczának a borharmatot. Ott állt Oresztesz, néhány főtiszt. Arderik király, Berki, Orgovány, Dorog, Mácsa, Kászon, Upor: valami ötven főember, apró csoportokban. Várták a házi kürt szavát, hogy beléphessenek a terembe.

S az udvaron tehenek bögtek és birkák bégtek. Az ajándékalatok voltak azok: hét fehér tehen, valamennyi aranyozott szarvú, hét fehér paripa, valamennyi aranyozott körmű; hét bárány; hét fehér kecske, azok szarva is aranyozott; hét fehér tyúk, hét fehér páva, hét fehér galamb, hét fehér daru, — no sok mindenféle hét fehér.

A folyosóajtó már nyitva volt, s ott áll négy álmos testőr. Beljebb a folyosó homályában Edekon kapitány köntöse piroslott. Bizonyára mind éjten át ott őrködött, s tisztségéhez illőn első akart lenni, aki szerencsés jóreggelt, erőt, egészséget kíván Átillának.

Szabad-Görög megszóllított:

— No, fiú, mennyiért adod el a mai napodat?

— Hát ha azt megkaphatnám vele, amit a király nem adhat, de amihez a király adománya nélkül nem juthatok, akkor nem adnám oda a római birodalomért. Ha pedig azt nem kaphatom meg, amit remélek, akkor a szabadságomat, a király minden ajándékát s ráadásul a fejemet is odaadom az ördögnek ingyen.

Szabad-Görög nevetett.

— Szeretem a találós kérdéseket, de erre nem vállalkozom. Hát mégis mi a?

— Ha a király nekem adja minden aranyát, s ráadásul a napot, a holdat, és zsákokban az ég minden csillagát, az mind semmi ahhoz a kincshez képest, amit ettől a naptól várok.

Nevetett:

— Ezt mégugy sem értem.

A csoporthoz Kászon főkürtös lépegetett szokatlan díszben, álmos vörös szemmel. Kérdezte: hogy a király fölébredt-e már? Kezet fogott cgynehány úrral, s ivott Kamocsának a csutorájából.

— Miért hoztad el a kürtödet? — kérdezte Vacsar. Csak nem gondolod tán, hogy máma indulunk?

— Atillától kitelik, — felelte Kászon, — az idő korán kinyílt.

A beszélgetésünket dübörgés szakítja meg. A folyosón Edekon rohan felénk. A sisak nincs a fején. Kikelt arccal hörgi a testőröknek:

— A fővezért...

S fuldoklik, rázza a kezét:

— A fővezér!... Fussatok a fővezérhez!... A főpaphoz!... Az orvosokhoz!...

Mi csak eldermedtünk.

A fővezér ott áll előtte a csoportban, de Edekon annyira meg van zavarodva, hogy nem látja.

— Mi baj? — képedeznek az urak.

Edekon a falhoz dől, mint a részeg. A szeméből könnyek omlanak. Az öklét a homlokára csapja:

— Jaj, jaj nekünk! — kiáltja, hogy szinte megfagyunk a szavától.

A fővezér vállon ragadja:

— Itt vagyok: mi történt?

— Meghalt! — szakadt ki a szó az emberből, de valami oly iszonyu hangon, mintha a szive szakadt volna ki a száján.

Mintha villámütés ért volna mindenkit. A gondolkodás megállt az emberekben. Hogy ki az aki meghalt? senkise merte kérdezni. Oly elképzelhetetlen szörnyűség volt, hogy nem hittük a fülünknek.

Végre a fővezér ajka mozdult meg mintha lélekfojtó álomban rebegne:

— Megölték...

— Nem tudok semmit, — hörögte Edekon, — az asszony sikoltott, és én berohantam. Atilla... ott fekszik... hanyatt... Kiáltok neki: Uram!... Rázom... nem felel...

S az ember a falnak dőlve zokog.

Megindulunk mint az alvajárók: szótlantul, szinte tolongva, be az ajtón, végig a homályos folyosón, föl az emeleti lépcsőn, ahol Atilla hálószobája van. De ez olyan gépiesen, némán történt, mintha mindenki egy rettenetes álom kénytelenségében mozogna.

Ajtó nincs a szobán, csak egy kék selyemkárpit, vastag, földig omló.

Az urak sápadtan tolongnak be. Engem is sodornak magukkal. A kettős szárnyú ajtó kitárul. Valami nehéz szag, meleg pince dohához hasonló. A szoba homályos sarkában térdel zilált hajjal, fátyolba burkoltan, reszketve és sírva Ildikó. A nagy diófa-ágyon pedig ott fekszik Atilla hanyatt, mellig takartan, mozdulatlanul, iszapszín sárgán. Félig nyílt szája mintha véres volna.

— Uram! — rebegi reszkető hangon Mácsa.

— Uram! — kiáltja a fővezér is, megrázva Atilla vállát. Uram! — kiáltja, mint ahogy Krisztus kiálthatta Lázárt a sir előtt.

S lerogyik az ágy mellett a kerevetre.

— Meghalt! Meghalt! — susogják eldermedten körülöttem.

— Megölték! Megmérgezték! — ordítja az öreg Barcza.

S megragadják Ildikót a hajánál, mint valami állatot.

— Te ölted meg?

A nő sikoltva taszítja el a kezét s a tenyerébe

rejtekezik. A szavakat nem érti, de a vád hangra összerázkodott. Az arca mint az örültté.

Barcza is rázza a királyt:

— Átilla! — sírja öregesen, apásan, — Átilla!

A király keze a takarón van. Megragadja azt is, de elbocsátja megint, lerogyik a térdére és fuldokolva sír:

— Meghalt.

Minden arc könnytől nedves már. A fővezér a falhoz borulva zokog:

— Oh, jó uram! Én jó királyom!

— Végünk! — zokogja egy hang.

Ki térdre esik, ki az ágyra borult, de mind jajgatott, mind sírt csukladozó zokogással.

— Jaj már neked, szegény hun nemzet! — kiáltotta az öreg Barcza.

Magam is fulladozva mentem ki a szobából. A folyosón sápadt és jajgató emberek tolongtak befele, kifelé.

A toronylépcsőhöz szorultam. Fölmentem, hogy levegőhöz jussak.

A palota körül csend van még. A távolban valami három helyen szól a zene. A napfény a felhők-ből kisütött és megvilágította a város felét, a sátorok aranyos csúcsait, a paloták réztetőit.

A palotából látom, lovasok vágtatnak szerteszét. A zene elhalkul a távolban. Valami fojtó csend ül a város fölé.

Látom aztán hogyan sietnek elé mindenfelől. Férfiak lóháton, asszonyok, gyermekek a lovak mellett futva. Egyre többen-többen, a palotáknál már özönlő sokaság, — halk zúgás a hangja. A tér megtelik emberekkel, asszonyokkal, gyermekekkel. Ur és szolga, nő és férfi vegyesen tolong be a palota minden ajtaján, s a levegőt zúgás, és morajlás remegteti.

Ugy érzem, mintha összeszakadt volna a föld és ég. A levegő fojtó, mint zivatar előtt. Valami kész-

tet, hogy lóra üljek és kimenjek a mezőre, ne lássak, ne halljak semmit!

Amint leérek, a testőrökbe ütközök. A folyosót elállták. Csak most rohan még Rika királyasszony, sikoltozva, a haját tépve, Atilla szobája felé.

— Megölték! Megölték! — sikoltozza.

A nyomában előrehajló fejjel siet Aladár királyfi. A süvegét a kezében tartja. Sápadt, mint a fal.

Aztán a többi asszony jön, és a többi gyermek.

— Nem birom hallgatni ezt a borzasztó sírást, — mondom Balassa testőrnek, — eressz ki.

— Ki ölte volna meg? — szól a testőr könnyes szemmel, — nem járt itt kívülünk senki.

Aztán a papok jöttek, és az orvosok. Mindenki azt beszélte, hogy megölték Atillát, s hogy megint a görög udvar a bűnös. A népet düh és kétségbeesés szállotta meg. Az orvosok negyedóra mulván kijöttek, s azt mondták, hogy seb nincs a királyon, hanem ugyanúgy halt meg, mint Buda.

Kikiáltó ismétli ezt a palota előtt, s a népnek bús morajlása rá a felelet.

A tornácon a főurak sírnak. Csáth előrántja a törét és a ruháját hasogatja vele. Az arcába is beledőfi. Jajgat. A földre ül, s eldől.

— Vége itt mindennek! Még az Istennek is!

Kászon megmozdul, hogy fölemeli, de akkor hozzák a gyászposztóval bekötött dárdát, Atilla aranyos dárdáját, hogy kitűzzék a palota ormára.

Kászon elfordul. Leoldja a nagy-szép elefántcsont kürtöt a nyakából, és csapja az oszlophoz olyan erővel, hogy ezer darabra törik széjjel.

LXIX.

Délután már ott feküdt Átilla a főtéren, magas ravatalon, ezüst csillagokkal ékített fekete selyemsátor alatt. A sátor oldalait fölkapcsolták, hogy a nép láthassa.

A főpapok a ravatal mögött fekete lovat áldoztak, s világtalan Káma megkérdezte az elköltözött hun szellemeket, hogy miképpen temessék el Átillát?

— Tegyétek őt hármaskoporsóba, — ez volt a felelet. Az első koporsó legyen arany, mint a napfény, mert ő a hunok napja volt. A második koporsó legyen ezüst, mint amilyen az üstökös csillag szárnya, mert ő a világnak üstökös csillaga volt. A harmadik koporsó legyen acélozott vas, mert ő erős volt, mint az acélozott vas.

Míg a koporsók készültek, a hun főurak mind éjten át azon tanácskoztak, hogy hova temessék el Átillát? Mert vándornemzet a hun, s lehet, hogy valamelyik király fölkerelkedik, s más országba viszi a népét, mint ahogy a méhek is elrajzanak. Vagy lehet, hogy a sok szövetséges nép közül tolvajhad kívánja meg az aranyat. Vagy az is lehet, hogy szá zadok mulván megint egy erős népfaj áll elő, s akkor az aranykoporsót kifordítják a földből.

Az öreg Káma válaszolt az égi sugallat szerint:

— A Tisza tele van apró szigettel. Egyik helyen a keskenyebbik mederről térítsétek el a vizet. Ott ássátok meg a sírt mélyen, és szélesítsétek meg a medret, hogy az legyen a nagyobbik. Azután ha el van temetve a király, bocsássátok vissza a vizet. Idő multával gyöngül az emlékezet, az iszap is beledi a koporsót: senkise tudja majd, hol van Átilla eltemetve.

Százezer ásó és kapa fogott aznap reggel munkába. Földdel tömött zsákokat rakva rekesztették el a Tisza-ágot, ahol gyűrűt folyik a Tisza egy kis

sziget körül. Estére már meg volt ásva a sir, olyan mélyen, hogy azt ember ott többé meg nem találhatja.

Beszórták az alját virággal, falombbal.

Harmadnapra készen volt a hármas koporsó. Atillát mégegyszer fölemelték, hogy mindenki lássa utoljára. Aztán a nép jajgatása között helyezték az aranykoporsóba. Melléje tették a kardját, íjját, aranyos lándzsáját. A fejére tették tündöklő sisakját, amelyet a csatákban viselt.

Envelem a temetés előtt való éjjelen különös valami történt. Amint ott állok a virrasztók között; s hallgatom fásultan, butultan a táltosok imádságát, valaki megérinti a vállamat. Hátratekintek: Dsidsia.

— Mit akarsz?

— Jer.

Véltem, hogy Emőke izent valamit. Mentem bágyadtan, érzéstelenül, mint valami ón-ember.

Megyünk a sokaságon át, odaérkezünk az udvarba. Ott már nincs senki. Félrevon a fal mellé, a sötétségbe.

És sugdos rejtelmesen:

— Arra kérlek: ne menj el a temetésre.

Emőke szokott illatvize szaglott rajta, s ez szinte felbőszített.

— Miért?

— Csak. Kérlek, esedezek. Ezt az egyet tedd meg!

— De miért? Az okát mondd.

— Az éjjel borzasztó álmom volt. Azt álmodtam, hogy Atilla lóháton száll a felhők között egy kis csapat emberrel: véres lovak és véres emberek... Te is köztük voltál.

— Ugyan, eredj a pokolba! — förmedtem reá.

Letérdelt és átkarolta a lábamat:

— Ne menj el Zéta! Ne menj el! Ezt az egyet kérem csak tőled. Valamikor azt gondoltam, kérhe-

tek többet is. Nyájas voltál hozzám és kedves, és egyszer én egy rózsát dobtam le neked az ablakból. Fölvetted a rózsát és megcsókoltad. Azt gondoltam: az én szívem az a rózsza...

A vér a fejembe futott:

— Te adtad azt a rózsát?

— Haragszol érte? Rosszat tettem vele? Nem akartam. Bocsáss meg. Utadban többé nem leszek. De ne menj el a temetésre.

Az első gondolatom azt volt, hogy felrúgom, meggázolom, vagy nem tudom, mit csinállok vele. De míg a meglepődés elnehezített, lefogta a kezemet egy csillapító gondolat is. Ostoba leány! mit tudja ez, hogy mit cselekedett?

— Nyugodj meg, — feleltem, — én is álmodtam valamit. Az én álmom jobb a tiednél és bizonyára okosabb is.

S otthagytam.

Délben rovást hozott egy komor testőr, hogy akiknek a neve azon van, ne hagyják el a szobájukat a temetésig. Valami negyven név volt a veszszőn. Az enyim is. A három velem lakó rabravóé is.

Egy órával később Ména-Ságh lépett be a szobánkba. Két táltos-szolga jött utána. Az egyik ruhafélét hozott, a másik fáklyákat.

— Emberek, — rendelkezett zordonan, — a temetésre majd öltösetek föl ezt a gyász-zsákot. A lovak mellett mentek majd sorjában. Zéta, te vezeted őket. Mikor a koporsót levisszük a szekérről a Tisza fenekére, az én kürtöm szavára valamennyien köréje borultok, akik ebbe a ruhába vagytok öltözve. S úgy maradtok, mígcsak a gyászének el nem végződik.

— Amint parancsolod, uram.

Elmegy.

Nézzük a ruhát: vékony fekete posztóból varrott zsák, kinek sarkig érő, kinek félszárig. De bő.

Csupán a két karnak és a két szemnek van rajta lyuk.

Alig lép el Ména-Ságh, egy gyászruhába öltözött nő jelenik meg az ajtóban.

Fölveti a fekete fátyolt: Emőke:

Ránéz a szolgatársaimra, és parancsolóan szól:

— Menjetek ki!

A rabok kimennek. Én csak ámuldozok. Mintha egy gyászbaöltözött márványszobor állana előttem. Az arcán hideg nyugalom, a nézése valami dermesztő.

— Zéta, — mondja rekedten, halkan, — látom már megvan a gyászruhád.

— Éppen most hozták.

— Kéréssel jöttem. Tudom, hogy mindent megteszel, amire kérek. Amikor útnak indítanak, öltözz föl, de maradj vissza kissé. Várd meg, míg a társaid kimennek. Várj míg ide nem jövök.

S fölemelte az ujját. Méghalkabban susogta:

— Míg ide nem jövök.

Elkísértem a kijáratig, de csak utána mentem, — szólni nem mertem.

Már akkor a paloták népe mind feketébe öltözöten járt-kelt. A lovak közül is kiválogatták a feketéket. A többi a ménesen maradt.

Gondolkodva tértem vissza. Nem értettem mit akar? Talán Dsidsia beszélt neki is? De milyen kísértetiesen fehér volt az arca. A mozdulatai is milyen gépiesek. A szeme mindenkinek vörös. Az övé nem. Kék árnyék környezte a szemét. Ezért volt a nézése olyan beteges.

Délután négy óra tájt felbúgott a gyászkürt. A palotának a fala is reszketett belé. Magunkra öltöttük a különös gyászruhát, és megindultunk.

Mikor a kijáráthoz érkeztünk, megszólalok a hátulsó társaimnak:

— Az övem bentmaradt. Csak menjetek.

Öt minutumig se vára-koztam: megnyílt az ajtó és belebent a leány.

Megállt. Nézett.

— Te vagy?

— Én vagyok. Parancsolj.

— Vesd le azt a gyászruhát, és add reám! Gyorsan!

Leszakította a fátyolát, s a földre dobta. Kivonta a tűt a hajából s a sarokba dobta. A haja leomlott. Az arca mint a fehér viasz. Az ajka szinte kék.

— Kisasszonyom, — rebegtem aggódva.

— Csitt, egy szót se!

— Kisasszonyom...

Már akkor levetettem a zsákruhát s a karomon tartottam, de elijesztett a szemének ónos nézése.

— Add rám, — susogta.

— De kérlek...

— Szeretsz engem?

— Óh istenem...

— Hát akkor add rám... Nem: várj előbb... Csókolj meg... Megérdemled... Tudom mit szenvedtél... Tudom, én tudom mi az a...

És vértelen ajkát nyujtotta. Üdvösségem lett volna az a perc. De akkor... Hideg volt a szája, mintha halottat csókoltam volna meg.

— Ne kérdezz semmit, — susogta, — ne szólj semmit.

Hát én nem is szóltam semmit, de valami fázó fásultsággal adtam rá a ruhát.

Mégegy mozdulata volt. Megpillantotta, hogy a karján fekete csipkék vannak. Azokat is letépte és eldobta.

S kilebbent, mint az árnyék.

Én ott maradtam. Amit tettem, meg kellett tennem. Ő kért rá. Ha azt kívánta volna, hogy ugorjak a kutba, beleugrottam volna, mert ő kívánta.

Mégis furcsáltam, hogy a fáklyások közé áll. Nem értettem.

Künn megzendült a gyászének, s belévegyült a nép fel-felzúgó sírása. Aztán egy-egy kiáltása a papnak a hun istenhez.

És én még mindig a szobában ültem. Fekete gondolatok kerengtek a fejemben.

Mégishát mért öltözött az a leány a ruhámba? A nők sokszor fontoskodók és kis füstből nagy fellegget fujnak. Bizonyosan megsértette valaki Emőket: talán az anyja, talán valamelyik királyné? Talán nem jelöltek neki rangjához illő helyet a szertartásnál, s benne a nemzeti érzés föllázadt: azt cselekszi, hogy így fejezi ki a gyászát a király iránt.

Az, hogy engem föl is akaszthatnak a parancs megszegéseért, csak átfutó gondolatom volt. Amit Emőke kíván, az nekem parancs.

Összeszedtem a fátyol foszlányait, s a ládámba rejtettem. Odatettem a tút is. Majd holnap visszaviszem.

Mikor kimentem a palotából, a koporsó mellett Györhe táltos állt. Vérrel behintett gyolcs lepedő volt rajta; a feje meztelenre borovált s véresre hasogatott. A többi pap is úgy volt öltözve. Az öreg vak Káma is, aki a koporsó fejénél állott, s egyre az égre nézett. A bús embererdő fojtott csendben hallgatta Györhe táltos mélyhangú énekét, amint Átilla nevében a nép felé fordulva búcsúzott:

— *Nem volt e világnak még olyan királya, akit úgy szerettek volna mint engemet, s én mégis elhagyom az én hű népemet!*

A visszafojtott sírás halk morajlása következett. A szemekből patakzott a könny.

A táltos folytatta:

— *Ki mindig a halál birodalmát jártam,
szembe őt magammal soha nem találtam,
orvul vont rám íjját, amikor aludtam,
s fejemet szép mátkám szívére hajtottam.*

*Az Isten áldjon meg, Rika feleségem,
hadak ölén álmom, itthon kedvességem,
két aranyalmámnak gyümölcstermő fája,
királyi palotám szomorú virága.*

Szivettépő sikoltással emelkedett föl a királyi hölgy és odavetette magát a koporsóra. És hangos sírással borult oda a két gyászbaöltözött királyfi is: Csaba és Aladár.

A táltos folytatta:

— *Utoljára szólok kis Csaba virágom,
te legkedvesebbem ezen a világon.
Nem nézel mosolygó szemmel többé reám:
nem mondhatod többé ezt az egy szót: atyám.
De ahányszor baj ér, nézz föl az egekre:
villám lobog ottan, — a te atyád lelke.*

A nép együtt sírt a királyi családdal. A táltos egyenkint bucsuztatta el Átillát a többi fiaitól is. Aladárt a hun nép fényének és büszkeségének nevezte, Irnákot a hadak csillagának, Ellákot kedves orosz-lánjának, Dengezicset a hunok ragyogó eszének monddotta. Azután a vezérek kerültek sorra, s a főméltóságok, a szövetséges királyok, végül maga a nép, amelynek az egyetértést ajánlotta. S a bucsuzó így végződött:

*Isten veled szép föld: Tisza, Maros, tája,
legvitézebb népem örökös hazája.
Testem már földanyánk kebelébe megyen,
lelkem csillagok közt száguld ez éjjelen!*

'Aztán az öreg Iddár állt a koporsó mellé és messze harsogó éneklő hangon sírta:

— Ó jaj nekünk! A mi napunk leesett az égről! Déli magasságban ragyogó szép napunk leesett!

— Leesett a mi napunk! — zúgta a nép sírva.

Iddár a fejét himbálva terjesztette a kezét a koporsó felé:

— Miért hagytál el bennünket, Átilla? Van-e olyan hely ezen a világon, ahol jobban szeretnek, mint mink szeretnénk? Oh nincs olyan hely a teremtet világban seholl! Miért hagytál el bennünket, Átilla?

A nép zokogva ismételte a táltos végszavait. A férfiak e viharzó sírásban törrel hasogatták az arcukat, hogy véres könnyel sírathassák őt, akit síratni a köznapi sírás könnyei nem méltók.

Iddár folytatta:

— Ha föltünni láttuk királyi arcodat, örömtől repesett a szívünk. Minden kard megmozdult a hüvelyében. Láng lövelt az erekre. Az anyák föl-emelték a csecsemőiket, és azt mondták: Nézd, itt megy Átilla!

És folytonos zokogás közt folytatta:

— Átilla! Átilla! te voltál a mi örömünk, aminő örömünk nem volt soha, te vagy most a mi fájdalmunk: aminő fájdalmunk nem volt soha! A te neved volt a mi büszkeségünk, a mi messze-tündöklő fényes tornyunk, most a te neved a mi alázatunk, gyászba leomlásunk!

Elcsuklott, s küzdött a sírással, mígnem folytathatta:

— Voltak királyok ezen a világon híresek, nevesek, hatalmasak, de olyan király egy se volt, mint te, Átilla!

— Ilyen király nem volt! — ismételte az ezernyi-ezer ember zokogása.

— És lesznek királyok, de olyan király nem lesz többé, mint te voltál.

— Nem lesz ilyen több! — ismételte a nép.

— A te neved úgy ragyogott elő, mint a fölkelő nap az éjszakából. Miért térsz vissza Átilla a fekete éjbe? A lenyugvó nap magával viszi sugarait: te elviszed magaddal a hunok dicsőségét!

— Vége a hun népnek! — bödült el a fővezér.

A nép viharzó sírással ismétlé a fővezér szavát, és a táltos csak idő multával folytathatta:

— Hogy bírod elhagyni a hadat, amelynél erősebb nem volt e föld világon! Hogy bírod elhagyni aransátorodat, pompás palotádat, világgá sugárzó dicsőségedet! Oh, hogy kiesett a kezedből az Isten kardja! Oh, hogy árván hagyta ezt a nemzetet!

Nem lehetett tovább beszélnie. Az embereket olyan örvöngés fogta el, hogy a vér patakozott az arcukból. A karjukat és mellüket is hasogatták már. A fővezér belesúrta a törét a balkarjába. A nők elájultak. Az öreg Ardarik király is elszédült és elesett a koporsó mellett.

A táltosok föltették a koporsót a gyászszekekre, s a tizenkét fekete ló megindult a Tisza felé.

Elöl vezették Villámot, Átilla legkedvesebb lovát fölnyergelten, fekete fátyollal sarkig borítottan. A ló után tizennégy koronás király gyalog, gyászfátyolosan. Utánok következtek a papok, ki fehérben, ki feketében, valami százan. A sok énekes fiu a papok előtt a papokkal énekelte a hunok halotti zsoltárát. Előttük lépegettek az összes zenészek egy bandává alakultan. S valami velőkhözható bús melódiát sípoltak, aminőt a hunok földjén kívül nem hallottam.

A koporsót a család gyalog követte. Gyalog a királynék, s Átilla fiai, a főurak, a főtisztek a hun mágnások mind hajadonfőtt megtépett ruhában.

A koporsó mellett kétoldalt a testőrök ballagtak. A fejükön rajta volt a sisak, de gyászfá-

tyollal volt bevonva. A ruhájuk összehasogatottan fityegett le róluk, s az arcukat nem lehetett megismerni a vértől.

Időnkint dobok dörögtek, s időnkint egy-egy kiáltás hangzott:

— Atilla! jó királyom!

Olyankor végigzúgott a népen a kiáltás, amint a sok ajak ismételte.

Irtózat volt látni azt a tengernyi népet. A férfiak mind véres arccal- véres köntösben. A hunok egybekeverten özönlöttek a jászokkal, akik az ismert pikkelyes páncélban jöttek el. Gepidák, szarmaták, ugorok, háromnapi lőjárásnyiról minden nép odasereglett. Azok már lóháton kísérték végeláthatatlan nagy sokaságban a koporsót. A zászlókat mind elhozták, mint mikor háborúba menek. De fekete fátyol, fekete pántlika vagy fekete szövet sötétítette a színüket.

Tekintetem a posztózsákba öltözött csapatot kereste. Megtaláltam a testőrök mellett. Gondoltam: odafurakodok, s megkeresem Emökét. A közelében leszek, nehogy valami baj érje a tolongásban. De hiába fürkésztem. Még oly közel voltak, hogy megismerhettem volna az arcokat, de abban a fekete zsákban mindenki ismeretlenné vált: Emőke elveszett közöttük.

Ha közéjük megyek, — gondoltam, — megismerem őt: senkinek nincs olyan finom fehér keze, mint öneki. Száz kéz között is megismerném egy pillantással.

Vissza kellett fordulnom: fáklyáért, mert az est egy óra mulván leszáll, s mindenki fáklyát viszen. Azért is temetik este, hogy a sír helye megtalálhatatlan maradjon.

Hát visszamentem. A palota néptelen volt. Az udvaron láttam előtte való nap a kazalnyi fáklyát. De egyet se találtam, egy csutakot se találtam.

Ekközben a temetési menet előre haladt, s én

már csak a nép közé jutottam. Hiába furakodtam előbbre és előbbre: a főurak mögött már annyira megsűrűsödött a nép, hogy lehetetlen volt áthatolnom rajta.

Ekközben leszállt a nap, s bibor-arannyal borította be a felhőket.

Már akkor túl-voltunk a városon. A Tisza sárga vize hullámozott előttünk.

Elfáradtam a tolakodásban. Egy vén nyárfa mellett megálltam.

Gondoltam, megvárom míg a sűrűje elhalad. Azután meg arra gondoltam, hogy nem megyek tovább: minek töресsem-tiprassam magamat. Ha már elkéstem attól, hogy a testőrök közelében menjek, úgyse láthatom, hogyan helyezik Atillát a sírba.

Fölhágtam a fa egyik kiálló ágára, s onnan néztem a menet tovább-vonulását. Azután mégfőljebb másztam. Senki se ügyelt rám. A fáról láttam a szigetet, s a Tisza egyik medrét üresen. A másiktól túlhan kiömlött az összeszorult víz a mezőre.

Ekközben lemerült a nap, s fáklyák világa mind jobban csillogott az esti sötétségben. Mindenki vitt fáklyát. Mennyi fáklya volt ott? Talán millió, talán több millió is. Az égen nem látszott se hold, se csillag, de a földön volt csillag töméntelen. Mintha egy-táborba szállott volna le az égneк minden csillaga is, hogy elkísérje Atillát a sírjába.

A menet elfogyott alólam s összefolyt a Tisza partján. A távolból hallottam a gyászénekeket, a tompa dobpergést. Aztán kis időre csend következett: talán a táltosok imádkoztak.

Leszálltam a fáról és a lovasokhoz csatlakoztam, akik a gyalogment főurak és királynék lovát vitték.

Mikor odaértem, már a kürtök szóltak. Valamennyi kürt mind azt a jelet búgta, amivel a táborban alvásra szólították a sereget.

Aludj Atilla! Jóéjszakát!

Aztán egyszerre zúgás hangzott, mint mikor sebes záporesső suhog a távolból. A zsák-gátat bontották meg: ráeresztették a vizet a sírra.

A fáklyák fölröpültek s nagy ívet írva aludtak el: mindenki beledobta a Tiszába.

S a nép megindult némán visszafelé.

Én még vártam. Gondoltam, hadd menjenek el mellettem: megvárom Emőkét. De mégis vissza kellett térnem a fához, s ott várakoztam, mert a sok ló és sok ember minduntalan belém-ütközött.

A hangjáról ismertem meg Balassa testőrt.

Ő is megállt a fa alatt, és beszélgetett néhány társával.

— A lovat — mondja, — nem kellett volna úgy-hagyni.

— Nem is hagyták, — felelt egy másik hang.

— De úgy-hagyták.

Nem értettem mi az az *úgy-hagyták*, csak annyit értettem, hogy Átilla lovát leszúrták a sírnál, s a koporsó mellé fektették.

Rendjénvalónak tudtam. Minden hunt így temetnek el: fejjel nyugatnak, lábbal keletnek, a lovat melléje balról. A lónak is van lelke. Éjfélkor mind a két lélek megmozdul, fölkel. A hun fölül a lovára és fölszáll a csillagok közé.

De most már itt kellene lenniök a szolgáknak is. Nézem, erőtetem a szememet: nem látok egyet se. Már a királynék és királyfiak jödögélnek vissza: a nők lóháton ülnek, s vezeti a lovukat egy-egy csatlós.

A főurakat is megismerem.

S hallok erősebb hangokat, mint amilyenek eddig hallatszottak: veszekednek, disputálnak.

— A kard Aladárt illeti!

— Csabát jelölte ki még életében!

— Csaba gyerök még! A hun népet gyerökre bízni nem lehet!

— Ott a fővezér!

S a szóváltás egyre ingerültebb. Százan és ezren csak ezt beszélnek.

Órák óta jön már a sokaság, de hol késnek a gyászi zsákba öltözött társak? Bizonyosan hátramaradtak, leghátra, mert ők rakták a falombot, virágot, koszorúkat a koporsóra. De akkor is itt kellene már lenniök.

Várok. Már le is szálltam a fáról. A hold most búvik ki a felhők közül, de csak vékony sarló, alig sugároz világosságot. Egy-egy kard, egy-egy íjcsucs elcsillan mellettem. Némelyik arcot megismerem. Asszonyok is jönnek. Az egyiknek a gyermeke sír:

— Tenyejet.

Aztán egyszerscsak vége ritkul a népnek.

Már eléje megyek, mindenkinek, aki gyalog jön, s egyez valamennyire Emőkével.

Hiába: nem jön. Bizonyosan levetették a zsákruhát, rádobták a sírra a koszorúk és fáklyák közé, s Emőke a királynéhoz csatlakozott.

LXX.

Talán éjfél is volt, mikorra beérkeztem a városba. A nép künn sokadozott. Egy-egy fáklya körül nagy lovas csoportokban beszélgettek. Néhol lármásan is.

Egy helyen lantosokat láttam, amint lóháton állva dalolták Átilla vitézségét. Sokszor elmondott és hallott énekek voltak azok, de azon az éjen más érzéssel hallgatta a nép.

Rakott tűz is lobogott néhol: jóspapok beszéltek a jövődőről nagy figyelmes csendességben.

A paloták környékén még több a lovas, még hangosabb a nép. Fáklya csak tél-tul világítja meg a vérpizskos arcokat. A paloták máskor ki voltak világítva. Fáklya égett minden bejáratnál, és rözse-tűz

a kűf mellett, hogy a teret megvilágítsa. A tér most sötét és sötétek a paloták is.

Miért sötétek a paloták? Máskor, ha főúr halt meg, nagy tor következett a temetés után. Azok, akik szerették a halottat, ott ültek a gyászoló családdal egy-asztal körül, és csendes vacsoránál beszélgették az elhunyt érdemeit. Az asztalfőn egy székek üres volt, és egy tányér elfoglalatlan. Az elhunyt lelke ült ott: az övé volt az a teríték.

Véltem, hogy Atilla tiszteletére mégnagyobb tort látok. Miért maradt el? Talán nem tudták: ki adja a tort? A nemzet adja? Atillának nem volt se helytartója, se kormányja. Ő maga volt minden. A család adja? A család talán zavargástól tartott.

De nem is gondolt talán senki a torra. A csapás oly iszonyú volt, hogy mindenki elkábult belé. Atilla trónja tátongó üresség. Ki elég nagy arra, hogy Atilla kardját fölvegye? Ez a kérdés foglalta el mindenki lelkét, nem a tor.

Oly fáradt voltam, alig álltam a lábamon: be mentem a palota mögé a szállásomra.

A szobákban nincs mécses. Hallgatódzok: semmi hortyogás. No senki. Bizonyára kint vannak a társaim is a beszélgető csoportokban.

Hát csak lefeküdtem. Szenderegtem valamelyest, de a folyosón jártak-keltek, dobogtak, beszéltek. Kivülről behangzott egy-egy kiáltás, vagy a lantos-ének.

No nem lehet aludnom. Felöltöztem és ki mentem.

A téren az öreg Almád lantos énekelt. A kút-káván állva kiáltotta a verseit. Nagy sokaság hallgatta búsán.

Amint kilépek a palotából, Mácsába ütközök.

Rám-meresztí a szemét, mint a kísértetlátó, s ahogy így rám-mered, én is rábámulok, hogy mi lelte?

— Hát te? — böffen rám végre, — itt vagy?

— Itt, — felelem csodálkozva a kérdésem.

Valamit hebegett aztán nagy pislogva, mintha mentegetődzne, de más főurak érkeztek oda: magukkal vonták.

— Csaba a király! — hangzott egy csoport ordítása a távolból.

Hátramegyek az istállóba: megtalálom a lovamat. Ülök rá csak úgy szőren, s kiléptetek a nép közé.

Almod énekel:

*Tetemeit tettük hármas koporsóba.
Igy vittük föld alá, föld alá, víz alá.
Ijjak hurja pendül; nyilvesszők suhognak:
Hű szolgálid ottan körüléd-borulnak.*

Erre a mondatra megáll bennem a szívverés. Megáll, mintha kővé vált volna. Irgalom Istene, mi történt?

A lantos a jobbát terjegetve folytatja:

*Tisza árja indul lassú zuhogással.
Elborítja a sirt csillogó hullámmal.
Fáklyák elalusznak, csillagok lehullnak,
Kedves hű szolgálid körüléd-borulnak.
Fekete sötétség hun nemzetre támad,
Feketébb sötétség szívünkben a bánat.*

Széttekintek. Szabolcs áll mellettem. Karon ragadom:

— Mit beszél ez a szolgálkról? — hörgöm szinte fuldokolva.

Meghökken. A szemét mereszti rám.

— Nem voltál ott?

— Nem.

— Hogyan lehet az?

— Parancsolatra. Mit beszél az a lantos? Nem értem.

— 'A szolgálakat énekli. Hát nem tudod, hogy lenyilaszták minden kedves szolgáját? De hát te?...

— Akik a gyászi zsákban voltak?!

— Azokat is.

Csak eltántorodtam, mint akit ólmos fütykössel sujtanak fejbe.

Nem tudom, mikor szálltam le a lovamról? ki mit beszélt hozzám? ki ment el mellettem? ki szólított meg? vagy ki lökött meg? Volt úgy, hogy leültem és Emőkét jajgattam, aztán megint tovább bódorogtam. A hajnal derengő világosságában ott eszmélkedek a Tisza partján, ahova Átillát eltemették. Ülök és bámulok a megörülés butaságával a sárgán hullámozó vízre.

— — — — —
— — — — —
— — — — —

S amint ott révedezek, egy kéz érint vállon, és szól egy szelid-bús női hang:

— Zéta!

Fölemelem a fejemet: Dsidsia áll mellettem. Sápadt és szomorú.

— Menekülj, — rebegi, — menekülj! A városban irtózatoss a vérengzés.

Akkor eszmélkedek csak, hogy a távolból régóta hallatszó morajlás olyan harci zaj, aminőt a katalaunumi mezőn hallottam.

— A nép két pártra szakadt! — rebegi tovább Dsidsia, — egymást öli a hun. A paloták körül. Menekülj! Ebből a pokolból!...

S ahogy ezt mondta, nézett könnyes szemmel, aggódalmasan.

(Te áldott lélek, te női testen járó égi angyal!

mindig mellettem lengett a te szárnyad, s mégis csak akkor, abban a pillanatban nyílt reád a szemem. Nem te voltál-e mindenkor az engem szerető, a hű, a miattam szenvedő, a nekem-rendelt. És én mégsem láttalak. Az én szemem arra tapadt szünetlenül, aki ott fekszik már titkolt bálványa mellett, átnyílazott szívvel, a Tisza fenekén. Most látom csak őt, most, mikor már nem látom.)

Fölkeltem, mint az alvajáró, és megfogtam a leány kezét:

—Dsidsia.

— Menekülj, Zéta! Menekülj!

— Velem jössz-e?

A feje alázatosan lekókadtt:

— Ha megengeded.

Csak egy tekintettel néztem vissza. A város égett. A királyi palota tornya sárgán izott a biborszín lángtengerben. Mintha nyugat felől is hajnalodna.

— — — — —
És elindultunk.

Országos Széchényi Könyvtár

A SZERZŐ HAGYATEKABAN TALALT JEGYZETEK.

I.

HOL LAKOTT ATILLA?

A székelyek azt mondják: Erdélyben, *Udvarhelyen*.

Bél Mátyás azt mondja: *Moldvában*.

Révész Imre azt mondja: *Debrecenben*.

S még több vélemény is van: *Jászberény*, *Balmaz-Ujváros*, *Ete* komáromi falu, *Dombegyháza*, *Kerekudvar*, *Gyula*, *Ó-Buda*. Ez mind vetekszik a dicsőségért, hogy Atilla ott lakott.

Legutóbb meg (1900-ban) a hódmezővásárhelyi tudós ref. pap állott elő és rámutatott a város mellett kerekülő földhányásra, hogy ott lakott Atilla.

Én se fogom kikrétázní azt a helyet, ahová az Atilla emlékoszlopát kell állítani, de a tudománynak és a néphagyománynak egy feltűnő találkozását mégis örvendve bámulom.

Salamon Ferenc 1880-ban elővette a cirkalmát, a török és a magyar térképet, meg Priszkoszt. Pontról-pontra ment Priszkosz adataiban és számról-számra mérte a két térképet. Így követte Priszkosz nyomait, mignem megállott Szeged városánál:

— Itt lakott.

Ugyanezen időben Salamon számításairól mit se tudva egy szegedi postahivatálnok: Kovács János, aki az életét Szeged népének tanulmányozására szentelte, azt írja bele a gyűjteményébe: a szegedi népben az a hagyomány él, hogy Atilla Szegeden lakott.

Irok Kovács Jánosnak, hogy nem valami ma született tréfás ötlet-e ez?

Azt feleli:

— Annyira régi és elterjedt vélemény ez a szegedi kunyhókban, hogy már Dugonics is följegyezte.

Én is ismerem valamennyire a szegedi népet, s tudom azt, hogy alig van hazánknak olyan vidéke, ahol annyi anal-fabeta paraszt ember élne, mint ottan.

Ezeknek szellemi tápláléka a népköltészet, a közmondások és a hagyományok.

A magyar történetírásban Hunfalvinak Batu káni szerep volt: földült és elégetett minden hagyományt. A hun rokonságot merőben megtagadta, s Atilla magyari dicsőségét beledobta az Akadémia szemetes ládájába.

Csak az utóbbi években *akadt* egy Nagy Géza, egy Thury József, hogy az örökké cáfolt nagyérdemű tudóst, Vámbérit ne is említsem, — ezek bebizonyították, hogy Hunfalvi piromániában szenvedett, s hogy igenis a mi régi történetíróink szava az igaz: a hunok rokonaink és elődeink voltak, s Atilla öröksége valóban örökségünk nekünk.

Hát így a hagyományok becsét se lehet fitymálnunk, s különösen bizonyító erejűek az apáról fiura szálló mondák és hagyományok, amikor történelmi számítások találkoznak velők.

Én bizonyosnak tartom ezek után, hogy Szeged volt Atilla városa. Az a kövér föld, az a sok pogány dülőnév, ami a város határában van, az a sok pogánykori sir, amelyre ott időnkint akadnak, mind megerősíti a véleményemet.

De megnéztem a térképen a vásárhelyi sáncmaradványt is. Elég egy pillantást vetni rá, hogy az ember a fejét rázza rá. *Nincs víz ottan.* Atilla népének rengeteg sok lova volt. Hiszen a csatába vezetéklövet is vittek, s magának Atillának és a főuraknak a ménese — Priszkoszból kivehetőleg — akkora lehetett, amekkora hazánkban ez idő szerint aligha van.

Hát még a sok tehén, meg a sok birka! Még a szegényes sáturnak is volt egy-két tehene és egy kis birkanyája. A gazdag hunoknak meg csordája, ménese, kondája, nyája nagy lehetett.

Gondoljuk meg ezeken kívül, hogy a hunok szerették a fehér ruhát, s volt is rabszolgájuk bőven, hogy a tisztaság minden pompájának áldozhattak.

Hát az ilyen sok vízzel élő nép nem lakhatott egy-két kut körül, pláne olyan vidéken, ahol minden kut vize rossz.

II.

KÉZAI BECSÜLETET.

Történetíróink Kézait rendesen a polcon hagyják, mikor Atilláról irnak. Priszkosz a szemtanu és Jornandesz a hitelt érdemlő, mikor Atilláról van szó.

Azt hiszem, Kézai főképpen abban szegte a megbízhatóságát, hogy Atilláról többek között így ír:

Egy sátra olyan hires és pompás vala, hogy csudálatosan összekapcsolt aranylemezekből lévén összealkotva, az ember tetszése szerint szétszedhette s újra egybe állithatta; vert munkáju aranyoszlopai kapcsolokra jártak, közepén azonban üregek voltak s eresztékeiknél bámulatos mivű drágakövekkel voltak egybefoglalva... Az aklok készsége bársony- és biborból való, királyi székei aranyból és drágakövekből valának készítve; asztala és konyhaedénye is arany vala. A legtisztább aranyból, csudálatos munkával készült ágyat hord vala magával a táborban.

A történetírók erre sutba yetik Kézait és azt mondják:
— Mesel

S mi meg elfogadjuk, amit a történetíróink mondanak, mert hiszen a maguk mesterségét ők jobban értik, mint mink, akik másnemű foglalkozásunkban csak éppen időnkint könyökölhetünk be a tudomány kerítésén, s nem bírálunk semmit, hanem gyönyörködünk mindenben, amit megérthetünk.

Aztán hát csakugyan itt van a megcáfolhatatlan Priszkosz, aki Atillát szemtől-szemben látta, vele egy asztalnál evett és beszédét hallotta. Ez a becsületes görög ur azt mondja, hogy Atilla fatányérból evett és fapohárból ivott.

De toljuk félre az ötödik század kulisszáit és tegyük helyére a tizenötödikét. Gondoljuk, hogy Mátyás királyról nincs feljegyzésünk, csak a házassága után való évekről.

Azt fogjuk tudni, hogy Mátyás király olasz ember volt, házánál olasz inasok forogtak, asztalainál olasz énekesek fújták a funikulát és olasz tudósok lebzselték körülötte.

Most kiáznak valamelyik levéltárból egy olyan írást, amely arról szól, hogy Mátyás udvara merőben magyar volt: inasai, lantosai, tudósai, mind magyarok; háztartása magyar, életmódja magyar, beszéde magyar.

Történetíróink mosolyogva vonnak vállat és elvetik az írást:

— Mese! Bonfiniusz a szemtanu, a Mátyás király évdijas história-írója. Az csak jobban tudta.

Pedig hát mind a kettő igaz. Mátyás király magyarosan élt a házasságáig, olaszosan a házassága után.

Mért ne történhetett volna Atillával is, hogy azokban a napokban, amikor Priszkosz nála járt, egyszerűen élt, aztán meg valamelyik felesége kedvéért egyszer csak aranytányérból evett, aranyágyba feküdt, aranytálból mosdott.

Hiszen az ember az isteneit is megváltoztatja az asszonya kedvéért (tanuim rá a magyar ősök), hát a házi szokásait hogyne változtatná meg, ha az asszony ezt kívánja.

Azt meg éppenséggel természetesnek tartom, hogy amikor hadjáratba indul, szép aranyos sátort visz magával, olyanfélét, mint amilyen Nagy Szolimán császára volt Buda alatt. Az a sok szövetséges nép, az a sok nála forgó fejedelem, követség hadd lássa, hogy Atilla ur, s nem afféle lyukas bocskorban járó, ingetlen király, mint amilyen a nomád népeknél abban az időben elég találkozott.

De nem is ez a fő: az a hiba, hogy ezen eltérés miatt az egész Kézait elvetik. S többek között említésre méltónak se tartják azt az állítását, hogy a katalauni csatát Atilla megnyerte, mert, igymond: amint a vizigótok királya elesett, „a többi király futásnak eredt, s e naptól fogva emelkedett föl osztán a hunok s Atilla királyi lelke, s félelem szállotta meg a föld kerektségét“.

Kézai eltünt régi kéziratok és feledésbe oszlott hagyományok alapján írta meg a maga történelmét. Kétségenkívül sok az ocuja, de sok a tiszta buzája is.

Bizonyára akad majd ember a história-íróink között, aki majd egy napon leveregeti ez ócska munkáról a port és odateszi az íróasztalára: megjegyzi benne a másolók hibáit, a népköltészetből eredő tulzásokot, ami meg érték, azt beilleszti a történelmünkbe.

III.

DEHAT KI NYERTE MEG A KATALAUNI CSATAT?

Minden történelemben azt találjuk, hogy Aéciusz. Vagy pedig azt, hogy a csata eldöntetlen maradt. Nézzük meg akár a latin, akár az olasz, akár a francia, akár a német világ-történelmeket, mindenütt Atilla kudarca van följegyezve.

De ezt találjuk a magyar történelmi munkákban is, az iskola könyvekben, szóval mindenütt. Az Athenaeum új tízkötetes történelme is azt mondja: *Az ütközet eldöntetlen maradt.* A most megjelent Marczali-féle világtörténelem is azt mondja: *Atilla kudarcot vallott.*

Atilláról a legteljesebb munkát Thierry írta meg. Ez a francia tudós az élete felét fordította erre a munkára. Minden forrást fölkeresett, minden morzsát összehordott, minden véleményt ceruzahegyre vett, szóval, olyan munkát végzett, hogy ha valaha Atillának szobra lesz Magyarországon, oda kell faragtatnunk valamelyik sarkára Thierryt, amint a kezében tollat tartva, bámulattal néz föl Atillára.

Kivüle a legfőbb forrásmunka Jornandesznak az írása, illetőleg másolata Kassziodorusz papirosaiból, amelyek már elkallódtak. Ezt azonban Thierry minden szavával beleírta a maga történelmébe.

Nem csodálom, ha a magyar történetírók levett kalappal dolgoznak ebből a munkából, és a ha a magyar tankönyvírók is azt mondják: Tisztelet Péternek, tisztelet Pálnak, tisztelet minden magyar földön termett históriáirónak, de Thierry Atilla főajtónállója, Thierry az ötödik század főtitkárja.

Olvasom benne a katalauni csatáról a következőket:

1. A Jósok Atillának rosszat jósoltak. Atilla másnap mégis elővezeti a seregét.

2. A két had között egy domb van, amelyre Thorizmund előbb följut, mint a hunok.

3. Atilla hosszú beszédet mond a hunok előtt. (És ez szóról-szóra föl van jegyezve Jornandesznál s Thierry kijelenti, hogy el kell hinni.)

4. Atilla maga áll a hunok élére, s így kezdődik a csata.

5. A küzdelem oly iszonyú, hogy a vér a patakot megárasztja, mégpedig annyira, hogy szekereket sodor el.

6. Este a sötétség miatt abba hagyják a csatát. Atilla annyira fél egy új támadástól, hogy nyergekből máglyát rakat: megégeti magát, ha Aéciusz betör a szekérkörbe.

7. Aeciuszt éjjel elhagyják a vizigótok, mert a királyuk meghalt. Aéciusz ebbe beleegyezik s reggelre ő is elvonul.

8. A csatateret 165 ezer halott borítja.

9. Atilla még egynéhány napig ott marad. Azután mikor megindul, „Aéciusz némi távolságban követi

Atilla seregét, hogy rablásait gátolja s hogy reá csapjon, ha ki találna térni az utjából“.

10. „*Atilla hadjárata e szerint megbukott*“.

11. „Az eredményt a császárság Aéciusz bölcsességének és lángeszének köszönhette“.

12. A csata nyár végén volt. Tél derekán Atilla Rómának indult.

13. A pápa eléje ment könyörögni, hogy forduljon vissza és fogadjon el bizonyos évi adót tőlük.

Ime csak a főpontok, amelyeket különben mindenki ismer.

De nézzük csak ezeket a pontokat közelebbről, különösen mink magyarok, akiket Atilla élete minden más nemzetnél jobban érdekel.

A csata előtt a papok jóslatot mondanak. Ez természetes. Ma asztalt táncoltatunk, akkor juhlapockát néztek. Minden korban hittük, hogy az elköltözött lelkek időnkint körülöttünk lebegnek s bizonyos módokon érintkezhetünk velök; csak a kérdés formája változott.

A sátor előtt ég a máglya. Atilla a sátor belsejében ül. Mellette állnak a szövetséges királyok, a vezérek, az íródeákok.

És a táltosok kimondják, hogy:

— Király uram, bizony azt ízenik az égiek, hogy jobb lett volna nem születni. Különben az ellenség vezére is elesik.

Priszkosz írásaiból látni, hogy Atilla rendkívül eszes ember volt. Elméje áttündöklök a fakó hasábokon, s alakja amint kiemelkedik a koporsóból, elhomályosítja Európa minden hadvezérét, még Napoleont is. Megértjük, hogy ennek az embernek a lelke úgy tartotta össze a hun népet, mint a gyöngyfüzért a fonál. (Szét is omlott a nemzet, mikor meghalt.)

Itt a katalauni sikon Thierry-Jornandesz egy bárgyu kalmukot mutat be nekünk Atillában, akinek annyi stratégiai tudása sincs, mint a legutolsó kanász-káplárnak. Mert hiszen azt minden korban, minden hadvezér tudta, hogy a sereg önbizalmát föntartani első föltétele a csatanyerésnek. Egy Lacombe nevű francia most februárban megjelent munkájában (*La guerre et l'homme*) tömérdek példát sorol elő, hogy milyen csekélységek rémitik meg olykor a katonaságot, s teszik a harcra képtelenné. Csak éppen Atilla nem tudta ezt, az a zseniális hadvezér, aki soha csatát el nem vesztett,

aki barbár létére erejével és okosságával adófizetésre kényszerítette a gőgös és óriás római világbirodalmat?!

Es föltehető a papokról, hogy ilyesmit jósoltak, még ha a jelek ilyesmit mutattak is?

A papok jóslata és a szellemek nyilatkozata minden időben a kétértelműség formáját kereste. Hát még egy világ-döntő csata előtt, amikor az egész Európa népe ott áll két hadban a csatamezőn! Inkább elhiszem azt, hogy Atilla karóba huzással fenyegette a papjait, ha rossz jóslatokat mondanak, mintsem azt higgyem, hogy így elrémiteni engedi magát és a seregét a csata előtt.

De jól van. A hunok másnap rendbe állanak. Lovas katonák, tehát nem sűrűn állanak. Vonaluk legalább is akkora, mint a Margitszigettől a Csepelsziget, de lehet, hogy kétszer ekkora.

A másik sereg is fölsorakozik.

Az idegek feszültek, mint a fölvont íjj. Atilla, ahelyett, hogy parancsokat osztogatna s terveket forgatna a fejében, áll a sereg előtt s diszes alkalmi beszédéről gondolkodik.

Ki is vág egy szép cifra beszédet, hogy a Nemzeti Kaszinóban se mondanak különbeket.

Hány ember hallgatja ebben az órában, amikor a halál kongatja a sziveket, s hány stenografus jegyzi, azt se Jorandesz, s Thierry nem mondja meg, csak éppen közli a szónoklatot tudós pontossággal mind a kettő.

A hadvezérek rendesen valami magas helyen állanak, s onnan intézkednek, hogy melyik csoport hogyan mozogjon. A hadsereg mérföldekre nyúló téren mozgó egy-test. A vezér személye az agy, amely mozgatja a tagokat. Az ő két szeme lát mindent. Itt támadás kell, amott segítség; itt visszavonulás, amott kanyarodás; itt gyors figyelmeztetés az ellenség cselére, amott gyors intézkedés egy cselre nyíló alkalomra, amely az ütközet kockáját fölfordíthatja.

Atilla minderről nem tud semmit. Nem igazgat ő, se nem vigyáz; ha bekerítik, nem bánja; ha szétszakítják a seregét, nem törődik vele, oda áll az óriás had elé, mint a fonómesék királya. Az embernek csak éppen hozzá kell értenie, hogy a markába pök és elrikkantja magát:

— Utánam, azt a rézcsákányát ennek a sok zsiros rómainak.

Hát ez festői jelenet kétségtelenül, de nem így lehetett ez. Atilla a csata megindulását és a csapatok kifejlődését bizonyára magaslatról nézte, s ha azután ő maga is harcolt — ha harcolt! — ez kétségtelenül egy kedvező állás kihasználása.

nálásáért történhetett, és csak finálé lehetett az ő hadvezéri működésében, nem pedig minden cselekvése.

Am olvassuk a Hunyadi csatáinak leírását. Soha sem elegyedik ő addig a harcba, amíg a csata annyira ki nem alakul, hogy egy állás következtében döntésre nyílik alkalom, vagy pedig csak akkor, amikor már a győzelem bizonyos és csak a maradék ellenállást kell szétverni.

Az is furcsa egy kicsit, hogy Atilla mingyárt Galliába érkezésekor gondosan kijelölte a csatateret, s fölállította a táborjelző karókat, de lám a két sereg között levő dombot csak akkor veszi észre, mikor már Torizmund elfoglalja, s akkor kapkod, hogy az övé legyen.

Ez is hiteles adat.

De mindig furcsábbak ezek a hiteles adatok:

Lám a csatának az esti sötétség vet véget. Nincs holdvilág, s talán csillagok sincsenek. A világ réme, az emberi testben élő oroszlán bezárkózik a szekérvárba, és dideregve, a fogát vacogtatva mondja:

— Dicső hun nép, hordjátok hamar nyereteket össze, mert én félek. Bizony Isten tűzbe ugrom, ha az a gonosz Aéciusz még egyszer megtámad. (*Fertur autem desperatis in rebus praedictum regem adhuc et in supremo magnanimum, equinis sellis construxisse pyram, seseque, si adversarii irrumperent, flammis injicere voluisse etc. Jordandes Cap XL.*)

Az ember elálmélkodik az ilyen állítások olvasásakor. Az író volt-e már nagyon öreg, vagy az olvasóit képzelte nagyon fiataloknak, — nehéz megérteni.

Képzeljük el Zrinyi Miklóst, hogy az utolsó órájában így szól:

— Fiaim, elgyengültünk, és én félek. Rakjatok tüzet az udvaromon, én inkább beleugrok, hogysem a török kezébe jussak.

De Atilla üldözés nélkül jutott vissza táborába, s annyira nem volt megtörve, hogy mikor Torizmund a csapattával tévedésből a hun táborhoz közelit, innen azonnal nyilazár száll rá.

A hunok a jelek szerint másnap folytatni akarták a csatát. Én azt hiszem, hogy a Frimm-intézet növendékein kívül nincs ember, aki elhinné, hogy Atilla ily módon bátorítja vala a népét a küzdelem folytatására, vagy hogy ő bármily véres körülmények között is remegő nyulnak mutatja magát a hunok előtt.

Azonban Aéciusz nem támad.

A vizigótok királya meghalt. A gót seregnek egyszerre

sürgössé válik a hazamenetel. Riolacci szerint ezek a gótok hatvanezren voltak (Le camp de Chalons. Paris Librairie militaire. 1865.), a római derékhad ugyanennyi, burgund harmincezer, frank harmincötezer, alán tizennyolcezer. Ahogy a gótok szólnak Aéciusznak, ez beleegyezik a távozásukba. Még csak azt se mondja nekik, hogy pihenjete, holnap is ráértek. Elereszti a legnagyobb erejét, a jobb kezét. A gótok meg se mosdani nem kívánnak, se törülközni, se pihenni; részt se követelnek a zsákmányból, hanem a vak sötétségben tüskön-bokron át nekiindulnak a hazájoknak.

Hát a győző Aéciusz mit csinál?

Annak is egyszerre sürgössé válik az elmenetel. A borzalmas munka után, amikor az élők is halálra fáradtak, nem engedi a katonáit lefeküdni, ott hagyja a sebesülteket is, a zsákmányt is a csatatéren; nem kell neki Atilla pénzes ládája, nem kell a sok gyönyörű hun paripa; még arról a dicsőségről is lemond, hogy a világ rettegett hősét láncra verve vigye magával, s vasketrecben mutogassa Róma piacán. Elpárolog reggelre, mint a kámfor.

Ez a győző!

Atillát azonban, aki „kudarcot vallott“, ott találja a korán ébredő nyári nap a katalauni sikon, sőt ott találja másnap is és harmadnap is. Népe bizonyára összeszedi a tömérdek kincset, ami a halottakon van: gyűrűket, láncokat, drágaköves sisakokat, vérteteket, kardokat, drága harci kötösöket, sőt tán a jótalpu római sarukból is visznek haza egy szekérrel. A sebesülteket is kétségtelenül fölszedik, és akit nem nyomott nehéz seb, azt szekérre rakják, kötéssel látják el.

Sőt most már az se lehetetlen, hogy a csatatéren heverő rossz nyergekből máglyát raknak, s elégetik rajta az elesett főurakat.

A vértől megáradt patakot is tisztelettel kénytelen vagyok alacsonyabb vizállásra szorítani. A vér részint beivódik a földbe, pláne ahol lópatkó szakgatta föl, részint pedig megszűnik öt perc alatt.

Legfeljebb azt hiszem el, hogy százhatvanötezer halott maradt a mérföldekre terjedő csatatéren, ámbár némi kíváncsisággal keresem azt az angolt, aki megolvasta őket.

De hát ime Atilla is fölszedelőzködik és utnak indul. Honnan a pokolból terem elő megint az az ádáz, Aéciusz, hogy egyszer csak ott van Atilla serege mögött és kíséri, mint a szigorú apáca a növendékeket, kíséri heteken s talán hónapokon át, Atilla pedig az oroszláncsorda főoroslánja

engedi, hogy az ellenséges hadsereg a háta mögött járjon, belekapdosson a hadba, vagy pedig debreceni karikással csörditsen azon hunok nyaka közé, akik az utról letértek.

És most jön a főkérdés:

A csata Riolacci szerint szeptember 14-én volt. Hogyan van az, hogy az ereje-vesztett Atilla csak éppen hogy megabakoltat, s rögtön megindul a világ legnagyobb birodalma ellen, — „tél derekán“ — írja Thierry.

Nincs ágyuja se, de azért megszállja Akvileját, amely Thierry szerint akkor „*egész Itáliának legnagyobb és legerősebb városa*“ és odább egy lappal: „*Akvileját akkor bevehetetlennek tartották*“.

Csak a legyőzött Atilla nem tartja bevehetetlennek. Elveszteget ott három vagy négy hosszú hónapot, s ezalatt a győztes Aéciusz nincs sehol. Elnyelte a föld talán? Vagy ha a föld el nem nyelte, hol van a serege? Hiszen négy hónap alatt csak nem öregedtek meg talán annyira, hogy betették volna valamennyiöket a honvédmenházba?

Erre a tudós történelem azt mondja, hogy: De igenis megvan ő, és megvan a serege is, csak hogy: Rómában vannak.

Már most előre égnék borzad a hajunk: várjuk, hogyan robban ki Róma falai közül a hős Aéciusz és hogyan törí pozdorjává ezt a lóhuson nőtt átkozott pogányt, aki szörnyű leveretése után föltámadni bátorkodott.

De ime Atilla már bevette s lerombolta porig Akvileját, s Aéciuszt még mindig nem látjuk.

Már nyár dereka van, s Atilla Milánót ostromolja.

Aéciusz nem robban elő.

Már föl van dulva Milánó is. Atilla faltörő kosai Páviát döngetik.

Aéciusz nem mozdul.

Atilla halad beljebb: omlik előtte Verona, lángol előtte Mantua, földulja Bresciát, kirabolja Beramot. Már Kremona is oda van, s most Atilla Róma felé csörgeti véres fegyvereit.

S Aéciusz borzalmas kirohanása még mindig nem történik meg.

De ő helyette ime kivonul egy másik sereg. Rézsasok helyett templomi zászlók, hadikürtök helyett zsoldárénekek, kardok helyett tömjénes thuribulumok s a rettenetes Aéciusz helyett egy szelid, sovány, agg ember: ruhája templomi, a fején tiara, a kezében oltári szentség.

S a nagyméltóságu egyházi fejedelem térdenállva és sirva könyörög a lóhusevő barbárnak, a kutyafejűnek csufolt, szarvakkal festett Atillának, hogy kegyelmezzen meg a hatalmas nyugotrómai birodalomnak, mert nagy a kétségbeesés: adjon békét évenként fizetendő bármilyen adóért.

S Atilla visszafordítja a lova fejét a Tisza felé.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

G Á R D O N Y I G É Z A I F J Ű S Á G I R E G É N Y E I

Gárdonyi műveit minden magyar ember egyformán élvezettel olvassa. Művei egyenlő vonzóerővel hatnak öregre, ifjúra, férfira, nőre. Gárdonyi mestere a magyar gondolatnak, a magyar érzésnek és páratlan művésze a magyar nyelvnek.

E G R I C S I L L A G O K

színes képekkel, díszkötésben

I S T E N R A B J A I

színes képekkel, díszkötésben

A Z É N F A L U M

képekkel, díszkötésben

D A N T E K I A D Á S

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

